

MAHMUD ALLAHMANLI

FOLKLORŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ

BAKI-2012

MAHMUD ALLAHMANLI

FOLKLORŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ
(məqalələr)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin Elmi-Metodik Şurasının Azərbaycan dili və ədəbiyyatı bölməsinin 25 may 2012-cu il tarixli iclasının qərarına (protokol № 18) və Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 31 may 2012-ci il tarixli əmrinə (əmr № 1013) əsasən dərs vəsaiti kimi çap olunur.

BAKI-2012

Elmi redaktoru: **P.Ş.Əfəndiyev**
filologiya elmləri doktoru,
professor, əməkdar elm xadimi

Rəyçilər: **A.A.Hacıyev**
filologiya elmləri doktoru, professor

R.M.Əliyev
filologiya elmləri doktoru, professor

Q.U.Umudov
filologiya elmləri namizədi, dosent

N.A.Məmmədova
filologiya elmləri namizədi, dosent

Mahmud Allahmanlı. Folklorşünaslıq məsələləri (məqalələr).
Bakı, "Elm və təhsil", 2012, 284 səh.

Kitabda müəllifin son illərdə şifahi ədəbiyyatın müxtəlif problemləri ilə bağlı yazılmış məqalələri toplanmışdır. Aşıq yaradıcılığına, dastançılığa, folklorşünaslıqda toplama, nəşr və tədqiq məsələlərinə və onun ayrı-ayrı aktual problemlərinə həsr olunmuş məqalələr müasir ədəbi-nəzəri düşüncənin faktları kimi əhəmiyyət kəsb edir.

4702000000

N098 – 2012 *qrifli nəşr*

© «Elm və təhsil», 2012

SON DÖVR AŞIQ YARADICILIĞININ TƏDQIQ VƏ TƏBLİĞ PROBLEMLƏRİ

Aşıq yaradıcılığı milli-mənəvi mədəniyyətimizin mühüm tərkib hissəsidir. Onun bir yaradıcılıq sahəsi kimi mənşə və təşəkkülü nə qədər dərinlərə gedib çıxırsa da, öyrənilməsi, tədqiq tarixi çox-çox sonralara bağlanır. Daha doğrusu, XVIII əsrin əvvəllərindən sonraya aid edilir. Belə ki, xalq ədəbiyyatının, eləcə də onun bir hissəsi olan aşıq yaradıcılığının öyrənilməsi ilk olaraq onun toplanmasından başlanır. Aşıq yaradıcılığı ilə bağlı nümunələrin toplanma işi də əlimizə gəlib çatan mənbələrə əsasən bu dövrlə bağlıdır. Əvvəllərə aid elə bir mənbə faktı yoxdur. Həmin vaxtdan da aşıq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması işi başlanmışdır. Düzdür, bu iyirminci yüzilliyin əvvəllərinə qədər pərakəndə, ayrı-ayrı ziyalıların marağı daxilində aparılmışdır. Ancaq toplanma və nəzəri fikrin bir istiqamət kimi formalaşması, başlanğıc anlamında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bütünlükdə on doqquzuncu yüzillik boyu görülənlər sözün həqiqi mənasında milli fədakarlığın faktıdır. İyirminci yüzillikdə də həmin işlər bir ənənənin, mənəvi dəyərlərin daşınışının davamı kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aşıq yaradıcılığının tədqiq və təbliği istiqamətində aparılan işləri iki mərhələ kimi görür və bu şəkildə də qəbul edirik. Bunu ümumilikdə təkcə aşıq yaradıcılığı anlamında deyil, bütünlükdə xalq ədəbiyyatının öyrənilməsi işlərinin mərhələsi kimi qəbul edirik. Azərbaycanın müstəqilliyinə qədər olan işlər birinci mərhələnin hadisəsi kimi nəzərə çarpır. Müstəqillikdən sonra isə bir başqa mərhələdir.

Təbrizli tacirin dəftərindən başlayan bu iş (ola bilsin əvvələ aid də belə toplanmalar olub, ancaq hələ əlimizə gəlib çatmayıb) təkrar qeyd edək ki, bütün onillik və yüzilliklərdə

artan istiqamətdə getmişdir. Həm də kifayət qədər ləyaqət və şərəflə görülmüşdür. Son dövrdə aparılan işləri XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində olanlarla müqayisə etmək olar. Xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri, tədqiqi istiqamətində bir-birindən maraqlı işlər görülür. M.Mahmudbəyovun, H.Zərdabinin, A.F.Plottonun, Y.N.Polonskinin, V.Qordlevskinin, S.Mümtazın, H.Əlizadənin, H.Zeynallının, V.Xulufunun və başqalarının gördükləri buna nümunədir. Eləcə də Tiflisdə, Moskvada, Peterburqda rus dilində nəşr olunan mətuat orqanlarında aşiq şeirlərindən nümunələrə rast gəlinir. Az da olsa cümlərdə ustadların yaradıcılığından nümunələrə təsadüf olunur. Başlanğıc və nəzəri düşüncənin formalaşması baxımından bunlar mühüm dəyərə malikdir.

Sovetlər ittifaqı zamanı isə özlüyündə bir zənginliklə nəzərə çarpır və ayrıca tədqiq olma gərəyində görünür. Ayrı-ayrı ustad sənətkarların yaradıcılığının toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində bu dövrdə çox böyük işlərin başlanğıcı qoyuldu. S.Mümtaz, H.Əlizadə, V.Xulufu, H.Zeynallıdan başlayan bu iş sonrakı onilliklərdə də davam etdirildi. Bir növ onlar öz fəaliyyətləri ilə görülməli işlərin istiqamətini müəyyənləşdirdilər. V.Xulufu 1927-ci ildə «El aşıqları» adlı kitab çap etdirir. Burada Şəmkir, Tovuz rayonlarında yaşayan ustad sənətkarların şeirləri verilir və onların haqqında qısa məlumatlar yer alırdı. «Reyhan» dastanını da ilk dəfə V.Xulufu toplayıb çap etdirir. «Koroğlu» dastanını (1927) çap etdirir. Koroğlu ilə bağlı xalq arasında yaşayan rəvayətlər də burada özünə yer alır. Daha çox isə Aşiq Hüseyn Şəmkirlidən söhbət açır. S.Mümtaz «El şairi Qurbani» (1923), «Aşiq Abdulla» (1927), «El şairləri» (1927-1928), (1935-1936), «Sarı Aşiq və bayatıları» (1935) toplularını çap etdirir. Burada təkcə toplu olma məsələsi deyil, eyni zamanda informativ məlumatlar da özünə yer tapır. H.Əlizadə isə demək olar bütün canlı fəaliyyətini aşiq yaradıcılığının toplanmasına xidmət edir. 1929-cu ildən başlayaraq hər il müxtəlif kitabları çap olunur. «Azərbaycan el ədəbiyyatı» (1929), «Azərbaycan aşıqları» (1929), «Aşiq

Ələsgər» (1934, 1935, 1937), «Aşıqlar» (1935-1936), «Aşıqlar» (1937-1938) «Aşıq qoşmaları (1938), «Aşıq Hüseyin» (1938), «Aşıq Əsəd» (1939), «Dastanlar və nağıllar» (1937) kitablarını çap etdirir. Onu da qeyd edək ki, H.Əlizadənin və S.Mümtazın xalq ədəbiyyatının toplanması sahəsində gördüyü iş bir neçə tədqiqat institutunun gördüyü işlər qədərdir. Bugünkü folklorşünaslıq bütün nailiyyətlərilə onlara borcludur. Bu birmənalı qəbul olunmalı, izaha, şərhə ehtiyacı olmayan həqiqətdir.

Aşıq yaradıcılığının tədqiq və təbliği məsələsində dövlət səviyyəsində keçirilən tədbirlərin, qurultayların da mühüm rolu vardır. Aşıqların birinci qurultayı (1928-ci il 5 may) özü böyük hadisə idi. S.Ağamalıoğlunun, R.Axundovun, Ü.Hacıbəyovun aşıq yaradıcılığının problemləri ilə bağlı çıxışları bir növ sonrakı inkişafa özünün təsirini göstərdi. Təxminən on il sonra 1938-ci il martın 12-də aşıqların ikinci qurultayı çağırıldı. Burada M.İbrahimov, Ü.Hacıbəyov və başqaları çıxışlar etdilər. 1961-ci il aprelin 27-də aşıqların üçüncü qurultayı çağırılır. M.İbrahimov, H.Arashlı, O. Sarıvəlli və başqaları maraqlı məruzə və çıxışlar edir, aşıq yaradıcılığının aktual problemlərindən danışirlər. Aşıqların dördüncü qurultayı 1984-cü il martın 19-da olur. M.İbrahimov, H.Arif, Ə.Eldarova maraqlı məruzələr edirlər. Sovetlər dönəmində aşıqların dörd qurultayı olmuşdur. Bu qurultaylar aşıq yaradıcılığının toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində mühüm addımların atılmasına, işlərin görülməsinə yardımçı olmuşdur. Qurultay ərəfəsində keçirilən tədbirlər, aşıqların qiymətləndirilməsi, Yazıçılar ittifaqına üzv olma, mükafatlandırma, ustad sənətkarların şeirlərinin çapı və s. məsələlər həmin mərhələdə aşıq yaradıcılığına qayğının ifadəsi idi. Necə ki, üçüncü qurultay ərəfəsində M.İbrahimovun «Aşıq yaradıcılığında realizm» (12), H.Arashlı «Aşıq yaradıcılığı» adlı monoqrafiyalarını yazdı. Eləcə də dördüncü qurultay ərəfəsində çap olunan toplular, ustad sənətkarlar seriyasından buraxılan kitablar, O.Sarıvəllinin «Qüdrətli şair, ustad sənətkar», M.Həkimovun

«Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı» (9), «Azərbaycan klassik aşıq yaradıcılığı» Q.Namazovun «Aşığın sazı və sözü» (24), «Azərbaycan aşıq sənəti» və s. kitablar aşıq yaradıcılığında tədqiqatların artan istiqamətini göstərir. Dastanların nəşri (üç və beş cildlik), eləcə də «Azərbaycan məhəbbət dastanları» kitabı, namizədlik dissertasiyalarının yazılması, tədqiqatlara geniş rəvac vermə Ə.Axundovun, M.Həkimovun, Q.Namazovun, F.Fərhadovun, P.Əfəndiyevin, Q.Paşayevin və başqalarının tədqiqatları, M.H.Təhmasibin doktorluq dissertasiyası bura aiddir. P.Əfəndiyev aşıq yaradıcılığını ilk dəfə olaraq universitet dərslərinə gətirdi. Daha sonra prof. V.Vəliyev «Azərbaycan folkloru» (1985) dərslərini yazdı. Artıq qırx ildir ki, Azərbaycan balaları aşıq yaradıcılığını, ustad sənətkarlar haqqında məlumatları, aşıq şeir şəkillərini həmin dərslərdən öyrənir. Son dövrlərdə tələbələrin folklor ekspedisiyası işi zəifləyib. Halbuki, buna indi daha çox ehtiyac vardır. Yayda sovetlər dönməndə tələbələrin folklor praktikasını olardı. Qrup şəklində Azərbaycanın rayonlarına, respublikadan kənara ekspedisiyalar təşkil olunardı. Ancaq bu iş son zamanlar arxa plana keçirilib. Belə bir işin aparılması tələbələri xalq ədəbiyyatı nümunələri toplamağa istiqamətləndirir. Bir növ onların bir toplayıcı kimi fəaliyyətinin başlanğıcını qoyur. Buna qayıtmağın zamanıdır. Onu da əlavə edək ki, prof. P.Əfəndiyev Molla Cümənin şeirlərini toplayaraq kitab kimi bin neçə dəfə çap etdirdi. Təxminən həyatının otuz beş ilini Molla Cümə irsinin toplanması, nəşri məsələlərinə həsr etdi. Eyni zamanda onun həyatı ilə bağlı bir sıra qaranlıq tərəflərin açılması sahəsində tutarlı məlumatları ictimaiyyətə çatdırdı. Belə demək mümkünsə Molla Cüməni Azərbaycan oxucusuna təqdim etdi.. Təxminən bir neçə il bundan əvvəl (2006) prezidentin fərmanı ilə çıxan kitablar seriyasından həmin kitab nəşr edildi. Yaxşı olardı ki, bu günkü konfransda folklorumuzun ağsaqqalı kimi Paşa müəllim burada təmsil olunaydı. Bütün

bunlar və bu silsilədən olan xatırlamadığımız digər işlər aşığı yaradıcılığının son dövrdə işlənsəsinə gedən yola işıq tutur.

Sovetlər imperiyasının dağılması Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni həyatında yeni mərhələdir. Demək olar bütün istiqamətlərdə yeni düşüncəni, daha doğrusu, milli dəyərlərin qabardılmasını, aparıcı yerdə dayanmasını zəruri edir. Xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri, tədqiq sahəsində də bu canlanma bütün incəlikləri ilə göründü. Bəlkə də daha çox qazanan elə xalq ədəbiyyatı oldu. Çünki müstəqillik siyasi istiqamətdə müharibə, qaçqınlıq, torpaqların işğalı ilə yekunlaşdı. İqtisadi sahədə neft strategiyası, bir sıra beynəlxalq səviyyəli layihələrin həyata keçirilməsi ilə nəzərə çarpsa da bu bütövlükdə Azərbaycanı düşülən böhrandan çıxara bilmədi və hələ də bilməyib. Mədəni sahədə isə bu bir başqa cürdü. Düzdü, iqtisadi və siyasi böhran öz təsirin mədəniyyətə də göstərdi. Ancaq təkrar qeyd edək ki, Azərbaycan milli mədəniyyəti, onun tərkib hissəsi olan musiqisi, elmi, ədəbiyyatı, maddi mədəniyyəti xeyli tapıntılarla, yeni-yeni düşüncələrin gəlişi ilə zənginləşdi. Sırf millilik, azərbaycançılıq konsepsiyası ortaya qoyuldu. Burada yad təsirlərin baş alması xətləri də yox deyildi. Folklor, xalq musiqisi, aşığı yaradıcılığı isə bir mühafizəkarlıqla, yad təsirlərin girdabından daha uzaqda göründü. Bu dövrdə xalq ədəbiyyatı üçün ənənəvi üç istiqamətdə işlərin yüksək vüsəti başladı. Bunların böyük bir hissəsini toplanmalar təşkil edir. Belə ki, institutlar, universitetlər, akademiya səviyyəsində ekspedisiyalar başladı. Xalq ədəbiyyatı nümunələri el arasında toplanaraq çap edildi. Folklor institutu yaradıldı. Universitet və institutlarda Dədə Qorqud adına elmi mərkəzlər fəaliyyətə başladı. Beynəlxalq səviyyəli konfranslara, simpoziumlara rəvac verildi. Möhtəşəm abidəmiz «Kitabi-Dədə Qorqud»un YUNESKO səviyyəsində 1300 illiyinin keçirilməsi çox böyük hadisə idi. Bu birbaşa Azərbaycan mədəniyyətinə, aşığı yaradıcılığına verilən qiymət idi. Mərhum prezidentimiz H.Əliyevin çıxışı sözün həqiqi mənasında hadisə idi. Onun

möhtəşəm çıxışında səslənən «biz kimik, hardan gəlmişik, hara gedirik» qənaəti məhz xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, keçib gəldiyi yol haqqında böyük düşüncənin ifadəsi və qiymətləndirmə idi. 1997-ci il aprelin 20-də «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının 1300 illiyinin keçirilməsi haqqında fərmandan sonra bu abidəyə, onun nəşri, tədqiq və lüğətinin hazırlanması məsələlərinə xüsusi diqqət yetirildi. 2000-ci il aprelin 9-da isə möhtəşəm tədbir keçirildi. İndi həmin dövrdən hər il aprelin 9-u Dədə Qorqud günü kimi qeyd edilir. Onu da qeyd edək ki, bu möhtəşəm abidə ilkin olaraq bədii faktdır. Ancaq onun dəyəri ədəbiyyatçılar üçün nə qədərdirsə, tarixçilər, dilçilər, etnoqraflar üçün də bir o qədərdir. Haqqında yazılan əsərlər baxımından da bu aydınlıqla görünür. Aşıq yaradıcılığı da belədir. Bu zənginliklərin, faktların ortaya çıxarılması gərəyi indiki şəraitdə sonsuzdu. Hazırkı şəraitdə aşıq yaradıcılığı bir istiqamətdə qaragüruhün, televiziyanı bürüyən şounun, Azərbaycana qarşı yönəlmiş məkrli addımların, çaşqınlıqların qarşısını almağın ən başlıca, əvəzsiz faktıdır. Azərbaycan efir məkanında bu gün bir düşüncəsizdik, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə qarşı qorxulu kabus hökm sürür. Onun qarşısının alınmasının zamanı artıq çatıb. Bu gün Avropadan, ümumilikdə xaricdən mənfi tendensiyaların Azərbaycana axını başlayıb. Mahnı, musiqi mədəniyyətinin təbliği, yayımı anlamında səhnə mədəniyyətindən kənar yüngül, bayağı verilişlər, işbaz müğənnilərin düzəlttikləri şou ciddi çaşqınlıq yaradıb. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik R.Mehdiyevin «Azərbaycan efir məkanı: problemlər və vəzifələr», «İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış» («Xalq qəzeti», 9 dekabr 2009) məqalələri də məhz belə problemlərin qarşısının alınmasına istiqamətlənib. Artıq həmin məsələlərin bütünlükdə yuxarıdan aşağıya qarşısının alınması istiqamətində ciddi işlərə başlanılmalıdır.

Azərbaycan aşıqlarının birinci qurultayında S.Ağamalıoğlu, R.Axundov aşıqların cəmiyyətdə yeri

məsələsinə xüsusi diqqət yetirir. Onun tədqiq və təbliğ məsələlərini bir problem kimi qaldırır. S.Ağamalıoğlu aşığı elin anası adlandırır. R.Axundov «aşıqlar xalqın ən fəqir qisminin şairləridir. Bizim boynumuzda olan vəzifələrdən biri el aşıqlarına kömək etməkdir» məsələsini vacib bir problem kimi qaldırır. Bu sonrakı dövrlərdə müasir zamanımıza qədər qaldırıla-qaldırıla gəlir. Aşıqların bütün qurultaylarında, qurultaya qədərki rəsmi tədbirlərdə həmin məsələlərə diqqət yetirilir. Sonuncu qurultayda mədəniyyət və turizm naziri Ə.Qarayev məhz aşiq yaradıcılığının problemlərini bir problem kimi ortaya qoydu. İnsafən qeyd edək ki, xalq ədəbiyyatının ən çox yazılan, araşdırılan sahələrindən biri aşiq yaradıcılığıdır. Ustad sənətkarların yaradıcılığının toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində davamlı şəkildə aparılan işlər də bunu aydınlıqla göstərir. Son dövrlərdə respublika səviyyəsində ustadlara həsr olunmuş tədbirlər keçirilməmədir. Özü də davamlı şəkil alır. Bunlar televiziya məkanında da özünə yer tapır. İctimai televiziyanın işlərini bu mənada xüsusi qeyd etmək lazımdır. Təkrar qeyd edək ki, digər televiziya məkanlarında hələ də aşığa qarşı bir biganəlik hökm sürməmədir. R.Axundov aşıqların birinci qurultayında aşıqların qayğısına qalmaqı xüsusi olaraq qeyd edirdi. Eyni zamanda aşıqların fəaliyyətinə də özünün münasibətini bildirirdi və deyirdi ki, aşıqlar unutmasınlar ki, el sənətkarıdır. Azərbaycan mühitində bu gün həmin el anası olmanın qorunmasına diqqət yetirilməlidir.

Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra aşiq yaradıcılığının tədqiqi sahəsində xeyli uğurlu işlər görüldü. Bunların bir hissəsini sırf nəzəri səviyyəli monoqrafik əsərlərin yazılması təşkil edir. M.Həkimovun «Bayatılar» (1991), «Azərbaycan aşiq şeir şəkilləri və onun qaynaqları» (1999), «Aşiq sənətinin poetikası» (2004), «Haqq aşığı Dədə Şəmşir» (2004), P.Əfəndiyev «Dastan yaradıcılığı» (1999), S. S.Paşayev «XIX əsr aşiq yaradıcılığı», (1990), «Ozan-aşiq sənətinin nəzəri məsələləri» (2002), Q.Namazov «Aşıqlar» (1. kitab, 2004), A.Nəbiyev «Azərbaycan aşiq məktəbləri»

(2004), M. Qasımlı « Aşıq sənəti» (1996), «Ozan aşıq sənəti» (2003), İ.Abbaslı «Folklorşünaslıq axtarırları» (2009), «Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri» (2007), H.İsmayılov «Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri» (2002), «Göyçə aşıq mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları» (2002), E.Məmmədli «Aşıq poeziyasında təcnis» (1998), S.Qəniyev «Şirvan folklor mühiti» (1997), «Aşıq şeirinin poetikası» (1999), «Şirvanlı Aşıq Mirzə Bilal» (2003), Q.Kazımov «Qurbani və poetikası» (1996) və s. tədqiqat və toplanmaları göstərmək olar. Biz aşıq yaradıcılığının tədqiqi sahəsində yazılanların ancaq bir hissəsini, fikrimizcə, daha dəyərli, daha uğurlu olanları sadalayırıq. Bunların hər birisi sözün həqiqi mənasında ləyaqətlə yazılmış, elmi-nəzəri cəhətdən kifayət qədər səviyyəli tədqiqatlardır. Lakin bu siyahını bəlkə də yazılan kitab və məqalə səviyyəsində sıralasaq bir kitablıq ad, siyadı olar. Biz onların bir məqalə səviyyəsində təhlilini tamlıqla verə bilmək imkanından kənar olduğumuz üçün məsələlərə ümumi şəkildə yanaşırıq.

Son dövr aşıq yaradıcılığında nəzərə çarpan istiqamətlərdən biri toplama məsələsidir. Burada da kifayət qədər uğurlu işlər, nəşrlər var. Burada ilk öncə qeyd olunmalı köhnə nəşrlərin yenidən ədəbi ictimaiyyətə, folklorşünaslığa təqdimidir. S.Mümtazın, H.Əlizadənin toplanmaları buna nümunədir. Eləcə də Aşıq Ələsgər şeirlərinin ilkin nəşrləri də bura daxildir. Dastanların nəşri məsələsi də həmin sıradadır. Ayrı-ayrı regionlar üzrə antologiyaların nəşri ənənəsi yaranıb. Azərbaycan folkloru antologiyası seriyasından «Göyçə folkloru» (2000), «Ağbaba folkloru» (2003), «Dərələyəz folkloru» (2006), «Borçalı folkloru», «Qarabağ folkloru» və s. Eləcə də «Göyçə dastanları və aşıq rəvayətləri» (2001), H.İsmayılov «Göyçə aşıqları və el şairləri» (2006), «Miskin Abdal» (2001), «Qoca Azaflıyam...» (2008), Aşıq Avdı Qaymaqlı «İncəgülü» (2009), R.Rüstəmzadə «Azərbaycan tarixi qəhrəmanlıq dastanları» (1998), «Azərbaycan məhəbbət dastanları» (2007) və s. bu silsilədən olan kitabları göstərmək olar.

Burada bir tendensiyanı da qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra bütün istiqamətlərdə qaragüruh hökm sürdüyü kimi, toplamada da bu kimi hallar görünür. Xalqın yaddaşına bir neçə bədii nümunə ilə adını yazmış ustad sənətkarlar var. Son dövrlərdə onların adına yazılan kitablar, daha doğrusu toplular birbaşa xalqı çaşdırmağa yönəldilmiş işdir. Özü də təkrar qeyd edək ki, qorxulu tendensiyadır. Bizə belə gəlir buna bütün hallarda ehtiyac yoxdur. Həmin şeirlər ilk öncə aldadıcıdır və görünür ki, bu daha on doqquzuncu və daha əvvəlin nümunəsi deyil. İkincisi indiyə qədər bu harada qorunmuşdur ki, canını toplama yolunda fəda edən, el-el, oba-oba gəzən toplayıcılar onu yazıya almamışdılar. Nə xalqın, nə də həmin adına şeirlər yazılan sənətkarların buna heç bir ehtiyacı yoxdur. Digər istiqamətdə nəsil şəcərəsi ilə bağlı məsələdir. Belə ki, bir sıra ustadların Şah Xətai, Səttar xan, Peyğəmbər nəslilə bağlanması halı da müşahidə olunur. Gəlin bir-birimizi aldatmayaq. Hamı kimin kim olduğunu yaxşı tanıyır. Atalar deyib, el gözü tərəzidir. Hələ orta əsrlərdə bu məsələ ilə bağlı Ə.Cami deyirdi ki, heç kim heç kimin nəslinin hara getdiyini bilmir. Ustadların buna da ehtiyacı yoxdur. Bu ancaq qohum-əqrəbənin düzəltdiyi, bəlkə də çıxardığı hoqqadır, yararlanmaq istəyidir.

Aşıq yaradıcılığının namizədlik, doktorluq dissertasiyası səviyyəsində işlənməsi məsələsi də son dövrün görülən işləri sırasındadır. Burada iki istiqamət nəzərə çarpır. Birinci hal ustadların həyat və yaradıcılığının namizədlik dissertasiyası səviyyəsində işlənməsidir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik R.Mehdiyevin «İctimai və humanitar elmlər; zaman kontekstində baxış» (9 dekabr 2009) məqaləsi aktualıq, problemlərin ağırlığı baxımından zamanında yazılmış məqalədir. Bunun bir hissəsi folklorşünaslıq, aşıq yaradıcılığı ilə də bağlıdır. Belə ki, bütövlükdə ictimai, siyasi, mədəni mühitdə hökm sürən karyera, ad-san xatirinə dissertasiya yazdırılma folklorşünaslıqda da özünə yer alır.

Ancaq digər elm sahələri ilə müqayisədə folklorşünaslıqda, aşiq yaradıcılığında elə də biabırçı hal hökm sürmür. Daha doğrusu, bədən tərbiyə müəllimi hüquq elmləri doktoru olmur. Ancaq elmə aidiyyatı olmayanların elmə gəlişi folklorşünaslıqda, aşiq yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarda da var. Bunların isə kökünü çox-çox yuxarılarda, milli məclisdə, prezident adminstrasiyası, nazirlik, böyük-böyük iş adamları səviyyəsində axtarmaq lazımdır. Daha institut rəhbərləri səviyyəsində yox. Onlar bu məsələdə çox kiçikdirlər. Bir həqiqət var bu gün elmə həqiqi elm adamlarının gəlişi çətinləşib. Onlara sözün həqiqi mənasında sədlər qurulub. Ora gəliş üçün yeni meyarlar düzəldilib. Ona isə orta və aşağı təbəqənin övladlarının imkanı çatmır. Elmi gərək öz canı, qanı ilə suvarasan. Bu gün aşiq yaradıcılığı ilə bağlı yazılan dissertasiyaların mühüm bir hissəsi ustadların həyat və yaradıcılığının tədqiqinə həsr olunub. Bu istiqamət özü müsbət qiymətləndirilməlidir. Ona görə müsbət qiymətləndirilməlidir ki, ustadların həyatı və yaradıcılığı vaxtında yazıya alınmayıb. Daim itkilərlə üzləşir. Günümüzdə qədər yaddaşlarda yaşayıb gəlmişdir. İndi, iyirmi birinci yüzilliyin bu günündə, milli dəyərlərin dönüşü olan bir zamanda bu işə çox böyük ehtiyac var. Bu istiqamətdə tədqiqat əsərlərinin yaranması tarixi yaddaşın bərpası, itirilmiş bədii düşüncənin yönəlişinə istiqamətlənən tendensiyadır. Digər istiqamət aşiq yaradıcılığının problem kimi əsrlər, mənşə və təkamül istiqamətində tədqiqinə həsr olunmuş dissertasiyalardır. Burada da uğurlu işlər aparılmış, namizədlik və doktorluq dissertasiyaları yazılmışdır. M.Qasımlının, H.İsmayılovun, S.Qəniyevin doktorluq dissertasiyalarını qeyd etmək lazımdır. Aşiq yaradıcılığında mənşə, təkamül, mühit məsələlərini öyrənmək sahəsində bu tədqiqatlar yeni-yeni araşdırmalara yol açır. Biz öz qənaətlərimizdə bir məqamı da qeyd edək. Bu aşiq yaradıcılığının yüzə-yüz təriqətçiliyə bağlanmasıdır. Belə hallar qorxulu və həqiqətdən çox uzaq olan tendensiyadır. Aşığın ayağının yerdən üzülmesidir. Təriqətçilik ideya

cərəyanı, bir istiqamətdir. Burada olsa-olsa aşıqlarla yaxınlıq izlərini axtarmaq olar. Ancaq aşığın başdan-ayağa təriqət adamı olması düzgün deyil. Bu bizim qənaətimizdir.

Aşıq yaradıcılığının tədqiq məsələsində araşdırılmalı olan problemlər var. Bunlar ilk öncə müqayisəli araşdırmalara üstünlük verilməsi məsələsidir. Türk xalqlarında aşıq sənətinin araşdırılması məsələsinə yenidən qayıtmağın zamanı gəlib. Ozanlığın tədqiqi bir problem kimi öyrənilmə zərurətindədir. «Kitabi-Dədə Qorqud» bu sahədə müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Özbəklərin baxşısı, qazaxların akını və s. qırğızların manası azərbaycanlıların aşığı ilə müqayisədə bir məqalə səviyyəsindən monoqrafik tədqiqatlara istiqamətlənməlidir. Eləcə də yunanların aedləri, rapsodları, Avropanın minnezingerləri, trubadurları, vaqantları tipoloji tədqiqatlar səviyyəsində araşdırmalar ehtiyacındadır.

Son dövr aşıq yaradıcılığı sahəsində araşdırmalar var. Bir sıra dissertasiyalar, monoqrafiyalar yazılmışdır. Ancaq mühit səviyyəsində araşdırmalara daha çox üstünlük verməyin zamanı gəlib. Bundan əlavə ayrı-ayrı aşıq şeir şəkillərinin, dastan yaradıcılığının öyrənilməsi məsələsinə diqqət yetirmək lazımdır. E.Məmmədli təcnisləri bir janr kimi namizədlik dissertasiyası səviyyəsində işləmişdir. Folklorşünas M.Həkimov bayatıların, gəraylıların janr xüsusiyyətini monoqrafiya səviyyəsində tədqiq etmişdir. Belə araşdırmaların davamına ehtiyac var. Təkrar qeyd edək, dastan yaradıcılığı sahəsində də lazımı qədər işlər görülüb. «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» dastanı ilə bağlı araşdırmalar buna nümunədir. Ancaq bir məsələni qeyd edək, möhtəşəm abidəmiz «Koroğlu» dastanı ilə bağlı son dövrlərdə məyusluq doğuracaq tədqiqatlar yazılır. Azərbaycan «Koroğlu»suna qarşı bir növ düşünülmüş hücumlar başlanıb. Təkcə onu qeyd edək ki, «Koroğlu» dastanı qədər Şərqi xalqları arasında yayılacaq ikinci bir dastan yoxdur. Onun başlanğıcı isə Azərbaycanla bağlıdır. Bu yozumu olmayan, mübahisələrə yer qoymayan bir

həqiqətdir. Bir həqiqəti etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan ətraf respublikalar, ölkələr üçün həmişə bədii düşüncə mənbəyi olmuşdur, onlara mövzu paylaşmışdır. «Koroğlu» da dastan mövzusu kimi bu sıradadır. Eləcə də «Arzu və Qəmbər», «Əsli və Kərəm», «Aşıq Qərib», «Əmrah və Sərvinaz» və s. dastanlarımız var. Daha onların başlanğıcını başqa torpaqlarda, respublikalarda axtarmaq ən azı günahdır. Xalq ədəbiyyatına, Azərbaycan şifahi düşüncəsinə xəyanətdir. «Koroğlu»nun düşünülüb, yaxud da bilməyərkən ətrafında dolaşıqlıq yaradılması xalqa qəsdədir. Bu da bugünkü aşiq yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatların problemi.

Bir başqa istiqamət aşiq musiqisi məsələsidir. Aşiq havalarının tədqiqi ilə bağlıdır. Burada nota alma məsələsi də var. Birinci qurultaydan bu problem qalxıb və yenə də aktualığındadır. Ancaq hələ də uğurlu həllini tapa bilmir. Bir növ havaların nota gətirilməsi məsələsi düyünə düşüb. Bu da problem kimi həllini gözləyən məsələlərdəndir.

Aşıqların sonuncu qurultayında qaldırılan problemlər əvvəlki qurultaylarda da özünə yer tapıb. Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra aşıqların təşkilatlanması, aşiq birliyinin fəaliyyətində bir durğunluq, qarışıqlıq hökm sürürdü. Sonuncu qurultay (30 avqust 2008) bunların üstündən dövlət səviyyəsində xətt çəkdi. Ayrı-ayrı şəxslərin böyük tədbirlərinin keçirilməsi, muğamın YUNESKO səviyyəsində qiymətləndirilməsi, dövlət və hökumət qayğısı son olaraq aşiq yaradıcılığında bir canlanma yaratdı. Hələ birinci qurultaydan əvvəl (1928) aşıqların regionlarda qiymətləndirilməsi tədbirləri aparılırdı. İndi də bu və ya digər dərəcədə həmin tədbirlər davam etdirilir. Ustaların həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş tədbirlər keçirilir. Aşiq Ələsgərlə bağlı tədbirlərin hər il keçirilməsi, ənənəviləşməsi, Mikayıl Azaflı, Aşiq Əhməd Sadaxlı, Aşiq Hüseyn Saraçlı, Aşiq Əkbər, Aşiq Avdı və s. sənətkarlarla bağlı tədbirlər buna nümunədir. YUNESKO səviyyəsində aşiq sənətinə verilən qiymət, YUNESKO-nun

xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın bu sahədə qətiyyətli addımları, Gədəbəydə Aşıqlar evinin yaradılmasına qərar verilməsi, Zəlimxan Yaqubun fədakarlığı, İctimai televiziyanın tədbirləri və s. bunu aydınlıqla göstərir. Son olaraq aşıq yaradıcılığının sabaha gedən yolunu müəyyənləşdirir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ələm Əli Əliyev Ödə aayı yə B.Bi Əi, Ə.B. nyyə, İ. Üyêê î â, Ààêû Éaçûû 1982, 141 n̄.
2. Ələm B. nyyə I. Èàá. Öi i Èéáí û ÈB. nyyə, Ààêû Àê, 1972, 299 n̄.
3. Ələm B. nyyä. Nã÷-ê ê yñyöyðè Öi i Èéúá öyðá aayı yê Á.ÁááóÈéáâ, Đ.ÖyÈê â, Ààêû Àê, 1979, 161 n̄.
4. Ələm Ààêû. À-àãêú óáêúääüêð Öi i Èéúá öyðá aayı èÖ.Ì àuàè Ö.Ì çyèáâ. Ààêû Gənjlík, 1970, 93 n̄.
5. Ələm Öyðá aayı è ÈÖai äü. Ààêû Ýyi Èê, 1970, 108 n̄.
6. Ələm Əliyev aayı nã÷i yeyð Öi i Èéúá öyðá aayı yê Ü.Àêê İ. Üyêê î â. Ààêû Ýyi Èê, 1984, 196 n̄.
7. B.öyí äéáâ İ.Ø. Açyðáéúáí øèàùè òàêä yäyáééàû Ààêû İ ààêê 1992, 477 n̄.
8. Ýpé÷y ò Èê È. Öi i Èéúá öyðá aayı è Ü.Èi àéúê â. Ààêû Njää, 2000, n̄.389-460
9. Üyêê î â İ. È Açyðáéúáí àøü yäyáééàû Ààêû Éaçûû 1983, 239 n̄.
10. Üyêê î â İ. È Açyðáéúáí àøü øaið öyêêyðèây äàéí àãêû Ààêû İ ààêê 1999, 376 n̄.
11. Öyñy Äañü. 46 øaið Ààêû Ýyi Èê, 1975, 63 n̄.
12. Èàùè î â İ. Àøü i î açéañü äà çààçy. Ààêû Àê, 1966, 84 n̄.

30. Öyüi añǎ İ .Ü. Açýǎàéúí õàǎ ààñǎí ǎǎ
(î ðǎ ýñǎýǎ). Fil. elm dî ê. ... äǎ. Bakı, 1964, ñ.14-67

31. Äyǎǎ â Ä. İ. XIX ýñǎàǎǎ ǎǎǎñú Áàéú İ ààǎǎ
1993, 144 ñ.

32. Äyǎǎâ Ä. Ə. Açýǎàéúí õ ǎǎ ǎǎ. Áàéú İ ààǎǎ
1985, 414 ñ.

*Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair
tədqiqlər. XXXIV,
Bakı, Nurlan, 2011, səh.3-14*

QƏHRƏMANLIQ TARİXİMİZƏ BİR NƏZƏR: QAÇAQ NƏBİ

Xalqın qəhrəmanlıq, mübarizə tarixinin öyrənilməsi zamanından, məkanından aslı olmayaraq ən ümdə məsələlərdəndi. Bəlkə də birmənalı olaraq deməliyik ki, ən şərəfli və gərəkli işdi. Kiçik yaşlarından, ailədən, bağçadan, ibtidai sınıfdən ta bütün orta məktəb boyu bu düşüncəni formalaşdırmaq hər bir kəsin qarşısında vətəndaşlıq borcu kimi dayanmalıdır. Bunu son dövrün olayları, tariximizə, mədəniyyətimizə yanaşmalar və dünyanın, daha doğrusu, böyük güc sahiblərinin kiçik xalqlara olan münasibəti tam aydınlığı ilə göstərir. Başlıca məsələ bundadır ki, milli düşüncəyə köklü müasir mühiti yaratmalıyıq. Bu Azərbaycanımızın qarşısında duran başlıca vəzifədi. Belə bir işin aparılması keçən əsrin əvvəllərində sürətlənən istiqamətdə başlamışdı. Sovetlər imperiyasının gəlişi və onun otuz yeddinci ildə başladığı repreçssiya bu düşüncəyə birmənalı olaraq son qoymaq yolunu tutdu. Demək olar, həmin nəslə heç nəyə əhəmiyyət vermədən sıradan çıxardı. Sibir sürgünləri, güllələnmələr, insan ağına gəlməyən cəzalar, hamısı bu düşüncənin məhvi üçün sınaqdan keçirildi. Qorxu,

xof bütünlükdə Azərbaycanın başı üzərini aldı. Düşünə bilənlər elə düşünmək cəzasını da aldı. Lakin onların böyük işi bütünlükdə yaddaşlardan, daha doğrusu, nəsillərin və tarixin yaddaşından silinmədi. İmperiyanın özünün zəifləməsindən və məhvindən sonra bütün olanlar tədrici prosesdə ortaya qoyuldu. Arxivlər açıldı. Və indi hər şey incəliklərinə qədər üzdədi. Bu prosesdə repressiyanın qurbanı olan yüzlər, minlər, on minlər var. Onlardan biri də Bəhlul Əfəndi Behcətdir. Həmin Bəhlul Behcət ki, tarixçi, ilahiyyatçı, folklorşünas kimi xüsusi araşdırmalara zərurət doğurur. Bu gün isə biz onun haqqında təfərrüatları, gördükləri işin böyüklüyünü lazımınca ortaya qoya bilmirik. Ancaq uğurlu olan odur ki, Azərbaycan mədəni mühitində bu tip işıqlı şəxslərin böyük işləri ilə bağlı araşdırmalara rəvac verilmişdi. Gizlinlərin, uzun illər arxivlərdə qalan əlyazmalarının geniş ictimaiyyətə çatdırılması işinin başlanğıcı qoyulmuşdu. Bəhlul Behcətin də ədəbi irsi məhz bu sıradadır. Artıq bu istiqamətdə sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra xeyli işlər görülmüşdü. Bu yaxınlarda işıq üzü görən B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» (Bakı, Çıraq, 2011) kitabı da buna nümunədir. Mətni çapa hazırlayan folklorşünas alimimiz prof. İsrail Abbaslıdır. Onu da əlavə edək ki, son dövrlərdə bir sıra vacib kitablarda, əlyazmalarda, nadir nüsxələrin çapı istiqamətində İ.Abbaslı çox böyük gərəkliliklər görmüşdü. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutunun «Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri» seriyasından buraxılan kitablarda məhz İ.Abbaslının xüsusi zəhməti var. O, həmin kitablarda demək olar böyük əksəriyyətinə ya ön söz yazıb, ya elmi redaktorluq edib, ya da mətnləri hazırlayan tərtibçi kimi bütün işləri öhdəsinə götürürdü. Bəhlul Behcətin «Sarı Aşığın bayatıları» (Bakı, Səda, 2006) kitabı (transliterasiya, ön sözün müəllifi Rza Xəlilov, elmi redaktoru İsrail Abbaslı) da bura daxildir. Bunlar özlüyündə gərəklilik, xalqın, millətin keçmişinə sahib durmadan irəli gələn işlərdir. Bir növ sələflərdən – Y.V.Çəmənçaminlidən, S.Mümtazdan,

V.Xulufudan, H.Əlizadədən, Ə.H.Tahirovdan, B.Behcətdən gələn müqəddəs işin yaşarlığıdır. Böyük mənada vətən, yurd sevgisidir.

B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» əsəri ilə bağlı qənaətlərimə keçməmişdən öncə yaddaşımda olan bəzi məqamları xatırladım. Bunlar qaçaq hərəkəti, qaçaqlar və Qaçaq Nəbi ilə bağlı uşaqlığımda böyüklərimizdən eşitdiklərimdi. Uşaqlığımda, demək olar, kəndimizdə yaşlı qocalar arasında ən çox eşitdiklərim, və yadımda daha çox qalan qaçaqlarla bağlı idi. Kəndimiz, kəndimizdəki meşələr qaçaqların zaman-zaman məskəni olub. Onlar kəndə sığınışlar, kənd də onlara. Bir-birinə arxa, kömək olmaqla çətinliklərini yola veriblər. Məhz «qaçağı el saxlar» ifadəsi də təsadüfi deyil, həmin reallıqdan yaranıb. Yaşlıların söhbətinin mühüm bir hissəsi dediyim kimi, qaçaqlarla bağlı idi. Onların nə səbəbdən qaçaq düşməsi, harada çar məmurları ilə vuruşması, kimlərin necə öldürülməsi yerinə və ünvanına qədər deyilərdi. Hətta ayrı-ayrı dəstələr, onlarda kimlərin olması və hansı gün kənddən kimlərin çörək verməsi də çox dəqiqliklə qeyd edilərdi. Çünki yaşlı nəsil, kəndin ağsaqqalları hamısı onların canlı şahidi idilər. Biz uşaqlar isə həmin söhbətlərə diqqətlə qulaq asardıq. Qaçaqqlarla bağlı danışılarda mühüm bir hissəni isə Qaçaq Kərəmlə, Qaçaq İsmayilla, Qaçaq İsxanla bağlı hekayətlər tutardı. Onlar biz uşaqların düşüncəsinə, dünyagörüşünə çox böyük təsir edərdi. Uzun qış gecələrində isə mühüm bir hissəni qəhrəmanlıq dastanlarımızdan «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi» kitablarının oxunması təşkil edərdi. Bir nəfər səlis, rəvan oxuyardı, hamı böyükdən-kiçiyə diqqət kəsilərdi. O günlər, o söhbətlər indi mənim yaddaşımda bir ərmağan kimi qalmaqdadır. Nədənsə dastanlarla bağlı kitabları əlimə alanda həmin xatirələr yadıma düşür. Elə zaman-zaman gizlin qalmış B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» əsərini oxuyanda da həmin keçmiş gözlərim qarşısında canlandı. İlk öncə mən bu kitabın üzə çıxmasında əməyi olan hər bir kəsə öz minnətdarlığımı bildirirəm. Çünki Qaçaq Nəbi və bu sıradan olan

qəhərəmanlar bizim qəhrəmanlıq tariximizdi. Yüz illər, min illər boyu yaşanan tariximizdi. Bir məsələni də etiraf edək ki, Azərbaycanımızın bu başından o başına ev-ev gəzsək hamı Qaçaq Nəbi ilə bağlı «Qoy sənə deyinlər ay Qaçaq Nəbi, Həcəri özündən ay Qoçaq Nəbi» kəlmələrini zümzümə edəcək. Bax bu məqamlardı xalqın yaşarlığı. Və xalq sevgisini qazanmaq da budu.

Qaçaq Nəbi ilə bağlı rəvayət, hadisə və əhvalatların, nəğmələrin, şeirlərin yaranmasının, yayılmasının başlanğıcı elə özünün sağlığında, qaçaqlıq etdiyi zamanda qoyulmuşdu. Xalq onun hər bir qəhrəmanlığı haqqında özünün sevgisini, münasibətini ifadə etmişdi. Qaçaq Nəbi ilə bağlı dastanın yaranma məsələsinə gəldikdə bu tamamilə başqa məsələdi. Daha doğrusu, dastan ənənsi ilə bağlıdı. Türk xaqalarında, eləcə də onun bir qövmü olan Azərbaycanımızda da bu ənənənin çoxçalarlı, özünənməxsus spesifikasi var. Xalqın qəhrəmanlıq tarixində isə bu daha çalarları, spesifikasi ilə müşahidə olunur. Ona «folklor yaratmaq» tendensiyasından baxmaq böyük yanlışlıqdı. Bir növ bu məsələyə bələd olmadan yanaşılan tendensiyadı. Dastanın, özü də qəhrəmanlıq dastanlarının yaranması mürəkkəb və uzunmüddətli prosesdi. Bunun rəvayətdən, əhvalatdan, nəğmə və şeir nümunələrindən dastanlaşmaya doğru təbii gedişi var. Süni əlavələr, hansısa epizodu, əhvalatı artırmaq, bir qədər dəqiq desək quraşdırmalar burada keçmir. Hər hadisəyə, olana da dastan yaranmır. Etiraf edək ki, yaxın dövrün hadisələri, ictimai, siyasi, mədəni həyatımızda baş verənlər, Qərbi Azərbaycan itkisi, Qarabağ savaşı çoxlu şeirlərin, nəsrin, dramaturgiyamızın, səhnə əsərlərimizin, nəğmə, bayatılarımızın mövzusu oldu, ancaq həmin ağrıların bütün tərəfləri ilə əksini verən bədii nümunələri ortaya qoya bilmədi. Məhz yeni dövrün qəhrəmanlıq dastanı yaranmadı. Bəlkə də yarada bilmədik. Ancaq bu ağrılar, savaqlar həmin qəhrəmanlıqları özündə yaşadacaq dastan nümunəsinin yaranmasını da inkar etmir. Çünki o müharibənin kifayət qədər fədakarlıq göstərən oğulları olub. Həmin

qəhrəmanlığın ümumiləşdirilməsi isə təbii axarlı prosesdi. Necə ki, B.Behcətin, Ə.H.Tahirovun, Ə.Axundovun, eləcə də 220 səhifəlik əlyazması bizə gəlib çatmayan Muradxan Cahangirovun zamanında işləri olmuşdu. Bu da xalqın, bütünlükdə məmləkətin üzləşdiyi mübarizə, ölüm-dirim savaşı idi. Bir növ tapdalanmış haqqın bərpasına yönəlmişdi. Həmin nəğmələr demək olar, yarandığı vaxtdan, qəhrəmanların özlərinin sağlığında həm də yazıya alınmağa başlamışdı. Folklorşünas alimimiz İ.Abbaslı da bu məqamı B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» kitabına yazdığı «Qaçaq Nəbi» dastanı və Bəhlul Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» adlı giriş sözündə xüsusi olaraq vurğulayıp: «Qaçaq Nəbi haqqında nəğmə və rəvayətlər XIX əsrin sonlarından etibarən toplanmağa başlamış, «Qafqaz» qəzeti, SMOMPK, XX əsrdə isə «Azərbaycanı öyrənmə yolu» məcmuəsi, «Ədəbiyyat qəzeti», «Azərbaycan kolxozçusu» və s. kimi mətbuat orqanlarında çap olunmuşdu» (səh. 4). Bunlar hamısı xalqın düşüncəsindən qopan və böyük sevgidən yoğrulmuş nümunələrdi ki, mətbuatda da əksini tapırdı. Daha doğrusu, xalq məhəbbətinin artan istiqamətdə yaşanırdı. Ancaq təəssüflər, min təəssüflər ki, həmin qəhrəmanlığa, onlar haqqında dolaşan əhvalat, hekayə, nəğmələrə yad əllər də uzanmada idi. Bunların bir qismi heç şübhəsiz düşünülmüş, işləri dolaşdırmaq məqsədi daşıyırdı. Qaçaq Nəbi ilə, Həcər xanımla bağlı rəvayətlərdə də bunlar yer almırdı. Son dövrlərdə bu daha çox görünməkdədi. Özü də çox təəssüf ki, bu qondarmaların, dolaşılıqların bir hissəsi folklorşünaslar tərəfindən edilir. B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» adlı əsərinin nəşri bunlara bir cavabdı. Onu da qeyd edək ki, bu əsər öz mahiyyəti və işlənmə tərzini etibarilə daha çox tarixiliyə hesablanıb. Əsərin təhlilinə keçməzdən əvvəl Qaçaq Nəbi ilə bağlı hadisə və əhvalatların, şeir nümunələrinin toplanması haqqında «Ədəbiyyat qəzeti» 25 mart 1935-ci ildə (220 səhifəlik materialla bağlı məlumat burada verilir), 1 may 1935-ci ildə, 7 noyabr 1939-cu ildə məlumat verir. Fikrimizcə, Qaçaq Nəbi ilə bağlı dastanın çap

olunan nəşrləri arasında ən mükəmməli (həcmi azlığına baxmayaraq) Ə.H.Tahirovun (Qaçaq Nəbi. Bakı, Azərbaycan Yazıçılar ittifaqı, 1938, 49 s.) nəşridir. Kitab kimi çap olunana qədər isə «Ədəbiyyat qəzetində (1938, № 1-16) çap olunmuşdu. Ə.Axundov «Qaçaq Nəbi» dastanını toplayaraq (Bakı, EA AZF nəşri, 1941, 246 s.) nəşr etdirir. Folklorşünas İ.Abbaslı bu nəşri çox doğru olaraq bir cümlə ilə qiymətləndirir. «Ə.Axundovun tərtibi ilə nəşr olunmuş «Qaçaq Nəbi» dastanı isə tamamilə sovet ideologiyasının «işığında» qələmə alınmış, bu ictimai-siyasi ovqatın təbliğat mexanizminə çevrilmiş bir dastan - rəvayətlər toplusu kimi təqdim edilmişdir» (səh.6-7). Bu sətirlər hər şeyi deyir və dastan haqqında daha ətraflı düşünməni gərəkli edir. Onu da əlavə edək ki, burada müsbət cəhət Qaçaq Nəbini şəxsən görən və onunla yoldaş olan səksənə yaxın adamın xatirələrinin vurğulanmasıdır. Bir müsbət cəhət də kitabın sonunda materialların yazıya alındığı qırx yeddi nəfərin adının, yaşının və yaşadığı yerin qeyd olunmasıdır. Burada bizim qəbul eləyə bilmədiyimiz və eləməyimizin də mümkün olmadığı həmin materialların təbii şəkildə verilməyib işlənmə xüsusiyyətinin görünüşüdü. Bax məsələ də burada qarışır. Problemlərin də çözülməzliyi buradan yaranır. Necə ki, indi folklorşünaslıqda bu hal hökm sürməkdədir. Məsələn, Nəbinin Həcərdən övladı olmasını kəşf kimi ədəbi arenaya təqdim edənlər. Belə qeyri-dəqiq, məsuliyyətsiz dövrüyyəyə atılmış fikirlər sonrakı çağlarda olmazın problemlərə, fikir ayrılıqlarına yol açır. Məsuliyyətsizlikdən yaradılmış dolaşılıq təsiri bağışlayır. Etirf edək ki, belələrinin aqibəti elə də yaxşı olmur.

Qaçaq Nəbi xalq qəhrəmanıdır. XIX əsrin sonu XX əsrin 30-cu illərinə qədər bu mübarizənin forması qaçaqlıq tipində idi. Cəmiyyətin özbaşnalıqları, çarizmin, eləcə də onun yerli çinovniklərinin yeritdiyi siyasət son olaraq qaçaqlığa gətirib çıxarırdı. Düzdü, bu hərəkətin özünün çatışmamazlığı yox deyildi. Ancaq mübarizə forması kimi xalqın, geniş kütlənin etirazının ifadəsi idi. Sonralar üçün

daha böyük mübarizələrə gətirib çıxarmağı özündə ehtiva edirdi. Bəhlul Behcət xalq qəhrəmanı Nəbiyə qədərki mübarizəyə, qaçaqların fəaliyyətinə də diqqət yetirir. Bunların bir hissəsi arxiv materiallarına əsaslanır. «Məsələn, Zaqafqaziya Dövlət Arxivinin 1856-cı ilin hadisələrinin aktları arasında bir sənəd var. Bu sənəd, həmin ildə Şirvan mahalı jandarma naçalnikinin yazdığı bir raportun surətidir. 640-cı nömrədə olan bu aktda naməlum bir qarət dəstəsinin Şəkiyə gedən poçtanı qarət etdiyi xəbər verilir» (səh. 231). Və yaxud da «yenə də o dövrdə «Kor Camal bəy» adında birinin qaçaq olduğu məlumdur. Camal bəy (xalq ona Kor Camal deyirdi) Qarabağın Zəngəzur mahalında Xocik kəndinin əhli olmuşdur. Camal bəyin haqqında biz müxtəsər məlumat vermişik ki, bu da onun Camal qalası adlanan bina və təmir etdiyi münasibətlə idi. Çünki Nəbi həmin Camal qalasında bir zaman sığınacaq etmiş və orada böyük davalarda olmuşdu» (səh. 232). B.Behcət bir məqamı da vurğulayır ki, Xocik kəndi Mollu kəndinin lap qonşuluğundadır. Mollu kəndi Həkəri çayının sağ sahilində, Xocik isə sol sahilindədir. Burada bir fakt da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: «Dövlət arxivində Zubarovun general Paskeviçə təqdim etdiyi müfəssəl bir raport var. 911 nömrədə olan bu raportun 8-ci bəndində deyilir: «Qarabağda oğurluq, quldurluq höküməmandır. Buna da səbəb yeni hakimlər və nayiblər, xüsusən də Adıgözəl bəydir» (səh. 235). B.Behcət bunları sadalamaqla, eyni zamanda aralarındakı fərqliliklərə də diqqət yetirir. «Onun (Camal bəyin və bu tip hərəkətlə) qaçaqlıq hərəkəti ilə Nəbinin qaçaqlıq hərəkəti arasında məqsəd və səbəb etibarilə çox fərq var» qənaətini irəli sürür. Və xüsusi olaraq vurğulayır ki, «Nəbi öz hərəkətinin bütün mənəvi məfkurəvi mahiyyətini Əbdülkərimdən almışdır». Və xüsusi olaraq vurğulayır ki, «Əbdülkərim Qarabağda çar üsuli-idarəsinə və yerli mülkədarlıq qəhrlərinə qarşı ortaya çıxan yoxsul kəndlilərin üsyançı nümayəndələrindəndir.

Əbdülkərim 1822-ci ildə o zaman Qazax-Şəmsəddin adlanan Qazax mahalında anadan olmuşdur» (səh. 237).

Bütün bunlar və bu kimi faktlar həmin dövrdəki ictimai, siyasi mənzərəni ifadə edir və ümumilikdə Qaçaq Nəbi hərəkatının mahiyyətinə, genetikasına işıq tutur. Biz bu faktların yazıya gətirilməsi və günümüzdə çatdırılması üçün B.Behcətə minnətdar olmalıyıq. O, bütün olayları tarixi sənədlər, ayrı-ayrı canlı şahidlərin söylədikləri, inandırıcı faktlar əsasında böyük məsuliyyət və vətəndaşlıq hissi ilə yazıya alır. Gələcəyə, sabaha məhz bu tariximizlə gedirik. Təkrar qeyd edək ki, gələcək nəsli məhz bu ruhda, olanlarımız əsasında tərbiyə etmək vətəndaşlıq borcudu. Onu da qeyd edək ki, bizə başqaları kimi qondarma, fantastik hekayətlər düzəltmək lazım deyil. Olanlarımız bəsimizdi. Olanlarımıza sahib dursaq və dura bilsək bu böyük işdi.

Azərbaycan xalqının tarixi mübarizələrlə, qəhrəmanlıqlarla doludur. Onun bir tarix olaraq araşdırılması, gələcək nəsillərə çatdırılması ən ümdə məsələlərdəndi. Bu gün Qaçaq Nəbini, Qaçaq Kərəmi, Qaçaq İsmayılı, Qandal Nağını, Qaçaq Tanrıverdini və bu silsilədən olan qəhrəmanları, onların mübarizəsini tarix, tarixi fakt kimi qəbul edirik. Məsələnin mahiyyətində duran problemlərdən biri həmin tarixi olduğu kimi gələcəyə ötürə bilməkdir. Bunlar digər istiqamətdə, bədii qəhrəmana çevrilir, nağıl rəvayət, hekayət, dastan qəhrəmanı kimi yaşarlıq qazanır. Hansının nə dərəcədə yaşarlıq qazanması, uzunmüddətliyi isə bir qədər çətin olandı. Ancaq fakt budur ki, onların bədii düşüncədə, xalq təfəkküründə obrazlaşması prosesi başlanmışdı. Özü də mübarizələrinin, qəhrəmanlıqlarının olduğu zamandan başlanğıcını götürmüşdü. Dastanlaşması və dastan ənənəsində tipik dastana çevrilməsi bir başqa məsələdi. O da mümkündür ki, klassik dastan nümunəsinə qədər bu qəhrəmanlıqlar gəlib çıxmasın. Ancaq Azərbaycanın ağrılarla dolu olan tarixi, faciələr, ölüm-itimlər, torpaq itkiləri, müharibələr belə nümunələrin yaranmasını və qəhrəmanlığın ümumiləşməsini zəruri edir. Bu qəhrəmanlığın tipik dastan nümunəsində ümumiləşməsi gözləniləndi. «Kitabi-Dədə Qorqud»un,

«Alpamış»ın, «Manas»ın, «Edige»nin, «Canqar»ın, «Koroğlu»nun və bu silsilədən digər türk dastanlarının spesifikası məhz bu barədə düşünməni aktuallaşdırır. Bu təbii axarlı bir prosesdi. Təkrar qeyd edək ki, Azərbaycanımızın çözülməz problemləri, bütünlükdə ictimai, siyasi mühiti belə dastan nümunələrinin yaranışını düşünməyə əsas verir. Bu ola bilsin ki, tarixi axarda böyük zamanlara da hesablanı bilər. Ancaq bizim ümdə vəzifəmiz məhz bu xətləri – həm tarixi, həm də bədii düşüncədəkiləri gələcəyə çatdırmaqtdır. Bu işin isə Qaçaq Nəbi təmsalında nümunəsini B.Behcət qoymuşdu. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə «Azərbaycan tarixində qaçaq hərəkatı» məqaləsində bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: «Azərbaycanda qaçaq hərəkatı əsasən rus çar rejiminə və yerli zülmkarlara qarşı mübarizə prosesində meydana gəlmişdir. Azəri xalqı öz gördükləri işlərə igidlik və yenilməz qəhrəmanlıq dastanlarını yaradan qaçaqları sevmiş, tərifləmiş və qorumuşdur. Çünki qaçaqlar Azərbaycanın zülmədən qurtarması uğrunda mübarizə aparmışlar» (səh. 284). Qaçaq Nəbinin qəhrəmanlığı, ailəsi, yaşadığı region, həyat yoldaşı Həcər xanım, baldızı Mehri xanım, qardaşı Mehdi və başqaları haqqında olan informasiyalar, aparılan təhlillər həmin dövrdə ictimai, siyasi, mədəni arenada qaçaq hərəkatının kifayət qədər geniş yer aldığını düşünməyə əsas verir. Məhz Muradxan Cahangirovun, Ə.H.Tahirovun, B.Behcətin, Ə.Axundovun gördükləri, eləcə də Qaçaq Nəbi haqqında olan rəvayətləri, nəğmələri toplamaq üçün təşkil edilən xüsusi ekspedisiyalar bu istiqamətdə ardıcıl işlərin görülmə məqsədindən xəbər verir.

Bəhlul Behcətin yaradıcılığı bir neçə istiqamətdə maraqlı doğurur. O, tarixçi, islamşünas, ədəbiyyatşünas, folklorçu kimi diqqəti cəlb edir. Folklorşünas İ.Abbaslı da bu əhatəliliyi vurğulayaraq yazır: «Bəhlul Behcət barədə yazılmış əksər məqalələrdə o, əsasən, ədəbiyyatşünas, ədəbiyyat tarixçisi, folklorçu, din xadimi kimi təqdim edilmişdir. Onun irsi ilə tanışlıq göstərir ki, bütün bunlarla

yanaşı, B.Behcət həm də islamşünas və tarixçi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. «Qaçaq Nəbinin tarixi» əsəri bunu bir daha təsdiq etməkdədir» (səh. 8-9). Onu da əlavə edək ki, B.Behcətin belə bir əsəri yazması zərurətdən yaranmışdı. Çünki özü həmin ərazidə yaşamış, müxtəlif faktlara, tarixi hadisələrə bələd olmuş, Qaçaq Nəbi ilə bağlı söylənən rəvayətlərin şahidləri ilə belə təmas qurmuşdu. Bütün bunlar son olaraq «Qaçaq Nəbinin tarixi» adlı əsərin yazılmasına gətirib çıxarmışdı. «1885-ci ildə Zəngəzur qəzası Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndində doğulan Bəhlul Əfəndi (Behcət) 15 mart 1938-ci ildə NKVD üçlüyünün qərarı ilə güllələnmişdir. O, 1934-1937-ci illərdə öncə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında (Azərnəşr), sonra isə Az.RAİ-nin Ədəbiyyat bölməsində çalışmışdır. B.Behcətin folklor toplayıcısı və nəşiri kimi fəaliyyəti də əsasən bu illərə təsadüf etmişdir» (səh.7). Bir məqamı da qeyd edək ki, keçən əsrin 30-cu illərində B.Behcət ədəbi-mədəni mühitdə fəallığı, prosesə fəal münasibəti ilə seçilir. Onun folklorşünas S.Mümtazın «Aşıq Abdulla» (Bakı, Azərnəşr, 1927, 71 səh.) kitabının ikinci dəfə «Sarı Aşıq» (Bakı, Azərnəşr, 1935, 215 səh.) nəşri ilə bağlı yazdığı məqalələr (Sarı Aşıq. «Ədəbiyyat qəzeti» 26 fevral 1936 və Sarı Aşıq. «Ədəbiyyat qəzeti», 21 mart 1936) geniş müzakirələrə səbəb olmuşdu. Bu müzakirələr Yazıçılar ittifaqında dörd gün davam etmiş, Ə.Nazim, H.Arashlı, A.Dəmirçizadə, Ə.Qarabağlı Salman Mümtaz mülahizələrinə bəraət qazandırmış, digərləri başda H.Zeynallı olmaqla tənqidi mövqedən çıxış etmişlər. Burada bir sıra məsələlər qaldırılırdı, əsas tezlərdən biri Sarı Aşıq adı ilə kitabın yenidən buraxılmasına nə üçün izah yazılmaması ilə bağlı idi. Bunlar hamısı bir istiqamətdə ədəbi mühitin qaynarlığını, ciddi məsuliyyət hissi ilə yanaşmaları düşünməyi zəruri edir. Bütün bunlar, eləcə də B.Behcətin özünün toplanmaları (Sarı Aşığın bayatıları ilə bağlı toplanmalar nəzərdə tutulur. Həmin toplanmalar «Sarı Aşığın bayatıları». Bakı, Səda, 2007, 96 səh. (transliterasiya, ön sözün müəllifi Rza Xəlilov, elmi redaktoru İsrafil Abbaslı)

onun bir folklorşünas kimi gərəkli işlərindən və araşdırılma ehtiyacında olmasından xəbər verir. Bizim marağımızda olan və yazımızın mahiyyətində duran B.Behcətın Qaçaq Nəbi ilə bağlı mülahizələridi. Çünki bu mülahizələr son dövrlərdə xalq qəhrəmanı haqqında dolaşan mübahisələrə son qoymaq, düşünülmüş və düşünülməmiş mədəni arenaya gətirilmiş yazıları sonuclamaq üçün əvəzsiz mənbədi. Müəllif burada daha çox tarixçi, tarixi faktlara bələd bir ziyalı kimi görünür. Onun təhliləri, gəldiyi qənaətlər özlüyündə son dövr tarixi araşdırmalar üçün də gərəkli ola bilər. «Qaçaq Nəbinin dövrü», «Azərbaycan məmləkətində torpaq xüsusiyyəti olubmu», «Xanlığın zühuru», «Xan olmaq uğrunda cinayətlər», «Qarabağ xanlığının mənşəyi və təşkili», «Ağalar, bəylər və bu kimilərin zühuru» başlıqları altında verilənlər tariximizin mühüm bir hissəsini, onun bir sıra maraqlı tərəflərini öyrənmək baxımından mənbə kimi diqqəti cəlb edir. «Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyası»nı yazmış iqtisadçı Məhəmməd Həsən Baharlı ilə torpaq mülkiyyəti barədə fikir ayrılıqları özü maraqlı problemlərə yol açır. B.Behcət bu məsələlər fonunda yazır: «Nadir şah istədiyi adamlara torpaq və mülk bağışlamaqda çox səxavətli olmuşdur. Buna bir şahid olaraq onun bir fərmanını qeyd etmək lazımdır. Farsca yazılmış bu fərmanı mən şəxsən oxumuşam, fərman o zaman Nadir şahın sərkərdələrindən biri olan Fətəli xan Çərxçibaşıya verilmişdir. Fərmanın məzmunundan aydın olur ki, Nadir şah Staypanı, Püsyanı, Bərgüşadı və Qapanatı Fətəli xan Çərxçibaşıya «at arpası» olaraq vermişdir.

Fətəlit xan Çərxçibaşıya «at arpası» müqabilində verilən bu yerlər Qarabağda sabiq Zəngəzur qəzasının bütün hissələri, Sisyan, Zəngəzurda Qara Kilsə rayonunun bütün torpağı aiddir. Bu Sisyan Şura Azərbaycanında Qubadlı və Laçın rayonlarının əhalisinin yaşadığı hissəsidir. Bərgüşad Qubadlı rayonu içərisindən axmaqda olan böyük Bərgüşad çayı boyunca yaşayan türk kəndlərinin yerləridir» (səh. 29). Bunlar Azərbaycandakı mülkiyyət məsələsinin bir istiqamətdə

ümumi mənzərəsini səciyyələndirirsə, digər istiqamətdə hökmdarların müqtədirliliyinin faktı kimi təsir bağışlayır. Və son olaraq etirazlara, narazılıqlara gətirib çıxarır. Elə üsyanlar, qarşıdurmalar da məhz bu cür vəziyyətlərin nəticəsi idi ki, davamlı olaraq yaşanırdı. Burada vurğulanmalı bir başqa məqam Bərgüşad çayı boyu kəndlərin türklərdən ibarət olması ilə bağlıdır. Son dövrdə Azərbaycanın başının üstünü bürüyən bir ağırlı məsələ var, bu da yerliçilik, tayfaçılıq, regionçuluq, etnik problemlərin qabardılmasıdır. Bunların bəzisi sırf siyasi məqsəd - Azərbaycanı qatmaq, problemlər burulğanında yaşatmaq səciyyəsi daşıyır. Xaricdən əlavə, heç şübhəsiz, daxildə hakimiyyətin yuxarı eşalonuna qədər bu tendensiya məqsədli şəkildə işlənir. Və lazım olanda həyata keçirmək, bu problemdən istifadə etmək istəyinə xidmət edir. Ancaq onu da etiraf edək ki, aşağı kütlə bir qismət çörək hayındadı və onlara bunlar yaddır. Hamısına Azərbaycanımızın övladı kimi baxır və bu barədə heç düşünməyə belə vaxtları yoxdu. Bu problemlərin izləri ancaq və ancaq yuxarılarda, hakimiyyət kürsülərində və hakimiyyət uğrunda savaşırladı, son olaraq pul, var-dövlət maqnatlarındadı. Hətta elə vəziyyət yaranıb ki, bu incə, qorxulu məqamları xalq qəhrəmanlarına, məsələn, Qaçaq Nəbiyə qədər gətirib çıxara biliblər. B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» adlı əsəri bu mənada əvəzsizdi. Kitabda Azərbaycanın problemləri ilə bağlı olan bir fakt da var. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, «burasını da qeyd etmək lazımdır ki, bir ölkə Azərbaycan qədər misli görünməmiş tarixi hadisə və vəqələrinin mürəkkəb və müxtəlif hallarına rast gəlməmişdir və heç bir məmləkət Azərbaycan qədər ayrı-ayrı cahangirlərin işğalına uğramamışdır. Onun coğrafi mövqeyi, ticari əhəmiyyəti və tarixə malik olması bu işğal hallarına əsas olmuşdur» (səh. 33). Bəli, doğurdan da belədir. Azərbaycanın tarixinə diqqət yetirdikdə ağırlarla, qan-qada, müharibələrlə doludur. Həmin ağırlar bu gün də davam edir. Dünyanın böyük dövlətlərinin Azərbaycana marağı məhz həmin sərvətə, torpağının zənginliyinə sahib olma istəyi ilə

bağlıdır. Savaşlar, problemlərin çözülməzliyinin ən böyük səbəbi də buradan irəli gəlir. Bunları B.Behcət keçən əsrin əvvəllərində görüb yaşamışdısa, eyni tendensiya yenə də yaşanmadadır. Tarixi torpaqlarımızın, Qərbi Azərbaycanda təmizləmə siyasəti, Qarabağ işğalı, erməni məsələsi, Rusiyanın ölkəmizə yönəlikli mənfi siyasəti, fars şovinizmi məhz günümüzdə həmin prosesin davamıdır. Burada müasir Avropanın ikibaşlı məkrli oyunları da var.

B.Behcət Qarabağın tarixini, on səkkizinci yüzillikdən bu yana olan vəziyyətini, oradakı ictimai-siyasi mühitin ümumi mənzərəsini, İbrahim xanın dövrünü, Mehdiqulu xanın zamanında baş verənləri, ağaların, bəylərin bir təbəqə kimi meydana gəlmiş şəraiti ətraflı şəkildə şərh edir və bundan sonra «Qaçaq Nəbinin yurdu» haqqında müfəssəl şəkildə söhbət açır: «Qaçaq Nəbi sabiq Zəngəzur qəzasının üçüncü hissəsində məşhur Həkəri çayı üzərində olan Aşağı Mollu adlı kənddə anadan olmuşdur (Mollu kəndi ikidir: biri Aşağı Mollu və digəri Yuxarı Mollu adlanır).

Aşağı və yuxarı, hər iki Mollu türk qövmünə mənsubdur. Bu ətrafda bir neçə kürd kəndləri və oymaqları da var» (səh. 87). Qaçaq Nəbi haqqında son dövrlərdə mübahisəyə çevrilən və dəqiqləşməli olan məsələlərdən biri budur. Bunu da tarixçi, islamşünas, folklorşünas B.Behcət bütün tərəfləri ilə göstərir. Və dolaşığı yaradanlara, bu fikirdə olanlara bu ən tutarlı cavabdır. Kitabda Məhəmməd Həsən Baharlının bir fikri də xüsusi olaraq vurğulanır: «Baharlı yuxarıdakı bəyanatı verdikdən sonra yazır ki: «Hal-hazırda Azərbaycanda kürdlərin sayı azalmış, ancaq dağ kəndlərində kürdlər qalmışlar (Zəngəzurda Buzluca, Ağaz kəndi, Qaraqışlaq, Əliyanlı, Qazıkürdlü, Cəbrayıl qəzasında Kürd mahruz, Naxçıvan qəzasında Pesiyanlı, Kevik bozlu və s.)» (səh. 88). Bütün bunlar və bu kimi faktlar qaranlıqlara aydınlıq gətirmək, o dövrün ümumi mənzərəsi haqda tam təsəvvür yaratmaq baxımından əvəzsizdi. Bu təfərrüatlardan sonra B.Behcət xüsusi olaraq bir məqamı - «xalqın arasında

bu qədər şöhrət tapmış bu böyük şəxsiyyət haqqında yazan olmamışdır» fikrini söyləyir. Bunun səbəbini isə daha çox həmin dövrün mühitinin kəndli üsyanına münasibəti ilə əsaslandırır. Ancaq onu da etiraf edək ki, bu qəhrəmanlıq ciddi yazıların probleminə çevrilməsə də, xalq arasında kifayət qədər nəğmə, rəvayət, hekayətlərin yaranmasına səbəb olmuşdu. Bir yaşarlıq qazanmışdı. Qaçaq Nəbi haqqında yazanlardan İsmayıl Hikmətlə bağlı münasibət də burada yer alır və B.Behcət xüsusi olaraq vurğulayır ki, bu cür «böyük və ciddi tarixi hadisəni gəlişi gözəl və qeyri-təbii təsvir etmək düzgün deyildir». Qaçaq Nəbi ilə bağlı mübahisələrə səbəb olan məsələlərdən biri onun öldürülməsi məsələsidir. İsmayıl Hikmət vurğulayır ki, «Nəbini öz yoldaşı Mahmud öldürmüş və Həcər də tufənglə Mahmudu öldürmüşdür». M.Ə.Rəsulzadə «Azərbaycan tarixində qaçaq hərəkəti» məqaləsində yazır: «1896-cı ilin mart ayında Nəbi Kərbəladan dönərkən Türkiyə ilə İran sərhəddi arasında olan Larni kəndində rus cəsusları tərəfindən əvvəlcədən hazırlanmış pusqunun qurbanı olur». Xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbinin öldürülməsinin təfəsilatını isə daha dəqiqliyi və inandırıcılığı ilə B.Behcət kitabın «Qaçaq Nəbinin İranda öldürülməsi tədbirləri. Zəngəzur naçalniki Səlim bəy və Naxçıvan naçalniki Slovenski», «Əmir Bahadır Cəng Paşa xan Qaçaq Nəbini öldürmək işində» başlıqlı bölmələrində verir. Xüsusi olaraq vurğulayır ki, Slovenski özünün yaxın adamı olan və İranda alver edən Paşa bəy vasitəsilə bu işi reallaşdıracaq. Yəni Paşa bə Qaçaq Nəbinin silahdaşı Şahhüseyni Qaçaq Nəbini öldürməyə razı salacaq. B.Behcət həmin hadisəni belə təsvir edir: «1896-cı il may ayının 12-də Məşədi Paşa Nəbi ilə Şahhüseyni Dəhvardəyirman kəndindəki evinə qonaq çağırır. Onları gecə çox gec vaxta kimi evində saxlayır... Gegənin bir vaxtı onlar qonaqlıqdan çıxıb Larni kəndinə yolalırlar. Şahhüseyn fürsət vaxtını gözləyirdi. Bu qonaqlıq da həmin vaxt üçün idi... Gecə evə qayıdarkən yolda Şahhüseyn Nəbini arxadan vurur» (səh. 225). Qaçaq Nəbi ilə bağlı söylənilənlər içərisində bizə daha

dəqiqliyi və aydınlığı ilə görünən məhz B.Behcətin qənaətləridi. Bunun isə ən başlıca faktı B.Behcətin Zəngəzur qəzasında dünyaya gəlməsi, sonralar həmin qəzanın qazisi olması və hadisələrə bələdliyidir. «Həcərin Nəbidən sonra Qarabağa öz evinə qayıtması» başlıqlı yazıda isə bir başqa mübahisəli məsələyə, Nəbinin Həcərdən övladı olması, sonra kiminlə ailə qurması məsələsinə aydınlıq gətirilir. Son dövr arenada mübahisə yaradan məsələlərdən biri məhz budur. Və özü də müəyyən mənada düşünülmüş dolaşlıq yaratmaq, xalq qəhrəmanını haqqında səhv fikirlər arenaya ötürmək məqsədi daşıyır. B.Behcət isə bunları öz əsərində qeyd edərək yazır: «Həcərin Nəbidən övladı yox idi. O bir müddət qaldıqdan sonra öz qohumlarından Həmzə adlı bir çobana ərə getdi. Həcər Həmzə ilə Aşağı Molu kəndində çox yaşadı. Onun Həmzədən bir neçə övladı oldu» (səh. 227). B.Behcət Nəbinin və Həcərin ailəsi haqqında da müfəssəl məlumat verir: «Nəbinin anası çox tez vəfat etmişdi. Ondan sonra da atası ölmüşdü. Nəbinin ancaq özündən kiçik qardaşı Mehdi və bacısı Zeynəb qalmışdı. Bir də qabaqca ölənlərin qardaşının oğlu Məmiş qalmışdı ki, indi də yaşayır.

Nəbi ata və anası öldükdən sonra evlənmişdi. Onun aldığı qız Molla Xanalının qızı idi...Həcər Nəbi İranda öldürüldükdən sonra Nəbinin qohumlarından olan Həmzə adlı bir kişiyyə ərə getmişdi və çox zaman Həmzə ilə öz kəndlərində (Molu kəndində) yaşamışdı» (səh.141-142). Bütün bunlar Nəbi haqqında həqiqətlərin bədii düşüncədən fərqli olaraq sırf tarixi həqiqət kimi aşkarlanması sahəsində ən tutarlı dəlillərdir. Burada olan maraqlı məqamlardan biri Nəbinin qardaşı oğlunun indi də yaşaması hadisəsidir. Düzdür, bədii düşüncə, xalq qəhrəmanına olan sevgi həmişə yeni əhvalatlara, əlavələrə yol açır. Məhz bir istiqamətdə mübahisəli məqamların yaranması təbii prosesdə görünür. Bu olandı. Digər istiqamətdə narahatlıq və narazılıq yaradan düşünülmüş əlavələrdir ki, Nəbi ilə bağlı söyləmələrdə, yazılarda bunun şahidi olur. Mənbə kimi B.Behcətin «Qaçaq Nəbinin tarixi» kitabı bunlara tam aydınlığı və

təfərrüatı ilə cavab verir. Tarixi fakt, sənədlərə, eləcə də canlı şahidlərin, Nəbinin özünün yaxınlarının, onunla silahdaş olanların söylədiklərinə əsaslanaraq yazılmış bu əsərin dəyəri əvəzsizdi. Bəhlul Behcət Qaçaq Nəbi ilə bağlı olanlara da özünün kəskin münasibətini bildirir və bu belə təəssürat yaradır ki, həmin vaxtlar da el qəhrəmanı haqqında müxtəlif səpkili söhbətlər dolaşmaqda idi. Elə əsər də məhz bu dolaşılıqlara aydınlıq gətirmək anlamında sırf tarixi səpkidə yazılmışdı. Yazımızı da B.Behcətin həmin qənaətləri ilə qurtarıq: «Biz Qaçaq Nəbinin tarixini nə əfsanələrlə dolu qeyri-təbii hadisələrin bir-birinə quraşdırılmış macərələr yığını hesab edirik, nə də Qaçaq Nəbini «olmayan sərgüzəştlər» qəhrəmanı Kürd Hüseyin və ya xalqı əyləndirici hekayələr sahibi «Don Kixot» kimi tanıyıq. Bəlkə biz Nəbinin həyatını ziddiyyətlərlə mübarizədə şöhrət qazanmış bir amil hesab edirik və onun həyat və mübarizə tarixinə də bu baxımdan yanaşmağı lazım bilirik» (səh. 138). Gəlin bu qəhrəmanlığı yaşadaq.

*«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 2012,
№ 2 (648), səh. 82-90.*

ƏRTOĞRUL CAVIDİN FOLKLORŞÜNASLIQ FƏALİYYƏTİ

Xalqın milli-mənəvi mədəniyyətinin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə çatdırılması ən başlıca və ən ümdə vəzifələrdəndi. Elm adamlarımız, ziyalılarımız, yazıçı və şairlərimiz müxtəlif vaxtlarda bu istiqamətdə əlindən gələni əsirgəməmiş, hətta ətrafındakılara bu məsələdə diqqətli olmağı tövsiyə etmişlər. M.F.Axundovun, H.Zərdabinin, C.Məmmədquluzadənin və başqalarının müraciətləri özlüyündə vətəndaşlıq borcundan irəli gəlib. Klassiklərimizin əsərlərində verilən təsvirlər, xalq

yaradıcılığından geniş şəkildə bəhrələnmələr bir növ milli-mənəvi yaddaşın qorunmasına, gələcək nəsillərə ötürülməsinə xidmət etmişdir. Q.Təbrizinin, M.Gəncəvinin, X.Şirvaninin, N.Gəncəvinin, Ş.İ.Xətəinin, M.Füzulinin, M.Əmaninin, M.V.Vidadinin, M.P.Vaqifin, Q.Zakirin və bu silsilədən olan digər sənətkarların yaradıcılığı buna nümunədir. Onlar öz əsərlərində xalqın məişətinə, adət-ənənəsinə, əfsanə, rəvayət, nağıl, dastan, atalar sözü və məsəllərinə istinad etməklə, ondan yerinə və məqamına görə bəhrələnməklə klassik sənət abidələləri yaratmışlar. Eyni zamanda həmin mənəvi dəyərlərə bu əsərləri ilə özlərinin sevgisini ifadə etmişlər. Son dövrlərdə milli-mənəvi mədəniyyətin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə çatdırılması sahəsində kifayət qədər ciddi addımlar atılmadı. Hökumət və dövlət səviyyəsində keçirilən tədbirlər, beynəlxalq səviyyəli konfrans və simpoziumlar buna nümunədir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevin zamanında maddi və mənəvi mədəniyyətin öyrənilməsinə verdiyi dəstək və bu istiqamətdə atdığı gərəkli addımlar özlüyündə örnəkdi. Novruz bayramı ilə bağlı kütləvi tədbirlərin keçirilməsi, «Kitabi-Dədə Qorqud»un min üç yüz illiyinin təntənəsi elə də uzaq zamanın hadisəsi deyil. Məhz həmin böyük işlər, xalqın tarixinə, mədəniyyətinə qayğı indi ölkə prezidenti İ.Əliyev, H.Əliyev adına Fondun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən uğurla davam etdirilir. Muğam sənətinin, aşıq sənətinin YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs üzrə siyahısına daxil edilməsi bunun göstəricisidi. Milli-mənəvi mədəniyyətimizin dünya səviyyəsində bir daha tanınmasıdır. Bütün bunlar tariximizə, tarixi keçmişimizə, ulularımızın yaratdığı mədəniyyətə, mənəvi dəyərlərə qayğının ifadəsidir. Məhz bu səbəbdən də maddi və mənəvi mədəniyyətimiz ölkə başçısı və ölkənin birinci xanımı tərəfindən mühüm və gərəkli iş kimi həmişə diqqət mərkəzində saxlanır. Digər bir məsələni, heç nə ilə əvəz olunmayacaq bir məsələni də vurğulamaq lazımdır. Bu «Azərbaycan dilində latın

qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il tarixdə Azərbaycan respublikası prezidenti İ.Əliyevin verdiyi sərəncamdır. Onun dəyərini isə vaxt keçdikcə daha aydınlıqla görəcəyik. Artıq belə işlər sistemli və uğurlu şəkildə davam etmədədi. Onlardan biri də son vaxtlarda işıq üzü görən və böyük savab işi kimi qiymətləndirdiyimiz «Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid» silsiləsindən çıxan on iki cildə nəzərdə tutulmuş kitabdır. Bu kitabın artıq on cildi işıq üzü görmüşdür. Mülahizələrimiz də onun əsasında. Azərbaycan Respublikası Navzirlər Kabinetinin 22 aprel 2010-cu il tarixli 112 sayılı sərəncamı ilə nəşr olunmuşdur. İlk öncə onu deyim ki, bu bir istiqamətdə böyük şairimiz H.Cavid ruhuna, onun ciyərparası Ərtoğrol Cavid ruhuna, bütünlükdə ədəbiyyatımıza, elmimizə, sələflərimizə sayğının ifadəsidir. İndi bizim elə maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrimiz, əvvəlki yaradıcı nəsillərin sənət əsərləri, üzə çıxarılmalı arxiv materialları var ki, onlar qayğının ehtiyacındadır. Onların qayğısını çəkmək sələflərimizə, gələcəyimizə, millətimizə sevginin ifadəsidir.

Azərbaycan elmi, ədəbiyyatı, mədəniyyət tarixi bütün zamanlarda istedadlarla, böyük-böyük şəxsiyyətlərlə xarakterizə olunub. Hər birisi zamanında xalqın mədəniyyətinə, ədəbiyyatına özünün töhfələrini veriblər. Gərəkli işləri ilə bir növ xalqımızın başını uca tutublar, gələcək nəsillərə nümunə olublar. Fəxr, fəxarət, iftixar yerinə çevriliblər. Ərtoğrol Cavid də belə şəxsiyyətlərdən olub. O zaman etibarilə çox qısa, iyirmi dörd illik bir ömür yaşayıb. Bu yaşda böyük əksəriyyət hələ özünü, fəaliyyətini müəyyənləşdirə bilmir, tanıma mərhələsi keçirir. Lakin Ərtoğrol Cavidin işləri ilə tanış olduqda, onun gördüyü işləri nəzərdən keçirdikdə bu böyük istedadın yaşasaydı nə qədər töhfələr verəcəyi, nələr edəcəyi haqqında düşünməyə bilmirsən. Birinci cildə M.Kərimov və G.Babaxanlı «Ərtoğrol Cavidin folklorşünaslıq fəaliyyəti» adlı maraqlı, həm də ümumiləşdirici bir yazı yazıb. Orada deyilir:

«Azərbaycan mədəniyyəti tarixində bir ulduz kimi parlayıb tez də sönən Ərtoğrol Cavid çoxyönlü istedadı ilə diqqəti çəkməkdədir. O, həm atası dahi Hüseyn Cavid kimi şair, həm müəllimləri dahi Bülbül və Üzeyir bəy Hacıbəyli kimi istedadlı musiqişünas və bəstəkar, həm də öz dövrünün böyük ümidlər verən musiqi və folklor tədqiqatçısı olmuşdur. Etnoqrafiya sahəsində Ərtoğrolun xüsusi bilik və qabiliyyətinin olduğunu söyləmək üçün hazırda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüseyn Cavidin Ev Muzeyində saxlanan, həm özünün, həm də başqa yoldaşlarının topladığı çoxsaylı folklor materialları haqqda tədqiqat işləri əsas verir» (səh. 5). Ərtoğrol Cavid bütünlükdə fəaliyyəti, ensiklopedik zəka sahibi olması ilə X.Təbrizidən M.Möhsün Nəvvaba qədər olan ensiklopedik zəka sələflərimizi yadıma saldı. Çünki onlar da müxtəlif istiqamətli fəaliyyətləri ilə elmimizə, mədəniyyətimizə bir neçə istiqamətdə töhfələrini vermişlər. Mətbuat səhifələrində Ə.Cavid haqqında müəyyən yazıları oxumuşdum. Onun musiqişünas, rəsam olması ilə bağlı bilgilərim vardı. Ancaq etiraf edirəm ki, bütünlükdə bu qədər əhatəli fəaliyyətə malikliyi haqqında elə də təsəvvürlərim yoxdu. Qarşımda olan on cild doğrusu mənim içimdə bir təəssüf hissi oyatdı. Təəssüfləndim ki, bu qədər böyük zəka sahiblərimiz olub, ancaq onu lazımcına qiymətləndirə, xalqımıza çatdırma bilməmişik. Həm də təəssüflənirəm ki, nədənsə biz kiminsə haqqını verməkdə, qiymətləndirməkdə gecikirik. Ərtoğrol Cavid də məhz bu sırada olanlarımızdandı. Ancaq ümidverici odur ki, gec-tez bu işləri edirik.

Ərtoğrol Cavidin bu zəngin fəaliyyəti yadıma on doqquzuncu əsrin sonu və iyirminci yüzilliyin qırxıncı illərinə qədər olan bir dövrü saldı. Bu dövr elmimizin, ədəbiyyatımızın, bütünlükdə mədəniyyətimizin inkişafında xüsusi bir mərhələdir. Sanki mühit qaynayırdı. Hər kəs bacarığı daxilində mühitə özünün töhfələrini verməyə köklənmişdi. Xalq yaradıcılığının toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində aparılan işlər bunun göstəricisidi.

M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, E.Sultanovun, H.Zərdabinin, Y.V.Çəmənzəminlinin, A.Şaiqin, S.Mümtazın, V.Xulufunun, B.Çobanzadənin, H.Əlizadənin və başqalarının fəaliyyəti bizim üçün örnəkdi. Eyni zamanda elə də uzaq tarix deyil. Bunlar folklorşünaslıq sahəsində olanlar idi. Ancaq etnoqrafiya və arxeologiya sahəsində də uğurlu işlər görülməmiş idi. Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyətinin gördüyü işlər bunu aydınlıqla göstərir. Məsələn, M.H.Vəliyevin (Baharlının) «Azərbaycan. Fiziki-coğrafi, etnoqrafik və iqtisadi oçerklər» əsəri (1921), Q.T.Qaraqaşlının, Ə.K.Ələkbərovun, M.V.Quliyevanın, D.Şərifovun və başqalarının maddi, mənəvi mədəniyyətin müxtəlif problemləri ilə bağlı yazıları dərc olunmama idi. Bu işlər keçən əsrin 30-40-cı illərində də artan istiqamətdə gedirdi. «Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid» seriyasından bu yaxınlarda buraxılan on iki cildlik kitab (onu işıq üzü görüb) buna nümunədir. Ə.Cavid 1939-1940-cı illərə aid olan bu toplama materiallarına özünün son dərəcədə dəqiqliklə nəzərə çarpan münasibətini bildirib yazılı rəyini verir. Bu rəylər onun ziyalı səviyyəsini, hansı istedadla malikliyini, nə qədər gənc olmasına baxmayaraq böyük erudisiyasını ortaya qoyur.

XIX əsr Azərbaycan folklorşünaslığında, etnoqrafiyasının öyrənilməsində mühüm mərhələdir. Etiraf edək ki, bu dövrdə rus dilli mətbuat Qafqazı, onun bir hissəsi olan Azərbaycanı öyrənmədə gərəkli işlər görmüşdü. Bu bir istiqamətdə Qafqaz xalqlarının məişətinin, psixologiyasının, hansı xüsusiyyətlərlə səciyyələnməsinin müəyyənləşməsinə xidmət edirdi. Özlüyündə burada siyasi maraqlar var idi. Ancaq bütün maraqlara baxmayaraq, hansı məqsədi daşmasından asılı olmayaraq xalq yaradıcılığı nümunələrinin, etnoqrafik materialların öyrənilməsi və nəşri sahəsində dəyərli işlər görmüşlər. «Tiflisskie vedomosti», «Kavkaz», «Kavkazskii vestnik», «Novoe obozrenie», SMOMPK və başqa qəzetlərdə, məcmuələrdə gedən materiallar bu gün də özünün dəyərini saxlayır, bir mənbə

kimi əhəmiyyət daşıyır. Bundan əvvəl isə Azərbaycan folklorunun ilk toplama nümunələri hesab etdiyimiz təbrizli tacirin və Əndəlib Qaracadağının işləri vardı. Bütün bunlar ənənənin daşınışı, artan istiqamətdə gedişi idi. Ərtoğrol Cavidin gördüyü böyük işlər həmin ənənənin yaşanıışı idi. Bir istiqamətdə S.Mümtazın, H.Zeynallının, A.Baqrinin, C.Əfəndizadənin, Ə.Abidin, F.Köçərlinin, Ə.Nazimin, H.Əlizadənin, V.Xulufunun və başqalarının xalqın milli-mənəvi mədəniyyətinə verdikləri önəmdən irəli gəlirdi. Məlum represiya, keçən əsrin otuz yeddinci ilinin siyasi represiyası bu nəslin üzərindən acı ruzigar kimi əsdi. Bütövlükdə mühitdə, ailələrdə bir ölüm kabusunun dolaşmasına rəvac verdi. Ərtoğrol Cavidin də ailəsi bu dəhşətləri yaşadı. Ancaq onlara qayıdış, gördüyü böyük işlərin qiymətləndirilməsi zamanı da vardı. Bu zaman bütün ağırlıqlara, dəhşətlərə baxmayaraq gəldi. Hər kəs özünün dəyərini aldı. Bu gün elmimiz bütün tərəfləri ilə həmin dövrün uğurları üzərində pərvəriş tapır. Onların yazdıqları, gördüyü müqəddəs və savab işlər araşdırılır, təhlil olunur, layiqli qiymətini alır. Həmin nəsil indi özünün ikinci, daha uzun, xalqın sevgisi ilə süslənmiş ömrünü yaşayır. «H.Cavidin 1956-cı ildə – ölümündən, daha doğrusu, şəhidliyindən 15 il keçərkən bəraət almasından sonra bütün Cavidlər də bəraət aldılar; Hüseyin Cavid haqqında qədirşünaslıq əsərləri meydana çıxdıqca onun istedadlı oğlu da bu qədirşünaslıq prosesindən kənarda qalmadı. Ancaq H. Cavidin həqiqi bəraəti xalqımızın dahi oğlu H.Əliyevin 1981-ci ildə onun 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında verdiyi tarixi qərardan sonra baş tutduğu kimi, Ə.Cavidin də həqiqi bəraəti və onun haqqında layiqli sözlərin deyilməsi məhz keçən yüzilliyin 80-ci illərindən sonra gerçəkləşdi» (s. 7). Və son olaraq onun yaradıcılığının müxtəlif istiqamətləri öyrənilmə obyektinə çevrildi. Bu on iki cildlik möhtəşəm kitabın çıxması məhz qədirşünaslığın, dövlət və hökumətimizin qayğısının, hər kəsə layiq olduğunu verməyə çalışmasının nəticəsidir.

«Azərbaycanın adət-ənənələri və Ərtoğrol Cavid» adı ilə çıxan birinci cildə layihənin müəllifi və tərtibçi Gülbəniz Babaxanlı «Azərbaycan etnoqrafiyasının və musiqi folklorunun gözəl bilicisi» başlıqlı bir yazı yazıb. Bu yazı bir istiqamətdə birinci cildə gedən materialları ümumiləşdirmə məqsədi daşıyır. İkinci istiqamət Ə.Cavidin bir etnoqraf, musiqiçi kimi toplanan materiallara obyektiv münasibətini, elmi-nəzəri dünyagörüşünü qiymətləndirmə amalına xidmət edir. «Ərtoğrol Cavidin çoxyönlü istedadı Azərbaycan etnoqrafiyası və musiqi sənətini dərinlən bilməsində, eləcə də onların estetik-tərbiyəvi dəyərlərinə tənqidi yanaşmaq bacarığında da özünü bariz şəkildə göstərməkdədir. Onun bu cilddəki toy və yas mərasimlərini əks etdərən etnoqrafik materiala, eləcə də musiqi folkloru örnəklərinə yazdığı rəylər bunun əyani sübutu kimi səslənməklə, bu istedadlı gəncin dərin erudisiyasından və incə zövqündən, eləcə də pedaqoji qabiliyyətindən xəbər verir. Belə ki, «Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid» seriyasının bu cildinə daxil olan Qarabağ, Quba, Gəncə, Xızı, Basarkeçər, Bakı, Şəki, Dərbənd bölgələrinin toy adətləri, Masallının isə həm toy, həm yas adətləri, eyni zamanda el mahnılarını içinə alan materialların əksəriyyəti Ə.Cavidin peşəkar mütəxəssis ekspertizasından keçmiş və həqiqi dəyərini, praktik tərbiyəvi əhəmiyyətinin elmi qiymətini almışdır» (səh. 11). Doğurdan da hər bir toplama materialına verilən rəydə Ə.Cavidin nə qədər diqqətli, dəqiqliklə nümunələri izləməsini, işinə həddindən çox tələbkərlığını, xalqımızın etnoqrafiyasına, məişətinə bələdliyini, musiqi istedadını aydınlıqla görürük. Bu qiymətləndirmə bizə mühitin zənginliyini, o dövrdə xalq yaradıcılığına olan qayğının aparıcı xətdə dayandığını, olduqca ləyaqətli işlər görüldüyünü deməyə əsas verir. Ə.Cavidin dedikləri, mülahizələri bir istiqamətdə sözün həqiqi mənasında xalqın zəngin mədəniyyətinə sonsuz sevginin ifadəsidir. Bizə belə gəlir, bütünlükdə mühit bu sevgi ilə yaşayırdı. Əks təqdirdə bu qədər gərəkli işlər görülməzdi.

Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra ən başlıca önəm verilən sahələrdən biri, bəlkə də birincisi məhz xalqın maddi və mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsinə olan qayğıdır. «Kİtəbi-Dədə Qorqud»un min üç yüz illiyinin keçirilməsi, ustad aşıqlarla bağlı yubiley tədbirləri (Aşıq Ələsgər, Aşıq Şəmşir, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, Aşıq Avdı və s.), aşıqlar qurultayı, muğam musabiqələri, klassik şair və yazıçıların yubileyi, Dədə Qorqud, Aşıq Ələsgər günlərinin ənənəviləşməsi, Novruz mərasimi ilə bağlı dövlət səviyyəsində tədbirlər, son olaraq Folklor İnstitutunun yaradılması buna nümunədir. Eyni zamanda Azərbaycan mühitində xalq yaradıcılığının öyrənilməsinə artan maraq ilkin nəşrlərin təzədən çapına gətirib çıxardı. Folklor institutunun bu seriyadan buraxdığı «Aşıq Qərib» dastanı, «Folklor çələngi» (XVII-XVIII əsr əlyazmalarından seçmələr), «Bayatılar və manilər» (A.Şaiq, M.M.Axundzadə, Ş.Əfəndiyeva), «Bayatılar» (M.Qəmərli), «Arvad ağısı» (M.M.Abbaszadə), B.Behcət. «Sarı Aşığın bayatıları», H.Zeynəlli «Azərbaycan türk mahnıları haqqında» və s. kitablar buna nümunədi. Bununla bir növ həmin işıqlı şəxslərin ruhu şad edilmiş, onların min bir əzabla zamanında təxminən yüz il bundan qabaq etbikləri itib-batmadan xilas olunmuşdur. Son dövrün uğurlu işləri sırasında xatırlanmalı mühüm işlərdən biri regional folklorun öyrənilməsi və toplanıb nəşri sahəsində görülən işlərdi. Qarabağ, Dərbənd, Göyçə, Dərələyəz, Şirvan, Borçalı, Şəki, Muğan, Ağbaba və s. seriyadan çıxan antologiyalar böyük işlərin həyata keçirilməsindən xəbər verir. «Azərbaycan qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid» seriyasından çıxan on iki cildlik möhtəşəm kitab da bura daxildir. Bu işlər eyni zamanda yeni-yeni araşdırmalara yol açır.

Xalq məişətinin öyrənilməsi bütün zamanlarda olduğu kimi, bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Son dövrlərdə məişətimizin müxtəlif problemləri, adət-ənənələrimizlə bağlı rəngarəng tədqiqatlar yazılmaqdadı. Bunların bir hissəsi bədii nümunələrdəki faktlara əsaslanıb

tarixin ayrı-ayrı mərhələlərindəki məişət haqqında təsəvvürlərin müəyyənləşməsinə xidmət edirsə, digər bir hissəsi toplama materiallarındakı faktlara istinad edir. «Azərbaycan adət-ənənələri və Ərtoğrul Cavid» kitabında da Gəncədən, Basarkeçərdən, Xızıdan, Bakıdan, Şəkiddən, Masallıdan toplanmış etnoqrafik materiallar rəngarəngliyi, bütünlükdə Azərbaycan məişətini əks etdirmə spesifikasiyası ilə dəyərlidir. Ə.Cavid bu toplama materiallarına qısa, lakin olduqca maraqlı, bir-iki səhifəlik söz də yazmışdır. Bu həmin materialları qiymətləndirmə səciyyəsi daşıyır. Burada bir maraqlı cəhət həmin yazıların altındakı tarixlərin qeyd olunmasıdır. Məlum olur ki, Ə.Cavid bu materialları 1940-cı ildə oxuyub fikrini bildirmişdir. Həmin vaxt isə Ə.Cavidin iyirmi bir yaşı olmuşdur. İyirmi bir yaşda isə bu qədər materialı izləyib ona belə dəqiqliklə söz yazmaq özü böyük iş idi, həm də xüsusi istedad tələb edirdi. Bu eyni zamanda onu da bildirirdi ki, Ə.Cavid həmin vaxtlar öz zəkası, istedadı ilə mühitdə kifayət qədər söz sahibi idi. «XIX əsrin sonu Dərbənd şəhəri toy adətləri haqda» yazıda deyilir: «Tavat Abbas Mirzə qızının sözlərindən yazılmış bir material öz sistemliyi və müfəssəlliyi ilə çox yaxşıdır. Materialın hissələrlə verilməsi daha yaxşıdır: Nişan, Başlıq, Yengələr çıxan, Məsləhət, Şilə plov.

...Tekstdə belə bir yer var: Göbək kəsmə adaxlılıq ancaq və ancaq oğlan qızdan iki-üç il gec dünyaya gələndə hər iki tərəfin razılığı ilə dallal tərəfindən icra olunurdu...

Demək, qız oğlandan 2-3 il böyük olanda. Azərbaycanın hər yerində oğlan böyük götürülür, şübhəsiz burada da böyük olmalı imiş.

Materialın yaxşı tərəfi müfəssəllik ikən çatmayan bir tərəfi də var. Lap kasıblar necə toy edirdilər? Bu momenti ilavə etdikdən sonra tam mükəmməlləşər» (səh. 206). Göründüyü kimi, burada materialın şərh və təhlili, müfəssəllik dərəcəsi çox dəqiqliklə verilir. Burada müəllifin təklifləri də maraqlıdır. Və yaxud da Əlisahib Hüseynovun toplayıb yazıya aldığı «Bakı toy adətləri və muğamat,

təsniflər» adlı materiala Ə.Cavid «Bakı toy adətləri və muğamat, təsniflər haqqında məlumat» başlıqlı yazı yazmışdır. Burada şəhər və kənd toylarının spesifikasiyası, oxşar və fərqlilikləri, eyni zamanda topludakı materialların çatışmamazlıqları qeyd edilir. Sonra digər maraqlı bir məqam oxuyan və çalanlarla bağlıdır: «İkinci böyük hissə oxuyan və çalanlarla haqqındadır.

Burada bir neçə məşhur oxuyan haqda ayrı-ayrı danışılıb yaxşı tərəfləri göstərilir: Ms.: Baladadaşın sözləri aydın deməsi, Sabunçulu Qiyasın düz oxumağa çalışması, Hacı Hüsünün «Şüştər»i yaxşı oxuması, Məşədi İsanın bədii parçalar seçməsi, Ağa Kərim Zeynalovun xüsusi musiqi məlumatına malik olması, Mirzə Səttarın həssas çalması, Alapalas oğlunun oxu metodları göstərilir.

Bütün bu momentlər Azərbaycan musiqi tarixini yazırkən Azərbaycanda vokal sənətinin inkişafını göstərən, onun dolğunluğunu isbat edəcək faktlardır» (səh. 96). Burada digər bir maraqlı, həm də Ə.Cavidin istedadını göstərən musiqi ilə bağlı cəhətlərin yazıya alınmasında göstərilən qeydlərdir. Bu müəllifin zənginliyinin, istedadının digər tərəfini, musiqi sənətinə bələdliyini də aydınlıqla göstərir. «Yenə oxuyarlardan bəhs olunan hissədə muğamatın strukturası, sxeması verilir. Bu hissədə də başlıca bir kəsir vardır. Ms.: göstərilir ki, «Nəvahi», «Nişaburi» və «Şüştər» dəsgah deyildir, çünki sonradan yaranmışdır.

Yuxarıda sayılan muğamlar (avtorun saydığı) hamısı bir vaxtdamı yaranmış? Bu mümkün deyil. Şübhəsiz, hərəsi bir vaxtda, biri digərindən sonra yaranmış. Bu halda «Nəvahi»nin, «Nişaburi»nin və «Şüştər»in də dəsgah olmaması səbəbini sonra yaranmalarında görmək olmaz. Bu maraqlı məsələni doğru həll etmək olmur (nə üçün onlar dəsgah sayılmır). Burada mütləq avtorun geniş kommentarisi lazımdı.

Başqa yerdə söylənir ki, sazəndə toya gedəndə əvvəl Ərak – pəncah çalardı. Nə üçün? Bəlkə bunun metodik, texniki əhəmiyyəti var. Bu kimi momentlərə mütləq

kommentari verilməlidir» (səh. 96-97). Eləcə də Masallıdakı toy adətləri olan hissə həm toplama materiallarının zənginlik və rəngarəngliyi, həm də Ə.Cavidin ona verdiyi qiymətləndirmə mühitin qaynarlığından xəbər verir. XIX yüzilliyin sonlarından başlayan bu yol göründüyü kimi keçən əsrin qırxıncı illərində də eyni ruhun aparıcılığı ilə müşahidə olunur. Burada rayonlarımızın məişəti, mərasimləri, mahnıları və s. haqqında dolğun məlumat verilir.

İkinci kitab «Azərbaycan klassik musiqi mətnləri və Ərtoğrol Cavid» adlanır. Burada iki böyük şəxsiyyətin – Cabbar Qaryağdının və Süleyman Mansurovun xidmətlərinə olan münasibət mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Layihənin müəllifi və tərtibçi Gülbəniz Babaxanlı bu cildin başlanğıcında «Şair ruhlu muğamşünas» adlı yazı vermişdir. Burada Ə.Cavid istedadının digər bir tərəfi, musiqi tərəfinə son dərəcədə dəqiq olan münasibət var. «Sözün həqiqi mənasında dərin bilikli bir Azərbaycanşünas kimi xarakterizə edilməyə layiq olan, Azərbaycan mədəniyyətinin göylərində bir ulduz kimi parlayıb sönən Ərtoğrol Cavidin çoxyönlü istedadının bir önəmli tərəfini də klassik Azərbaycan muğamlarını, təsniflərini, eləcə də hər iki dildəki (Azərbaycan və fars dillərində) muğam və təsnif mətnlərini incədən-incəyə bilməsi və araşdırması təşkil edir. «Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid» seriyasının ikinci cildini oluşturan qeyri-maddi mədəniyyət nümunələri ilə yanaşı Ərtoğrol Cavidin yazdığı rəylər, yetkin bir tədqiqatçının ciddi və sanballı fikirlərindən ibarətdir» (səh. 5). Doğurdan da, bu cild Ə.Cavidin istedadının digər bir tərəfini, musiqişünaslıq sahəsindəki qabiliyyətini ortaya qoyur. Əgər birinci cildə biz onun xalqın mənəvi mədəniyyətinə, məişətinə bələdliyini və nə qədər zəngin biliyə malik ola bilməsi istedadını görürüksə, ikinci cildə təkrar qeyd edək ki, musiqi bacarığının şahidi oluruq. Bunlar özlüyündə Ə.Cavidin hələ çox araşdırmalara zərurət doğurduğunu deməyə əsas verir. Azərbaycan xalqı bütün tarix boyu bir-birindən maraqlı

istedadlarla xarakterizə olunub. İyirminci yüzilliyin əvvəlləri (qırxıncı illərə qədər) isə istedadların toplaşdığı və daha çoxluqla görüldüyü zamandır. Onlardan biri də Ə.Caviddir. «Maraqlıdır ki, tədqiqatın bu hissəsində biz Ə.Cavidin daha bir qabiliyyətinin – mətnşünaslıq bacarığının üzə çıxdığını görürük. Belə ki, əksəriyyəti təxəllüslü verilmiş poetik mətnlərin üslubuna görə hansı sənətkara aid ola biləcəyini müəyyənləşdirməyə ilk dəfə cəhd göstərən gənc araşdırıcı, klassik Azərbaycan poeziyasına da dərin-dərinə bələd olduğunu sübuta yetirmişdir» (səh. 7). Bu özlüyündə doğurdan da ayrıca qabiliyyətdir. Ədəbiyyatımızın tarixinə nəzər saldıqda nə qədər bədii nümunələrimizin itkilərlə üzləşdiyinin şahidi oluruq. Hətta elə sənətkarlarımız var ki, bir – iki nümunə ilə təmsil olunurlar. Bəzilərinin isə adları qeyd olunur. Bütün bunlar bizim ağırlı tərəflərimizdir. Hətta bir sıra nümunələr var ki, onlar ancaq yaddaşlarda, ayrı-ayrı cümg, bəyaz və təzkirələrdə günümüzdə çatsa da müəllifini müəyyənləşdirmək olmur. Bütün bunlar böyük ədəbiyyatşünas səriştəsi ilə hansı dövrün abidəsi olması, hansı sənətkarın düşüncəsi ilə yaxınlaşması faktını ortaya qoymağı zəruri edir. Burada da həmin vəziyyətlə qarşılaşırıq. Ə.Cavid məhz bir mətnşünas kimi bəzi nümunələrin müəllifliyi, kimə aid olması məsələsinə aydınlıq gətirməyə çalışır.

Xalq yaradıcılığının, xalq musiqisinin mənşəyi, eləcə də musiqi alətlərinin nə zaman, kim tərəfindən düzəldilməsi haqqında çoxlu əfsanələr, rəvayətlər dolaşmaqdadı. Bunların bir hissəsi indi də əfsanə olaraq yaşamaqdadı. Folklorşünas alimlər toplama zamanı belə nümunələrin böyük bir hissəsini toplayıb çap da etdirmişlər. Onu da qeyd edək ki, bu haqda olan əfsanə və rəvayətlər təkcə Azərbaycan mühiti üçün səciyyəvi deyil, eyni zamanda türk xaplıqları arasında da dolaşmaqdadır. Orta Asiyada, Kiçik Asiyada, Qafqazda olan bu tip nümunələr hamısı demək olar bir-biri ilə yaxınlıqda görünür. Hətta yazılı ədəbiyyat nümunələrində də musiqi alətlərinin düzəldilməsi ilə bağlı məlumatlar özünə yer

tapmaqdadır. Məsələn, N.Gəncəvinin «Xəmsə»sində, Z.Nəxşəbinin «Tutinamə»sində, V.M.Jirmunskinin, M.İ.Həkimovun araşdırmalarında və s. kifayət qədər maraqlı məqamlar var. Ə.Cavid da «Cabbar Qaryağdının «Azərbaycan klassik musiqisi» əsəri haqda» yazısında həmin məsələlərə diqqət yetirərək yazır: «Bu əsərin xüsusən danışılması lazım olan hissəsi sonrakı tarixi momentlərdir.

İlk yeddi muğamın Pifaqor tərəfindən yaradılması, şübhəsiz əfsanədir.

Özbəklər içərisində bəzən deyirlər ki, «Rast» Adəm tərəfindən yaranmış və itirilmiş cənnətə olan ilk ağlayışdır.

Sonrakı beş muğamın Farabi tərəfindən yaranmasına inanmaq olmaz. Çünki isbat yoxdur. Bu fikir bir az sonra isbat olunur. Guya, İbn Seyfəddin Qəznəvi söyləmiş ki, Pifaqordan sonra bir muğamı onun tələbələri və dördünü başqa birisi yaradıb. Bu fikirlər zidd olduğundan heç birinə inanmaq olmur» (səh. 11-12). Bunlar Ə.Cavidin nə qədər zəngin düşüncəyə malikliyi, tək cə musiqinin özünü deyil, eyni zamanda tarixini öyrənməyə maraq göstərdiyini, tədqiqatçılıq qabiliyyətini göstərir. Təxminən iki səhifədən də az olan bu yazı bir tədqiqat əsəri qədər zəngin görünür və müəllif haqqında bütöv təsəvvür yaradır. Kitabda maraqlı məqamlardan biri «Qaryağdı Cabbarın söylədiyi nəğmələr», «Qaryağdı Cabbarın oxuduğu nəğmələr», «Cabbar Qaryağdının şeirləri» başlıqları ilə verilən nümunələrdir. Bunların bir hissəsi indi musiqi mühitində dolaşır. Digər bir hissəsi ancaq kənardadır. Onların öyrənilməsi, repertuara gətirilməsi gərəyi mətnlərlə tanışlıqda aydın görünür. Xalq musiqimizin, muğamımızın tarixini izləmək anlamında bu nümunələr daha çox material verə bilər.

Bu kitabda digər bir bölmə «Azərbaycan musiqi keçmişi və adətləri haqda Süleyman Mansurovun xatirələri» adlanır. Ə.Cavid burada məsələlərə özünün obyektiv, həm də nəzəri baxımdan diqqəti cəlb edəcək mülahizələrini verir. «Azərbaycan musiqi keçmişini, adətlərini xatirə şəklində əks etdirən Süleyman Mansurovun materialları haqqında» adlı

yazı özünün əhatəliliyi və dəyəri ilə əhəmiyyətlidir. «Burada tarın, kamançanın kimlər tərəfindən Azərbaycana gətirilməsi, yerli musiqiyə uyğunlaşdırılaraq dəyişdirilməsi, mükəmməlləşdirilməsi haqda maraqlı momentlər vardır. Lakin elmi əsər yazarkən bunları əsas almaq olmaz. Bu kimi yazılar, xatirələr təsdiqedicə funksiya daşıya bilər, II dərəcəli. Bütün xatirələrdə (müasir yaşlı xanəndələrimizin, çalanlarımızın xatirələrində) eynilik, oxşarlıq olarkən, demək olar ki, bu iş belə olub. Çünki qət etmək üçün bir çox sənədlər olur. Lakin hələlik xammal olaraq, II dərəcəli funksiya daşıyır.

Musiqi keçmişindən başqa adət, ənənə, geyim və sairələri göstərməklə bu xatirə etnoqrafik əhəmiyyətə də malikdir» (səh. 167). Doğurdan da Ə.Cavidin son dərəcə diqqətlə dediyi bu fikirlərdə bizim mədəniyyətimizin, məişətimizin tarixi haqqında tam təsəvvür yaratmaq istəyi var. Bunlar sadəcə olaraq gəlişi gözəl söz deyil, hər bir bədii nümunə, mətn müəyyən tarixi mərhələnin faktıdır və özündə də həmin dövrün informasiyasını yaşatmaq səciyyəsi daşıyır. Bu mənada Ə.Cavidin uzaqgörənliklə dediyi mülahizələr araşdırmaların istiqamətinin həmin məsələyə yönəlməyin gərəkliliyini ortaya qoyur. Süleyman Mansurovun Mirzə Səttar, Bəylər, Ərdəbilli Molla Rza, Baladadaş, Kor Hacı və başqaları ilə bağlı söylədiyi əhvalatlar bu gün daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. «Tarın Qafqaza gətirilməsi», «Bakıda 1800-cü illərdə keçirilən toyların qaydaları», «Toy bisatı», «XIX əsrin axırlarında kənd toylarının qaydaları» başlıqları altında verilənlər də bir mənbə kimi mülahizələrin dəqiqləşməsinə, paralellər aparmağa imkan yaradır.

On iki cildlik möhtəşəm işin altı cildini dastanlar təşkil edir. Burada «Qurbani», «Tufarqanlı Abbas», «Bəhmən şah», «Səyyad», «Valeh və Zərnigar», «Aşıq Qərib», «Koroğlu», «Əmrəh», «Qandal Nağı», «Dəli Alı», «Novruz və Qəndəf», «Əsli və Kərəm», «Tahir və Zöhrə» və s. dastanlarımız verilmişdir. Bu nümunələr dastanlarımıza, xalq yaradıcılığının toplanması və qiymətləndirilməsinə olan

münasibətin ifadəsidir. Təkrar qeyd edək ki, iyirminci yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri və tədqiqi ən ümdə vəzifələrdən biri kimi diqqət mərkəzində saxlanırdı. Bunu mövcud toplama işləri, nəşrlər də aydınlıqla göstərir. Bugünkü uğurlarımız üçün həmin illərə, orada görülənlərə borcluyuq. Kifayət qədər ləyaqətli işlər aparılmışdı. Həmin işlərin mühüm bir hissəsi dastanlarla bağlı olmuşdu. Dastan xalq yaradıcılığının mühüm bir hissəsidir. Ustad sənətkarlarımız tarixin-ayrı-ayrı mərhələlərində klassik dastan nümunələri yaratmışlar. Onlar zaman-zaman xalq arasında yaşamış, məclislərin bəzəyinə çevrilmişdir. Həm qəhrəmanlıq, həm də məhəbbət dastanlarımız bir növ xalqımızın qəlbinin, ruhunun, varlığının bir parçası kimi bu gün də yaşamaqdadır. Ə.Cavidin elmi fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini həmin dastanlarla bağlı mülahizələri tutur. Burada da onun ensiklopedik zəka sahibi olmasını, necə dəqiqliklə mülahizələr yürüdə bilmə bacarığını görürük. Bütün cildlərdə olduğu kimi, dastanlarla bağlı cildlərin hər birinə Gülbəniz Babaxanlı başlanğıc söz yazmışdır. Bunlar hamısı Ə.Cavidin böyük işlərini qiymətləndirmək, xalq yaradıcılığımızın zənginliyini ifadə etmək məqsədinə xidmət edir. «Hələ çox gənc olmasına baxmayaraq, artıq özünü yetkin bir folklorşünas kimi göstərməyə nail olmuş Ərtoğrul Cavid bu cildə daxil olan bədii mətnlərin araşdırılmasında da öz istedad və qabiliyyətini nümayiş etdirmişdir. Təhlil etdiyi dastanlara müxtəlif rəkursdan yanaşmaqla onların dəyərini obyektiv şəkildə üzə çıxarmağa çalışan alim, həm folklor nəzəriyyəçisi, həm şeirşünas, həm də dilçi kimi çıxış edərək, bu sahələrin hər birində öz sözünü deməyə nail olmuşdur» (səh. 5.). Doğurdan da, Ə.Cavidin dastanlara yazdığı kiçik qiymətdəndirmə onun xalq yaradıcılığının zənginliklərinə bələdliyini, bir folklorşünas kimi yetişdiyini, eyni zamanda mətnşünaslıq bacarığını, dilin zənginliklərinə diqqətli olduğunu göstərir. Bütün bunlar tədqiqat üçün əsas olanlardır. Bu əhatəlilik isə hər kəsə nəsib olmur. Ə.Cavidə

bu keyfiyyətlər birləşir. Ə.Cavidin «AşIX Məhəmməd Rzayevin söylədiyi «Tufarqanlı Abbas» nağılı haqqında» yazısında maraqlı məqamlara toxunaraq deyir: «Bu böyük nağılı başqalarından fərqləndirən çox cəhətlər vardır. Tematik mürəkkəblik, hadisələrin genişliyi ilə verilməsi, ifadənin təmizliyi və sairə...

Bu fərqlənməyə baxmayaraq standart motivlər də az deyildir.

Abbas yuxuda öz ağasını, mövlasını görür, o buna aşılıx ilhamı, sevgi badəsi, Pərinin butasını verir, Abbası xəstə zənn edib qarılar toplaşır (bu kimi hallarda müsbət və mənfi qarı obrazları qarşı-qarşıya qoyulur), biri deyir xəstədi öldürün, digəri deyir ki, sevda yuxusuna dalıb...

Bu motivlərə əksər sevgi nağıllarında, dastanlarında təsadüf olunur» (səh. 71). Bu nümunələrin bir maraqlı cəhəti dastanların kimdən yazıya alınması, toplayıcı haqqında da qeydlərin aparılmasıdır. Bəzi nümunələrdə isə ancaq söyləyən qeyd olunur. Ə.Cavid dastançılıq üçün spesifik xüsusiyyətlərdən çıxış etməklə hər bir nümunəyə özünün obyektiv münasibətini bildirir. Kiçik, təxminən iki-üç səhifəlik yazılar bütövlükdə hər bir nümunə haqqında tam təsəvvür yaradır. Burada digər maraqlı məqam müəllifin tez-tez dastan, nağıl ifadələrini işlətməsidir. Bu nümunələrdə hər ikisi təxmini eyni düşüncəni ifadə edir. Dastan, nağıl, qissə, hekayə adı ilə adlanmadakı sinonimliklə bağlı folklorşünaslıqda mülahizələr var. Ə.Cavidin də elmi məqalələrində bu halın yaşaması həmin dövrdə mühitin düşüncəsini sərgiləyir. Bir məsələni də qeyd edək ki, orta əsr yazılı epik ənənədə bu adlar eynilə yaşanır.

Türk xalqlarında, onun bir qövmü olan Azərbaycanda çox-çox dərinliklərə gedib çıxacaq dastan ənənəsi var. Bu xalqımızın məişətini, tarixini, keçib gəldiyi yolu öyrənmək üçün zəngin material verir. Xalqın həyatının elə bir tərəfi yoxdur ki, bu və ya digər şəkildə orada özünə yer tapmasın. Düzdür, başqa folklor nümunələrində də xalq məişətinin müxtəlif tərəfləri özünə yer tapır. Ancaq dastanlar

daha çox informasiyaya yüklüdü. Bu isə janrın özünün spesifikasından, faktları daha çoxluqla daşıya bilmək imkanlarından irəli gəlir. Qəhrəmanlıq, məhəbbət dastanlarımız öz ruhu, məzmunu etibarilə böyük zamanların hadisələrini ümumiləşdirib gələcəyə ötürmək funksiyası ilə dəyərlidir. «Kitabit-Dədə Qorqud, «Koroğlu» təkcə yarandığı zamanla məhdudlaşmır, burada əvvəlki dövrlərin hadisələri də ümumiləşdirilmiş şəkildə yaşayır. Ona görə də onun əhəmiyyəti əvəzsizdi. Ə.Cavid buradakı orijinallıq, yaxınlıq tərəflərinə diqqət yetirir və hər bir nümunəyə ənənə istiqamətində yanaşmaqla münasibətini bildirir. Məsələn, «Tovuzlu Aşıq Qədir İsmayılovun əsərləri haqqında» adlı yazıda «Aşıq Valeh və Zərnigar» dastanı haqqında söhbət açır. 1939-cu ildə yazılmış bu rəy həm Aşıq Qədir İsmayılov, həm də dastanla bağlı qiymətləndirmədi. Yazının müsbət cəhəti bir istiqamətdə aparılan müqayisələrdədi. Orada deyilir: «Aşıq Valeh haqqındakı nağıl öz teması, bəzi momentləri ilə əvvəlki nağıllara çox oxşuyur. «Ordubadlı Kərim» nağlında da Susan xanım aşıqları bağlayır, 40-cı aşıq Kərim isə hamısını xilas edir.

«Əmrah» nağlında Sayat Pərinin 40 kənizi var, hamısı canlı, gözəl.

....Aşıqları bağlayıb asdırmaq istəyən Zərnigarın təslim olmasından başqa ikinci bir tema şeyirdlərin yüngüllüyü, ustadından hər şeyi öyrənmədən meydana atılma və başı daşa dəymədi. Aşıq Valehin tələbəsi Səməd mükəmməl aşıq olmadan müəllimindən ayrılır və aşılıqda Zərnigara məğlub olur. Möhkəm bilik almaq prinsipi daşıyan bu 2-ci tema maraqlıdır, doğrudur» (səh. 249). Aşıq yaradıcılığında mühüm məsələlərdən biri ənənənin qorunmasıdır. Bu özlüyündə sənətin yaşarlığına xidmət edir. Ustad sənətkarlar həmişə aşıq sənətinin qayğısına qalmış, istedadlı, bacarıqlı, bütün tərəfləri ilə aşılığa layiq olanları yanlarında şagird götürməyə çalışmışlar. Ona görə də tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində kifayət qədər sazı-sözü ilə seçiləcək sənətkarlar yetişmişdir. Bu özlüyündə sənətin sabahlara

gedib çıxacaq tale məsələsi idi. Məhz aşıq deyişmələri, aşığın yükünün nədən ibarət olması, kamilliyi, ustad yanında hansı səviyyədə dərs alması məsələsi həmişə diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Aşiq deyişmələri bunun göstəricisidir. Qurbani ilə Dədə Yadiyarın, Xəstə Qasımla Ləzgi Əhmədin, eləcə də Aşiq Valehlə Zərnigarın deyişməsi faktları bunun göstəricisidir. Məhz Ə.Cavid də «Aşiq Valeh və Zərnigar» dastanında bu məsələyə xüsusi olaraq diqqət yetirir. Ustadından kamil dərs almayan Səməd Zərnigar xanıma məğlub olur və ustadının çağırılması tələbini qoyur. Bütün bunlar özlüyündə sənətə hörmətdi. Aşiq Alı ilə Aşiq Ələsgərin qarşılaşması da bu istiqamətlidi. Bir növ aşiq sənətini zینətləndirmək səciyyəsi daşıyır. Aşiq Ələsgərin, Mola Cümənin qıfılbəndləri və s. buna nümunədir. «Valeh və Zərnigar» dastanında verilən ustadnamə də bu məqsədə, ustad sözünə xidmət edir.

Yön çöyürüb bir məclisə varanda,
Ağır otur sağa sola danışma.
Hərcayi söyləmə zənanələr tək,
Laf edibən gülə-gülə danışma.

İyid gərək hər məclisdə sayılsın,
Həqiqətdən danış, əhsan deyilsin.
Kəlmə çıxar şirin cana yayılsın,
Aşırif sözünü zilə danışma. (səh.253)

Bu ustad sözü, ustad nəsihəti. Bütün klassik ədəbiyyatımızda, eləcə də xalq ədəbiyyatımızda müdriklərimizin uzaqgörənliklə dediklərinin hamsısı böyük təcrübənin nəticəsi kimi dəyərlidir. Onlar min illərin sınağından çıxıb və bütün zamanların sözü təsiri daşıyır. Ustadnamələr də bu sıradadır. Bu dastanlarda maraqlı olan xüsusiyyətlərdən biri dastan mətnlərindəki şeirlərin hər birinin hansı hava ilə oxunmasına yetirilən diqqətdir. Düzdür, altı cildə verilən bütün dastanlarda şeirlərin hamısının hansı hava ilə oxunması göstərilir. Ancaq mühüm bir hissəsində şeirdən əvvəl hansı havada oxunacağı

qeyd edilir. Bu müsbət xüsusiyyəti sonrakı nəşrlərdə görmürük. Eyni zamanda bir cəhəti də qeyd edək ki, hər cildin sonunda «Dastanlarda işlənən aşığı-el havalarının adları» adında bir bölmə var. Burada həmin dastanların söylənməsi zamanı işlənən aşığı havalarının siyahısı verilir. Bu özlüyündə müsbət hadisədir. Aşığı havalarının tarixini, inkişaf istiqamətini, havaların sayını öyrənmək baxımından bu siyahının əhəmiyyəti çoxdur. Heç şübhəsiz, bu havaların hər birinin özünün yaranma tarixi və yaşam dövrü var. Hətta bunların sırasında elə adlar var ki, müasir dövrümüzdə əlimizdə olan siyahıda həmin adlara təsadüf etmirik.

Bu cildlər bütün tərəfləri ilə maraqlı doğurur. Oradakı istiqamətlərdən biri «Aşığı yaradıcılığının əsas formalarını öyrənmək və bir neçə nümunə havaları nota almaq üçün çağırılan iclasın protokolu» adlanan bölmədir. Buradan məlum olur ki, həmin iclas 17-25 mart 1937-ci illərdə keçirilmişdir. Orada bir məqam var: «22. 03. 1937-ci il axşam saat 10-da Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının tar şöbəsi tələbələrindən Qara Qarayev, Hacızadə Cövdət, İsmayılov M.S., və Azərbaycanın məşhur aşığılarından Aşığı Əsəd və Aşığı Mirzənin iştirakı ilə birinci dəfə olaraq aşığı yaradıcılığının əsas formalarını öyrənmək və bir neçə nümunə havaları nota almaq üçün çağırılan iclasda yodaş Bülbülün iştirakı ilə iki məsələ qoyulmuşdu.

1-Sazda olan əsas səsləri öyrənmək və bir neçə nümunə hava yazmaq (yəni notaya gətirmək). (səh. 119). Kitabda Aşığı Əsədin və Aşığı Mirzənin həmin vaxt oxuduğu havalar və şeir nümunələri verilir. Bu ilk cəhd olsa da sonrakı mərhələlərdə də aşığı havalarının nota alınması sahəsində addımlar atılmışdır. Son dövrlərdə də bu sahədə işlərin aparılmasına cəhd olunmuşdu. Ancaq onu da qeyd edək ki, elə də ciddi uğur qazanılmamışdı. Bu gün də aşığı havalarını Avropa termini ilə nota gətirmək özü problem olaraq qalmadadı.

Cildlərdə qəhrəmanlıq dastanlarından da nümunələr verilir. «Koroğlu» dastanı ilə bağlı hissə daha çox maraqlı

doğurur. Ə.Cavid «Koroğlu» dastanını Azərbaycan folklorunun şah dastanı hesab edir: «Azərbaycan folklorunun şah dastanı «Koroğlu» bir çox variantlara malikdir» (səh. 45). Məlum olduğu kimi, «Koroğlu» ilə bağlı toplama işləri hələ on doqquzuncu yüzillikdən müxtəlif ədəbiyyat adamlarının diqqətini cəlb edir. Onun Xodzko, Şopen, Penni nəşrləri məsələnin bir tərəfidir, lakin cümlərdə gedən müxtəlif qoşma, gəraylıların çapı bu dastana olan marağın artan istiqamətdə getdiyini göstərir. Son olaraq iyirminci yüzilliyin əvvəllərindən başlayaraq bu iş bir sıra folklorşünasların, V.Xuluflunun, H.Əlizadənin marağına səbəb olur. Onlar ayrı-ayrı aşıqlardan «Koroğlu» dastanının bir sıra qollarını toplayıb nəşr etdirirlər və bu ənənə daha yeni variantların, qolların yazıya alınmasına gətirib çıxarır. Məhz Ə.Cavidin yazdığı rəylər də bu istiqamətdə görülən işlərin bir hissəsi kimi dəyərli və araşdırılmalı görünür. Eləcə də digər dastanlarla bağlı mülahizələrin hamısı Ə.Cavidin bir folklorşünas kimi imkanlarını, zənginliyini ifadə edir. Bütün bunlar yeni-yeni araşdırmaları zəruri edir. Bu dastan nümunələrinin verilməsi təkcə dastan ənənəsini izləmək baxımından diqqəti çəkmir, həm də söyləyicilər, ifa məqamları, ustad aşıqlar haqqında da informasiya vermək xarakteri ilə maraqlıdır.

«Azərbaycanın qeyri-maddi mədəniyyət abidələri və Ərtoğrul Cavid» seriyasından nəşr olunan on iki cildin doqquzuncu və onuncu cildləri «Azərbaycan aşıq yaradıcılığı və Ərtoğrul Cavid» adlanır. Bu cildlər haqqında danışmadan öncə etiraf edək ki, ümumilikdə bu on iki cild Azərbaycan folklorşünaslığında ən möhtəşəm işlərdəndi, bəlkə də birincisidi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüseyin Cavidin Ev Muzeyi olduqca gərəkli və savab iş görmüşdü. Layihənin müəllifi və tərtibçi Gülbəniz Babaxanlı böyük zəhmət, əzmkarlıq, mən deyərdim qəhrəmanlıq hesabına Ərtoğrul Cavidə bütün fəaliyyəti ilə Azərbaycan ictimaiyyətinə təqdim etmişdir. Bu mənada G.Babaxanlıya minnətdar olmalıyıq. Çünki bu on iki

cildliyin hazırlanması, çap vəziyyətinə gətirilməsi özü böyük zəhmət, vətənə, xalqa, Cavid ocağına sonsuz sevgi tələb edir. Layihənin müəllifi və tərtibçi Gülbəniz Babaxanlı, redaksiya heyəti məhz bu sevgi ilə Ərtoğrol Cavid irsini ortaya qoya bilmişlər. Burada Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin xeyirxah addımı da xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Bu iş gələcək fəaliyyətimiz üçün bir örnəkdi. Bütün cildlərə layihənin müəllifi və tərtibçi G.Babaxanlı başlanğıc söz yazmışdır. Bu yazılar konkretliyi, məzmun və mündəricəsi ilə bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Məlum olduğu kimi, xalq ədəbiyyatının ən zəngin, həm də ən maraqlı qollarından birini aşığı yaradıcılığı təşkil edir. Aşığı xalqın nəğməkarıdır. Təsadüfi deyildir ki aşığı el anası adlandırırlar. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında xüsusi olaraq vurğulanır ki, «eldən-elə, bəydən-bəyə ozan gəzər, ər comərdin, ər nakəsin ozan bilər». Bu düşüncə aşığı adı ilə tapınmadan sonra da davamlı olaraq aşıqların fəaliyyətini izləyib. Aşığı türk xalqlarının şəriksiz mədəniyyətidir. Min illər boyu xalqla birlikdə yol gəlib, onun sevincini, ağrılarını gələcək nəsillərə daşıyıb, milli mənəvi dəyərlərin yaşadıcısı funksiyasını yerinə yetirib. Məhz bu səbəbdən də Dədə Ələsgər «aşığı olub tərki-vətən olanın əzəl başdan pür kamalı gərəkdə» söyləyirdi. Ərtoğrol Cavidin də araşdırmalarında aşığı yaradıcılığına, ayrı-ayrı sənətkarlara münasibət özünü tam aydınlığı ilə göstərir. Dastanlar da aşığı yaradıcılığı ilə bağlıdır, daha doğrusu, aşığı yaradıcılığının bir hissəsidir. Məhz on cildliyin altı cildində Ə.Cavidin dastanlarla bağlı mülahizələri onun aşığı yaradıcılığına bələdliyini, sevgisini ifadə edir. Çünki əks təqdirdə bu dəqiqliklə qiymətləndirmə aparmaq elə də asan olmazdı. Layihənin müəllifi və tərtibçisi G.Babaxanlı doqquzuncu cildə «Dahi şairin şeirşünas oğlu» adında bir yazı verir. Burada Ə.Cavidin aşığı poeziyasına bələdliyi, onun spesifikasının müəyyənləşməsi istiqamətində söylədikləri Mola Cümənin və Miskinli Vəlinin yaradıcılığı əsasında şərh olunur. «Azərbaycanın XVI əsrdən bəri yüzillər boyu bulaq kimi çağlayıb gələn zəngin aşığı

poeziyasının sayılıb-seçilən nümayəndələrindən biri kimi tanınan Mola Cümənin və özünəməxsus sənətkarlıq məziyyətləri olan Miskinli Vəlinin müxtəlif şifahi qaynaqlardan toplanıb yazıya alınmış şeirləri haqqında danışarkən də Ə.Cavid istedadı bir şeirşünas olduğunu kiçik, lakin dolğun məzmunlu tədqiqatı ilə bir daha artıqlaması ilə sübuta yetirmişdir» (səh. 5). Burada ən maraqlı istiqamət Ə.Cavidin bütövlükdə mühiti izləmə, xalqın məişəti, musiqisi, klassik musiqi, dastan yaradıcılığı, aşığı sənəti ilə bağlı mülahizələrinin dəqiqliyi və mükəmməlliyidir. Digər tərəfdən düşünəndə ki, bu mülahizələri Ə.Cavid təxminən iyirmi-iyirmi bir yaşlarında söyləyib onda onun böyüklüyü qarşısında baş əyməyə bilmirsən. Təkrar qeyd edək ki, bu nümunələrin, Ə.Cavid irsinin nəşr olunması bir istiqamətdə xalq ədəbiyyatına olan qayğının ifadəsidersə, digər tərəfdən uzun illər kölgədə qalmış, layiqli qiymətini almamış bir istedad sahibinin tanındılması istiqamətində atılan addımdır, savab işidir.

Kitabda Mola Cümə şeirlərinin toplayıcısı Ə. Cavid qeyd olunur. Bununla onun toplayıcılıq qabiliyyəti aydınlaşır. Onu da qeyd edək ki, son dövrlərə qədər Mola Cümə ilə bağlı ayrı-ayrı toplularda şeirlər getmişdir. Hətta bir neçə dəfə şeirlər kitabı çıxmışdır. Prof. P.Əfəndiyevin Mola Cümə şeirlərinin toplanması, nəşri sahəsində xidmətləri əvəzsizdi. Ancaq fikrimizcə, P.Əfəndiyevə qədər Mola Cümə şeirlərinin ən görkəmli toplayıcısı Ə.Cavidir. Eyni zamanda həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı faktların dəqiqləşməsində də Ə.Cavidin dedikləri ilkin mənbələrdən biri kimi əhəmiyyətliyə. Mola Cümənin anadan olması, aşıqlığa on beş yaşından başlaması, Qarabaldırlı kəndinin aşığı Aşığı Həsənəlidən aşıqlığı öyrənməsi, alçaq, dolu adam olması, əkinçiliklə məşğul olması, şagirdləri və s. haqqında verilən məlumatlar xüsusilə maraqlıdır. Mola Cümə haqqında danışarkən xüsusi olaraq vurğulanır, «camaat arasında çox hörmət və nüfuza malik olmuşdur. Həmişə kənlərə aylarla toylara, mağarlara gedərmiş. Dağıstanlı Aşığı Abdulla

(Xuniq kəndindən), Aşıq İsgəndər (Qədirixli), Aşıq Yusif (Layiskli), Aşıq Camal və Aşıq Rəcəb (Hirək), Aşıq İbrahim və Aşıq İsmayıl (Qax rayonunun Zəyən kəndindən) iki qardaş Mola Cümənin şeyirdləri olmuş. Bir yerə gedəndə bu şeyirdləri də götürüb gedərmiş» (səh. 20). Ə.Cavid bu topluda bir məqama da diqqət yetirir. Bu tərtib zamanı müəyyən prinsipin gözlənilməsidir. «Mola Cümənin şeirləri haqqında» yazısında Ə.Cavid bu şeirlərin mövzu istiqamətlərini, mündəricəsini çox dəqiqliklə qeyd edir. «Aşıq Əhmədin söylədiyi bu parçaların teması bütün folklor materialları kimi məişətdəndir. Şeirləri çoxu gözəllərə və gözəlliyə ithaf edilmiş, gözəlin saçı, xalı, gözləri, hərəkətləri, geyimi, hətta yerışı haqda ayrı parçalar var. Bəzən təsvir naturalistcəsinə verilib. Bu zaman açıq-aşkar misralara da təsadüf olunur ki, həddindən artıq vulqardır. Belə parçalar folklorda az olar» (səh. 75). Bu cildə digər bir hissəni Miskinli Vəlinin yaradıcılığı tutur. Şeirləri toplayan H.Əlizadədir. Təxminən otuz iki şeir verilir. Ə.Cavid «Miskinli Vəlinin şeirləri haqqında» başlıqlı yazı verib. Burada aşığın yaradıcılığı, şeirlərdə nəzərə çarpan qüsurlar əksini tapır. Eyni zamanda bu çatışmamazlıqlar aradan qaldırıldıqdan sonra çap edilə bilər qənaətini verir. Burada eyni zamanda H.Əlizadənin Miskinli Vəli haqqında yarım səhifəlik avtobioqrafik xarakterli yazısı da verilmişdir.

Onuncu cildə ayrı-ayrı ustad sənətkarların şeirləri toplanmışdır. Aşıq Ələsgərin, Aşıq Məhəmmədin (Aşıq Ələsgərin qardaşı), Ağdabanlı Qurbanın, Növrəs İmanın, Zodlu Abdullanın, Aşıq Musanın, Hüseyin Bozalqanlının, Şair Nağının, Aşıq Alının, Aşıq Nəcəfin, Aşıq Əsədin, Aşıq Talıbın və başqalarının yaradıcılığından nümunələrlə səciyyələnir. Burada Q.Zakirdən və M.P.Vaqifdən bir şeir də verilmişdir. Bu cildə də Ə.Cavid müxtəlif məsələlərə özünün münasibətini bildirir. «Aşıq Musanın söylədiyi şeirlər haqda», «Aşıq Məhəmmədin Aşıq Ələsgər haqda söylədiyi iki parça haqda», «Aşıq İsaq və Həmid Əhmədovun şeirləri haqqında» və s. yazılar buna nümunədi. Bizim üçün maraqlı

olan bir məqam Ə.Cavidin «Aşıq Qoca Qurbanovun söylədiyi iki parça haqda» yazısıdır. Aşıq ədəbiyyatı tədqiqatçıları arasında Aşıq Ələsgərin Aşıq Hüseyn Şəmkirli və Aşıq Hüseyn Bozalqanlı ilə deyişmələri haqqında müxtəlif səpkili söhbətlər baş alıb getməkdədir. Hətta bu söhbətlər fikir ayrılıqlarına, mübahisələrə qədər gəlib çıxır. Ancaq Ə.Cavidin bu məsələ ilə bağlı verdiyi yazı mübahisələrə son qoymaq, dəqiqləşmələr aparmaq baxımından diqqəti cəlb edir. Buradan o da aydınlaşır ki, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı ilə Aşıq Ələsgər arasında çox səmimi münasibət olmuşdur. Daha doğrusu, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı Aşıq Ələsgərə ustad kimi böyük hörmət bəsləmişdir. «XX əsrin 1-ci və 2-ci onilliklərində böyük hörmət qazanmış, talantlı Aşıq Ələsgər eşidir ki, Hüseyn adlı qabiliyyətli bir aşıq vardır. Ələsgərin şeyirdlərindən Musa lovğalanıb bağlama məktubu yazmaq istərkən ustadı Ələsgər izn vermir. Çünki Ələsgər bilir ki, Hüseyn də sənətkardır.

O, sənətkarlara qarşı hörmətkar olduğundan Musanın arzusunu rədd edir. Bu parçanın ən qiymətli yerləri iki sənətkarın səmimi münasibətlərinin təsviridir. Aşıqlığın keçmişi, onların yaşayışı, münasibətləri haqda danışarkən bu kimi izahlı deyişmələr böyük rola malikdir» (səh.116-117). Burada bir istiqamətdə Dədə Ələsgərin ustad kimi son dərəcədə böyük ədəb-ərkan sahibi olması, sənətə verdiyi qiymət nəzərə çarpırsa, digər istiqamətdə Ə.Cavidin aşıq sənətinə dərindən bələdliyi, mövcud nümunələri təhlil qabiliyyəti, tədqiqatçı səriştəsi ortaya çıxır. Bu özünü Ə.Cavidin bütün yazılarında olduğu kimi «XIX əsr aşıqlarının yaradıcılığı haqda» yazısında da göstərir. Onu da qeyd edək ki, bu yazıların demək olar hamısı rəy, qiymətləndirmə səciyyəsi daşıyır. Ancaq burada Ə.Cavidin böyük tədqiqatçılıq qabiliyyəti, bir folklorşünas, mətnşünas, ədəbiyyatçı, musiqişünas kimi istedadının müxtəlif tərəfləri görünür. O, Hümət Əlizadənin on doqquzuncu əsr aşıqlarının şeirləri ilə bağlı toplusu haqqında yazır:

«Hümmət Əlizadə tərəfindən toplanmış bu materialların içərisində 35 aşığın 61 parçası vardır.

Tema, xarakter, forma etibarilə bu parçalar müxtəlifdir. Bütün mənzum parçalar haqda təsəvvür vermək üçün qruplara parçalamaq pis olmaz» (səh. 138). Burada biz Ə.Cavidin faktları nə qədər dəqiqliklə qiymətləndirməsini, toplama məsələsində müəyyən prinsiplərin gözlənməsi fikrini çox müsbət qarşılayırıq. Çünki bu gün də toplanan materialların nəşrində pərakəndəliyin yaşandığının şahidiyik. Halbuki, folklorşünas alimlər bu istiqamətdə xeyli işlər görmüş, böyük ənənə yaratmışlar. Məhz Ə. Cavid də bu istiqamətdə topluların nəşrinə özünün rəyini, münasibətini bildirməklə töhfəsini vermişdir. Onuncu cildə qeyd olunmalı digər bir məqam «Professor Bülbülün aşıqlarla söhbətindən» adlı yazıdır. Burada Şəmkirli Aşıq Hüseynin şagirdlərinə verdiyi məsləhətlər, aşılıq haqqında fikirlər yer almışdır. Bütün bunlar Azərbaycan folklorşünaslığının uğurları kimi maraq doğurur, xalq ədəbiyyatımızın zənginliklərini göstərir. Ərtoğrul Cavid şəxsiyyəti və ensiklopedik istedadı haqqında təsəvvür yaradır. Biz isə Ərtoğrul Cavid istedadına, onun zəngin, əhatəli elmi fəaliyyətinə bir məqalənin imkanları müqabilində işıq tutmağa çalışdıq.

«Dədə Qorqud» jurnalı, 2011, № 3, səh. 35-55

FOLKLORŞÜNAS PAŞA ƏFƏNDİYEV VƏ ONUN «AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI» DƏRSLİYİ

Azərbaycan folklorşünaslığı böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Xalqın zəngin xəzinəsinin toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində əvəzsiz işlər görülmüşdür. Bir-birindən istedadlı, sinəsi vətən sevgisi ilə dolu ziyalılarımız bütün varlığı ilə xalqın milli mənəvi mədəniyyətinin keşiyində

dayanmışlar. Sözüün həqiqi mənasında fədakarlıq nümunəsinə çevrilmişlər. M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, F.Köçərlinin, Y.V.Çəmənzəminlinin, S.Mümtazın, V.Xulufunun, H.Əlizadənin və bu sıradan olan başqalarının gördükləri buna nümunədir. Bu sıralanmada kifayət qədər ucalıqda duracaq və heç kəslə müqayisə olunmayacaq bir ad da var. Bu əməkdar elm xadimi filologiya elmləri doktoru, professor Paşa Şərif oğlu Əfəndiyevin adıdır. Azərbaycan folklorşünaslığı onun gördüyü böyük işlər sayəsində kifayət qədər uğurlara imza atıbdı. «Koroğlu» dastanının tədqiqindən başlayan bu yol «Azərbaycan folklorşünaslığının tarixi»nin işlənməsinə qədər böyük bir məsafəni özündə yaşadır. Düşünürəm ki, bu yolda Ulu Tanrı ondan heç nəyi əsirgəməyib. Böyük zəhmət, bacarıq, istedad, xalq, vətən sevgisi, bütün əziyyətlərə qatlaşmaq, səbr və təmkinlə məqsədə çatmaq üçün çalışmaq və s., və s. kimi keyfiyyətləri bol-bol başının üstündən səpibdi. Bundan əlavə qarşısına bir-birindən xeyirxah, alicənab ziyalıları çıxarıbdı. «63 il institut divarları arasında» kitabında özü bu məqamı vurğulayaraq yazır: «Ulu Tanrı məni hifz elədi, mənim institutu qurtarandan sonrakı həyatımı özü yoluna qoydu. Allah Tala professor M.Rəfili və professor Ə.Dəmirçizadə kimi xalqımızın qəlbindən qopub böyüyən və gənclər üçün göndərilən alicənab və müdrik insanları mənim rastıma çıxardı. Hər iki dahi insanın ən yaxşı keyfiyyətlərini mənəviyyatımda topladım və özümə söz verdim ki, onlara layiq insan olacağam. Mən indi belə hesab edirəm ki, muradıma çatmışam. Onların üstümdə qalan borclarını doğma xalqımın balalarına bağışlayıram». Bu sətirlər professor P.Əfəndiyev haqqında nə varsa hamısını özündə ifadə edir. Bir əlavəni də edim. Bəli, professor P. Əfəndiyev həmin böyük şəxsiyyətlərin üstündə qalan borclarını xalqımızın balalarının üstündən bu gün də səpələmədədir. Ulu Tanrı Paşa müəllimin qabağına M.Rəfili, Ə.Dəmirçizadə kimi alicənab, müdrik insanları çıxardısa, mənim və mənim kimi onlarla, yüzlərlə adamın qarşısına prof.P.Əfəndiyev

kimi insanlıq, ədəb-ərkan nümunəsini çıxardı. Bu ənənənin davamıdır. Yaradanın xeyirxah əlinin üstümüzdə olması, bizi istəyirdi.

Prof. P.Əfəndiyev həmin böyük şəxsiyyətlərin ona öyrətdiklərini – elmlə ədəb-ərkanı, xeyirxahlığı, necə olmağı gələcəyə daşıyır. Onun gördüyü böyük işlər bir daha düşünməni zəruri edir ki, böyük Yaradan təkcə onun qəlbini vətən, yurd sevgisi ilə doldurmamışdı, həm də qarşısına bir-birindən gözəl insanları çıxarmışdı. Həmin şəxsiyyətlər də Paşa müəllimə doğru yolu göstərmiş, xalq ədəbiyyatımızın sirlərini öyrənməyə istiqamətləndirmişdi. İndi professor P.Əfəndiyev həmin yolun zirvəsindədi. Və yüzə-yüz əmin ola bilər ki, gördüyü böyük işləri ilə müəllimlərinin etimadını doğrultmuş, bəlkə də həmin nurlu insanların gözlədiklərindən qat-qat artıq uğurlara imza atmışdı. Bunu onun uzun illər boyu yorulmadan, usanmadan bir-birinin ardınca sıraladığı kitabları göstərir. Hansı kitablar ki, hər birisi elmimizdə olan boşluğu doldurma məqsədindən, problemin işlənmə zərurətindən yaranmışdı. Çünki həmin problemlərin aktuallığını hamıdan yaxşı Paşa müəllim bilirdi. Bütün yazıları ilə (məqalələrindən kitablarına qədər) istiqamətləri açırdı. Sanki bir ağsaqqal kimi yolları müəyyənləşdirirdi. «Koroğlu» dastanı ilə bağlı namizədlik dissertasiyasından sonra bu mövzuda bəlkə də onlarla araşdırmalara rəvac verildi. Düzdü, bu araşdırmalar məqalə səviyyəsində əvvəllər də özünü göstərirdi. Ancaq sistemli tədqiqatlara istiqamətlənmə prof.P.Əfəndiyevin adı ilə bağlıdır. Eləcə də Azərbaycan folklorşünaslığının işlənməsi problemi bunu aydınlıqla göstərir. Birmənalı şəkildə etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan folklorşünaslığının tarixinin işlənməsi Paşa Əfəndiyevin adı ilə bağlıdır. Məsələnin mahiyyətinə vardığında folklorşünaslığın tarixinin işlənməsinin nə qədər ağır, ciddi problem olduğu aydınlaşır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Paşa müəllim bu problemi işləməklə folklorşünaslığımızın tarixinə güzgü tutmuşdu. Mənbələri, harada nəyin olmasını bütün tərəfləri ilə açıb

göstərmişdi. Özü demişkən, «ilk dəfə dünya şöhrətli, türk dünyasının repressiyaya uğramış Hənəfi Zeynallı, Salman Mümtaz, Vəli Xuluflu, Əmin Abid, Yusif Vəzir Çəmənəminli kimi alimlərin folklorşünaslıq fəaliyyəti tədqiqat obyektinə çevrilmişdir». Bu özlüyündə elə də asan iş deyildi. Prof.P.Əfəndiyev bunun üçün arxivləri, cümləri, bəyazları, rus və Azərbaycan dilli mətbuatı izləmişdi. Bunun yolu isə sözün həqiqi mənasında fədakarlıqdan, xalqa sonsuz sevgidən, ömrü-günü qəzet səhifələri arasında keçirmədən gedir. Müasir folklorşünaslıq elminin yolu P.Əfəndiyevin tədqiqatlarından keçir. Folklorşünaslığa yenicə qədəm qoyan hər bir kəs elmin sirlərini, mənbələrini onun dediklərindən öyrənməklə araşdırmalarına rəvac verir. Daha doğrusu, folklorşünaslığın yoluna çıxır.

Prof. P.Əfəndiyev heç zaman əhəmiyyətini itirməyəcək, zamanların bütün sınaqlarına sinə gərəcək bir-birindən gözəl monoqrafik əsərlər müəllifidir. . «Cəfər Cabbarlı və xalq ədəbiyyatı» (1985), «Xalqın söz xəzinəsi» (1985), «Səməd Vurğun və xalq yaradıcılığı» (1992), «Dastan yaradıcılığı» (1999), «Azərbaycan folklorşünaslığı müntəxəbatı» (2000), «Azərbaycan folklorşünaslığının problemləri» (5 cilddə), «63 il institut divarları arasında» (2009) və başqa kitabları vardır. Bundan başqa aşiq ədəbiyyatımızın görkəmli sənətkarı Molla Cümənin şeirlərinin toplanması, nəşri sahəsində əvəzsiz işlər görmüşdü. Təkcə onu demək kifayətdir ki, folklorşünas alim ömrünün 35 ilini Molla Cümə şeirlərinin toplanmasına həsr etmişdir. Molla Cümə onun həyatının bir hissəsinə çevrilmişdi. P.Əfəndiyev aşığın dörd kitabını nəşr etdirmişdi. Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı seriyasından çıxan «Molla Cümə. Əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2006) özünün monumentallığı ilə əvəzsizdi. Bütün bunlar Paşa müəllimin həyatının, fəaliyyətinin göstəriciləridi. O, özlüyündə bu gün folklorşünaslığımızın canlı ensiklopediyasıdır. Heç nə etməyib bu əsərlərin birini yazmaqla da folklorşünaslıq elmimizin tarixində qalmaq olardı. Ancaq P.Əfəndiyev bunu etməyib əsərdən-əsərə uğurlara imza atıbdı. Bir növ mənəvi borc kimi

bu işləri görməyi qarşısına məqsəd qoyubdu. Hər hansı bir əsərə başladıqdan sonra yeni problemlərin işlənmə gərəkliyini görübdü və sonrakı tədqiqatların problem istiqamətini müəyyənləşdiribdi. Məhz folklorşünas P.Əfəndiyev ucalıqlara belə imza atıbdı.

Prof.P.Əfəndiyevin folklorşünaslıq fəaliyyətində mühüm və əsaslı hissəni «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyi tutur. Təkcə onu demək kifayətdir ki, bu dərslük keçən əsrin 70-ci ilindən bəri yol gəlir. Qırx ildən çoxdur ki, Azərbaycan balaları xalq ədəbiyyatının sirlərini Paşa müəllimin kitabından öyrənir. Paşa müəllim qırx ildən çoxdur ki, bu dərsliyi ilə Azərbaycan balalarına özü demişkən layla çalır. Respublikamızın elə bir eli, obası olmaz ki, «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» gedib ora çatmasın. Prof. P.Əfəndiyev bu dərsliyi ilə məmləkətimizi, bütünlükdə türk dünyasını dolaşır. Əminik ki, prof.P.Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» neçə belə qırx illər xalqımızın stolüstü kitabı olaraq qalacaqdı. Daha dəqiq desək, xalqla, Azərbaycan folklorşünaslıq elmi ilə birgə addımlayacaqdı. Çünki burada Paşa müəllimin təkcə tədqiqatçılıq fəaliyyəti deyil, eyni zamanda onun uzun müddət auditoriya təcrübəsi, müəllimlik səriştəsi birləşir. Daha doğrusu, alimlik, müəllimlik, xalq sevgisi, auditoriyanı bilmək və bu əsasda lazım olanı dərsliyə gətirmək bacarığı birləşir. Ədəbiyyatımızda belə uzunömürlü dərslük çox azdı. Onları barmaqla saymaq olar. Son dövrün olayları da dərslük yazmağın çətinliyini göstərdi. Dərslük yazmanın xüsusi prinsipləri var. Burada elm nümayiş etdirmək yox, ən başlıca olan auditoriyaya nələri necə çatdırmağı bilməkdi. Gərək elmlə auditoriyanı birləşdirə, birgə apara biləsən. Bir qrup tədqiqatçılar var ki, dərslükdə özlərinin elmini, savad nümayiş etdirmə yolunu tuturlar. Bəziləri isə auditoriya ilə əlaqəsi olmadığı halda dərslük yazmaq iddiasında olurlar. Bunların hər birisi son olaraq uğursuzluqlara aparıb çıxarır. Təkrar deyirik, son dövrün qarışıqlıqları bir çox özündən müştəbeh tədqiqatçıların dərslük yazma istəyində hansı uğursuzluqlarla üzləşdiyini tam

aydınlığı ilə göstərdi. Həmin dərslilər auditoriyalarda olmazın uğursuzluqlarla qarşılandı. Onu da ortaya qoydu ki, kərpic-kərpic kitabları nüfuz hesabına dərslik kimi çap etdirmək olar, ancaq auditoriyaya sevdirmək, yaşarılıq qazandırmaq mümkün deyil. P.Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyi məhz son dövrün qarışıqlıqları təmsalında özünün ucalığını bir daha göstərdi.

Paşa müəllim bütün fəaliyyəti ilə auditoriyaya bağlı olmuşdu. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunu bitirdikdən sonra oranın aspirantı olmuş və taleyini auditoriya ilə bağlamışdı. Bu mənada təkcə Paşa müəllimin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyi azərbaycanlı balalarına layla çalmamışdı, həm də prof.P.Əfəndiyev mühazirələri, müəllimliyi ilə də azərbaycanlı balalarına layla çalmışdı. Müəllim necə olmalıdır sualına fəaliyyəti ilə cavab vermişdi. Əyani nümunə olmuşdu. Çünki o müəllimliyə gəlincəyə qədər də böyük yol keçmişdi. Atasını Şərif müəllimdən, ali məktəb auditoriyasında «Ulu Tanrının ərməğan kimi göndərdiyi Allah vergisi almış müəllimlər»dən dərslər almışdı. Elə Paşa müəllimə də müəllimliyi, alimliliyi Ulu Tanrı ərməğan kimi vermişdi. Ömrünün ahıllıq çağını yaşamasına baxmayaraq P.Əfəndiyev yenə də auditoriya, tələbə sevgisi ilə yaşayır. Bunu folklorşünas alimin son dövrlərdə «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyi ilə bağlı keçirdiyi narahatlıqlarda bir daha gördüm. Çünki bu dərslik 1970 (dərslər vəsaiti), 1981, 1992, 2008-ci illərdə müəyyən dəyişikliklərlə, əlavələrlə çap olunmuşdu. Bu əlavələr son dövrlərdəki folklorşünaslığın uğurlarını auditoriyaya çatdırmaq məqsədi daşıyırdı. «2008-ci il nəşrinə «Əziz müəllim və tələbələr» adlı müraciət xarakterli bir söz yazmışdı. Orada 1992-ci il nəşri nəzərdə tutularaq deyilir: «Bu dərslik folklorşünaslığımızda və mənim həyatımda böyük bir hadisə idi. 50 illik elmi-pedaqoji fəaliyyətimin yekunu idi. Aşıq sənəti, dastanlarımız, nağıl və bayatılarımız tamamilə yenidən yazılmışdı. İndi dərslidə janrların təhlilində poetika, bədii xüsusiyyətlər üstünlük təşkil edir.

Mən öz aləmində dedim ki, doğma xalqımın bədii yaradıcılığından söz çələngi hörmüşəm». Bu çələngi P.Əfəndiyev 2008-ci ildə heç bir dəyişiklik etmədən və ona ehtiyac duymadan yenidən çap etdirdi. Və xüsusi olaraq vurğuladı ki, «orada köhnələn, lazım olmayan bir söz, ifadə, hətta cümlə belə yoxdu». Ancaq son dövrün olayları bu dərsliyə daha ciddi ehtiyac doğurmadadı. Çünki tələbə auditoriyasında bu gün «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyinin çatızmamazlığı müşahidə olunur. Müəllimlər, çoxlu sayda tələbələr Paşa müəllimə dərsləklə bağlı müraciətlər edirlər. Hətta dəfələrlə mən də bunun canlı şahidi olmuşam. Bu gün auditoriyalarda «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyinin çatışmamazlığı hökm sürür. Bütün ictimai, siyasi sahədə olan biganəlik, qarışıqlıq dərslək sahəsində də yaşanır. Paşa müəllim bunları aradan qaldırmaq yolunu tutdu. Özünün çətinliklərinə, sıxıntılılarına baxmayaraq dərsliyin təzədən nəşrinə qərar verdi. «Bayatılar» bölməsinə təxminən iki səhifə əlavə etdi. Dastanlar bölməsinə «Qədim türk dastanları» adında gərəkli bir hissə artırdı. Xeyli vaxt idi ki, tələbələr türk dastan yaradıcılığı ilə bağlı bilgiləri öyrənməkdə çətinlik çəkirdi. «Yaradılış», «Şu», «Törəyiş», «Boz qurd», «Bilqamıs», «Manas», «Alpamış», «Oğuz Kağan» və s. bu silsilədən olan dastanların tədrisə gətirilməsinə və dərslək səviyyəsində ümumiləşdirilməsinə xüsusi ehtiyac vardı. Prof.P.Əfəndiyev bunları dərslək səviyyəsində işləməklə həmin boşluğu doldurdu. İndi həmin hissə bütövdü. Bütünlükdə türk dastan yaradıcılığının inkişaf istiqaməti haqqında bütöv bilgi verilir. 1992-ci il nəşrində mifologiya ilə bağlı da belə bir ehtiyac yaranmışdı. Paşa müəllim həmin vaxt dərsliyinə «Mifologiya» bölməsini əlavə etdi. Onu da qeyd edək ki, son dövrdə mifologiya ilə, dastanlarla bağlı bayağı, elmlikdən uzaq araşdırmalar aparılır. Bunlar bir istiqamətdə mənbələri izləməməkdən, problemin mahiyyətini dərk etməməkdən irəli gəlir. P.Əfəndiyevin «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı»nda verilən bölmələr bütövlüyü, mahiyyəti özündə

ehtiva etmə xüsusiyyəti ilə dəyərlidir. Bütün bu xüsusiyyətləri ilə «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərsliyi tək-cə tələbə auditoriyası ilə də məhdudlaşmır. Tam məsuliyyəti ilə demək olar ki, folklorşünaslığa qədəm qoyan hər bir kəsin yolu buradan keçir. Mənbələri, nəyin harada olmasının ən dürüst, ən səhih məlumatını buradan alır. Ona görə də bu dərsliyin əhəmiyyəti sonsuzdu. Sonda Paşa müəllimin özü haqqında dediyi bir fikri xatırladıram: «Ulu Tanrı məni hifz elədi, mənim institutu qurtarandan sonrakı həyatımı özü yoluna qoydu». Ancaq onu da əlavə edək ki, Ulu Tanrı tək-cə onu hifz eləyib sonrakı həyatını öz yoluna qoymadı, eyni zamanda «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» kimi möhtəşəm dərsliyi yaratmaq üçün Paşa müəllimin könlünə ilham verdi. Xalqımızın milli-mənəvi mədəniyyətini öyrənmək yoluna istiqamətləndirdi. Bizə belə gəlir, bu yolun işığı folklorşünaslığımızın, xalqımızın üzərinə çox-çox zamanlar düşəcəkdə.

*P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı.
Bakı, Elm və təhsil, 2012, səh. 3-9.*

BİR KİTABIN TƏƏSSÜRATI *(birinci yazı)*

Bu yazı çoxdan yazılmalıydı. Bəlkə də bir neçə il idi ki, bu yazını yazmaq ətrafında düşünürdüm. Ancaq hansı səbəbdənsə deyəcəklərimi yazıya gətirə bilmirdim. Məndə belə hallar olur. Folklorşünaslığımızın bu gün ön cərgəsində addımlayan, onu qanından, canından əziz tutan filologiya elmləri doktoru, professor İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslı haqqında da yazmaq istəyəndə belə bir halla qarşılaşdım. Təkrar qeyd edirəm ki, «Areal rasprostraneniə i vliyanie Azerbaydjanskix dastanov» (2001), «Azərbaycan

dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri» (2007), «Azərbaycan həqiqətləri (erməni ədəbi mənbələrində)» (2008) kitablarının hər birini oxuduqda mənə onlara münasibət bildirmək istəyi olub. Folklor İnstitutunun son dövrlərdə böyük xeyirxahlıq və fədakarlıqla çapa hazırladığı «Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri» seriyasından olan kitabları və ona yazılmış «Ön söz»ü («Folklor çələngi» (XVII-XIX əsrlər əlyazmalarından seçmələr. (Bakı, Nurlan, 2008), «Atalar sözü». (Bakı, Səda, 2003), H.Zeynallı. Azərbaycan türk mahnıları haqqında. Bakı, Səda, 2004) oxuduqda da bu istək içimdən keçib. Son olaraq 2008-ci ildə yetmiş yaşın tamamında deyəcəklərimi yazıya gətirmək istədim. Bacarmadım. Ancaq bilirdim ki, bu yazını nə vaxtsa yazacağam. Çünki burada ilk öncə böyük vətən sevgisini, yurda, torpağa bağlılığı, xalqın zəngin yaradıcılığına vurğunluğu görmüşəm. Bunu bu günümüz və gələcəyimiz üçün örnək bilmişəm. İnsan oğlunun nələrə qadirliyi haqqında düşünmüşəm. Bu günlərdə isə görkəmli alimimiz İ.Abbaslının «Folklorşünaslıq axtarışları» (Bakı, Nurlan, 2009) adlı kitabının birinci cildi ilə tanış oldum. Kitab iki cildə nəzərdə tutulub. Mənim deyəcəklərim isə birinci cildə bağlıdır. Daha doğrusu bu kitab təkə bir folklorşünas, İ.Abbaslı haqqında düşünməni zəruri etmir. Burada bütünlükdə folklorşünaslığın uğurlu taleyi, onun nümunəyə çevriləcək və gələcək nəsillərə çatdırılacaq cəfakeşlərinin olması haqqında xoş təəssürat yaradır. Düzdür, bu gün bütövlükdə ictimai, siyasi və mədəni həyatda kifayət qədər ağırlı problemlər nəzərə çarpır. Onun bir hissəsi folklorşünaslıqda da özünə yer tapır. Bu bütünlükdə bizə üzü qəfil dönən ruzigarı xatırladır. Hörmətli akademikimiz Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri Ramiz Mehdiyevin «İctimai və humanitar elmlər: zaman və məkan kontekstində» («Xalq qəzeti», 9 dekabr 2009-cu il) məqaləsində də aydınlıqla özünü göstərir. Çox doğru və vaxtında yazılmış məqalədir, bir növ həyəcan təbilidir, ziyanın yarısından dönmək xəbərdarlığıdır.

Hörmətli akademikimiz çox doğru olaraq «tədqiqatlar yalnız şəxsi karyera üçün aparılmamalı, dövlətin, cəmiyyətin maraq və ehtiyaclarına xidmət etməlidir» qənaətini birmənalı olaraq vurğulayır. Elmimizin müasir acınacaqlı vəziyyətini səciyyələndirən və kifayət qədər dəqiqliklə deyilmiş bir məqam da var. «Elm bir biznesə çevrilib və istənilən şəxs – dövlət məmuru, yaxud iş adamı müxtəlif yollarla elmi ad almağa nail olur. Təəssüf ki, bütün bu proseslərdə elm və təhsil müəssisələrinin bir sıra əməkdaşları hazır dissertasiyaları iddiaçılara təklif edirlər. Paradoksal haldır ki, elmin paklığını qorumaq əvəzinə elm xadimlərinin özləri təsadüfi adamların elmi ad almasına rəvac verir, belə işləri elmi şuralarda dəstəkləyirlər. Söz yox ki, bu cızma-qaralar Azərbaycanın elmi potensialının artırılmasına heç bir xidmət göstərə bilməz». Burada diqqət yetirilməli bir sıra məqamlar var. Ən birincisi elmin gələcək taleyindən narahatçılıqdır. Respublikanı epidemiya kimi bürümüş elmi ad almaq mərəzidir. Bu elmin ağırlarını bütövlükdə içində daşıyanlara və onunla yaşayanlara aid məsələ də deyil. «Şəxsi karyera» quranlar, «elmi bir biznesə çevirib istənilən şəxs – dövlət məmuru, yaxud iş adamının müxtəlif yollarla elmi ad alması» ilə bağlı məsələdir. Bunlar isə sırf dövlət məmurları, iş adamları və onun qohum-əqrəbəsi ilə əlaqədar olanlardı. Unutmayaq ki, həmin təbəqə bütünlükdə Azərbaycanın havasına, torpağına da hakim kəsiliblər. Onların qarşısını isə top-tüfənglə də almaq olmaz. İnstitut rəhbərləri, eləcə də digər aidiyyəti orqanlar onların qarşısını almaqda çox-çox imkansızdırlar. Bu bəlanı isə millət vəkllərindən iş adamlarına qədər olan aralıqda izləmək lazımdı. Elmin, mədəniyyətin və s. bugünkü taleyi isə (bir hissəsi nəzərə alınmazsa) onlara aid məsələ deyil. Bu ağırlığı isə orta, çörəyə möhtac olan bir ziyalı təbəqəsi var, onlar, İsrafil Abbashlı olanlar daşıyır. Ona görə də, hörmətli Ramiz müəllim, idarəçiliyin mahir ustadı kimi Sizin üzərinizə daha böyük vəzifə, bu problemləri tək-cə giley-güzarla sadalamaq deyil, həll etmək vəzifəsi də düşür. Təkrar qeyd edək, belə bir

vəziyyət bütünlükdə Azərbaycanın ictimai, siyasi və mədəni həyatında meydan sulamamadır. Ondan nə qədər tez qurtarılsa isə ümuminin, Azərbaycanımızın xeyrinədir. Unutmayaq ki, bizim ikinci vətənimiz yoxdur.

Bütün bunlardan əlavə, elmin, mədəniyyətin qayğısında duran, onu göz bəbəyi kimi qoruyan, taleyini ona bağlayan bir nəsil də var. Bu bütün istiqamətlərdə, istər humanitar, istərsə də dəqiq elmlərdə bir xətt kimi görünür. Müasir folklorşünaslıq da bu sıradadır. Onun İsrafil Abbaslı, Paşa Əfəndiyev, Qəzənfər Paşayev və bu silsilədən adını saymadığımız ləyaqətli nümayəndələri var, olub, olacaqdır. Təsəlliverici budur. Son dövrün araşdırmaları kontekstində onların yaradıcılığını, hansı aktual problemləri işləmələrini izləmək kifayətdir. Haqqında danışacağımız folklorşünas alim İsrafil Abbaslı və onun «Folklorşünaslıq axtarışları» kitabı təkcə folklorşünaslığımızın deyil, ümumilikdə ədəbiyyatımızın uğurudur. Elmimizin sabahkı taleyini, milət vəkilliyindən, biznesdən elmə gələnlər deyil, elmi canı, qanı ilə suvaranlar, taleyini ona bağlayanlar müəyyənləşdirir. İsrafil Abbaslının və onun kimilərin yeri bu sırada ucalıqdır. Folklor İnstitutunun gördüyü böyük, uğurlu işlər də bura aiddir.

Folklorşünas İ. Abbaslının «Folklorşünaslıq axtarışları» kitabını oxuduqda orada nələrin olduğunu və üzümüzü hansı istiqamətə tutmağın gərəkliyi aydınlaşır. Deyəcəklərim də bu kitabla bağlıdır. Lakin bu kitab çox mətləblərin üstünə işıq salır. Onların problem kimi təhlilinə keçməzdən öncə ilk əvvəl müəllifi haqqında təsəvvür yaradır. Bir folklorşünas ömrünün necə keçməsi, hansı hisslərlə yaşaması, taleyində çox şeylərin üstündən xətt çəkib müqəddəslik və savab yolu tutması görünür. Bu xalq, vətən, torpaq sevgisinin nümunəsidir, bir növ vurğunluqdur. «Ömür yolumuzda, xüsusilə onun leytmotivini müəyyənləşdirən elmi fəaliyyətimizdə ilk öncə ötəri, təsadüfi hadisə kimi nəzərə çarpıb sonralar zərurətə, reallığa çevrilmiş bir sıra yadda qalan anlarla qarşılaşırıq. Kitabın mövzu tutumunda -

quruluşunda, xüsusilə bölmə və başlıqların düzülüşündə bu cəhət mühüm amil kimi əsas götürülmüşdür» (s. 6) deyən tədqiqatçı bir növ özü haqqında olanları, gördüyü işləri, onun istiqamətlərini xatırladır. Bütün aydınlığı isə kitabdakı bölmələr, ayrı-ayrı yazılar gətirir. Düşünürsən bu zəhmət, əzmkarlıq, milli-mənəvi dəyərlərə vurğunluq, haradandır, haradan gəlir? Yada çox şeylər düşür. Ancaq ilk öncə yada gələni kitabın sonunda, daha doğrusu üz qabığında müəllifin özü haqqında verdiyi biblioqrafik yazı oldu. O yazını bütün tamlığı ilə bir folklorşünas ömrünün aydınlığı üçün burada veririk. «İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslı 1938-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olub. Ermənistan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsini bitirib (1960). Əlli ilə yaxındır Azərb. MEA Ədəbiyyat və Folklor İnstitutlarında laborantlıqdan şöbə müdirliyinə qədər elmi yaradıcılıq yolu keçib.

Folklorşünaslıq ixtisası üzrə namizədlik (1966) və doktorluq (1986) dissertasiyaları müdafiə etmiş, 1998-ci ildə isə professor elmi adını almışdır. 1988-1991-ci illərdə SSRİ EA Ədəbiyyat və Dil bölməsindəki Folklor şurasının üzvü kimi folklor problemlərinə həsr olunmuş ittifaq müşavirələrində Azərbaycan Respublikasını təmsil etmişdir.

Elmi yaradıcılığının əhatə çevrəsi çoxyönlü və çoxşaxəlidir. Oncildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının altı cildində əsas məqalə müəlliflərindən, iki cildlik Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyasının ikinci cildinin redaktorlarından (həmçinin məqalə müəlliflərindən) biri olmuşdur. Folklora aid bir sıra fundamental çoxcildliklərin nəşri də onun adı ilə bağlıdır. Altı cildlik «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nin birinci cildinin redaktor müavini, cilddəki bir sıra oçerklərin, həmçinin əlliyyə yaxın toplama, tərtib və nəşr kitablarının, üç monoqrafiyanın, yüz əlliyyə yaxın elmi məqalənin müəllifidir.

Uzun illər Elmi və dissertasiya Şuralarının üzvü olan İ.Abbaslı elmi kadrların hazırlanması işində də yaxından

iştirak etmiş, rəhbərliyi altında on beş namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunmuşdur.

İ.Abbaslı Azərbaycan elminin inkişafında xidmətlərinə görə Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə «Tərəqqi» medalı (2005), Azərb. MEA Rəyasət Heyətinin və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin Fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur.

Hazırda Azərb. MEA Folklor İnstitutunun şöbə müdürüdür. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında AAK-nın eksperti kimi fəaliyyət göstərməkdədir». Bu təvazökarlıqla olan bir sadalamadır. Lakin onun mahiyyətinə vardığında çox böyük işlərin olmasından, fədakarlıqdan, bir insan ömrünün necə keçməsindən xəbər verir. Düzdür, burada dövlət və hökumət səviyyəsində qiymətləndirmə var. Ancaq görülən böyük işlər səviyyəsində bu çox azdır. Ətrafa baxanda da bu aydınlıqla görünür. Belə ki, bir-iki mahnı oxumaqla müğənnilərə əməkdar artist, xalq artisti, prezident təqaüdü, nələr, nələr səxavətlə, bol-bol paylanır. Ancaq təəssüf doğuracaq haldır ki, İsrafil Abbaslı kimi elm fədailəri, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qoruyucuları bütün fəaliyyətləri ilə əməkdar elm xadimi kimi ada gəlib çıxa bilmir. Yaş yetmiş, yetmiş beşi, səksəni haqlayır yenə də olmur. Bax budur hərc-mərclik, haqlının haqqını ala bilməməsi. Onu da qeyd edim ki, Azərbaycan mühitində elm adamlarını gördüyü işlərə görə qiymətləndirmədə bir biganəlik hökm sürür. Düşünülməli olan budur. Yeri gəlmişkən bir ağırlı, olduqca acınacaqlı məqamı da qeyd edim. Təəssüfləndirici haldır ki, elmlər doktorlarının ensiklopediyada ancaq haqlarında qısa məlumatlar verilir, şəkillərinin getməsi rəva bilinmir. Təkrar deyim, bir neçə mahnı ilə xalq artisti adı alanların, Azərbaycan efir məkanında şou düzəldənlərin şəkilləri və haqlarında yazılar bir çoxluqla özünə yer tapır. Haqqa gəlməyin vaxtı çatıb.

İndi isə kitab haqqında qənaətlərimi deyim. «Folklorşünaslıq axtarışları» kitabında problemlər ayrı-ayrı

bölmələrdə özünün əksini tapıb. «Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi»nə dair olan bölmədə «İbtidai dini-mənqəbəvi görüşlər və onların xalq yaradıcılığında izləri», «Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar», «Midiya-Aran ədəbiyyatının folklor qaynaqları: mənqəbə-dastan yaradıcılığı və onların məzmun çalarları» adlı araşdırmaları getmişdir. Bu məqalələrin şərhinə keçməzdən öncə bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayaq ki, İsrafil Abbaslı bütünlükdə fəaliyyəti ilə folklorşünaslığımızın simasıdır. Onun toplama, tədqiq sahəsində gördükləri yadımıza on doqquzuncu yüzilliyin sonlarından üzü bəri görülənləri salır. Mahmudbəy Mahmudbəyovun, Yusif Vəzir Çəmənəminlinin, Hənəfi Zeynallının, Vəli Xulufunun, Salman Mümtazın, Hümmət Əlizadənin və digər başqalarının ənənsi təsirini bağışlayır. İsrafil Abbaslı öz adını böyük şərəflə bu klassiklərin sırasına qoşmuşdur. Son olaraq özü də klassikləşmişdir. Belə bir sıraya qoşulması ilə o, fəxr edə bilər. Məqalələr haqqında qənaətlərimizə gəldikdə onu da əlavə edək ki, bu məqalələrin hər biri bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Burada ibtidai insanların təsəvvürləri, həyat, dünya haqqında ilkin düşüncələri özünə yer tapır. «Təbii fəlakətlərin törətdiyi dağıntılar qarşısında aciz qalan ulu babalar təsəvvürlərində bu qüvvələri ilahiləşdirmiş, onları xəyali varlıqlarla bağlamışdır. Bu varlıqların şəninə keçirilən törən – mərasimlər, burada söylənən şeir-nəğmələr ibtidai təfəkkürün meydana gətirdiyi ilk lirik-poetik örnəklər olmuşdur» (s.11). Biz bu günümüz, bütünlükdə uğurlarımız üçün keçmişə borcluyuq. Bütün məişətimiz, təsəvvürlərimiz, inam və etiqadlarımız, milli dəyər anlamında nəyimiz varsa hamısı həmin ilkin düşüncədən buyankı yolda formalaşmışdır. Həmin təsəvvürlər nəsil-nəsil müxtəlif formalarda qorunmuş, yüzillikləri, minillikləri keçərək gəlmişdir. Etiraf edək ki, burada şifahi yaddaşın, xalqın şifahi yaradıcılığının rolu müstəsnaadır. Xalq öz keçmişini, orada nəyi varsa hamısını – inamlarını, etiqadlarını, qəhrəmanlığını, vətən, yurd, ailə sevgisini bir istiqamətdə söz vasitəsi ilə yaşatmış,

gələcəyə müqəddəs nəsnə kimi ötürmüşdür. Biz bugünkü şəraitdə animizmin, totemizmin, antropomorfizmin, fetişizmin təfərrüatlarını informativ olaraq bacardığımız qədər əsətir, əfsanə, nağıl, dastan örnəklərimizdən alırıq. İsrafil Abbaslı bütün bu ilkin təsəvvürlərin, görüşlərin izlərini bir istiqamət kimi xalq yaradıcılığında araşdırır və son olaraq maraqlı qənaətlərdə görünür. «Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar»ı araşdıran tədqiqatçı çox haqlı olaraq «...Azərbaycan türklərinin şifahi söz sənətinin qaynaqları çoxşaxəlidir və yüzilliklərin dərinliklərinə gedən qədim kökə malikdir» (s. 33) qənaətində dayanır. İ.Abbaslı folklorşünaslığımızda çox az sahələr olar ki, ona özünün münasibətini bildirməsin. Ancaq onun fəaliyyətində aparıcılıqla görünən istiqamətlər var. Bunlardan biri dastanlarımızla bağlı araşdırmalarıdır. Azərbaycan folklorşünaslığında dastan yaradıcılığı ilə əlaqədar kifayət qədər ciddi araşdırmalar aparılıb və bu gün də aparılmaqdadır. İ.Abbaslının isə dastan yaradıcılığı ilə bağlı apardığı tədqiqatlar ciddiliyi, mahiyyətə varma xüsusiyyəti, konseptual səciyyəsi ilə daha çox maraq doğurur. Bir istiqamətdə tərtibçi, şərhələrin, ön sözün müəllifi kimi görünürsə, digər istiqamətdə sırf nəzəri mülahizələri ilə nəzərə çarpır. Onun «Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar», «Midiya-Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları: mənqəbə-dastan yaradıcılığı və onların məzmun çalarları» məqalələri hər birisi kifayət qədər uzunmüddətli və ciddi araşdırmalardan xəbər verir. Burada Saqa dastanları, Hun dastanları, Göytürk dastanları, Uyğur dastanları ilə bağlı söylənilənlər türk qəhrəmanlığının, dastan ənənəsinin hansı dərinliklərdən baş alıb gəldiyini aydınlaşdırır. Türkün dövlətçilik ənənəsinin yaşam istiqamətlərini ortaya qoyur. İ.Abbaslı bunları konkret faktlar əsasında şərh edir. Eləcə də Midiya-Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları ilə bağlı mülahizələri bir istiqamət kimi yeni araşdırmalara yol açır. Heradot və Movses Xorenasinin rəvayətləri ilə bağlı aparılan paralellər, «korun övladı» motivi kifayət qədər diqqəti cəlb

edir. «Bəllidir ki, bir sıra koroğluşünaslar (xüsusilə Avropada) Azərbaycan «Koroğlu»sunu da daşdığı adın mənasına görə «korun övladı» beynəlxalq süjetinə daxil olan epos kimi dəyərləndirmişlər. Həqiqətdə isə Azərbaycan «Koroğlu»su skif, svan (gürcü), osetin (alan) və ermənilərin şifahi və yazılı irsində qorunan «korun övladı» beynəlxalq süjetinə genezis cəhətdən deyil, Koroğlu adının formal mənə və şəkli baxımından daxil olmuş, bu xalq qəhrəmanlığı epopeyası Azərbaycan və Kiçik Asiyada (Anadolunun şərq torpaqları) meydana gəlmiş, Xəzər dənizindən şərqdə (Orta Asiyada) yayılmış eyni adlı dastanlar silsiləsindən asılı olmayaraq yaranmış və müstəqil əsər kimi şöhrət qazanmışdır» (s. 55-56). Bu dastanın formal strukturunda görünən «korun övladı» və yayılma arealı ilə bağlı mülahizələrdir. Tədqiqatçı digər istiqamətdə onun özündə hansı zamanın hadisələrinin izlərini yaşatması faktına da diqqət yetirir. «Koroğlu» eposu Göytürklər imperiyası dövründəki Türk-İran savaşları zəminində təşəkkülə başladığını, onun ərəb istilasına qarşı çevrilmiş xürrəmilər hərəkatı, bu hərəkatın başında dayanan Babək barədə yaranmış rəvayət-hekayətlərlə səsleşdiyini, nəsil, cins, soy, qəbilə, tayfa, sülalə adı bildirən Koroğlu ad-titulunun Günəşlə, işıqla, odla, qorla, atəşlə bağlılığını yada salsaq bu eposun tarixiliyi də orijinallığı, müstəqilliyi də aydınlaşmış olar» (s.56). Bizə belə gəlir, bu dastan haqqında ən yaxşı qiymətləndirmədir. Onun tədqiqi üçün bir istiqamətdir. «Koroğlu»nu məhz bu sadalanan istiqamətlər fonunda araşdırmağın zamanı gəlib. Ancaq etiraf edək ki, son dövrün araşdırmalarında «Koroğlu»nun ayağı yerdən üzülüb. Azərbaycan «Koroğlu»su adı altında hər şeydən danışılır. Ancaq orada bir Azərbaycan «Koroğlu»su yoxdur. Bir növ mif, mifləşdirmə eşqi yaşanır. Təəssüf, min təəssüf. «Koroğlu»nun yeni tapılmış qoşmaları», «Koroğlu» eposunun məzmun və ideya təkamülü», «Koroğlu» eposunun janr özünəməxsusluğuna dair», «Koroğlu» eposunun Paris nüsxəsi» və s. məqalələri müəllifin bu dastanla bağlı ardıcıl

araşdırmalar apardığını göstərir. «Korođlu» eposunun Paris nüsxəsi» məqaləsində korođluş naslıđın diqqətinə bir maraqlı məqamı çatdırır. «Bu gün «Korođlu» dastanına dair araşdırmalarına çoxdan nöqtə qoymuş eposş naslarımızı az düşündürmüş (bəlkə də heç d ş nd rm miş) bir sorđu daha aktual səslənir: Aleksandr Xodzko  z tərcüməsini eposun hansı mətni, yaxud əlyazması əsasında aparmıřdı? Bu əlyazmanı haradan, kimdən v  necə əldə etmiřdir?» (s. 254). Məqalədə folklorşünas alim bu suallara cavab axtarır v  kifayət qədər aydınlıq da gətirir. Paris nüsxəsinin n řri ilə bađlı mübahisələr elə də uzaq zamanın hadisəsi deyil. Həmin vaxt mən də məsələlərə münasibət bildirmək istədim. Son olaraq  z m də bilmirəm nədənsə bu fikirdən yan keçdim. Lakin İsrafil Abbaslı bir folklorşünas kimi m tan t göstərdi, onu Azərbaycan oxucusuna təqdim etdi. Bu folklorşünas alimin «Korođlu» dastanı ilə bađlı araşdırmalarının qısa x lasəsidir. Lakin həmin araşdırmalar onu da qeyd edək ki, x susı tədqiqat mövzudur. İ.Abbaslının dastanlarla bađlı qənaətləri «Korođlu» ilə qurtarmır. Digər dastanlarımızla bađlı mülahizələri də mühüm dəyər kəsb edir. « sli-Kərəm» dastanının izi ilə», «Yeni dastanlar», «Qeydlər v  dastanların tərtibinə dair» məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Burada dastan ənənəsi, onun inkiřaf istiqamətləri, yayılma arenası və s. məsələlər əksini tapır. « sli-Kərəm» motivinə bu əsərin dastan kimi formalařmasından çox-çox əvvəlki dövrlərdə təsadüf olunur. Həmin motiv v  mövzunun mərkəzində ayrı-ayrı dini g r řl r qarřılařdıđı   n bu g r řl r  xidmət edən xalqlar da  z inamları, etiqadları, m n viyyatları xatirinə bu mövzunu müxtəlif řakill rd  qoruyub saxlamıř, zəmanəmizə qədər yařatmıřlar» (s. 106). Klassik dastanlarımızda, eləcə də sonrakı mərhələnin hadisələrini özündə ehtiva edən dastanlarda formalařmadan çox-çox əvvəlin hadisələrini əks etdirmə xüsusiyyəti bir istiqamət kimi görünür. Qaldı « sli-Kərəm» dastanı ilə bađlı məsələyə, burada digər bir istiqamət, müxtəlif dini g r řl rd n olanların məhəbbəti yolunda  kdikləri b lalar əksini tapır. Belə ki, din, məzhəb

ayrılıqları bir keçilməz qala kimi qarşıda durur. İ. Abbaslı bu motivi bir tədqiqatçı kimi erməni ədəbiyyatında izləyir. Yeri gəlmişkən bu tədqiqatçı üçün üstünlükləri göstərən bir istiqaməti də vurğulayaq. Bu onun erməni mənbələrinə bələdliyidir. Onun folklorşünaslıq araşdırmalarında, eləcə də bütün fəaliyyətində mən deyərdim ki, əsas xətlərdəndir. O mənada əsas xətlərdəndir ki, Azərbaycan folklorşünaslığında, eləcə də ədəbiyyatında erməni ədəbi-nəzəri fikrinin izlənməsi bir istiqamət kimi həmişə aktualıq kəsb edib. Çünki erməni mənbələrində kifayət qədər Azərbaycan folkloru nümunələri yaşamaqdadır. Bunu ermənilər arasında zaman-zaman yaşayan dastanlarımız, xalq mahnılarımız, rəvayətlərimiz, bütövlükdə milli mədəniyyətimizin müxtəlif istiqamətli təsirləri də aydınlıqla göstərir. İsrafil Abbaslı həmin mənbələri, orada olan şifahi örnəkləri Azərbaycana gətirdi. Ayrı ayrı mətbuat səhifələrində müxtəlif yazılarla çıxış etdi. «Azərbaycan folkloru erməni mənbələrində» (1977) adlı monoqrafik tədqiqatını yazdı. Bu silsilədən çoxlu araşdırmaları ortaya çıxdı. Təkcə bu istiqamətli araşdırmaları ilə İ. Abbaslı Azərbaycan folklorşünaslığının tarixinə özünün adını şərəf və ləyaqətlə yazıb. Bu gün onlar bir əlçatmazlıq faktıdır, əhəmiyyəti isə sonsuzluqla ölçülür. İşğal olunmuş tarixi ərazilərimiz, yurd yerlərimiz, maddi mədəniyyət abidələrimiz kimi folklorumuz da indi Ermənistanda əsir ömrü yaşayır. «Əsli-Kərəm dastanının izi ilə» adlı məqaləsində dastan motivinin və eləcə də dastandakı motivin erməni ədəbiyyatına təsirini izləyir. «Bir sözlə, məsələnin ikinci tərəfi isəviliklə bağlandığı üçün bu mövzu öz izlərini qədim erməni mənbələrində də buraxmışdır. Erməni şifahi ədəbiyyatında türk qızı – keşiş oğlu, keşiş qızı - mola oğlu əhvalatları ilə əlaqədar bir sıra nağıl, xalq nəğmələri yaranmışdır. Klassik erməni poeziyasının nümayəndələrindən bu motivdən bəhrələnmiş, hətta yaradıcılıq cavabı olaraq həmin mövzuya öz münasibətlərini bildirmişlər. Belə sənətkarlardan biri Hovanes Yerzenqatsi olmuşdur» (s.106-107). Bu tip

bəhrələnmələr onu da qeyd edək ki, kifayət qədərdir. Ancaq onlar zamanında lazımınca izlənməmiş, İ.Abbaslı kimi uzaqgörən tədqiqatçıların marağına səbəb olmuşdur. Bu tip yazılara yenidən qayıdacağıq. Dastanlarla bağlı araşdırmalar məsələsində İ.Abbaslının «Yeni dastanlar» adlı məqaləsi də xüsusi dəyər kəsb edir. Ona görə ki, burada müasir dastan ənənəsi və onun görünüşü məsələləri tam aydınlıqla ifadəsini tapır. «Müasir dastan adlandırılmış bu nümunələr şifahi ədəbiyyatımızın – aşığı-saz yaradıcılığının son məhsulu, dastan irsimizin yaxın illərdə yaranmaqda olan yadigarıdır» (304). Burada Aşığı Hüseyin Bozalqanlı, Aşığı Əlinin, Aşığı Bəhmənin, Aşığı Şəmşirin, Şair Nəbinin, Aşığı Mirzənin, Aşığı Həsən Pərvanənin, Aşığı Soltanın və başqalarının yaratdığı dastan əsasında problem şərh olunur. «Qeydlər və dastanların tərtibinə dair» yazısında isə «Tahir-Zöhrə», «Əsli-Kərəm», «Aşığı Qərib», «Qurbani», «Abbas-Gülgəz», «Qul Mahmud» və s. haqqında qısa informativ məlumatlar verir. Bu dastanlarımızın nəşri ilə bağlı kitaba yazılmış kifayət qədər mükəmməl yazıdır. Bütün bunlar yenə vurğulayaq ki, folklorşünas alimin dastan yaradıcılığı ilə bağlı zəngin araşdırmalarıdır. Bunlar İ.Abbaslının dastan yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarının ardıcıl səciyyə daşdığını və bütün mərhələlərdə marağına səbəb olduğunu göstərir. Biz isə onu məqaləmizdə epizodik bir hissə kimi imkanımız daxilində deməyə çalışdıq.

İ.Abbaslının tədqiqatlarında mühüm bir hissəni aşığı yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmaları təşkil edir. Onu da qeyd edək ki, İ.Abbaslı aşığı yaradıcılığına dair ayrıca monoqrafik əsər, kitab yazmayıb. Ancaq onun bu sahə ilə bağlı yazdığı yazılar kitablar dəyərindədir. «Azərbaycan aşığı sənəti: ideologiya axını və ictimai-siyasi lirika», «Türk alimləri Aşığı Ələsgər haqqında», «Ozan-aşığı sənətinə tarixi baxış», «Ozan /uzan/- qusan-mimos istilahi və sənətinə dair» məqalələri buna nümunədir. Elə dastanlar da aşığı yaradıcılığının bir hissəsidir. Aşığı yaradıcılığının tarixi, mənşə və inkişaf istiqamətləri, xalqla birgə bütün mərhələləri adlayıb gəlməsi

məsələlərini tədqiqatçı çox dəqiqliklə təqdim edir. «Öz mənbəyini, kökünü ozan yaradıcılığından başlayan, bu irs üzərində pərvəriş tapan aşiq bu gün də böyük coşqunluqla yaradıb-yaşadan, çalıb-çağırən, müasir həyatımızı, misilsiz qələbə və nailiyyətlərimizi qopuz dünyasının yadigarı telli sazın dili ilə tərənnüm edən bir sənətkar kimi fəaliyyət göstərməkdədir. Bu fəaliyyət dairəsi, sənət sinkretizminə görə aşiq, heç şübhəsiz ki, öz keçmişinə, sələfi ozana borcludur.

Aşiq kimi, ozan da xalq bilicisi, xalq nəğməkarı olmuşdur. Azərbaycan xalqının təkamülündə mühüm rol oynamış oğuz tayfalarının ən qədim şairi – müğənnisi sayılan ozan sehrbazlıq, rəqqaslıq, musiqişünaslıq, həkimlik və buna bənzər qabiliyyətlərə malik yaradıcı kimi aşığın pərvəriş tapdığı əsrlərdən çox əvvəl tarixi çalıb-çağırmış, bu gün əlimizə az bir qismi çatan böyük irs qoyub getmişdir. Bu qədim şairlər altaylar içərisində qam, tunquzlarda şaman, monqol və buryatlarda bo, yaxud bukue, yakutlarda oyun, samoitlərdə tadiben, finovlarda tiotoejoe (baxıcı), qırğızlarda isə baxsı- baxşı ad-titulları ilə adlanmışdır» (s. 211). Bu nümunədə iki məsələ daha çox diqqəti cəlb edir. Onlardan birincisi, Azərbaycan xalqının təkamülündə mühüm rol oynamış oğuz tayfalarının ən qədim şairi ilə bağlı olanlardı. Belə ki, bu şairlər böyük ensiklopedik düşüncəyə malik olmuş, xalqın tək cə şairi kimi deyil, eyni zamanda müğənnisi, rəqqası, sehrbazı, həkimi və s. kimi də nüfuz qazanmışlar. Bütün bunların əhatəliliyi ozanın bir sənətkar kimi nüfuzundan əlavə onun çox-çox qədimlərlə bağlılığını, ilkin düşüncədən başlanğıcını götürməsi məsələsini ortaya qoyur. İkinci istiqamət türk xalqları ilə bağlılığı, şəriksiz olması məsələsidir. Uzaq Şərqdən, Sibirdən ta Qafqaza, Balkanlara qədər böyük bir ərazini əhatə etməsidir. Xristianlarda kilsənin yerinə yetirdiyi böyüklük, ideologiya, mədəniyyət funksiyasını türk xalqlarında qədim zamandan günümüze qədər aşiq yerinə yetirmişdir. Özü də xristian təhlükəsindən fərqli olaraq şərəf, ləyaqət, başqa xalqlara, bütünlükdə insanlığa qayğı, hörmət, türk cahanşümulluğu, humanizm

dəyərləri ilə. Bunu bugünkü aşığın yerinə yetirdiyi funksiya da aydınlıqla göstərir. Düzdür, tarixin çox dərinliklərindən keçib gələn bu sənətin nümayəndələri, bütünlükdə nümunələri bizə tamlıqla gəlib çatmayıb. Amansız tarix onun ayrı-ayrı nümayəndələrini deyil, müəyyən nümunələrini zamanımıza gətirib çatdırmışdır. Biz bütün düşüncələrimizi həmin nümunələrin əsasında ortaya qoya bilirik. «Həm bir sənətkar, yaradıcı-ifaçı, həm də bir söz-termin kimi ozan haqqında çoxlu araşdırmalar aparılmış, biri digərindən fərqlənən müxtəlif mülahizələr, fikirlər söylənmişdir. Bütün bu axtarışların xülasəsi bir daha təsdiq etmişdir ki, xalq şairi, musiqiçisi olan ozan çox qədimdən bəri müxtəlif oğuz tayfaları arasında çalib-çağırən, ifaçı-yaradıcı sənətkar olmuş, XIV əsrdə isə Azərbaycan ərazisində onların istifadə etdikləri qopuza da bu ad verilmişdir... Ən maraqlı cəhət isə ondan ibarətdir ki, digər türkdilli xalqlar içərisində bu termin işlənməmiş, XV əsrdən başlayaraq Azərbaycan və Anadolu ərazilərində ozanı «aşıq», türkmənlər arasında isə «baxşı» adları ilə tanınan sənətkarlar əvəz etmişdir» (s. 213). Göründüyü kimi, İ.Abbaslı bir tədqiqatçı kimi bu addəyişmələrin mahiyyətini açmaq məsələsinə diqqət yetirir. Və xüsusi olaraq vurğulayır ki, tarixin müəyyən mərhələsində ozanın bir termin kimi yerini başqa adlara verməsi başlayır. Sərhədlərin, dövlətlərin yaranması, yeni dəyərlərin formalaşması kimi sənət sahələrinin də müxtəlif adlarla əvəzlənməsi, ilkinliyi bu və digər dərəcədə saxlamaqla inkişafı prosesi gedir. Son olaraq İ.Abbaslı bu inkişafı maraqlı bir tərzdə səciyyələndirərək belə bir qənaətdə görünür. «...Ozan sənətkarlar aşığa-yanşağa qədər varsaq, dədə adları ilə də şöhrət tapmış, çox mürəkkəb ictimai-tarixi bir yolla irəliləyərək misilsiz sənət inciləri yaratmışlar. Ozan sənətinin ustadı-dədəsi bizə «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi əzəmətli bir abidədən tanış olan Dədə Qorquddur. «Əsli-Kərəm» dastanının Dədə Kərəmi, XVI əsrin Dədə Yadigarı, XVII əsrin Turab Dədəsi, XVIII əsrin Dədə Qasımı və bu gün adları, əsərləri əlimizə çatmayan onlarla qopuz, saz və

söz ustadları isə Dədə-Ata Qorqud sənətinin davamçıları olmuşlar» (s.213). Bu sitat və yuxarıda verdiyimiz sitatlar bütünlüklə aşığın, aşıqlığın mahiyyətini, haradan gəlib hara getməsinə və bugünkü durumunu ifadə edir. Bizim fikrimizcə, bu məqalə aşiq yaradıcılığından yazan hər bir tədqiqatçı üçün ensiklopedik mənbə səviyyəsindədir. Aşıqlığın tarixi bu məqalənin verdiyi informasiyalardan o yana getmir. Müəllifin «Türk alimləri Ələsgər haqqında» məqaləsi də ümumi ruhu, məzmunu etibarilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı burada türk alimlərinin Dədə Ələsgərlə bağlı fikirlərə özünün münasibətini bildirir. «Türk elini gəzib-dolaşan ustadı Aşiq Alıdan dərs alan Ələsgər də müəlliminin yolu ilə getmişdir. Lakin Aşiq Alı saz və sözünü özü ilə bu ölkəyə aparmışsa, Ələsgərin şeir və bəstələri onun özünü bu diyara «gətirmiş», müəllifinə şöhrət qazandırmış, qəlblərə-ürəklərə yol tapmış, dillərdə dastana çevrilmişdir» (s.145). Bay Əbdülvahab Yurdsevər, Nicat Birdoğan, Pertev Naili Boratavın ustad haqqında dediklərinə münasibət var. İ.Abbaslı daha çox isə Nicat Birdoğanın «Aşiq Ələsgər» («Türk folklor araşdırmaları», 1962, № 161) məqaləsini təhlil edir. Və məsələni türk aliminin dediyi «Ələsgər şeirinin hərarəti «İydirin havasından da duyulmaqdadır» (s. 146) qənaətləri üzərində şərh edir. Bu qiymətləndirmə özlüyündə təkcə Nicat Birdoğanın deyil, Türkiyədə, türk ədəbi-mədəni mühitində ustad sənətkarımız Aşiq Ələsgərə olan münasibətdi. Folklorşünas alimimiz İ.Abbaslı da məhz həmin qiymətləndirməni yazıya gətirir və özü də o böyük sevgiyə şərik çıxır.

Kitab bütün yazıları ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatının, onun mühüm bir hissəsi olan folklorunun hələ nə qədər araşdırmalara ehtiyacı olan problemlərini ortaya qoyur. Bu sırada kitabda diqqətimi çəkən məsələlərdən biri «M.P.Vaqifin erməni əlifbası ilə yazıya alınmış şeirləri», «Qarabağın sirri» əsəri M.P.Vaqif haqqında», «S.Ə.Nəbatinin naməlum bir şeiri», «S.Ə.Nəbatinin folklor dünyası», Nahabet Quçaq və Azərbaycan folkloru» adlı

məqalələridir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra nümunələri erməni mənbələrində qorunmuşdur. Çünki həmin nümunələr ermənilər arasında yayılmış, zaman-zaman yaşamaq haqqı qazanmışdır. Klassik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin, eləcə də ustad aşıqların yaradıcılığı buna nümunədir. M.P.Vaqif yaradıcılığı da bu sıradadır. Folklorşünas alim məhz həmin arxivləri axtararkən bu faktları ortaya çıxarmış və Azərbaycan oxucusuna çatdırmağa çalışmışdır. «M.P.Vaqif ermənilər içərisində tanınan şairlərdən olmuşdur. Onun şeirləri Matenadaranın bir sıra əlyazmalarında, folklor toplayıcılarının və telli saz ustaları –aşıqların dəftərlərində, habelə bəzi əlaqədar sənədlərdə özünə yer tapmışdır. Vaqifin adına erməni əlyazmalarında «Vaqup», «Vagup», «Vagob» şəkillərində təsadüf olunur» (s.174). Onu da qeyd edək ki, məlum tarixi hadisələr (Qarabağa Ağa Məhəmməd şah Qacarın hücumu, Vaqifin tutulması və son olaraq öldürülməsi) M.P.Vaqif şeirlərinin bir istiqamətdə məhvinə də yol açmışdır. Lakin xalq sevgisi, ədəbiyyata qayğı yaddaşlardan həmin nümunələrin bir hissəsinin yazıya alınmasına səbəb olmuşdur. Və təzədən M.P.Vaqif şeirlərinin cümlərə gedişi başlanmışdır. Erməni mənbələrindəki nümunələr bir istiqamətdə Azərbaycan ədəbiyyatının təsirilə bağlıdırsa, digər səbəbdən sırf şairin yaradıcılığının qüdrətilə əlaqədar məsələdir. Folklorşünas İ.Abbaslının verdiyi nümunələr də bunu aydınlıqla göstərir. Erməni mənbələrində şeirləri qorunan sənətkarlardan biri də S.Ə.Nəbatidir. «S.Ə.Nəbatinin naməlum bir şeiri» adlı məqalədə maraqlı bir məqama toxunulur. «Zəngin elmi ocaqlardan sayılan Qədim Əlyazmaların Elmi Tədqiqat İnstitutunda /»Matenadaran»/ ədəbi-mədəni irsimizlə bağlı dəyərli materiallara rast gəlirik. Erməni əlifbası ilə müxtəlif dövrlərdə yazılmış həmin əlyazmalarda çoxlu Azərbaycan aşığı yaradıcılığı, şifahi ədəbiyyatımızın başqa nümunələri, habelə klassiklərimizin bir çox şeirlərinə təsadüf edilir. Burada son illərdə bizə məlum olan Nəsiminin şeirlərilə yanaşı Seyid Əbülqasim

Nəbatinin də naməlum bir qəzəli saxlanmaqdadır» (s. 187). Təkrar qeyd edək, bu istiqamətli araşdırmalar İ.Abbaslı yaradıcılığının ədəbiyyata olan əvəzsiz sevgisinin faktıdır. Biz indi həmin əlyazmalarla tanışlıqdan çox uzağıq. Bir hissəsini İ.Abbaslı kimi fədakar ziyalılarımız zamanında Azərbaycana gətirdi, məqalə və kitab səviyyəsində işlədi. Azərbaycan auditoriyasını onunla tanış etdi. Bir də qeyd edirik, indi onlar itirilən torpaqlarımız kimi əsirlikdədir, bir əsir ömrü yaşayır. Onları Azərbaycanımıza gətirənlərə isə bütünlükdə elmi-mədəni mühitimiz borcludu.

İ.Abbaslının bütün fəaliyyəti üçün xarakterik olan bir xüsusiyyət xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Bu onun folklorun, elmin keşiyində durmaq, yanlışlıqlara fəallıqla münasibət bildirməsidir. «Bir mifin tarixçəsi: həqiqət, yoxsa..?» («Dədə Qorqud» qəzeti redaksiyasına açıq məktub), «Ocaq» qəzetinin redaksiyasına açıq məktub» və s. kimi məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Son olaraq bir məqamı qeyd edək, bu folklorşünas sözün və sözünün qədrini bilən tədqiqatçılardandır. Belələri isə zamanımızda çox azdır. Ancaq şükür ki, var. Bütün bunlar bir kitab səviyyəsində dediklərimizdir. Hansı kitab ki, kitablar qədər araşdırmalara yol açır. Biz isə bir məqalə səviyyəsində təəssüratımızı bölüşdük.

«Kredo» qəzeti, 6 fevral, 2010,

«Kredo» qəzeti, 13

FOLKLORŞÜNASLIĞIN İSRAFİL ABBSLI ZİRVƏSİ (ikinci yazı)

Folklorşünas İsrafil Abbaslının «Folklorşünaslıq axtarışları» adı ilə nəşr olunan iki cildlik kitabının birinci cildi haqqında «Bir kitabın təəssüratı («Kredo» qəzeti, 2010, 6 fevral və 13 fevral) başlığı ilə bir yazı yazmışdım. Çalışmışdım ki, ürəyimdən keçənlərin mühüm bir hissəsini burada verim. Sonuncu nöqtəni qoyanda gördüm ki, dediklərimin bir hissəsi kitab haqqında düşüncələrim, digər bir hissəsi onun yaratdığı təəssüratlardı. Çünki burada bütünlükdə folklorşünaslığımızı, onun keçib gəldiyi ağırlı-acılı, bir qədər də şirinlik qatılı yolu gördüm. Həm də bu kitab adı sıradan olan folklorşünasın dedikləri deyildi. Daha doğrusu, bu gün folklorşünaslığımızın həqiqi mənasında başında duran, ona nümunə olan, klassik ənənəni özündə yaşadan canlı bir ensiklopediyanın dedikləri idi. Böyük folklorşünasın dediklərinin təsiri altında bir daha folklorşünaslığımızın keçib gəldiyi yolu nəzərdən keçirdim. Oxuduqca düşündüm, bir tərəfdən ulularımızın tarixi, tarixin ayrı-ayrı dövənləri birər-birər gözlərim önündən keçdi, özü də bu günümüzün vəziyyəti ilə birgə, digər tərəfdən folklorşünaslarımızın M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, E.Sultanovun, Y.V.Çəmənşəminlinin, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Zeynallının, H.Əlizadənin və bu silsilədən olan digərlərinin fədakarlığı, onların etdikləri və gördüyü işləri xatırladım. Və bu təsir altında ikinci kitabda nələrin olacağını düşündüm. İndi həmin ikinci kitab («Folklorşünaslıq axtarışları». Bakı, Qoliot Qkup QSC, 2010) qarşımdadır.

Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafından, bugünkü uğurlarından cəsərlə danışmağa dəyər. Çünki həm toplama, həm nəşr, həm də tədqiq sahəsində lazımı qədər

uğurlu işlər görülmüşdür. Bu ilkin nümunələrdən indiyə qədər davam etmədədir. Lakin daha genişliyi ilə folklorşünaslığa gətirilməli problemlər də var. Məsələn, XIX əsr rus mətbuatında çap olunan nümunələrin və bu istiqamətdə görülənlərin araşdırılmasına indi daha çox ehtiyac duyulur. Bu bir problem kimi hələ lazımı həllini tapmayıb. «Tiflisskie vedomosti» (1845-1917), «Kaspi» (1880-1916), «Kavkaz» (1846-1917) mətbuu orqanları bizə belə gəlir ayrıca öyrənilməlidir. Düzdür, bu istiqamətdə müəyyən işlər görülüb. Folklorşünas Paşa Əfəndiyev bu mənbələrin demək olar böyük bir hissəsini folklorşünaslığımıza gətirdi. Heç kəsin görə bilmədiyi işi gördü. İndi folklorşünaslığımız ancaq P.Əfəndiyevin dediklərinin ətrafında fırlanmaqla məşğuldur. Professor İsrafil Abbaslının folklorşünaslığımıza gətirdikləri isə heç də ondan geri qalmayan bir başqa istiqamətdir. İndi bu istiqamət bir əlçatmazlıq kimi görünür. Lakin xalqımızın yaratdığı mədəniyyətin, zəngin folklorumuzun təsir dairəsi, digər qonşu xalqlar arasında təsiredicilik funksiyası bu nümunələrdə daha aydınlıqla müşahidə olunur. İ. Abbaslının tədqiqatları məhz bu böyüklüyün, təsirin açımına xidmət edir. Rus mətbuatı ilə bağlı olanlara təzədən qayıtmaq mümkündür. Bu yolu davam etdirib, rusdilli qəzet, jurnal, məcmuə səhifələrinə təkrarən qayıtmaq zərurəti daha çox hiss olunur. Yeri gəlmişkən Paşa müəllimin mənimlə söhbətlərində dedi ki bir fikri də çatdırım. O, folklorşünaslığın müasir vəziyyəti, görülən işlər haqqında danışanda birmənalı olaraq vurğulayır ki, folklorşünaslıqda indi İsrafil Abbaslıdan yuxarıda dayananı kim var ki? İsrafil müəllim folklorşünaslığımıza halallıqla xidmət edib. Bunu onun bütün yazılarında, özü ilə bağlı yazdığı xatirə yazılarda, eləcə də «Folklorşünaslıq axtarışları» adı ilə çap elədiyi iki cildlik kitabın ilk olaraq birinci cildində görmüşdüm. Təkrarən ikinci cildi oxuyanda da həmin qənaətdə oldum.

Kitabın təhlilinə keçməzdən öncə bir məqamı deyim, rus mətbuatında gedən folklor nümunələri ilə bağlı problemi

dedim. Oradakı bir cəhətə də diqqət yetirmək gərəyi var. «Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsinə dair materiallar məcmuəsi» (7 cildlik), «Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsi üzrə materiallar toplusu» (5 cildlik), «Qafqaz haqqında məlumat məcmuəsi» və s. folklor istiqamətində diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Təsadüfi deyil ki, V.Q.Belinski «Qafqaz» qəzetini «Qafqazın tarixi, coğrafiyası, statistikasını və etnoqrafiyasına aid tükənməz materiallar mağazası» adlandırır. Həmin tükənməz materialların təzədən işlənməsi, bu istiqamətdə mütəxəssislərin yetişdirilməyi gərəyi indi daha çoxdur. Çünki orada on doqquzuncu yüzilliyin və ondan əvvəlki dövrlərin məişətini, adət-ənənəsini yaşadan materiallar var. Erməni mənbələrində olan materialların taleyi də tarixi torpaqlarımızın taleyi kimidir. O yerlərə qayıdış olacaq, ancaq zaman baxımından bunu dəqiqliklə demək mümkün deyil. Söhbət zəbt olunmuş Dağlıq Qarabağ və Dağlıq Qarabağ ətrafı torpaqlardan, oradakı maddi mədəniyyət abidələrindən getmir, Ermənistan deyilən respublikadan, oradakı tarixi torpaqlarımızdan, ulularımızın yaşadığı qədim yurd yerlərindən, maddi mədəniyyət abidələrindən, eyni zamanda arxivlərdəki folklor materiallarından, on doqquzuncu yüzillik boyu və ondan əvvəlki dövrlərin erməni mədəniyyətinə təsiri faktlarının yenidən tədqiqi, təhlili problemindən gedir. Bu yolu açanlar və Azərbaycan elminə təqdim edənlər var. İsrail Abbaslı da onlardan biridir. Bu gün bu mənbələrin öyrənilməsinə diş qıçayanlar, ağız büzənlər var, biz onlara qaragüruh kimi baxırıq. Düşünmədən, nə mahiyyət daşdığını bilmədən deyilən fikir kimi anlayırıq. Halbuki həmin faktların, daha doğrusu Azərbaycan təsiri ilə yaranan erməni ədəbiyyatının, mədəniyyətinin olduğu kimi təqdiminə daha çox ehtiyac duyulur. İndi biz həmin mənbələrin hansı səviyyədə yaşayışına, varlığı məsələsinə bələd olmadan uzağıq. Ancaq etiraf edək ki, xalqımızın Qafqazda yaşayan xalqların məişət

və mədəniyyətinə bugünkü nüfuz və təsir dairəsindən qat-qat artıq əvvəlki əsrlərdə təsiri olmuşdur.

İsrafil Abbaslı folklorşünaslıq ənənəsində M.Mahmudbəyovdan, H.Zeynallıdan, Y.V.Çəmənzəminlidən, V.Xulufludan, H.Əlizadədən, S.Mümtazdan, M.H.Təhmasibdən sonra gələn və öz adını həmin sıraya ləyaqət simvolu kimi yazan folklorşünaslardandır. Onun bütün yazılarında sözün və fikrin məsuliyyəti var. Tədqiq etdiyi problemin mahiyyəti və nəyi demək istədiyi ilk məqaləsindən son kitablarına qədər tam aydınlıqla görünür. Elə haqqında yazmaq istədiyimiz kitabında da bu hal mühüm keyfiyyət kimi nəzərə çarpır. Bunu kitabdakı «Müəllif» sözündə də oxuyuruq: «Tədqiq olunan araşdırma ilə bağlı uzun illər İrəvanın uyğun elmi-tədqiqat institutlarında (onlar əmək yazılarında göstərilmişdir), o sıradan Moskva, S.Peterburq, Tiflis və Bakının uyğun arxiv, fond və kitabxanalarında axtarışlar aparmış, xeyli sayda ayrı-ayrı tarixi kəsimlərə aid əlyazmalarını, toplanmış folklor örnəklərini əldə edib nəzərdən keçirmiş, ilkin nüsxələri qorunan bir çox el ədəbiyyatı nəşrləri ilə tanış olmuşuq» (səh.3). Burada məsələ təkcə tanış olmadan getmir, eyni zamanda hələ də son qoyulmayan araşdırmalardan gedir. Bu sırada mənim şəxsən tanıdıklarım M.Seyidovun, F.Fərhadovun, K.Tarverdiyevanın, Ə.Yerevanlının, Y.Ramazanovun da adı xatırlanır. Onların bəzisi müəllimim, digərləri isə mənim xeyirxahım olub. İ.Abbaslı bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: «Tarix boyu, xüsusilə son iki əsrdə qabarıb-çəkilən, çağdaş dövrümüzdə isə özünün zirvə nöqtəsinə yüksələn ermənilərin Azərbaycana qarşı yönəldilmiş məkrli siyasəti – indiki ictimai-siyasi durum ehtiyac doğurur ki, bizim uzun illərdən bəri real tarixi faktlara söykənərək yazdığımız bu araşdırmanı oxucularımızın sərəncamına verək» (səh.4). Oxucuların təqdiminə verək adı ilə vurğuladığı bu faktlar bir neçə istiqamətdə əvəzsizdi, ilk öncə xalq yaradıcılığı anlamında dəyərləndirilməlidir. Yəni

bu nümunələr və bunun təsiri altında yaranan nümunələr Azərbaycan xalqının zəngin folklor mühütünün olduğunu aşkarlayır. İsrafil müəllim bunları bayatı, atalar sözlərindən tutmuş dastanlara qədər ardıcılıqla izləmə məqsədində görünür. Biz onu da deyə bilmərik ki, həmin mənbələrdə olanlar əvvəldən-axıra qədər bütünlüklə əksini tapıb. Azərbaycan folklorşünaslığına gətirilib. Heç şübhəsiz inanırıq bu belə də deyil. Ancaq böyük vətənpərvərlik, sevgi hissi ilə onları arxivlərdən zərrə-zərrə toplayıb ədəbi ictimaiyyətə bir istiqamətdə təqdim etmişsə, digər istiqamətdə folklorşünas kimi təhlilini vermişdir. Yəni bunlar ilk olaraq folklor faktı kimi dəyərlidir. İkinci bir istiqamət də var, bu da ondan ibarətdir ki, həmin toplanan nümunələr eyni zamanda təsiredicilik faktı kimi erməni folkloruna da nüfuz etmişdir. Folklor motivlərinin, eləcə də ayrı-ayrı dastan, nağıl, atalar sözü, əsatir, mahnı və s. əsasında onun erməni folkloru təsirində bir növ variantları yaranmışdır. Dastan nümunələrində bu özünü daha çox göstərir. Digər bir istiqamət, həmin nümunələrin erməni tədqiqatçıların təhlilində yeri məsələsidir. Onlar iki yüzillikdə apardıqları təhlildə həmişə Azərbaycan folklorunun təsirini xüsusilə vurğulamışlar. Hətta aşığı yaradıcılığında qafiyələrin, bəzən şeirlərin bütünlükdə dilimizdən gəldiyini söyləyirlər. Mənbələrdə elə nümunələr qeyd olunur ki, erməni əlifbası ilə olsa da bütünlükdə Azərbaycan dilindədir. Bu gün bu mənbələrin, təsirediciliyin elə erməni alimlərinin dedikləri əsasında dünyaya bəyan etməkdən irəli nə olar bilər? Demək istədiyimiz digər istiqamət onun müasir şəraitdə əhəmiyyəti, özü də siyasi əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Təəssüf ki, bu istiqamətdə elə də iş apara bilmirik. Bu dəyərlə və heç nə ilə əvəzi ödənilməyəcək faktlar üçün elə ən azı İsrafil Abbaslıya minnətdar olmaq lazımdır. Bu işləri ilə o, ən dürlü adlara layiqdir. Ancaq bizim xalqımızda bir biganəlik var. Bu özünü İsrafil müəllimin etdiklərinə münasibətdə də görünür. Mənə belə gəlir qəhrəmanlıq təkcə döyüşdə, düşmənlə qarşı-qarşıya silah əldə vuruşda olmur. Bu cür işlərin görülməsi,

heç bir t m nna ummadan aparılması elə qəhrəmanlıqların  n ucasıdı. Belə işləri vurğunluqla, sonsuz sevgi ilə etmək olar. İsrafil Abbaslı da bu sevgil  həmin işləri görmüşdü. Bu Salman Mümtazın, Hümmət Əlizadənin, Hənəfi Zeynallının, Vəli Xuluflunun etdiyi böyük sevginin, qəhrəmanlığın bir istiqamətdə davamıdı. Onların hər biri bu işlərinə, sırf milli düşüncə və sevgi ilə ya adıqlarına görə repressiyada  z sevgil rinin qurbanı oldular. İndi isə respublikamız müstəqillik d vr n  yaşayır, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği istiqamətində işlər görür. Ancaq həmin işləri hələ çox-çox əvvəl, sovetlər dönəmində edənlərə  z n  elə də  evirmir. Bir qrupp i bazlar meydan sulayır. D rl -dürlü adlara sahib çıxırlar. İsrafil Abbaslılar bu prosesdə demək olar kənarda saxlanır. Bütünlükdə Azərbaycan ziyalısı otuz yeddinin repressiyasını bir başqa  kild  yaşayır. Mənəvi, maddi sıxıntılarla. Ona görə mənəvi sıxıntılarla ki, mühiti bilərəkdən-bidlm y r kd n elə qarı dırıblar ki, heç nədən ba  açmaq olmur. Kimin  linin kimin cibində olduđu bilinmir. Yuxarı dairədə oturanlar, haqq meyarının ba ında dayananlar, zad l r, yevl r n  bilm kimlər gənc və istedadlı prezidentimizin ətrafına keçilməz sədlər  kibl r. Böyük uğurları, görülənləri təqdim etməyin qısqançlığını edirlər. Ona görə də ziyalı mühitinin mühüm bir hissəsi məyusluq, i in  qapanma d vr n  yaşayır.

Ancaq sevinm li bir şey var, bu da tarixi reallığın, böyük işlərin hansısa zamanda  z qiymətini alması v  ala bilməsi məsələsidir. Artıq indi H.Zeynallı, S.Mümtaz, H.Əlizadə, V.Xuluflu, B.Çobanzadə, Y.V. m nz minli erası ba layıb. İsrafil Abbaslı və bu silsilədən olan digər böyük folklor nasların da heç şübhəsiz erası gələcək. O uzaq deyil. T ess f ki, bu tip böyük  xsl rin indiki vaxtda qiyməti heç iki- c mahnı oxuyan m g nninin qiyməti qədər deyil. Təkrar deyirəm, t ess fl ndirici budur.

Kitabda bir-birindən maraqlı, problem baxımından bir-birindən diqqəti cəlb edəcək bölmələr var. Müəllif ilk əvvəl «Qədim folklor motivl rin d n klassik irsə dođru»

başlığı altında qənaətlərini verir. Məlum olduğu kimi, folklordan bəhrələnməyən sənətkar yoxdur. Bunun özü mümkünsüzdür. Ancaq bəhrələnmənin özünün dərəcəsi var. Hər bir yazıçı, şair ondan imkanları daxilində bəhrələnir. Kim daha çox bəhrələnə, istifadə edə bilirsə, o da daha çox qazanır. Bunu klassiklərimizdən müasir sənətkarlara qədər olanların hamısı deyir. Bu bəlkə də özlüyündə istedad məsələsidir. Nağıllarımızın, dastanlarımızın, əfsanə, əsatirlərimizin təsiri ilə yaranan nə qədər yazılı ədəbiyyat nümunələrimiz var. Bu məsələlərə diqqət yetirən İ.Abbaslı xüsusi olaraq vurğulayır: «Cəmiyyətin yaşı qədər uzaq keçmişə malik şifahi ədəbiyyat tarix boyu insanlığın istək və arzularını, ən bəşəri ideyalarını toplayıb özündə mühafizə etmişdir.

Qərinələr dolanıb ötmüş, öz rişələrini zamanın keşməkeşlərindən alan xalq ədəbiyyatı isə cəmiyyət tarixinin unudulmuş səhifələrini «qoruyub cildləmiş», ağızda, dildə dolaşdıraraq bugünə qədər yaşatmışdır» (səh.7). Bu mənada şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin hər birinə tarixin ayrı-ayrı kəsirlərinin bir parçası kimi baxmaq lazımdır. Hər hansı bədii nümunə (söhbət xalq ədəbiyyatı nümunələrindən gedir) xalqın ürəyinin ifadəsidir, burada eyni zamanda xalqın qəlbinin tarixi yaşanır. Ona görə də bu nümunələrin kəsəri itmir, həmişə böyük maraq kəsb edir, yaddaşlarda yaşayır, əsrləri adlayıb xalqla birgə yol gəlir. İsrafil Abbaslı coğrafi ərazi etibarilə qonşu xalqlarla əlaqə məsələsinə də diqqət yetirir. Burada təsir məsələləri bütün əsər boyu diqqət mərkəzində saxlanır. Eyni zamanda ticarət – karvan yolları məsələsinə də toxunur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qaynaqlar bu karvan yollarının Azərbaycanından keçən üç qolunu göstərir. Bunların biri cənub qolu idi Hindistandan, Çindən gələrək Mərkəzi Asiya, İran və Azərbaycanın cənub vilayətlərini əhatə edir. Digəri, şimal qolu olub Xəzər sahili boyunca Dərbənd keçidinə və Xəzər xaqanlığına istiqamətlənirdi. Üçüncü mühüm yol isə Araz vadisi ilə İraq və Suriyaya gedirdi. Bunlar özləri ilə tək-cə ticarət mallarını

daşımırdı, eyni zamanda mədəniyyəti daşıyırdı. Burada mədəniyyət ortaqlığı, təsirlər vardı. Avropada yaranan nəzəriyyələrin şərqlə üz tutması təsadüfi deyildi.

Qonşu xalqlara Azərbaycanın təsiri faktı müxtəlif istiqamətlərdə təhlil olunub öyrənilsə də yenə araşdırmalara ehtiyac doğurur. Eləcə də bədii düşüncədə bu aydınlıqla müşahidə olunur. İsrafil Abbaslı onu faktlar əsasında ortaya qoyur. Bu təsirin əhatə dairəsi çox genişdir. Söz sənətində, yazılı və şifahi düşüncədə bunlar təkcə Azərbaycan alimlərinin deyil, eləcə də qonşu xalqların tədqiqatçılarının dediklərində də etirafdan keçir. Türk xalqları düşüncə etibarilə şifahi yaradıcılığa, bədii düşüncəyə meyillidi. Məhz ona görə də bu qədər zənginlik və təsiredicilikdə görünür.

«Qədim folklor motivlərindən klassik irsə doğru» problemi özlüyündə tarixi axarı və ədəbi prosesi əks etdirir. «Babalarımızın mübariz ruhu qədim əfsanə, tarixi rəvayətlər – «Astiaq», «Hayk və Bel», «Tomris», «Ara Qeqetsik və Şamiram» və onlarca başqa abidələrdən aydın görmək olur. Belə rəvayətlər təkcə şifahi yolla gəlib çatmamışdır. Dövrün tarixini yazan antik salnaməçilər ictimai, siyasi, tarixi hadisələrlə zəngin olan əsərlərində küllü miqdarda rəvayət, əfsanə, qədim bahadırlıq dastanları və sairədən də geniş istifadə etmişlər. Bu gün Zaqafqaziya, habelə Yaxın Şərq və kiçik Asiya xalqlarının tarixini öyrənərkən əsərlərindən qiymətli mənbə kimi faydalandığımız tarixçilər – Pavstos Büzand (IV), Aqatanqegos (V), Movses Xorenasi (V), Qoryun» (V), Yegişe (V), Qazar Parpesi (V), Sebeos (VII), Movses Qağanqatvasi (VII), Qirakos Qancağesi – Gəncəli (XIII), Arakel Təvriyesi – Təbrizi (XVII) və başqalarının xalqdan alıb xalqa qaytardıqları şifahi ədəbiyyat nümunələri (qədim əfsanələr, tarixi rəvayətlər və s) maraqlı və rəngarəngdir» (səh.11). Bunların isə həmin tarixçilərin əsərlərindən götürülüb təkrarən müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılması özlüyündə heç şübhəsiz böyük dəyər qazanır. Çünki bunlar yazıya qədər uzun bir yol gəlmişlər. Yazıya alındıqları dövr isə artıq dondurulmuş tarixdir. Dil, tarixilik,

bədi düşüncənin ifadəliliyi ilə bir başqa istiqamətdə əhəmiyyət daşıyır Və çox yaxşı ki, sonrakı dövr nümunələrinə yaxınlıq və təsir məsələləri də burada diqqəti cəlb edir. Bunlar və bu kimi nümunələr özlüyündə klassiklərin əsərlərinə təsirdə olurdu. Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi və sonrakı dövr digər sənətkarların yaradıcılığında xalq yaradıcılığından bəhrələnmə bir aydınlıqla görünür. Təkcə onu demək lazımdır ki, N.Gəncəvinin beşliyi demək olar bütünlükdə xalq yaradıcılığı örtüyünə bürünmüşdür. Bu səbəbdən də onun əsərlərində folklor motivlərinin işlənməsi bəlkə kitablar həcmindədi. Məhz həmin qədim folklor motivləri klassiklərin əsərlərinə istiqamətlənməklə canlılıq, rəvnəqlik yaradırdı.

Kitabda qaynaqlar anlamında klassik Azərbaycan şairlərinin bir sıra şeirləri ilə bağlı əlyazmalara da diqqət yetirilir. Həmin əlyazmalar özlüyündə klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin regionda lazımı qədər zamanında və sonrakı çağlarda tanınmasından xəbər verir. Bu yaxınlarda İ.Abbaslının «Əlican Qövsü Təbrizinin daha bir divanı» (Kredo» qəzeti, 25 dekabr 2010) adlı yazısını oxudum. Divan erməni əlifbası ilə on səkkizinci yüzilliyin əvvəllərində yazıya alınmışdır. Məqalədə xüsusi olaraq vurğulanan bir məqam var. Orada deyilir: «Divanın paleoqrafik xüsusiyyətlərindən göründüyü kimi Qövsinin adı ilə bağlı bu əlyazma toplusu bir sənəd kimi xüsusi zövq və səriştə ilə tərtib edilmişdir. Əlyazmasının ilk səhifəsinin başlanğıcında yazılıb: «Tarix 1719, 3 oktyabr, «Təbriz nəğmələr kitabı». Daha sonrakı sol tərəfdəki ikinci qrafadakı mətndən aydın olur ki, bu Qövsinin adı ilə bağlı deyişmiş qəzəl və türkülərdir. Həmin ilin oktyabrın 9-da Təbrizdə yazılmağa başlanmışdır». Bu əlyazmanın erməni mənbələrindən gətirilərək ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunması özlüyündə alqışlanmalıdır. Əlyazma üçün ilk öncə diqqəti çəkən cəhət paleoqrafik baxımından yüksək ustalıqla işlənməsidir. Digər baxımdan burada tarix faktının tam dəqiqliklə göstərilməsi var. Məhz bu tarixdən aydınlaşır ki,

XVIII yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri erməni ziyalı mühitinin diqqətində olmuş, onlar arasında geniş yayılmışdır. Bu özlüyündə Azərbaycan ədəbiyyatının ermənilərə təsir faktıdır. Necə ki, haqqında təhlil apardığımız kitabda İ. Abbaslı Məhəmməd Füzuli və Mola Pənah Vaqiflə bağlı erməni mənbələrindəki əlyazmalara diqqət yetirir. Bu bölmədən aydınlaşır ki, klassik ədəbiyyatımızın bir sıra görkəmli sənətkarlarının əsərləri erməni mənbələrində saxlanmaqdadır. «Öz yaradıcılıq dühasını poeziya aləmində nümayiş etdirən Füzuli də, Vaqif də bəzi əlyazmalarına, əsasən, aşiq olaraq daxil edilmişlər.

Doğrudur, müasir erməni ədəbiyyatşünaslığı üçün həm Füzuli, həm də Vaqif tam mənası ilə tanınan və qiymətləndirilən sənətkarlardandır. Lakin söhbət el aşıqları və şifahi ədəbiyyat toplayıcılarının bu klassikləri necə tanımalarından gedir» (səh. 18). Maraqlıdır, M.Füzulinin yaradıcılığı erməni mənbələrinə aşiq kimi daxil edilmişdir. Bu tədqiqatçı alimin dediyi kimi, şeirlərin divanı və qələndəri başlığı altında verilməsində də aydın görünür. «Qəzəl» başlığı altında verilmə də var. M.Füzuli bütünlükdə türk və Şərq poeziyasının ustadıdır. Onun bu istiqamətdə yayılması və bəzi təhriflərlə görünüşü heç şübhəsiz həmin regionda geniş yayılmasından xəbər verir. «Əlyazmalarındakı «qələndəri» və «divanı»lərdə bəzi təhriflərlə yanaşı, müxtəlif dəyişikliklər də nəzərə çarpır. Bunun özü Füzuli qəzəllərini bilavasitə müəyyən bir mənbədən köçürülməsini deyil, dildə-ağızda dolayan şəkildə yazıya alınmasını göstərir» (səh.19). Eləcə də Mola Pənah Vaqifin şeirlərinin yayılma istiqaməti. M.Füzulidən fərqli olaraq M.P.Vaqifin dövrü zamanımıza daha yaxındır. Eyni zamanda onun şeirlərinin xalq şeiri üslubunda yazılması, aydınlığı başa düşüləndir. Bir məqamı deyək ki, M.P.Vaqif yaradıcılığı özü kimi ömrünün son çağlarında ağır itkilərlə, təqiblərlə üz-üzə qaldı. Sonrakı çağlarda xalqın yaddaşından toplanaraq təzədən yazıya gətirildi. Heç şübhəsiz bu toplama böyük sənətkarın yaradıcılığını tamlıqla əhatə etmir. Belə itki təbiidir, özü də

bizim xalqımız üçün. Heç nəyə əhəmiyyət vermiik, hansısa şəxs yuxarıların, siyasi hakimiyyətin, hakim dairələrin gözündən düşəndə, təqib olunanda bütün məmləkət boyu böyükdən-kiçiyə hamının düşməni edilir. Azərbaycan mühitində bu adi, özü də çox adi bir işdi. İstənilən dahi bir göz qırpımında yerplə-yeksan edilir. İstənilən maymaq, gərəksiz, əlindən heç nə gəlməyən bacarıqsız isə dahi səviyyəsinə qaldırılır. Hər şeyə qadir kimi göstərilir. Bunu son dövrün, müstəqilliyin olayları da aydınlıqla göstərir. Və bir amansız qaragüruh başlayır. Bu görünür insanlığın bəlasıdır. Bizim xalqımıza isə daha çox düşüb. M.P.Vaqifi də öz zamanında belə bir taleni ömrünün sonunda yaşadı. Ancaq onu da etiraf edək ki, bütün təqiblərə, təzyiqlərə baxmayaraq həmişə insanların içində bir haqq, yaradıcı sevgisi olur. Təqiblər, hakimiyyət savaşı M.P.Vaqifi, M.P.Vaqifə sevgini xalqın içindən çıxara bilmədi. Əksinə M.P.Vaqif bu böyük sevgi ilə təzədən xalqın içindən qaynadı. Özü də çoxlu reallıq, rəvayət xarakterli xatirələrlə. Erməni mənbələrindəki şeirləri də onun bir yaradıcı kimi istedadına sevginin ifadəsi idi. Azərbaycan xalqı öz mədəniyyəti, dil zənginliyi, ədəbiyyatı, aşıq yaradıcılığı ilə zaman-zaman erməniləri mədəni əsarətdə saxlayıb. Bunu klassiklərimizin erməni arxivlərindəki şeirləri, aşıq yaradıcılığı təsirində ermənilərin yaratdığı şeirlər, onun dil xüsusiyyətləri, daha doğrusu Azərbaycan dilində şeirlər yazması da aydınlıqla göstərir. Bütün bunlar İsrail Abbaslının tədqiqatlarında əvvəldən axıra qədər görünür. «Xatırlanan sənəddəki şifahi ədəbiyyat materialları arasında «Bir gözəl ki, şirin olsa binadan», «Bu qədər zülmü eylədin mənə», «Yenə yığnaq oldu xublar otaqda», «İstədim yarınan pünhan danışam», «Əcəb seyrangahdı Kürün qırağı», «Dəymə fələk, dəymə sınıq sinəmə», «Canan dağlar yenə əlvən geyibsən» misraları ilə başlayan yeddi qoşması mühafizə edilməkdədir. Bunların beşi sənətkarı məlum qoşmalarının el variantıdır. Qalan ikisi isə indiyədək nəşr edilmiş Vaqif əsərlərinə daxil olmayan nümunələrdir» (səh. 25). Bütün bunlar folklordan klassik

irsə gələn yollar və onun təsiredicilik faktlarının tarixi axarda görünüşüdü.

Kitabdakı digər bölmə erməni mənbələrindəki Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra məsələləri ilə bağlı problemin aydınlaşmasıdır. Burada janr məsələsindən dil faktlarına qədər çox maraqlı məqamlara diqqət yetirilir. Eyni zamanda bütün olanlar bir istiqamətdə Azərbaycan folklorunun təsir faktı kimi göstərilir. «Erməni qaynaqları və Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrları» adlanan bölmədə iki maraqlı istiqamət var. Onlardan biri erməni tədqiqatçılarının dediklədirsə, digərini mənbələrdə mühafizə olunan folklor nümunələri təşkil edir. Burada təsiredicilik faktı kimi iki erməni aliminin kitabda gedən statını veririk. Düzdür, bu cür statlar saysız-hesabsızdır. Tarixin müxtəlif vaxtlarında deyilmiş bu fikirlər ermənilərin böyük dövlət, zəngin mədəniyyət yaratmaları haqqında qənaətləri alt-üst edir. Həm də bu fikirlərdən qaçmaq da mümkünsüzdü. Burada siyasətdən, hansısa bir məqsəddən kənar olan real həqiqətin təbii təqdimi var. «Ermənilərin qonşu xalqlardan istifadə etdikləri, bu xalqların təsiri sayəsində yaratdıqları nəğmələr və havalar (melodiyalar) haqqında danışan S.Palasyan yazır: «Bizim mahnıların (söhbət erməni mahnılarından gedir – İ.A.) havası müxtəlifdir. Tacikistanda tacikin, Gürcüstanda (Tiflis) gürcünün, İrəvan, Şuşa, Ağkilsə və İranda farsın, ümumiyyətlə hansı xalqın təsiri altında olmuşuqsa, həmin xalqın da mahnılarının havalarını götürmüşük» (səh.50). Bunlar artıq çox məsələlərə aydınlıq gətirir, eləcə də bu gün bütün dünyada savaş qurub bəyan etdikləri, mədəniyyətimiz deyə sırıdıqları haqqında təsəvvür yaradır. Bu nə azərbaycanlının, nə gürcünün, nə də farsın dediyidir. Bu erməninin öz mədəniyyəti, bütövlükdə olanları haqqında dedikləridir. Kitabdan digər bir faktı da burada veririk. «Qədimdən qalma şeir və nəğmələr, onların havaları barədə bəhs açan M.Nalbandyan isə belə deyir: «...Ancaq havaların əksəriyyəti türklərdən (azərbaycanlılardan – İ.A.)

götürülübüdür. Mən ermənilərin yaşadıkları çox yerləri dolaşmışam. Həmişə də çalışmışam ki, sırf ermənicə deyilmiş bir şey eşidim. Lakin həmin şeyi dinləmək indiyə kimi mənə nəsb olmamışdır» (səh. 50). Rəlliq budur, bunları folklorşünas İsrəfil Abbaslı mənbələr, qaynaqlar əsasında işləyib bütünlükdə elmi-mədəni mühitə təqdim etmişdir. Ermənilərin yaşadığı ərazini dolaşan, onlar arasında hansısa bir mahnı, melodiya eşitmək arzusu ilə yaşayan M.Nalbandyanın bu ağırları başa düşüləndi. Çünki bu havaların doğurdan da əksəriyyəti azərbaycanlıların yaratdıqlarıdır. İsrəfil Abbaslı mənbələrdə qorunan çoxlu bayatı nümunələri verir və onların mövzu istiqamətləri haqqında danışır. Bayatı bir forma, fikrin ifadəsi, düşüncə etibarilə geniş imkanlara malikdir. Dörd misrada kifayət qədər güclü, təsirli qənaətləri verə bilmək bir istiqamətdə dilin imkanları ilə bağlıdır. Eləcə də atalar sözü və məsəllər, xalq nəğmələri, nağıllar, lətifələr, bunların hamısı ermənilərin qəlbini yerindən oynatmış, uzun illər boyu yaddaşlarına hakim kəsilmiş və son olaraq arxivlərinə gəlib çıxmışdır. «XVII – XVIII əsrlərə, daha çox isə XIX əsrə aid elə bir əlyazması yoxdur ki, burada Azərbaycan xalqının qədim nəğmələrinə təsadüf edilməsin, Təbiəti, təbiətin füsunkar qələmi ilə «rəsm olunmuş» al yanaqlı, incəbel gözəlləri mədh eyləyən, elindən-obasından uzaq düşüb, vətənin həsrəti ilə alışıb-yanan həmyerlilərimizin ürək arzularını ifadə edən bu nəğmələrdə dərin psixoloji hisslər aşılmaqdadır:

Qaladan qalaya şahin uçurdum,
Şəkərli şərbəti yara içirdim.
Axınan, vaxınan günüm keçirdim,
Əlində bağlama bal şirin olur,
Yar yarı görəndə can şirin olur.

Qalanın dibində bir Daş olaydım,
Gələnə gedənə yoldaş olaydım.
Bacısı gözələ sirdaş olaydım.

Atma bu daşları mən yaralıyam
Əlində yelpazə yelpazələndi,
Yar yarı görəndə can təzələndi.» (səh. 86)

Biz kitabda verilən bu mahnını təsadüfi burada vermədik. On doqquzuncu yüzilliyə aid bir əlyazmadı. Lakin dil, ifadə baxımından olduqca təsirlidi. İnsanın içini rıqqətə gətirəcək bir gücə malikdir. Məhz belə nümunələr həmin təsirlə də erməni ədəbiyyatına, erməni mənbələrinə hakim kəsilmişdir. Biz bu nümunələrin ya qədrini bilməmişik, ya da o qədər fikir verməmişik. Halbuki onların hər biri canlı tarixdi, hansısa dövrün yaradıcı düşüncəsini, məişətini, insanların duyğularını əks etdirən faktdır. Onların hər birinə belə bir kontekstdən baxanda dəyəri ölçüyəgəlməzdir. Kitabda belə faktik nümunələr kifayət qədərdir və bunların təhlili isə olduqca uğurludur.

«Aşıq yaradıcılığı və ona münasibət» aparılan tədqiqatda mühüm bir hissəni təşkil edir. İlk öncə onu deyək ki, aşıq yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar İsrafil Abbaslı tədqiqatlarının mühüm bir hissəsini təşkil edir. Onun «Azərbaycan aşıqları və el şairləri» kitabına yazdığı ön söz bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Orada aşıq yaradıcılığının keçib gəldiyi yol, mənşə və təşəkkül məsələsi, ayrı-ayrı mərhələləri, ad dəyişmələri və s. ümumi kontekstdə özünün çox dəqiqliklə həllini tapır. Haqqında söhbət açdığımız kitabda da aşıq yaradıcılığı və onun mühüm bir hissəsini təşkil edən dastanlarla bağlı geniş araşdırmalar var. Bu araşdırmalar erməni mənbələrində yaşam və təsir faktı kimi təhlil olunur. Bir məsələ xüsusi olaraq vurğulanır, «XVI, XVII, hətta XVIII əsr erməni aşıqlarının bir çoxu Azərbaycan türkcəsində yazıb-yaradan sənətkarlar olmuşlar. M.Nalbandyan çox haqlı olupra q yazırdı ki, bu aşıqları ancaq «erməni ailəsində doğulduqları üçün erməni adlandırmaq olur». Onları tam mənası ilə Azərbaycan aşıq mədəniyyətinin təmsilçiləri saymaq olar» (səh.94). Bu doğurdan da belədir. Türk xalqları, onun bir qövmü olavn

azərbaycanlılar bəşər sivilizasiyasına böyük töhfələrlə, təsirediciliklə səciyyələnir. Bu azərbaycanlıların əhatəsində olduğu qonşu xalqların mədəniyyətini, yazılı və şifahi ədəbiyyatını, məişətini, adət-ənənəsini izlədikdə də aydınlıqla görünür. Heç şübhəsiz dünya xalqlarında təsirlər, mədəniyyətlərin yayılması və özününküləşdirilməsi prosesi var. Ancaq bunun aparıcılıqla görünüşü Azərbaycan xalqının yaratdığı böyük mədəniyyətdə, onun folklorunda, musiqisində daha aydınlıqla nəzərə çarpır. Nəzərə çarpır ki, bu xalq bütünlükdə Qafqaz xalqının mədəniyyətində hansı funksiyanı yerinə yetirmişdir.

Ustadlar, aşiq ədəbiyyatının görkəmli sənətkarları öz əsərləri ilə ermənilər arasında geniş yayılmış, sonra isə onların əlyazmalarına gəlib çıxmışdır. Qurbaninin, Abbas Tufarqanlının, Xəstə Qasımın və digərlərinin şeirləri buna nümunədir. Prof. İ. Abbaslı bir məqamı xüsusi olaraq vurulğayır ki, digərlərinə nisbətən Xəstə Qasımın şeirləri bu mənbələrdə özünə daha çox yer tapır. Məsələ kimin az, kiminsə çox yayılmasından yox, bütünlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin, onun bir hissəsi olan yazılı və şifahi ədəbiyyat örnəklərinin təsir dairəsindən gedir. Bir məqamı qeyd edək, Romanın Yunanıstanı işğal etməsi ilə məsələ bitmədi. İşğal olunmuş Yunanıstan öz mədəniyyəti ilə Romanı işğal etdi. Azərbaycan da öz maddi və mənəvi mədəniyyəti, bütün dəyərləri ilə erməniləri zaman-zaman əsir etdi. Bu gün bu dəyərlərin açılmasına bu və ya digər dərəcədə ağız büzənlər, boğazdan yuxarı millətçilik edənlər var. Ancaq reallığı, mədəniyyət dəyərlərini necə var elə də ortaya qoymaq, onu dünyaya bəyan etmək bir istiqamətdə topun, tankın gücündən az deyil. Bunu onların içərisində yaşayanlar, onların kimliyini daha yaxından görüb tanıyanlar bilir. Onlarla bəzən birgə yaşamış, qonşuluqda olmuş şəxs kimi bu problem bütün ağırları ilə içimdən keçib. Ona görə də İsrafil Abbaslının dedikləri və nə demək istədikləri mənə yaxşı bələddi. Son olaraq diqqəti tədqiqatçı dastanlara yönəldir və qeyd edir ki, «aşiq ədəbiyyatının ən

zəngin qolu dastan yaradıcılığıdır. Əksər ustad aşuqlar sələflərindən yadigar qalan dastanlardan ardıcıl şəkildə faydalanmış, bu folklor nümunələrinin yaddaşlardan silinib getməməsi qayğısına qalmış, özləri də həmin nümunələri yaşadıb yaradanlardan olmuşlar» (səh.111). Türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatında ən geniş yeri bəlkə də dastanlar tutur. Bütün folklor nümunələri kimi dastanlar türkün ruhunun daşıyıcılıq faktorudur. Və reallığa, tarixin konkret sadalanmalarından kənar qalan hissəsini yaşatmağa xidmət edən bədiilik faktıdır. Dastanlar xalqın, xalq qəhrəmanlarının - Oğuz Kağanın, Alpamışın, Xan Qazanın, Manasın, Uralbatırın, Canqarın, Edigenin, Qoç Koroğlunun, Qəribin, Xan Kərəmin və bu silsilədən olan onlarla qəhrəmanların sevgisini, igidliyini zaman-zaman gələcəyə daşıyır, bu gün də daşımaqdadır. «Azərbaycan dastanlarının Bakı, Tiflis, Aleksandropol, Təbriz, İrəvan nəşrlərini də nəzərə alsaq, bu bədi irsin nə qədər geniş vüsət aldığına şahidi olarıq. ..Hələlik əldə olan kitablardan belə bir qənaət doğur ki, erməni əlifbası ilə dərc edilmiş Azərbaycan dastanlarının nəşr tarixi 1871-1876-cı illərə aiddir». (səh.114). Sözüünə davam edən tədqiqatçı burada bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır. «Onlar bir tərəfdən Azərbaycan dastanlarını erməni əməkçiləri arasında yayır, yeri gəldikcə bu nümunələri yeni epizodlarla zənginləşdirib danışdırlarsa, digər tərəfdən həmin mövzulardan təsirlənərək özləri də müstəqil dastanlar qoşurdular» (səh.115). Budur reallıq, Azərbaycan dastanlarının təsiredicilik faktı. Ancaq məsələ burasındadır ki, bu böyük təsirediciliklə görünən xalq artıq iyirmi ildir ki, erməni məkrinin əlində əsir-yesir olub. Bunun isə bir sıra başqa səbəbləri var. Erməni məkri başa düşüləndir. Üstə rus şovinizmini də gəlirik. Bu məsələnin bir tərəfidir. Onun digər tərəfində hakimiyyət savaşı, mənəmmənəmlik, səriştəsizlik, qarşısındakını tanımamazlıq və s. və s. dayanır. Hətta bu gün elə məmurlar var ki, maraqları naminə bütün respublikanı satmağa hazırdır. Xalq indi onun ağrılarını çəkir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, dastanların bir hissəsi sadəcə olaraq yayılma xarakteri daşıyırdısa və bu yayılmada müəyyən epizodlar əlavə olunurdusa, digər bir proses həmin dastanların təsiri ilə özlərinin yeni dastanlarını yaratmalarıdır. Kitabda «Koroğlu», «Aşıq Qərib», «Əsli və Kərəm», «Şah İsmayıl», «Əmrah və Səbri», «Tahir və Zöhrə» dastanlarının tərcümə və yayılma məsələsi maraqlı şəkildə ətraflı izah olunur. «Qul Mahmud», «Xançoban» da bu sıradadır. Dastan spesifikasiyasında hadisələrin yüzə-yüz tarixiliyi və tarixi axarda təsviri gözlənilmir. Burada faktların dolayısı ilə bağlantıları daha çox müşahidə olunur. Necə ki, «Xançoban»da görürük. İ. Abbaslı da bu məsələni xüsusi bir diqqətlə vurğulayır. Və deyir ki, « . . . Xançoban» dastanının Nəbatinin həyat və yaradıcılığı ilə az-çox əlaqəsindən bəhs ediriksə, heç vaxtla gözləyə bilmərik ki, buradakı coğrafi adlar məhz gərək şairin doğulub-yaşadığı Qaradağ, gəzib-dolaşdığı Qarabağ olsun. Onu da ehtimal şəkildə yada salmaq yerinə düşər ki, Qaradağ, Qarabağ, Dağıstan adlarında nə isə bir etimoloji bağlılıq vardır.

Dastandakı hadisələr Dağıstanda başlayırsa yenə də əsas məsələlərin həll olunduğu yer Azərbaycan, daha doğrusu, Nəbatinin yazıb-yaratdığı diyar olur» (səh.139). Bu təkrar qeyd edək ki, dastançılıq üçün elə də yad proses deyil. Məsələ dastan ənənəsinin hansı özəlliklərlə inkişafında və gələcəyə daşıma halındadır. Kitabda mühüm bir hissəni «Azərbaycan dastanlarının yayılma və təsir məsələləri» tutur. Bu bütünlükdə İsrafil müəllimin tədqiqatlarında aparıcı görünən istiqamətlərdən biridir. Düzdür, dastan yaradıcılığı ilə bağlı folklorşünaslıqda kifayət qədər araşdırmalar aparılıb və indi də davam etməkdədir. Ancaq İ. Abbaslı sözün və araşdırdığı problemin mahiyyətini lazımı qədər duyan və onu axıra qədər dərk edən az-az tədqiqatçılardandır. Bu bütünlükdə kitab boyu nəzərə çarpır. Çünki İsrafil müəllim sözlə, elmi sevməklə yaşaya bilib. konlünü ona verib. «Alp-Ər Tunqa», «Şu», «Oğuz Qağan dastanı», «Boz qurd», «Ərqənəkon», «Törəyiş», «Köç» və s.

bu silsilədən olan dastanlarla bağlı apardığı təhlillər dastançılığa töhfədi.

Kitabda maraqlı bir hissəni erməni mənbələrində yazıya alınıb saxlanan dastanların vəziyyəti təşkil edir. Tədqiqatçı xüsusi olaraq vurğulayır ki, bunların bəziləri ümumiyyətlə Azərbaycan dilində olan dastanlardısa, bəzilərinin nəsr hissəsi Azərbaycan dilində, nəzm hissəsi erməni dilindədir. Bir qrupunun isə nəzm hissəsi Azərbaycan dilində, nəsr hissəsi erməni dilindədir. Bir sıra dastanlar var ki, onlar bütünlüklə erməni dilində yazıya alınmışdır. Fərqi yoxdur, bu nümunələr ümumilikdə Azərbaycan dastanlarıdır və bütünlükdə erməni mənbələrində özünə yer tapmışdır. Bir məsələni də qeyd edək ki, bu faktlar kitabda təkcə sadalanmır, eyni zamanda sonrakı bölmələrdə özünün ətraflı təhlilini tapır. «Koroğlu», «Aşıq Qərib», «Əsli-Kərəm», «Şah İsmayıl», «Tahir Mirzənin nağılı» və sairə ilə bağlı təhlillər buna nümunədir. Azərbaycan dastanlarının təsir dairəsi haqqında müəllifin verdiyi bir fikri olduğu kimi burada deməyin gərəyi yaranır. Atrpet «Əsli-Kərəm»ə geniş ön söz yazmışdır. Xalq romanının dolaşdığı ərazi və yayılma vüsətindən bəhs edən müəllif yazır: «Kərəmi türklər (azərbaycanlılar – İ.A.), türkmənlər qədər biz də sevirik». (səh.175). Bütün bunlar mənbələrin dediklərinin əsasında olan qənaətlərdir. Biz onu zamanında lazımı qədər araşdırmalara cəlb edə bilməmişik. Ancaq yaxşı ki, bu istiqamətdə araşdırmalar aparan tədqiqatçılarımız var. Zamanında onlar bu gün əsir edilmiş mənbələri araşdırıb, bir hissəsi haqqında qənaətlərini deyib, digər bir hissəsini yazıya alıb elmə, Azərbaycan oxucusuna, folklorşünaslığımıza təqdim edib. Bu işlərinə görə onlar ən dürlü adlara layiqdirlər. Təəssüf ki, bizim biganəliyimiz buna mane olur. Ancaq əminik ki, qədim yurd yerlərimiz kimi, həmin mənbələr də əsirlikdən yaxın zamanlarda azad olacaq, onlar daha ətraflı, təfərrüatlı araşdırmaların probleminə çevriləcək.

ƏDƏBİYYAT:

1.Folklorşünaslıq axtarışları. İki cilddə, ikinci cild.
Bakı, «Qoliot Qkup» QSC nəşriyyatı, 2010, 380 səh.

«Dədə Qorqud» jur., 2011, № 1, səh. 152-166

«AZƏRBAYCAN FOLKLORU VƏ KİTAB MƏDƏNİYYƏTİ»

«Ey oğul! Bütün dünyanı ağzına qədər elmlə, gözəlliklə dolu bir kuzə bil». Bu sözlər Mövlanə Cəlaləddin Rumiyə məxsusdur. Yazacağım yazıya bu sözlərin bəlkə elə də dəxli yoxdur. Deyə bilmərəm. Ancaq bir onu bilirəm ki, Aybəniz Əliyevanın- Kəngərlinin «Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti» (Bakı, Elm, 2008) adlı monoqrafiyasını oxuyarkən yadıma gələn bu oldu. Və həmin təəssüratın altında da düşüncələrimi bölüşməyə çalışdım. O düşüncədə oldum ki, Mövlanənin dediyi bu sözlər çox mətləblərin üzərinə işıq salır. Elə haqqında danışacağım kitab da bu sıradadır. İlk öncə onu deyim ki, Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti anlamında Aybəniz xanımın bu əsəri kifayət qədər uğurlu tədqiqatdır. Burada iki istiqamət – həm kitab mədəniyyəti, həm də Azərbaycan folkloru kimi köklü məsələyə yanaşma var. Mədəniyyət böyük anlayışdı və özündə çox məsələləri ehtiva edir. Onun mühüm bir hissəsini isə kitab mədəniyyəti təşkil edir. Biz bütün nailiyyətlərimiz üçün bir istiqamətdə kitaba borcluyuq. O kitab ki, ondan tariximizi, mədəniyyətimizi, bəşər sivilizasiyasının ta qədimdən bu günə kimi olan uğurlarını, folklorumuzu, məişətimizi və s. və s. nə varsa öyrənə bilirik. Onu da qeyd edək ki, kitab müəyyən tarixi mərhələnin hadisəsidir və insan oğlunun ən böyük kəşfləri sırasındadır. Bu mərhələnin bir faktı yazıdır. Elə yazının kəşfi, düşüncənin ifadəsi faktına çevrilməsi bu uğurların birinci sferasıdır. Hələ kitaba qədər kitab düşüncəsini yazı işarələri qayalar, daşlar, qəbirüstü

qeydlər formasında yerinə yetirirdi. Etiraf edək ki, bu uğurların hər biri bəlkə də min illərlə ölçülür. Tarixin böyük dövrlərinə hesablanır. Ancaq xalqın məişətini, tarixini, adət-ənənəsini, bütünlükdə qadirliyini ağırları, sevinci ilə birgə özündə yaşadan bir mərhələ də var. Bu şifahi yaddaş mərhələsidir. Nağıllarımız, dastanlarımız, əfsanə, əsatir və rəvayətlərimiz zaman-zaman bu yolla əsrləri, dünyanın sərt sınaqlarını keçib gəlmişlər. A. Əliyeva-Kəngərli də məhz bütün bunları, xalqımızın keçib gəldiyi o böyük zamanı şifahi düşüncədə, kitab mədəniyyəti fonunda izləyir. «Şifahi ənənə yolu ilə daşınma elə bir təbii-tarixi prosesdir ki, arxaikləşmə, yeniləşmə, zənginləşmə etnosun həyatında baş verən hadisələrlə sıx bağlı olur. Bu baxımdan etnosun folklor yaddaşında nəyi qoruyub nəyi unutması içərisində yaşadığı təbii-tarixi proseslərdən irəli gəlir. Bu prosesin şifahi ənənədən qoparıb uzaqlaşdırdığı tarixi folklor dəyərlərinin müəyyən qalıntıları müxtəlif dövrlərdə daşlar, qayalar üzərində cızılmış ibtidai-bəsit şəkil-yazılarda, daha sonrakı dövrlərdə isə qədim yazılı abidələrdə qoruna bilmişdir» (s.3-4). Bu özlüyündə şifahi və yazılı düşüncədə daşınan faktların təqdimidir. Heç şübhəsiz bəşər tarixi üçün yazı çox-çox sonraların hadisəsidir. Həyat dediyimiz amansız bir ölüm-ölüm savaşı (bütünlükdə dünya sivilizasiyası nəzərdə tutulur) yazıya qədər insanın təsəvvürünə sığal çəkmiş, onun dünya, insan, yaradılış və s. haqqındakı qənaətlərinə xeyli dərəcədə aydınlıq gətirmişdir. Bütün olanlar, uğur və uğursuzluqlar söz vasitəsilə gələcək nəsillərə ötürülmüş, sonrakı çağlarda isə yazıda daşlaşmışdır. Aybəniz xanım da bunları mövcud mənbələr əsasında uğurla işləmiş və maraqlı doğuran qənaətlərlə folklorşünaslığımıza özünün töhfəsini vermişdir.

Kitabda problem dörd fəsildə ümumiləşdirilir. Fəsillərin təhlilinə keçməzdən öncə bir sıra məsələlərə diqqət yetirməyi məqsədəuyğun bilirik. Bu müəllifin yazdığı tədqiqatın və ədəbi mühitin ümumi fonunda olan təəssüratlarımızdır. Belə ki, son dövrlər Azərbaycan ədəbi

mühitində bir qarışıqlıq hökm sürür. Bunu hətta hörmətli akademikimiz, Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri Ramiz Mehdiyev iki məqaləsində («Azərbaycan efir məkanı: problemlər və vəzifələr», «İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış») çox dəqiqliklə vermişdir. Bu məqalələr bir növ dünən, bu gün, sabah haqqında təsəvvür yaradır və gələcəyə gedən yolu müəyyənləşdirməyə istiqamətlənir. Eyni zamanda bizə səhvlərdən geri çəkilməyin xəbərdarlığı kimi görünür. Doğurdan da müstəqillikdən sonra bütünlükdə ictimai, siyasi, mədəni mühitdə olan qarışıqlıq kitab bolluğunda da nəzərə çarpdı. Bəlkə də daha çox görünən tərəf oldu. Kitab adına hər şey nəşr olundu. Ağına, bozuna baxılmadı. Yaxşının, pisin qiymətini vermək özü müşkül bir işə çevirildi. Hətta elə bir bolluq yarandı ki, bütünlükdə prosesi izləmək mümkünsüz oldu. Mən özüm ədəbi mühiti izləməyə maraqlı şəxs kimi bunu bacarmadım. Bir növ kitabların seçilib oxunması yolunu tutdum. Müəyyən bir hissəsini vərəqləməklə özümü məlumatlandırdım. Bu bolluqda ləyaqətlə yazılmış, son dərəcədə böyük zəhmət və sevgi bahasına başa gəlmiş kitablar da var. Onlar bugünkü elmimizin fəvqündə duran monoqrafik tədqiqatlardır. Bunları da etiraf etmək lazımdır. Aybəniz Əliyevanın - Kəngərlinin kitabı da həmin uğurlar sırasındadır. Bu şərhətsiz, etiraf olunmalı bir həqiqətdir.

Müasir folklorşünaslığı xalq yaradıcılığının tədqiq tarixində bir mərhələ kimi görürük. Belə ki, Azərbaycanın müstəqilliyi bir sıra səhələrdə olduğu kimi, folklorşünaslıqda da milli düşüncəni ortaya qoydu. Daha doğrusu, milli düşüncə bütün tərəfləri ilə folklorşünaslıqda görsəndi, özü də digər sahələrdən fərqli olaraq tam çılpıqlığı ilə nəzərə çarpdı. Burada ən birincisi diqqəti cəlb edən toplama sahəsində görülənlərdir. Xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrlarının, region folklorunun toplanması sahəsində aparılan uğurlu işlər buna nümunədir. Borçalı, Dərbənd, Göyçə, Qarabağ, Şəki, Şirvan və s. antologiyalar böyük zəhmətin bahasına ortaya çıxıb.

Eləcə də köhnə nəşrlərin çapı məsələsi son dövrün uğurlarındandı. Burada ayrı-ayrı universitetlərdə yaranan Dədə Qorqud laboratoriyalarının gördükləri işləri də xatırlatmaq lazımdı. Folklor İnstitutunun yaranması bütünlükdə bu işlərin son akkordudur. «Dədə Qorqud» jurnalının nəşrə başlaması, «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər»in nəşrinin bərpası kimi məsələlər də bura daxildir. Burada «Kitabi-Dədə Qorqud»un min üç yüz illiyinin YUNESKO səviyyəsində keçirilməsi, Aşıq Ələsgərin, Aşıq Şəmşirin yubileyləri, aşıq yaradıcılığına dövlət qayğısı, aşıqlar qurultayı və s. məsələlər də qeyd olunmalı istiqamətlərdir. Toplama sahəsində görülən işlər etiraf edək ki, kifayət qədər ləyaqətlə aparılıb. Xalq yaradıcılığının toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində görülən işləri olsa-olsa XIX əsrin sonu, XX əsrin birinci yarısında olanlarla müqayisə etmək olar. Aybəniz Əliyevanın – Kəngərlinin kitabı məhz belə bir dövrdə yazılmışdır.

«Azərbaycan kitab mədəniyyəti tarixində «Folklor kitabı»nın yeri» adlanan birinci fəsildə tədqiqatçı ilk əvvəl «Folklor kitabı» anlayışı: onun elmi-nəzəri prinsip və ilkin qaynaqları» məsələlərinə diqqət yetirir. Çox doğru olaraq bir məsələni vurğulayır. «Yazılı mədəniyyət tipinin ortaya çıxışına qədər etnosun əsas mənəviyyət yükü, daha doğrusu mənəvi mövcudluğu, bir qayda olaraq, şifahi yolla, folklor ənənəsinin fasiləsiz dövriyyəsi vasitəsi ilə daşındığı üçün bu istiqamət uzun bir zaman məsafəsi boyunca daimi canlılıq, dinamiklik şəraitində yaşamış və irəliləmişdir» (s. 5). Bəli, folklor ənənəsi məsələsində ən maraqlı istiqamətlərdən biri canlılıq, fasiləsiz dövriyyə məsələsidir. Bu özlüyündə xalqın yaşarlığı, düşüncəsi, məişəti və s. ilə bağlı olandır. Həmin tarix, məişət, düşüncə bir növ sözlə, şifahi düşüncə ilə keçmişdən bu günə, bu gündən sabaha ötürülür. Günümüzdə də kitab bolluğuna, folklorşünaslıq kimi elmin bir elm sahəsi olaraq formalaşmasına baxmayaraq davam etdirilir. Daha doğrusu, şifahi düşüncədən kitaba, «Folklor kitabı» olma halına gətirilir. Ancaq məsələnin bir tərəfi, yəni kitab halında

yaşama xalqın şifahi yaddaş məsələsinə sərhəd qoya bilmir. Bu ənənə kitaba gəlmədən asılı olmayaraq yenə də yaşayır. Kitab ona mane ola bilmir, heç zəiflətmə halı da görünmür. Tədqiqatçı bu problemi çox maraqlı şəkildə qoyur. «Bəs, «Folklor kitabı» və yaxud «Azərbaycan folklor kitabı» anlayışı elmi məfhum kimi özündə hansı mahiyyət, prinsip və xüsusiyyətləri cəmləşdirir? Bir elmi anlayış olaraq onu nə kimi meyar və hədudlar arasında təsəvvür etmək mümkündür? Bəllidir ki, hər bir xalqın milli-mənəvi mövcudluğunu şərtləndirən bir neçə ən mühüm amil vardır. Bu sıradan ilk üçlüyü təşkil və təmsil edən aparıcı amilin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsi elmi fikir tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul edilmişdir. Bunlar dil, din və folklor-etnoqrafiya mədəniyyəti şəklində təzahür edən mental dəyərlərdir». (s.8). Azərbaycanlılar, bütünlükdə türk xalqları düşüncə etibarilə daha çox şifahi düşüncəyə meyli olmuşlar. Bu onların genetikası, təbiəti ilə bağlı olan məsələdir. Dastanlar, əfsanə, əsatir, rəvayətlər, nağıllar, aşiq yaradıcılığı, bayatı, layla, mərasimlər bunun bariz göstəricisidir. Din məsələnin bir tərəfidir, burada etiqad, inam kimi böyük laylar var. Qədim insanlar bir istiqamətdə həmin inamlara qısılararaq, daha doğrusu, tapınmalarla günümüzdə qədər gəlib çıxmışlar. Bu özü kifayət qədər araşdırmaları zəruri edən və tədqiq olunduqca olunmalı tərəfdir. Folklorlarda da qorunur. Dil isə onun yaşatma faktıdır. Şifahi və yazılı ənənə bütün tərəfləri ilə dildən keçir. Xalq müdrikliyinə hesablanır. Bu müdrikliyin göstəricisi isə bizim atalar sözü, məsələrimiz, dastan, nağıl, əfsanə, rəvayət, bayatı və s. örnəklərimizdir. «Etnosun mənəvi varlığı olan xəlqi-qövmi biliyin dəyişməz, statik daşınması isə yazı vasitəsilə gerçəkləşir. Dinamik daşınmada «söyləmək» və canlı şəkildə «göstərmək» mühümdürsə, statik daşınmada «yazmaq- cızmaq, həkk etmək» və yazılanı-cızılanı-həkk olunanı görüb «oxumaq» əsasdır» (s. 10). «Kitabi-Dədə Qorqud» bu gün bizim üçün yazı faktıdır. Günümüzdə qədər şifahi ənənədən çıxarılararaq gəlmişdir. Biz onu ümumilikdə

şifahi ədəbiyyat nümunəsi kimi qəbul edirik. Eləcə də Heradotun «Tarix» kitabında gəlib çatan əfsanələr eyni tiplidir. Ancaq bunlar və bu kimi nümunələr ümumilikdə bütün tərəfləri ilə şifahi ədəbiyyat nümunəsidir. Ali məktəb dərslərlərində həm şifahi ədəbiyyat, həm də Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi bölməsində bunlardan söhbət açılır. Bunu bu cür vermə baxımından doğru qiymətləndiririk. Bugünkü ənənədə dastanlar, nağıllar, atalar sözü və məsəllər, əfsanə, rəvayətlər hər iki formada həm şifahi, həm də yazı tipində yaşanır. Qobustandakı, Gəmiqayadakı təsvirlər özlüyündə bir istiqamətdə mövcudluğundan daha əvvəlki dövrlərin rituallarını, düşüncəsini yazı vaxtı ilə birgə zamanımıza daşımışdır. «Uzunömürlülüğü və etibarlılığı qaya və daşlar qədər olmasa da folklor aktının icrasını və folklor obrazlarını, mifoloji motiv və dünyaduyumunu əks etdirən əşyalar üzərindəki yazılar da folklorun qeydə alındığı şəkli yazı seriyasına daxildir. Gil, saxsı və metal qablar, bəzək əşyaları, xalça-palaz, kilim və geyimlərin üzərində həkk olunmuş təsvir və ornamentlər böyük əksəriyyətlə folklor aktı və obrazları ilə bağlı olur» (s.16). Şəkli yazılar özlüyündə bir istiqamətdə etnoqrafik, məişət, mərasim aktı kimi görünürsə və daha çox bu cür təəssürat yaradırsa bunun alt qatında və daha dərinədən gələn folklor aktı olma məsələsi də var. Bunları bütünlüklə sərhəd qoymaqla ayırmaq olmur. Biri digərini tarixilik, məişət, etnoqrafiya, söz və rəsm düşüncəsi olma baxımından tamamlayır. Bütün bunlardan sonra müəllifin «Mahmud Kaşğarının «Divani-lügət-it türk» əsəri «Azərbaycan folklor kitabı»nın hazırlıq-özül mərhələsi kimi» bölməsini verməsi məsələnin tarixi aspektdə izlənməsi təəvvürünü yaradır. Hələ keçən əsrin otuzuncu illərində Bəkir Çobanzadə Orxon-Yenisey abidələrini yazılı ədəbiyyatımızın ən mükəmməl nümunəsi kimi öyrənməyin gərəkliyindən danışdı. Və Aybəniz Əliyevanın- Kəngərlinin də digər istiqamətdə məsələyə bu cür yanaşması, qayaüstü təsvirləri, Gəmiqaya, Qobustan, eləcə də qəbirüstü yazıları kitab olma baxımından izləməsi həmin ənənənin daha

təfərrüatlı yanaşmalarla işlənməsinin gərəkliyini ortaya qoyur. M.Kaşğarının məlum əsəri bir istiqamətdə folklor kitabı olma baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda yeni mərhələnin hadisəsidir. Biz əgər «Divani-lügət-it türk»ə qədər olan təsvirləri, mərasim aktlarının qayaüstü yazılarda təqdimini bir mərhələ kimi görürüksə, «elmi əsərlərə dayanan ilk yazıya alınma hadisəsinə» M.Kaşğari ilə bağlayırıq. Çünki burada toplayıcılıq və tədqiqatçılıq fəaliyyətinin açıq-aydın görünüşü var. Özlüyündə bu kitabın əhəmiyyəti dil, etnoqrafik faktları daşıma, tarix, mədəniyyət hadisəsi anlamında nə qədər dəyərlidirsə folklor kitabı olma baxımından da o qədər əhəmiyyətlidir. «Mahmud Kaşğarının türk etnoqrafiyasına məxsus folklor örnəklərinin toplanması və yazıya alınması sahəsindəki fəaliyyəti ona qədərki tarixi dönmədən- ibtidai – bəsit yazıyaalmadan köklü şəkildə fərqləndiyi, yəni sırf elmi mahiyyət kəsb etdiyi üçün bu fəaliyyətlə geniş mənada türk mədəniyyətini çevrələyən «Folklor kitabı»nın strateji təməli atılmış olur.

Əvvəlki dönmədən, yəni ibtidai-bəsit yazıya almadan fərqli olaraq burada folklor və etnoqrafiya nümunələrinin toplanması üçün sırf elmi məqsəd daşıyan uzunmüddətli səfərə çıxır və müəllif həmin işi böyük zəhmət və məhrumiyyətlər bahasına «kitab» yazmaq məqsədi ilə həyata keçirir» (s.28). Təkrar qeyd edək ki, bu etnoqrafik və folklor materiallarının toplanması sahəsində ilk dəfə görülən sistemli iş kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Sonrakı çağlarda bu səpkili işlərin davamı elə də prinsiplərlə görünür. M.Kaşğarının böyük işi indi özünün spesifikasiyası, mahiyyəti ilə bizim folklor və etnoqrafiyaya aid kitabımız kimi əvəzsizdir. Bu öz çağı üçün türklərin və türk mədəniyyətinin Şərqlə tanıtılması əməlinə xidmət edirsə, lakin sonrakı dövrlərdə, eləcə də onun müasir çağımız, folklor və etnoqrafiya elminiz üçün yeni dəyərlər kəsb etməsi, kitab olma funksiyası ortaya çıxır. «Divani-lügət-it türk» o kitablardandır ki, yarandığı vaxtdan uzaqlaşdıqca dəyəri

artır. Bütövlükdə türk xalqları haqqında təsəvvür yaratmaya xidmət edir. Müəllifinin vətən, xalq qarşısında sonsuz xidmətini, türk xalqlarının mədəniyyətinin zənginliyini ortaya qoyur. Burada digər məsələ müəllifin toplayıcı kimi fəaliyyətidir. Belə ki, M.Kaşğari Türkünstan ellərini gəzərək çoxlu folklor nümunələri toplamış, onları kitabının müxtəlif yerlərində verməklə gələcək nəsillərə çatdırmaq məqsədində olmuşdur. M.Kaşğarinin bu kitabı bu baxımdan kitab içində kitabı xatırladır. Bu nümunələr bir istiqamətdə dil faktıdır. Bugünkü dilçilik öz uğurları ilə Bəkir Çobanzadəyə, Mirzə Kazım bəyə, ondan da qədim dövrlərdə M.Kaşğariyə borcludu. Tədqiqatçı çox doğru olaraq bu qənaətə gəlir ki, «türk etnoqrafiyasını ən geniş miqyasda və yorulub usanmadan gəzib dolaşaraq linqvistik materiallarla bərabər şifahi ədəbiyyat inciləri toplayıb onları yazıya alan ilk türk folklor toplayıcısı da məhz bu böyük mütəfəkkir sayılmalıdır. Toplayıb yazıya aldığı folklor örnəklərinin milli-mənəvi sərvət olduğunu bilən və onların barəsində ilkin elmi dəyərləndirmə aparan da odur» (s.61). Bu kitab doğurdan da M.Kaşğarinin ensiklopedik fəaliyyətinin bir çox qatlarını, o cümlədən folklorşünas kimi həm toplayıcılıq, həm də tədqiqatçılıq işlərini izləməyin gərəkliyini aydınlaşdırır.

«Orta çağ əlyazma-folklor kitabının tarixi-mədəni səciyyəsi» adlanan ikinci fəsildə ilk öncə dövrun ictimai-siyasi-mədəni mühitinin istiqamətlərinə diqqət yetirilir. Burada M.Kaşğarinin kitabına olan soyuq münasibətin səbəbi, səlcuqilərin fars dilinə üstünlük verməsi və s. əksini tapır. Daha sonra «Kitabi-Dədə Qorqud» Azərbaycan folklor kitabının ana abidəsi kimi» probleminə diqqət yetirilir. Burada «divan», «bitik», «oğuznamə» ifadələrinin mənə çalarlarına diqqət yetirilir və son olaraq «oğuznamə»nin bir termin kimi oğuzlar haqqında kitab anlayışından, dastan olmaya qədər özündə nələri ifadə etməsi məsələləri açılır. «Yazı sözü gedən folklor epik mətnini statik hala saldığından ozanın söylədiyi «boy»lar öz dinamik şəklinin qeyb edərək kitabın qələm-kağız və mürəkkəbində

yeni şəkil alır, o, heykəlləşir, folklorun abidəsinə çevrilir. Söyləyən (dinamik tərəf) ozan «boy boylayır», yazan (statik tərəf) katib isə «kitab bağlayır». «Kitab bağlamaq»la o həm də folklor mətnin dinamik hərəkət, inkişaf yolunu «bağlayır», onu tərpənməz, dəyişməz hala salır. Beləliklə də Dədə Qorqudun düzüb qoşduğu boylar (söyləyənlər toplusu) kitaba (yazılar, yazanlar toplusuna) çevrilmiş olur. Bir qədər öncə deyildiyi kimi, bu, folklorun – eposun toplu söyləmə (boylar) halından toplu yazı (kitab) halına keçməsi, kitablaşması, «Folklor kitabı» şəklinə düşməsidir» (s. 78). Bir qədər əvvəldə dediyimiz bir məsələni təkrar qeyd edək ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» adından göründüyü kimi kitab şəklində yazıya alındığı vaxtdan böyük bir zamanı yaşamadadır. Bu ozanların söyləməsindən sonrakı zamanın hadisəsidir. Ozanların dilindən yazıya alınan zamandan sonra ozanlar həmin nümunələri nə qədər yaşatmışlar bu da yüzə-yüz dəqiqliyi ilə məlum deyil. Ancaq olan bir budur ki, oğuz elində ozanların yeri müstəsnaadır. Və belə bir kitabı yaradanların dəyəri belə də olmalı idi. Etiraf edək ki, yazıya alındığı zamandan neçə yüzilliklər keçməsinə baxmayaraq bu kitab özü səviyyəsində ikinci bir abidənin yaranmasına yer də qoymur. Heç şübhəsiz ozanların düşüncəsini, həyatının bir hissəsini sərgiləyən bu dastan çox-çox zamanlar şəriksiz ucalığı qoruyacaqdır. Əlahəzrət həqiqət ondan ibarətdir ki, tarixin elə bir mərhələsi gəldi ki, ozanlıq öz dövrünü başa vurmaq, aşıqla əvəzlənmək məcburiyyətində qaldı. İndi biz ozanlarla bağlı təsəvvürlərimizi ozanların kitabından, «Kitabi-Dədə Qorqud»dan öyrənirik. Həm də biz tarixin böyük bir mərhələsinin dil, mədəniyyət, düşüncə faktlarını oradan alırıq. Bu mənada həmin kitabın yeri əvəzsizdi. Burada Aybəniz Əliyevanın- Kəngərlinin gəldiyi bir maraqlı qənaət də var. Bu dastanın, ozanlıqın doğurduğu suallardır. «Bəs bu ecazkar səs və söz ahənginin təqdimi prosesində, yəni dastan-oğuznamə söylənməsinin gedişatında ozan deklomativ nitqinin ritmik tempi və sürəti necə olmuşdur? Bu mətn söyləmə ritmikası ilə qopuz havalarının melodik

ahəngi bir-birini hansı səviyyədə işləmiş və tamamlamışdır? Öncə də deyildiyi kimi, yazının ifadə etmək imkanında olmadığı bir çox ritmik və melodik keyfiyyətlər Dədə Qorqud boylarını söyləyən ozanla birlikdə qalmış və təəssüf ki, tarixin dərinliklərinə çəkilmişdir» (s.100). Bəli, bu doğurdan da belədir. Biz bütün düşüncələrimizi kitabın verdiyi informasiyalar qədərində deyirik. Bu isə məsələnin, mükəmməl bir abidənin verdiyi informasiyanın tam çılpaqlığı ilə deyil. Qeyri-adi dərəcədə möhtəşəm olan bu abidənin ikinci tərəfində onun ritmik təqdimi, ozan dilində hansı səviyyədə çatdırılması var. Təəssüf doğuran həmin tərəfin tarixin yaddaşında gömülməsidir. Ozanın aşığıla əvəzlənmədə «Dədə Qorqud» kitabından «Koroğlu»ya olan bir məsafə var. Bu dastan bir sferadan digərinə daxil olmada tamlıqla yox olmanın, ozanlığın bütünlükdə itkisinin qarşısını almışdır. Biz indi bu kitab əsasında böyük bir mədəniyyət layı haqqında danışa bilir, qənaətlərimizi yürüdürük. Bütün bunlarla yanaşı, tədqiqatçı kitabın poliqrifik tərəfinə də diqqət yetirir. «Kitabi-Dədə Qorqud» təkcə məzmun mahiyyətinə görə yox, həm də poliqrifik əlamətlər baxımından orta çağ türk kitab mədəniyyətini əks etdirən ən mükəmməl əlyazma-kitablardan biridir» (104). Məsələnin bu tərəfi, orta çağ türk kitab mədəniyyətini aydınlaşdırmaq baxımından da diqqəti cəlb edir. Bu özlüyündə mühüm məsələdir.

«Azərbaycan folklor kitabı» XVII-XVIII yüzilliklərdə» adlı başlıqda isə bir qədər sonrakı mərhələnin kitabları təhlil olunur. Onun folklor kitabı olma funksiyası faktik baxımından araşdırılır. Tədqiqatçı çox doğru olaraq vurğulayır ki, «bu gün türk-oğuz mədəniyyəti orta çağ «Folklor kitabı» hesab etdiyimiz bir sıra əlyazma-kitabları qoruyub saxladıkları üçün Avropa məmləkətlərindəki kitabxana və muzeylərə minnətdar olmalıdır. Əgər onlar olmasaydı əslində «Azərbaycan folklor kitabları»nın orta çağ mərhələsi bizim üçün tamamilə qaranlıq bir məchulluq olacaqdı» (s.112). Onsuz da az olan bu kitablar müəyyən

tarixi mərhələdəki mənzərəni öyrənməyə, mülahizələr yürüdüb müqayisəli təhlillər aparmağa imkan yaradır. Bu bölmədə XVI əsrin sonu XVII əsrin əvvəlləri arasında yazılması və ya köçürülməsi təxmin edilən «Oğuznamə»dir. Burada toplayıcı-tərtibçi «Məcməül-əmsali-Məhəmmədəli» adı da qeyd edilmişdir. İki minə yaxın atalar sözü və məsəlləri özündə əhatə edən bu kitab sonrakı çağların toplanmaları ilə müqayisəyə şərait yaradır. Eyni zamanda günümüzdə işləkliyin vəziyyətini müəyyənləşdirməyə də köməklik göstərir. «Oğuznamə»dəki pəremik vahidlərin özündən sonrakı tarixi mərhələlərlə müqayisəsi də maraq doğurur. Bu əlyazmalardan təqribən bir əsr sonra - XVIII yüzillikdə hazırlanmış «Əmsali-türkanə» adlı atalar sözləri məcmuəsindəki örnəklərlə, eləcə də XIX-XX əsrlərdəki çeşidli toplama-nəşr materialları ilə, ən başlıcası isə, hazırda Azərbaycan türkcəsində canlı, dinamik vəziyyətdə yaşayan atalar sözləri ilə müqayisə apardıqda «Oğuznamə»dəki nümunələrin yetmiş-səksən faizinin cüzi variativ fərqlərlə hələ də dövriyyədə qaldığı xalqın yaddaşında, güzəranında öz folklor həyatını davam etdirdiyi məlum olur» (s. 116). Kitabda tədqiqatçının müqayisələrlə verdiyi nümunələr tarixin böyük təcrübəsindən çıxan bu sözlərin yaşarlığını, xalqın məişətini, təsəvvürlərini hansı səviyyədə əks etdirməsini açıqlayır.

«Azərbaycan folklor kitabı» yeni tarixi mərhələdə» adlanan üçüncü fəsildə on doqquzuncu yüzillik boyu görülən işlərə diqqət yetirilir. Mövcud ictimai-siyasi şərait, ikiye parçalanmış Azərbaycanda gedən proseslərin mədəni həyata təsiri «XIX əsrdə Azərbaycan eposunun əlyazma-kitab taleyi» məsələləri təhlil olunur. Tədqiqatçı burada daha çox «Koroğlu» dastanının əlyazmalarına diqqət yetirir. İlk öncə onu qeyd edək ki, bu dastan özünün möhtəşəmliyi və yayılma arenası baxımından müstəsnaadır. Şərqi xalqları arasında «Koroğlu» qədər yayılan ikinci bir dastan nümunəsi yoxdur. Aybəniz Əliyeva – Kəngərli dastanının əlyazması kontekstində məsələyə diqqət yetirir. «Yeni dövrün folklor kitabı kimi

onun üzərində dayanmaq məqsədyönlüdür» qənaətinə gəlir. Tədqiqatçı bu bölmədə dastanın kim tərəfindən yazıya alınması, söyləyicisi, Avropaya aparılması, əvvəlki kitablara fərqliliyi və s. məsələlərə diqqət yetirir. Çox maraqlı şəkildə vurğulayır ki, «Koroğlu»nun Paris nüsxəsinin bir əlyazma-folklor kitabı kimi ümumi səciyyəsinə keçməzdən öncə bir mühüm cəhəti ayrıca vurğulamaq lazım gəlir. Bu bütün əvvəlki folklor kitablardan fərqli olaraq sözü gedən əlyazma-kitabın dəqiq pasport göstəriciləri ilə təchiz olunması məsələsidir. «Kitabi-Dədə Qorqud», «Oğuznamə», «Əmsali-türkanə» kimi mükəmməl əlyazma kitablarda mətnin informativ mənbəyi-söyləyicinin kimliyi barədə heç bir məlumat verilmədiyi halda, «Koroğlu»nun Paris nüsxəsində folklor mətnini- dastanı söyləyən informativ mənbə və onun qeydiyyatı məsələsi konkret şəkildə göstərilir» (s.129). Burada digər məsələ kitab halında olan vəziyyətin söyləyici üslubundan fərqliliyinə diqqətin yetirilməsidir. Klassik Şərq kitab tərtibi prinsiplərinə əməl olunur. Bu isə həmin ənənənin davamlılığını göstərir. Tədqiqatçı konkret faktlardan çıxış etməklə, müqayisələrlə məsələyə münasibət bildirir. Xalq yaradıcılığı nümunələrində pasportlaşma əsas məsələdir. «Koroğlu»nun Paris nüsxəsində buna lazımı qədər əməl olunur. Tiflis nüsxəsində isə bu yoxdur.

«Folklor kitabı» işinin təşkilində mətbuat və təhsil-tədris sisteminin rolu» adlı bölmədə isə məsələnin digər tərəfinə mətbuatda çapı və tədrisdə yeri məsələlərinə diqqət yetirilir. Onu da qeyd edək ki, XIX əsr Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafında mühüm mərhələdir. Rus mətbuatının öyrənilməsinə bu istiqamətdə xüsusi ehtiyac var. Sankt-Peterburq, Moskva və Tiflisdə çap olunan qəzet və jurnallar folklor nümunələrinin çapına xüsusi yer verirdi. Bunlar bir istiqamətdə rus ziyalıları tərəfindən aparılırdısa, ancaq ümumi anlamda Qafqaz xalqlarını öyrənməyə xidmət edirdi. Bizim üçün isə Azərbaycan folklorunun nəşri baxımından dəyərli idi. «Kavkaz», «Kavkazskiy vestnik»,

«Novoe obozrenie», SMOMPK və s. hələ bu istiqamətdə daha çox araşdırmaları zəruri edir. Əsrin sonlarında isə milli mətbuatın yaranması bu funksiyanı öz üzərinə götürür. Xalq yaradıcılığının nəşri çoxalma istiqamətində müşahidə olunur. «Əlyazma-kitab mərhələsinin «çap kitabı» ilə əvəzlənməsi: çoxtirajlı folklor nəşrləri» xüsusi bir mərhələ kimi maraq doğurur. Artıq bu tarixin müəyyən mərhələsinin faktı kimi çoxtirajlılığı ortaya qoyur. «Atalar sözü», «Balalara hədiyyə», «Sofi Şeyda», «Məlik Məhəmməd», «Arvad ağısı» kitablarının çapı buna nümunədir.

Kitabın dördüncü fəslində «Azərbaycan folklor kitabı»nın XX əsrdəki təzahür formaları: elmi və kütləvi tirajlar» adlanır. XX əsr bütün istiqamətlərdə zənginlik baxımından diqqəti cəlb edir. Elmin, mədəniyyətin inkişafı anlamında böyük uğurlarla səciyyələnir. Folklorşünaslıq sahəsində görülənlər isə həmin uğurların bir hissəsidir. Belə ki, XIX yüzillikdən başlayan inkişaf XX yüzillikdə artan istiqamətdə özünü göstərdi. Xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində bir-birindən gərəkliliklər görüldü. Artıq əlyazma-kitab işi çap-kitabla əvəz olundu. Fərdi şəkildə aparılan toplama işləri müəllifin dediyi kimi elmi-təşkilati səviyyəyə yüksəldi. Düzdür, bütün vəziyyətlərdə fərdi toplama işləri özünü göstərdi və bu gün də göstərməkdədir. Ancaq müsbət cəhət o oldu ki, folklorun toplanıb nəşri məsələlərinə dövlət səviyyəsində qayğı göstərildi. Xalq ədəbiyyatını bütün varlığı ilə sevən, ona qayğı göstərən yeni bir nəsil formalaşdı. Onlar sözün həqiqi mənasında toplama sahəsində şərəfli iş gördülər. H.Zeynallının, Y.V.Çəmənşinin, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Əlizadənin və başqalarının gördükləri buna nümunədir. Bizim fikrimizcə, iyirminci yüzilliyin hər bir onilliyinin işi ayrıca tədqiq olunmalıdır. Çünki bu mərhələdə ədəbiyyat, onun zəngin bir qolu olan folklorşünaslıq böyük uğurlarla xarakterizə olunur. Bugünkü folklorşünaslıq bütün istiqamətlərdə uğurları üçün həmin dövrə borcludur. Kitabda «Koroğlu» eposunun M.H.Təhmasib nəşrləri XX əsr

Azərbaycan folklor kitabı işinin mühüm hadisələrindən biri kimi» adı ilə bir bölmə verilir. Bu gün «Koroğlu» dastanı ilə bağlı araşdırmalar kifayət qədərdir. Lakin son dövrlərdə bir qorxulu tendensiya özünü göstərməkdədir. Bu dastanın Azərbaycandan uzaqlaşdırılması məsələsidir. Daha doğrusu, «Koroğlu»nun mənşə probleminin Azərbaycandan uzaqlarda axtarılması ilə bağlıdır. Belə bir vəziyyətin yaranması bir istiqamətdə dastan ənənəsinə, Azərbaycan dastançılığına az bələd olmadan gəlsə, digər bir istiqamət düşünülmüş, məkrli niyyətlərlə bağlanır. Bir həqiqət var ki, «Koroğlu» dastanı öz başlanğıcı etibarilə Azərbaycanla bağlıdır və buradan digər ölkələrə yayılmışdır. Həqiqət budur. Aybəniz Əliyeva- Kəngərli isə problem baxımından «Koroğlu» dastanının M.H.Təhmasib nəşrlərinə diqqət yetirir, onun folklor kitabı kontekstində şərhini verir. Bir məsələni də əlavə edək ki, M.H.Təhmasibin bu dastanın nəşri ilə bağlı gördükləri xüsusi araşdırmanın problemidir. Tədqiqatçı qısa, eyni zamanda kifayət qədər elmiliklə məsələyə problem baxımından özünün münasibətini bildirir. Daha sonra nağılların, dastanların və digər folklor janrlarının nəşri ilə bağlı kitablara diqqət yetirir. Bu sahədə görülən işləri təhlil edir.

Son bölmə «Azərbaycan folklor kitabı müstəqillik illərində» adlanır. Bu problem də özlüyündə ayrıca tədqiqatın mövzudur. Məlum olduğu kimi, müstəqillik bütün istiqamətlərdə milli düşüncəni ortaya qoyur. Azərbaycanda da belə oldu. İctimai, siyasi, mədəni həyatda bir canlanma yaratdı. Tarixi prosesdə yeni bir mərhələ kimi xarakterizə olunmanı ortaya qoydu. Folklorda da belə oldu. Təkrar qeyd edək ki, artıq ayrı-ayrı antologiyaların çapı, region folklorunun öyrənilməsi, müqayisəli folklorşünaslıq, köhnə nəşrlərin yenidən işıq üzünə gəlməsi və s. məsələlər bunun göstəricisidir. Dərbənd, Naxçıvan, Borçalı, Göyçə, Qarabağ, Dərələyəz Şirvan və s. folklor antologiyaları buna nümunədir. Az bir zaman içində bu böyük işlərin görülməsi özü fədakarlıqdır. Eləcə də nağılların yüz cildliyinin

hazırlanıb nəşrinə qərar verilməsi məsələsi, folklora aid dərgilərin yaranması, «Dədə Qorqud» jurnalının nəşri, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlərin yenidən bərpa olunması kimi məsələlər, Folklor İnstitutunun yaranması və s. bunu bir daha aydınlıqla göstərir. Aybəniz Əliyeva- Kəngərlinin yazdığı monoqrafiya («Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti») da bu görülməli işlərin uğurları sırasındadır. Tədqiqatçı böyük bir problemi maraqlı, həm də orijinal yanaşmada, kitab mədəniyyəti kontekstində araşdırmış, folklorşünaslığımıza özünün töhfəsini vermişdir. Burada təkcə zəhmət, uzun illərin əziyyəti deyil, eyni zamanda xalqın zəngin yaradıcılığına, mədəniyyətinə bir vurğunluq var. Bunsuz əsla belə bir işi ortaya qoymaq mümkün də deyil.

«Kredo» qəzeti, 19 iyun, 2010, №-26 (596)

«Kredo» qəzeti, 26 iyun, 2010, №-27 (597)

ELM HAFİZİ, ÜRFAN SAHİBİ AKADEMİK TEYMUR BÜNYADOV

Xalq şeirinin ən maraqlı, həm də kifayət qədər ecazkarlıqlarla dolu olan formalarından biri bayatılardır. Onu da qeyd edək ki, şifahi düşüncədə epik, lirik, dramatik növün hər birinin öz yeri var. Onlar bütün təfərrüatı ilə ulularımızın hiss və duyğularını, məişətini, həyata, dünyaya münasibətlərini, olacaqları gələcəyə daşımaq, bir növ yaşatmaq missiyasına xidmət ediblər. Ona görə də hamımız, bütün nəsillər, bütün zamanlar üçün qeyri-adi, əvəzsiz görünür. Bayatılar da belədir. Hamımız imkanlarımız daxilində ondan bəhrələnilirik, yerinə və məqamına görə

istifadə edirik. Bədii düşüncəmizin bir istiqamətdə əsas və başlıca olan faktı kimi yaşadıriq. Yazıçı və şairlərimiz in onlardan bəhrələnməsi isə bir başqa istiqamətdir. Xalq yaradıcılığı özlüyündə yazılı ədəbiyyatımız üçün əsaslı mənbədir. Bütün sənətkarlarımız ora vaxtaşırı müraciət etməklə ən mükəmməl bədii nümunələri yaratmışlar. Tariximizin, məişətimizin dolaşılıqlardan uzaq, həqiqət tərəfləri hamısı orada yatır. «Kitabi-Dədə Qorqud»un, bayatılarımızın, nəğmələrimizin, əfsanə və rəvayətlərimizin hansısa bir epizodunda, misrasında yaşananlar buna nümunədir. Onlar qaranlıqlara işıq tutur, açılmayan mətləblərin açılmasına imkan yaradır. Bu mənadə həqiqi tariximizi, onun qaranlıqlarını öyrənməyin ən başlıca istiqamətlərindən birini xalqımızın yaddaşında daşınan folklor nümunələri təşkil edir. Məsələ bununla da bitmir, eyni zamanda bu nümunələr özlüyündə bədii düşüncəmizə ilham verir, neçə-neçə əvəzsiz abidələrin yaranmasına gətirib çıxarır. Böyük sənətkarlarımızın bu təsirlə yaratdığı əsərlər kifayət qədərdir. Təkcə dahi N.Gəncəvinin yaradıcılığını izləmək kifayətdir. Digər istiqamətdə yazılı ədəbiyyatımızın qaynaqlarından söhbət gedəndə lirik, epik, dramatik düşüncəmizin tarixini şifahi yaddaşda arayırıq. Bir növ onu əsaslı mənbə kimi fakta çeviririk.

Xalq yaradıcılığında bəhrələnmə, onun təsiri altında bədii nümunələrin yaranması müxtəlif tiplidir. Bir istiqamətdə hansısa motiv, hadisə, əfsanə, əsatir və s. əsasında yazılı ədəbiyyat nümunələrinin yaranmasıdır, digər istiqamətdə onun forma və ruhu ilə əvvəldən axıra qədər olan bağlılıqdır. Akademik Teymur Bünyadovun yaradıcılığı bu tiplidir. Bizim fikrimizə müqabil olanı, daha maraqlı görünəni hörmətli akademikinin yaradıcılığında mühüm hissəni təşkil edən bayatılardır. Bütün elmi, ədəbi ictimaiyyət T.Bünyadovu tarixçi alim kimi tanıyır. Maddi və mənəvi mədəniyyətimizin bilicilərindən biri kimi də adını elmimizin yaddaşına yazıb. Elə bu gün də elmimizin başında duranların birincilərindəndir. Onun bir-birindən maraqlı

«Azərbaycanda əkinçiliyin inkişaf tarixinə dair» (Bakı, Elm, 1964), «Azərbaycanda maldarlığın inkişaf tarixindən» (Bakı, Elm, 1969), «Əsrlərdən gələn səslər» (Bakı, Gənclik, 1975), «Qızıl qaya» (Bakı, Gənclik, 1984), «Ana Kürüm», (Bakı, Gənclik, 1979), «Azərbaycan atçılığının tarixindən» (Bakı, Gənclik, 1978), «Zirvə-qala» (Bakı, Gənclik, 1988), «Göz yaşları» (Bakı, Yazıçı», 1991), «Qız var oğuldan qeyrətli» (Bakı, Azərbaycan, 1992), «Bir qız bir oğlanındı» (Bakı, Azər nəşr, 1995) və s. kitablarını oxumuşdum. Hətta bunların bir çoxu mənim dəfələrlə müraciət etdiyim, dönə-dönə oxuduğum kitablardandı. Müxtəlif məsələlərin dəqiqləşməsində, müəyyən qaranlıqların çözülməsində bunlar əlimdən tutub. Bəziləri haqqında mətbuatda bu və ya digər şəkildə fikrimi də bölüşmüşəm. Davha doğrusu, ürəyimdən keçənləri söyləməyə çalışmışam. Həmin kitablarda mənim üçün maraqlı olan bir cəhət də olub. Bu akademik T.Bünyadovun elmi və bədii dilinin özünəməxsusluq məsələsidir. Dilindəki sonsuz, hər kəsə nəsib olmayan şirinlikdir. Bu mənada ulu tanrı ona daha çox pay verib. Son dövrdə elmi, ədəbi-mədəni mühitdə bir dolaşıqlıq, əllaməçilik hökm sürməkdədi. Yəni dilimizin zənginliyindən uzaq, kənar, yad terminlərin mühitə gətirilməsi halı müşahidə olunur. Bu təəssüf ki, çoxalan istiqamətdə davam etməkdədi. Belə hallar əvvəllər də olub. Ancaq özünə bəraət qazandırmayıb. Akademik, tarixçi alim T.Bünyadovun əsərlərinin dili isə bizim üçün örnək, mayakdı. Bu örnək olmanı həm elmi, həm də bədii əsərlərində aydınlıqla müşahidə edirik. Dahi Ü.Hacıbəyov yazılarında xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, gəlin dilimizin qədrini bilək. Əgər bunu etməsək günlərin birində dilimiz itər, batar, yox olar. Bir millətin ki, dili itdi, batdı, onda günlərin birində həmin millət də itər, batar, yox olar. Bu çox uzaqgörənliklə deyilmiş fikri hər bir azərbaycanlı, vətəninini, yurdunu sevən yaddaşına yazmalıdır. Bizə yaxın olan zamanda Ə.Haqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, Ü.Hacıbəyovun, F.Köçərlinin, S.Vurğunun, O.Sarıvəllinin dilinə diqqət yetirmək kifayətdir.

Həzin bulağı xatırladır. T.Bünyadovun əsərlərinin dili də belədir.

İndi isə qarşımda T.Bünyadovun üç cilddə «Bayatılar» («Anam birdi, vətən tək» I cild, Bakı, Səda, 2004), «Xan çinar kölgəsində» (II cild, Bakı, Səda, 2004), «Başı çalmalı dağlar» (III cild, Bakı, Nurlan, 2010) kitabı var. Hələ bu üç cildlikdən əvvəl Teymur müəllimin «Öpərdim gözlərindən» (Bakı, Elm, 1995) bayatılar kitabını oxumuşdum. Bütün bunlar, yəni bu nəşrlərin olması hörmətli akademikimizin uzun zaman bayatı yaradıcılığı ilə məşğul olmasını göstərir. Bir növ bayatı onun həyatının, düşüncəsinin bir hissəsi təsiri bağışlayır. Bir məqamı da xüsusi vurğulayaq ki, bayatı janr spesifikasiyası etibarilə şifahi düşüncəyə hesablanır. Lakın hər bir bayatının (söhbət xalq bayatısından gedir) başlanğıcında fərd dayanır. Folklorda fərd-kollektiv-fərd-kollektiv prinsipi var. Onun xalqın malına çevrilməsi isə bir başqa prosesdir. Bu özlüyündə ləngərli, ziqzaqlı gedişdir. Yəni həmin nümunələr xalqın ruhuna, düşüncəsinə kifayət qədər yaxın olduğu üçün müəllifliyini tədrici prosesdə itirir və bir növ xalq yaradıcılığı nümunəsi olma kontekstində cillənir. Bizim belə nəğmələrimiz, atalar sözü və məsəllərimiz, müdrik kəlamlarımız, folklor nümunələrimiz kifayət qədərdir. Bayatılar da bu sıradadır.

T.Bünyadovun bayatıları özünün mövzu və mündəricə xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Burada müəllifin hissləri, ürək çırpıntısının səsi, böyük sevgisi, həyata, dünyaya məhəbbəti bütün tərəfləri ilə duyulur. Bu bayatılar bir istiqamətdə xalq şeiri ənəsinin təsirində görünür. Burada Şah Xətəidən, Məhəmməd Əmanidən, Sarı Aşıqdan, Məhəmməd bəy Aşıqdən, Aşıq Pəridən və digərlərindən gələn ənənənin təsiri müşahidə olunur. Hətta bir cəhəti deyək ki, Sarı Aşığın bayatılarının müəyyənlişməsi sahəsində folklorşünas alimlər müxtəlif vaxtlarda araşdırmalar aparsa da, yenə mübahisə doğuracaq məqamlar qalmaqdadır. Bu özlüyündə xalq ruhuna yaxınlıq

məsələsindən irəli gəlir. Teymur müəllim də ruhu, təbiəti etibarilə xalqın zəngin düşüncəsi ilə bağlı olanlardandı. Onun həm elmi, həm də bədii kontekstdə yazdığı əsərləri, eləcə də bayatıları bir-birini tamamlayır. Bir növ akademikimiz haqqında bütöv təsəvvür yaradır. Bayatı zaman etibarilə keçmişə bağlanır, onun əks-sədası kimi görünür. Burada ötüb keçən günlər, vaxt, zaman dil açır, kövrək xatirələr danışılır. Gələcəyə hesablanan, nəticə çıxarılmalı yol-ərkan təsirində nəzərə çarpır. Onu da əlavə edək ki, bu bütün şifahi ədəbiyyat örnəklərində belədir. Nağıllarımız, əfsanə, əsəti, rəvayətlərimiz, dastanlarımız və s. hamısı bu prinsipə yüklüdü. Tərbiyə-əxlaq məbədidir. Teymur Bünyadovun da bayatılarında bu düşüncə, ruh davamlı olaraq qorunur. Mənim nəzərimdə bu bayatılar yazılmayıb, hansısa duyğudan, ağrıdan, sevincdən yoğrulub, necə deyərlər gahdan yaranıb. Teymur müəllimi dilləndiribdi.

Kitabın birinci cildində başlanğıcda «Ana laylası» adında bir yazı verilir. Burada bayatı, onun spesifikasi, mahiyyətində daşınanlar və s. haqqında qısa, lakin olduqca dərin bilgi var. Çox maraqlı olaraq vurğulanır ki, «bayatı ayrı-ayrı sənədlərin sənəsindən qopan, dövrün, zamanın sınağından çıxan, könullərdə yuvalanan, xalqlaşan, xalqın adından əbədiləşən mədəniyyət abidəsi, beşik nəğməsi, ana laylası, fikir dünyası. Min arzu diləkdi, döyünən ürəkdi». Göründüyü kimi, bu sətirlər bizə bayatı, onun möcüzəsi ilə bağlı olduqca dərinliklərə gedib çıxacaq bilgi verir. Biz hər bir folklor nümunəsinə tək-cə söz kimi yox, eyni zamanda ona xalqın tarixinin, məişətinin, yaşayışının bir parçası kimi baxmalıyıq. Hər bir nəğmə özündə böyük zamanları ehitva edir, keçmişimizdən xəbər verir. Nəsillərin düşüncələrinin, həyat faktlarının daşıyıcısı, ötürücüsü funksiyasını yerinə yetirir. T. Bünyadovun bayatılarında da bu ruh hakimdir.

Dolan gəz,
Gözüm, könlüm dolan gəz.
Anam birdi, vətən tək,
Dur başına dolan gəz.

Bayatı bizim nəzərimizdə bir istiqamətdə əxlaq toplusudu. Söz xatirinə söz kimi yaranmayıb. Burada keçmişin, gen yaddaşının təfərrüatı ilə daşınan çoxlu məqamlar var. Yuxarıdakı nümunədə də bu aydınlıqla əksini tapır. «Anam birdi, vətən tək» qənaəti bizlərə ana və vətən müqəddəsliyini, onların heç nə ilə müqayisə olunmayacağını, böyük sevgini aşılır. Xalq bayatılarımızda da bu fikir «bu dünyada şirin şey bir anadır, bir vətən» deyimində qorunur. Akad. T.Bünyadov yuxarıda verdiyimiz bayatının altında təsirli məqamlara toxunaraq yazır: «Anam dünyasını tez dəyişdiyindən uşaqlığımda ana laylasına, ana nəvazişinə həsrət qalmışam. Nənnimi yırğalayanım, şirin-şəkər bayatılarla uyudanım olmayıb. Acı taleyimlə barışmışam, laylamı da özüm çalmışam, bayatımı da özüm oxumuşam». Bu sətirlər Teymur müəllimin bayatı kövrəkliyini, həyatın hansı çətinliklərini keçib gəlməsini aydınlıqla göstərir. Azərbaycan bayatıları, eləcə də Teymur müəllimin bayatıları kövrək duyğuların dil açıb danışması hadisəsi kimi görünür. Yoxsa bu qədər təsirli və yaddaqalan olmazdı.

Kitabdakı bayatılar hamısı ayrı-ayrı başlıqlar altında verilir. Bu bütün cildlərdə belədir. Lakin hansı başlıqla adlanmasından asılı olmayaraq hamısı müxtəlif mövzular üzrə qruplaşdırılır. Sadəcə olaraq başlıqlar da həmin mövzunun ümumi mahiyyətinə xidmət etmək məqsədi daşıyır. Burada bir istiqamət kimi vətən, torpaq sevgisi, ana-ailə məhəbbəti, sevgi duyğuları, əxlaq-tərbiyə və s. əksini tapır. «Başı çalmalı dağlar» adı ilə çıxan üçüncü cildə T.Bünyadov bayatı haqqında özünün maraqlı qənaətlərini verir. Təxminən bir səhifədən də az yazıda bütünlükdə bayatının spesifikasiyasını açır. Onun nə qədər geniş mahiyyət kəsb etməsini, hikmət dünyası olmasını qeyd edərək yazır: «Bayatı, bayatı! Xalqımızın hikməti dünyası, heyrət aləmi. Millətimizin cahana, bəşərə bəxş etdiyi şah əsəri. Mahnı, şərqi, şeir-sənət məbədi. Sinədəftərlərin sinəsindən süzülüb gələn, zamanın sınağından çıxan, qəlblərdə qərar tutan, yuvalanan, xalqlaşan, xalqın adından əbədiləşən əvəzsiz

mənəviyyat abidəsi, beşik nəğməsi, fikir dünyası». Bu sətirlər bizə çox-çox dərin mətləblərdən, əsrlərin o üzündən, ulularımızın iç aləmindən xəbər verir. Onu da qeyd edək ki, bayatılar insan yaşının, həyatının ahıllıq çağının məhsuludur. Məhz bayatılar bir forma kimi yaşın, həyatın kövrəkliklərini sabahlara daşıyır. Ulularımızın bütün kövrəkliyi bu səbəbdən də bayatıların ruhuna hopmuşdur. T.Bünyadovun bayatıları bu anlamda kövrəkliyin, vətən sevgisinin, həyat eşqinin nümunəsidir.

Daş daşı,
Yar qayanı, daş daşı.
Qürbətdə şah olunca
Vətəndə daş daşı.
Və yaxud da bir başqa bayatıya fikir verək.
And için,
Ər oğullar, and için.
Bu torpağı qoruyun,
Bu vətənə and için.

Azərbaycan xalqı tarixən böyük savaşlardan, ağrılardan keçib. Torpaqlarımız zaman-zaman yağ düşmənlərin marağında olub. Lakin bütün ağrılara, düşmən maraqlarına baxmayaraq mərd, igid oğulların sayəsində ulularımız heç bir düşməyə baş əyməyiblər. Geri çəkiliblər, müəyyən zamanlarda çətinliklərlə üzləşiblər. Ancaq son döyüşü gözləyiblər. Əmin olublar ki, son döyüş qələbədir. Qəhrəmanlıq dastanlarımız «Yaradılış», «Törəyiş», «Şu», «Ərqənəkən», «Kitabi-Dədə Qorqud», «Oğuz Kağan», «Manas», «Alpamış», «Canqar», «Corabatır», «Edige», «Koroğlu» və bu silsilədən olan digər dastanlarımız həmin qəhrəmanlığın vətən sevgisinin nümunəsidir. Bunlar sadəcə olaraq hansısa bir tarixin, tarixi hadisənin əks-sədası deyil, böyük zamanları, qəhrəmanlıqları ümumiləşdirən abidələrdir. Bayatılarımız da belədir. Bu bayatılara hansısa ovqatın ifadəsi kimi baxmaq çox azdır. Hər hansı bayatı, şeir nümunəsi, bədii fakt özündə xalqın hansısa taleyüklü məsələsindən keçib daşlaşır. Nəsil-nəsil ötürülərək

yaddaşlarda yaşam haqqına sahib çıxır. T.Bünyadovun kitabındakı bayatılarda da eyni düşüncənin, duyğuların daşındığının şahidi oluruq. Qürbət, qəriblik ədəbiyyatımızın (həm şifahi, həm yazılı) həmişə ən təsirli mövzularından biri kimi işıqlandırılıb. Xalq poeziyasında, şifahi düşüncədə – nağıl, dastan, bayatı və s. örnəklərimizdə qəriblik bir istiqamət kimi vurğulanıb. Bayatılarımızda «qürbətdə şah olunca vətəndə dilən göz» ifadəsi var. Teymur müəllim isə buna özünün əlavəsini edir, «qürbətdə şah olunca vətəndə daş daşı» deyir. Qəribliyin ən bariz nümunəsini «Aşığı Qərib» dastanında görürük. Sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra Azərbaycan böyük fəlakətlərlə, ağrılarla üz-üzə qaldı. Tarixi torpaqlarımız, Qərbi Azərbaycanımız itirildi. Azərbaycan təcavüzə məruz qaldı. Neçə-neçə kəndlərimiz dağıldı. Maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrimiz yerlə yeksan edildi. Xalqımızın böyük bir hissəsi qaçqın, köçkün həyatı yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Qarabağımız işğal edildi. Məhz T.Bünyadovun yuxarıda verdiyimiz bayatıları, eləcə də üç cildliyin hər birində böyük bir hissəni həmin ağrılarla dolu olan bayatılar tutur. Burada bir ağsaqqal nəsihəti, vətən sevgisinin aşılınması, torpağın göz bəbəyi kimi qorunması ideyası var. Ona görə də ər oğullarına müraciətlə bu torpağa and içək, onu qoruyaq deyir.

Yurda sarı,
Yurd evi, yurda sarı.
Öləndə qibləyə yox,
Basdırın yurda sarı.

Bütün bunlar və bu kimi bayatılar bütünlükdə insanlığa əxlaq, torpaq sevgisi aşılayır. Bir növ məktəb rolu oynayır. Məhz ulularımız öz taleyini, gələcəyini bu amallara, xoş arzulara bağlayırdılar. Onlar çalışırdılar ki, sabah üçün hərtərəfli, igid, sinəsi vətən sevgisi ilə dolu bir nəsil yetişdirdinsinlər. Və əmin olsunlar ki, yurda, torpağa bağlı insanlar yetişdirə biliblər. Ona görə də T.Bünyadovun kitabında mühüm hissəni nəsihətamiz xarakterli bayatılar

təşkil edir. «Ağayana, bəyxasiyyət olun. Ağır olun, ağır durun. Yerinizi də bilin, hərəkətinizi də, çəkinizi də. Eldə-obada ad çıxarın, ad qazanın, şərəf duyun. Hörmətiniz, izzətiniz artıq olsun. Dildə-ağızda gəzin. Adınız uzaqlara yayılsın, hüdudları aşsın. Çalışın həmişə öndə gedin, öncül olun. Sayılın, seçilin». Bu üçüncü cildə «Nəsihətim, vəsiyyətim sizlərə» adlı bölməyə yazılmış sözdür. Akademik T. Bünyadov bütün cildlərdə bayatıları mövzular üzrə qruplaşdırıb və hər birisinə həmin mövzunun axarında bir söz də yazıb. Bu bir növ giriş səciyyəsi daşıyır. Bayatılarda olan fikirləri ümumiləşdirmə məqsədinə xidmət edir.

Aparar,
Sevən könül aparar.
Əsli-kökü olanı
Əsilzadə aparar.

Başdan gəlir,
Binadan, başdan gəlir.
Ağsaqqallıq, əzizim,
Kök-soydan, başdan gəlir.

Xalq bayatılarımızın birində «əsil al çirkin olsun, bədəsil gözəl alma» ifadəsi var. Bu tip misallar bütün folklor nümunələrimizdə – atalar sözü və məsəllərimizdə, nağıl, əfsanə, rəvayətlərimizdə, dastanlarımızda bir xətt kimi yaşanır. Ulularımız təsadüfi deyil ki, bu qənaətlərini tarixin sınağından keçirərək məiyyətimizin, düşüncəmizin yaddaşına veriblər. Teymur müəllim də həm xalq məişətinin bilicisi, həm də böyük həyat təcrübəsi olan işıqlı şəxs kimi bunları görüb yaşamışdır. Ona görə də o, bir ağsaqqal, ziyalı kimi bayatılarında bu məqamlara xüsusi diqqət yetirir. Və gələcək nəsillərə bilib-gördüklərini, müşahidələrini çatdırmağı bir məqsəd kimi qarşısına qoyur. Doğurdan da belədir, elə şeylər var genlə, köklə daşınır. Xalq məsəllərinin birində xüsusi olaraq vurğulanır «quyuya su tökməklə su olmaz, gərək quyunun özündən su olsun». Teymur müəllimin

«nəsihətlərim, vəsiyyətlərim» dediyi bayatılarda da bu ruh hakim kimi aparıcı xətdə dayanır.

Bütün yaradıcılarda olduğu kimi, T.Bünyadovun bayatılarında da ictimai motivlər, həyatın əzablarından, taledən giley özünə yer tapır. Məşhur İran hökmdarı Kiaksar «heç kəsin taleyi axıra qədər üzünə gülməyib» söyləyirdi. Dünya xeyirlə şərin, yaxşıqla pisliyin mübarizəsindən ibarətdir. Bütün dini kitablar, insan düşüncəsi son olaraq haqqın bərpasına, ədalətin qalib gələcəyinə inam ifadə edib. Ədəbiyyatımız bizə məlum olan ilk nümunəsindən son nümunəsinə qədər bu ideyaya köklüdü. Klassiklərimizin yaradıcılığı bizə məhz xeyirxahlığı, yaxşılığı, kimsəsizlərə, köməksizlərə əl tutmağı təlqin etmədədi. Bu istiqamətdə əvəzsiz nümunələrlə bədii düşüncəmiz səciyyələnir. Son dövrün hadisələri, dünyada gedən proseslər, insanlığın dəyərdən düşməsi bu tip əsərlərin yaranmasına daha çox ehtiyac doğurur. Hələ XI əsrdə Əhməd Yügnəkli «hanı, hara getdi insanlıq hayıf» söyləyirdi. Böyük N.Gəncəvi «insanda insanlıq itəndən bəri, itmiş insanlığın parlaq gövhəri» deyirdi. Akademik T. Bünyadov da həyatın, dünyanın haqsızlıqları ilə qarşılaşanda, pislikləri, baş verən oyunları, haqsızlıqları görəndə sələfləri ilə eyni xətdə dayanır. Bir növ bu haqsızlıqlara etirazını bildirir. Bəzən bu tale payı, qismət kimi görünür.

Ağlaram,
Ah çəkərəm, ağlaram.
Qurtardı ağ günlərim,
Qara günəm, ağlaram.

Belə gəldi,
Beləymiş, belə gəldi.
Hamı ağ günə çıxdı,
Bizimki belə gəldi.

Bunlar bir növ tale bayatılarıdı. Bir istiqamətdə müəllifin həyatı, həyatının müxtəlif ağırlı tərəfləri ilə bağlı yaranıbdı. Digər tərəfdən bu bayatılarda bir ümumilik,

ümuminin halını, vəziyyətini ifadə etmək məramı var. Bu bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa bütünlükdə ədəbiyyat üçün xarakterikdi. Məhz bayatılarımız, nəğmələrimiz, məsəllərimiz də həyatın sınaqlarından çıxmaqla ümumi düşüncəni əks etdirdiyi üçün xalq içərisində cilalanmaqla əbədi yaşarlıq qazanmışdı. Bu bayatıların içərisində müxtəlif səpkili giley-güzar var. Onların bir hissəsi ünvanlıdı. Daha doğrusu, dünyanın amansızlıqları, gəldi-gedəriliyi, heç kəsə baş əyməyib, pisliklərlə dolu olması və s. kimi hisslər özünə yer tapır. Dünya haqqında çox şeirlər yazılıb, çox şeirlər də yazılacaq. Hər biri də özünəməxsusluqlar, müəyyən fərqliliklərlə səciyyələnir. «Avesta»dakı «necə qurulacaq ən yaxşı həyat»dan, S.Vurğundakı «qalib gələcəkmi cahanda kamal» sualına qədər bütün olanlar dünyanın dərinə, haqqın bərpasına xidmət edir. Hətta üç min il bundan əvvəl yaranmış bir Çin ədəbiyyatı nümunəsində deyilir ki, «ədalətli adam yox, dünya əyrilərindi». Eyni düşüncə bizim aşiq yaradıcılığını, bütünlükdə şifahi və yazılı ədəbiyyatımızı izləməkdədi. Ancaq bir məsələni də deyək ki, «səməvi kitablarda vurğulanan «dünyanın qızıl dövrü» məsələsi dünyanın haqq mizanının qurulmasına istiqamətlənib. T.Bünyadovun bayatılarında da bu davamlı olaraq özünü göstərir.

Dünyadı,
Demə ki, haqq dünyadı.
Yaxşılara yamandı,
Haqqa nahaq dünyadı.

Teymur Bünyadovun bayatılarında diqqəti cəlb edən istiqamətlərdən biri həyata, dünyaya, insanlara olan sonsuz sevgidi. Bu sevginin mühüm bir hissəsində insan gözəlliyinə məhəbbət dayanır. Mövlanə Cəlaləddin Rumi deyirdi ki, «mən Leyliyə yox, onu yaradana aşiqəm». Ondan bir neçə yüz il sonra M. Füzuli «eşq dərdinin dəvasının tərkisi can olduğunu» söyləyirdi. T.Bünyadovun üç cildlik bayatılarının hər birində məhəbbət bayatıları mühüm bir hissəni tutur. Eyni zamanda digər bölmələrdə olduğu kimi bu bölməyə də

giriş səciyyəli yazı yazır. Orada deyilir: «Eşq, sevgi, məhəbbət! Doğan günəşdi, aylanan aydı, sayrısan ulduzlardı. Günəş yatağında yatar, yuxuya qala bilər. Ay qəfil görünməz olar, yoxa çıxma bilər. Ulduzlar sənə, dünya məhvərindən dönə bilər. Hamısı mümkündür. Lakin eşq məbədi sönməzlik məbədidir». Bizim şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan məhəbbət qırmızı xətt kimi keçir. Bir-birindən maraqlı nümunələrlə səciyyələnir. T.Bünyadovun da bayatıları həmin sevginin ifadəsi baxımından maraqlıdır.

Sənə gəlləm,
Yol allam sənə gəlləm.
Bir də üzünü görsəm
Gülüm, ağ günə gəlləm.

Bütün bunlar T.Bünyadovun hansı duyğular, düşüncələrlə yaşaması haqqında təsəvvür yaradır. Eyni zamanda ədəbi-elmi ictimaiyyətin arxeoloq, etnoqraf, ictimai-siyasi xadim kimi tanıdığı akademik T. Bünyadovun zənginliyinin bir başqa tərəfini – bayatı yaratmasını, ədəbiyyatımızı bir boy da zənginləşdirməsini aydınlıqla göstərir. Mövlanə Cəlaləddin Rumi «çox adamlar vardır ki, ürfandan nəsibi yoxdur, elm hafizi olmuşlar, amma Allahın həbibini ola bilməmişlər» deyirdi. Akademik T.Bünyadov bütün fəaliyyəti, xeyirxahlığı, insanlığı, insanlara qayğısı, elmi, son olaraq haqqında danışdığımız bayatıları ilə həm elm sahibi, həm də Allahın həbibini olan insanlardandı. Bu işə hər kəsə nəsib olmayan böyüklükdü, akademik Teymur Bünyadov böyüklüyüdü.

«Kredo» qəzeti, 2 iyul, 2011, №-25 (645)

MİLLİ MƏNSUBLUĞUN NÜMUNƏSİ

Azərbaycan xaqının tarixi taleyində faciələrlə, fəlakətlərlə, ağrı və məşəqqətlərlə dolu olan dövəmlər kifayət

qədərdir. Fərdlərin taleyi olduğu kimi, xalqların da taleyi var. Görünür bütün olacaqlar bu və ya digər səbəblərdən əlavə, həm də bir tale işidi. Bunu təskinlik, hardasa baş verənlərlə barışma kimi də başa düşürəm. Çünki bu taleyin arxasında böyk mədəniyyət, bəşər sivilizasiyasına müxtəlif səpkili zaman-zaman töhfələr vermə var. Daha doğrusu, taleni yazma, tarixi yaratma var. Sovetlər dönəmi bunun ən ağırlı tərəfidir. Çar Rusiyasının, onun başqa bir formada varisi olan sovetlər dönəminin türk xalqlarına, Azərbaycanımıza münasibəti həmişə təzyiqlərlə, məkrli, qaranlıqlı düşüncələrlə dolu olubdu. Görünür bu məkrli siyasətin ağırlarını hələ çox yaşayacağıq. Necə ki, indiyə qədər yaşamışıq və indi də yaşamadayıq. Azərbaycan torpaqlarının səxavətlə paylanması, bu torpaqlar hesabına Ermənistan adlı respublikanın formalaşdırılması, soyqırımlar, repressiyalar, Qarabağ savaşı, təmizləmələr, işğal olunan torpaqlar və s. hamısı bunun faktıdır. Daha doğrusu, məmləkətimizin yaddaş göynətiləridi, qan sızan yaralarıdır. Bu göynətilər mahiyyət etibarilə eyni məqsədə, funksiyaya xidmət edibdi. Bir qədər açıq desək türkçülüynün sarsıtılmasına, məhvınə yönəlibdi. Keçən əsrin otuz yeddinci ilində baş verənlər bunun bariz faktıdır. Elə deyəcəklərim də bir kitab kontekstində (ədəbiyyatşünas alim Cəlal Qasımovun «Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi» (Bakı, Nurplan, 2011) həmin məşhur otuz yeddinci ilin hadisələri ilə bağlıdır. Ancaq məsələni 37-ci il hadisələri ilə yekunlaşdırmaq da olmaz. Bu repressiya həmin vaxta qədər də olub və ondan sonra da davam etmədədi. Otuz yeddinci ilin repressiyası hadisələrin baş verdiyi vaxtdan xeyli əvvəl – bolşeviklərin gəlişinin elə ilk günlərindən göyermədə, baş qaldırmada idi. 37-ci il repressiyayı yekunlaşdırma məqsədi ilə atılmış addımı idi. Və atıldı da.

Repressiya tək-cə ayrı-ayrı fərdlərə, onların dünyagörüşünə, tutduğu amal və məqsədə yönəlməmişdi. Düzdü, burada fərdlərin ictimai, siyasi, mənəvi əqidəsi məsələsi də vardı. Ancaq baş verənlər bütünlükdə bunu

özlüyündə əks etdirmir. Ən başlıcası xalqın repressiyası idi və bütün tərəfləri ilə xalqa yönəlmişdi. Azərbaycanın elə bir kəndi, məhəlləsi olmazdı ki, bu fəlakət dalğası gedib oralara çıxmasın. Hətta bir məsələni də qeyd edək ki, burada ictimai, siyasi şüur da məsələni tamlıqla həll etmirdi. Çünki gedərgəlməzə yollalananlar arasında qara camaatın böyük bir hissəsi də vardı. Onlar nəyin baş verməsindən, hadisələrin gedişindən belə xəbərsiz idilər. Daşdan çörək çıxartmaqla yaşanacaq bir ömür yaşayırdılar. Bunlar da o burulğan dənizində axıdılırdı. Birmənalı olaraq xalqın, millətin, nəsillərin yaddaşı zədələnmirdi. Genefonduna zərbələr endirilirdi. Həmin zərbələri yaşayan nəsillərdən biri də mənim soyadını daşdığım Allahmanlılar nəslidi. Səsi alınmışlar adı ilə bu gün də yaşlı nəslin yaddaşında qalmaqdadı. Evimizdə həmin hadisələrin baş verdiyi tarixdən xeyli vaxt keçməsinə baxmayaraq həmişə bir xof, qorxu duyğusu hökm sürüb. Böyüklərimiz arasında gizli söhbətlər getdiyinin şahidi olmuşam. Həmişə də fərqi varmağa çalışmışam. Ancaq həmişə də təfərrüat açılmamış qalardı. Qazaxdan, Tovuzdan səsi alınmış adı ilə yaşadığım Kəmərli kəndində güllələnməsi yaşlı nəslin bu gün də yaddaşındadı. Uşaqdan böyüyə hamı həmin yeri indi də tarixin bir ağrısı kimi yaddaşında daşıyır. Məhz bu səbəbdən də repressiya illəri ilə bağlı hər hansı söhbət, yazı həmin an diqqətimi cəlb edir və daha çox marağımdaya dayanır. Cəlal Qasımovun «Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi» (Bakı, Nurlan, 2011) kitabı da həmin sıradadır. İlk öncə onu xüsusi olaraq vurğulayaq ki, ədəbiyyatşünas alimimiz C.Qasımov bu istiqamətdə çox gərəkli işlər görmüş tədqiqatçıdır. Onun çap olunan kitabları həmin dövrü öyrənmək üçün ən əsaslı mənbələrdəndi. Bəlkə də birincilərdən biridi. Çünki digər tədqiqatçılardan fərqli olaraq C. Qasımov həmin mənbələrə daha yaxındı. Onları öyrənmək imkanları daha çoxdu. Mən deyərdim ki, o mənbələrə bələdlik baxımından C.Qasımov əvəzsizdi. Ona görə də onun tədqiqatları faktik materialların bolluğu və hadisələri təqdim etmə, aydınlaşdırma anlamında

mühüm dəyər qazanır. Düzdü, bu hadisələr bizdən elə də uzaq zamanın faktı deyil. Yaşlı nəslin mühüm bir hissəsi həmin tarixi faciəni, xofu yaşayıblar. Düşüncələrində uzun illər sürgün, səsi alınma dəhşətləri yaşanıbdı. Müstəqillikdən sonra isə bu hadisələrin daha təfərrüatlı açılması bir istiqamət kimi ictimai, siyasi, mədəni sferanı izləməyə başlayıbdı. Onların bir hissəsi yaşlı nəslin söylədiklərinə əsaslanıbsa, digər bir qismi sənədlər əsasında təhlil olunubdu. Və bir məsələni də etiraf edək ki, həmin sənədlərin ardıcıl şəkildə ictimaiyyətə təqdim edilməsi ətrafında da fikir ayrılıqları nəzərə çarpıbdı. Ancaq C.Qasimov o sənədlərə bələd bir tədqiqatçı, ədəbiyyatşünas kimi lazım olanları məqalə, kitab səviyyəsində açmaq yolunu tutubdu. Bunu tədqiqatçının bir-birindən maraqlı əsərləri də aydınlıqla göstərir. Həmin kitablar repressiya illərinin ağrılarını, fəlakətlərini, sitəmlərini dərk etmək üçün kifayət qədər material verir. «Abdulla Sur və əsərləri» (1995), «Əsrin qiyamət çağı» (1997), «Yaddaşın repressiyası» (1997), «Repressiyadan deportasiyaya doğru» (1998), «Yaddaşın bərpası» (1999), «Cavidi məhbəsə aparan yol» (2007) və s. kitabları bunu bütün tərəfləri ilə aydın şəkildə göstərir.

Ədəbiyyatşünas C.Qasimov «Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi» kitabında bir məqamı çox doğru olaraq vurğulayır: «Tarixin bizə lap yaxın dövründə milli folklorun görkəmli nümayəndələri hesab etdiyimiz bir çox el sənətkarları poeziyanın həm mənəvi, həm də coğrafi məkanından didərgin salındı. Bolşevik-erməni qurşunu Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Aşıq Musa, Aşıq Ələsgər, Vaqif, Natəvan, Üzeyir, Bülbül və onlarla başqalarının məzarından – büstündən öncə sözünə, şeiriyyətinə – ürfani təfəkkürünə deydi. Qərbi Azərbaycanda, eyni zamanda Dağlıq Qarabağda yalnız məzarlar deyil, ruhlar da didərgin düşdü. Tragik-dramatik situasiyalar o zaman daha global vüsət alır ki, doğma tarixi torpaqda ruhlar, həm də aşıq və aşıq ruhları didərgin salınır» (səh. 28-29). Bu nümunə son dövrün olayları timsalında təqdim olunur və deyərdim ki, təkəcə son dövrün

deyil, tarixin bəlli olan və olmayan çox-çox dərinlərdən gələn məşəqqətlərini özündə ehtiva edir. Müəllif bəlkə də fərqiñə elə də varmadan son dövr tarixi olayları vurğulayır. Ancaq vətəndaşlıq duyğusu, milli özünüdərk, bütünlükdə milli ruh üzərində köklənmə daha dərinlərdə olanları və alt qatda yaşananları da düşünməni zəruri edir. Məhz bu səbəbdən də «məzarından - büstündən öncə sözünə», «ürfani təfəkkürünə» hücumlar edildiyi vurğulanır. «Aşiq və aşiq ruhların didərgin salınması» bir vətəndaşlıq duyğusu ilə, milli mənsubluğun ağrısı ilə təqdim olunur. Onu da əlavə edək ki, ədəbiyyatşünas alimimiz C. Qasımov təkcə bunları təqdim etməklə kifayətlənmir, həm də təqdim etməyə qədər və təqdim etmə prosesində onları yaşayır.

Bolşeviklərin həyata keçirdiyi siyasət bir istiqamətdə mənəvi dəyərlərin, milli düşüncənin sarsıdılmasına yönəlmişdi. Bu türk xalqlarında daha məqsədli və ardıcıl şəkildə həyata keçirilmədə idi. Və məhz ona görə də gizli və açıq şəkildə aparılan işlərin tərərüatı tükürpədicə bir təsir yaradır. Etiraf edək ki, on doqquzuncu əsrin sonu, iyirminci yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni həyatında kifayət qədər rəngarənglik müşahidə olunur. Bir-birindən maraqlı fikir, əqidə axınları özlüyündə nikbinlik yaradır. İnkişafın daha uğurlu gedşinin gözlənildiyindən xəbər verirdi. Ancaq sovetlər imperiyası həmin uğurların qarşısını son dərəcədə fiziki və mənəfi yox etmələrlə, sarsıtmalarla almaq yolunu tutdu. Bunu ziyalı mühitinə bütün istiqamətlərdə olan münasibət bir aydınlığı ilə göstərir. Bəli, bir həqiqət var ki, təkcə həmin ağrıları ziyalı mühiti çəkmədi. Bütünlükdə xalq, xalqın ayrı-ayrı təbəqələri, böyükdən-kiçiyə hamı daşmalı oldu. Azərbaycanımızın bu başından o başına bütünlükdə məmləkət yaşadı. Min illər boyu formalaşan mədəniyyətimiz, mənəvi dəyərlərimiz, mədəniyyət abidələrimiz həmin hücumla sürükləndi. Təkrar qeyd edək ki, təkcə H.Zeynallı, V.Xuluflu, S.Mümtaz, B.Behcət, Ə.Abid və başqaları yox, bütünlükdə məmləkət olanları ilə bu repressiya maşınından keçdi. Hərə onu bir cür

yaşadı. Ədəbiyyatşünas alimimiz C.Qasimov bütün bu olacaqları Azərbaycan folklorşünaslığı kontekstində açır. Kitabda problem iki bölmədə ümumiləşdirilir. İlk olaraq «Ortaq türk-islam mədəniyyəti totalitarizm dövründə» problemi araşdırılır. «Qədim türklər ilk piktoqrafik və ideoqrafik ədəbi-bədii yazı nümunələrini üç Qoşa çay (Dəclə-Fərat, Orxon-Yenisey, Kür-Araz) arasında yaratdılar. Bu qoşaçaylararası mədəniyyət nümunələri – Şumer mətnləri gil lövhələrə, «Avesta» dəriyə, İssık yazısı» gümüş cama, «Orxon-Yenisey» sal daşlara, «Gəmiqaya» və «Qobustan təsvirləri» açıq səma altındakı qayalara həkk edilib. Bunlardan əvvəl isə sözün, fikrin yazı məkanı, ilk yazı taxtası sinə («sinədəftər» ifadəsində olduğu kimi) və yaddaş olub. Sinədə və yaddaşda yaranan, sonra isə ilk yaradıcısını, müəllifini itirən, lakin xalq tərəfindən get-gedə təkmilləşdirilən, cilalanan, zaman-zaman yaşadılan, bir epitet kimi gələcək nəsillərə ötürülən maddi və mənəvi mədəniyyət nümunələri folklor adlanıb. Elə qədim gil və daş kitabələrdə qorunub günümüzə qədər gələn folklor örnəkləri də sinədən, yaddaşdan kitabələrə və kitaba süzülüb. Əlyazma kitabədən çap kitaba gedən yol da hamar olmayıb. Tarixin müxtəlif dövrlərində kortəbii surətdə qayalarda, gil lövhələrdə, taxta və metal üzərində yazıya alınan nümunələr ilk dəfə Mahmud Kaşğarının «Divani-lügət-it türk» əsərində sistemli və düşünülmüş yazıyaalma ilə yeni mərhələnin əsasını qoyub. XI əsrdən XIX yüzilliyə qədərki böyük bir tarixi dövrdə Azərbaycandakı əlyazma kitabdan çap kitaba keçid əvvəl dövrü mətbuatda – «Əkinçi», «Ziya», «Kəşkül», «Kavkaz», və «SMOMPK» məcmuəsində reallaşır, özünün çap kitab mərhələsinə isə folklorşünas Məmmədveli Qəmərlinin 1899-cu ildə nəşr etdirdiyi «Atalar sözü»ndə çatır» (səh-36-37). Burada böyük bir zamanın, mədəniyyət tarixinin, maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrinin, düşüncənin ümumiləşdirilməsi var. Bu ümumiləşdirməyə tarixin özünün ümumiləşdirilməsi, kiçilib gəlinən yolun bir yaddaş faktı kimi xatırlanması hadisəsi olaraq da yanaşmaq

mümkündü. Böyük mədəniyyətin yaradıcıları həmişə də böyük sınaqlardan keçir. Türk xalqlarının keçib gəldiyi yol, ona qarşı aparılan gizli və açıq savaqlar bunun bariz faktıdır. Gil lövhələr, dərilər, gümüş qablar, açıq səmada olaq qayalar hamısı tarixin ayrı-ayrı dövrlərindən bizə daşınan mədəniyyət hadisəsidir. Bununla təkcə türkün yaratdığı mədəniyyəti öyrənmirik, bu məsələnin bir tərəfidir. Onun digər tərəfində bəşər sivilizasiyasının min illərlə ölçüləcək tarixinə nəzər salırıq. Çünki bütün olanlar nəinki incəliklərinə qədər, hətta mindən biri zamanımıza qədər belə gəlib çatmayıbdı. Olanlardan çıxış etməklə böyük mədəniyyət layları, dövrlər haqqında təsəvvürlərimizi ümumiləşdiririk. Düşünəndə ki, gil lövhələrdəki, qayalardakı təsvirlərdən kitaba qədər bəşər övladı hansı yolu keçmişdir, nələrlə qarşılaşmışdır və nələri yaşamışdır? Bu çox çətin, həm də müəmmalarla dolu olan baş sındırmalı məsələdir. Ancaq tarixin bizə çatdırdığı mədəniyyət hadisələri bu qaranlıqlara işıq tutur və düşünməni zəruriləşdirir. Bizə yaxın olan dövrün hadisələri, siyasi olayları heç şübhəsiz müxtəlif zamanlarda və müxtəlif formalarda bizə qədər təkrarlanıbdı. Bunu şifahi və yazılı mədəniyyət faktlarımızda da görürük. Hamısı həmin böyük mədəniyyətin sarsıtılmasına yönəlikli işlərdi. Və olanlar bizə çatanlardı. Heç şübhəsiz yox edilənlər, itirilənlər də var. Sovtlər imperiyasının türk xalqlarına, o cümlədən Azərbaycana qarşı yeritdiyi siyasət tarixin amansızlıqlarının tipik nümunəsidir. Bütün bu hücumlarda millətin genetik yaddaşı, özünüdərək və özünü müdafiə instinkti başlıca rol oynayır. Mərhum prezidentimiz H.Əliyevin «bizim milli mənəvi dəyərlərimizdən böyük sərvətimiz yoxdur» (səh. 29) fikrini xüsusi olaraq vurğulayan ədəbiyyatşünas C.Qasımov yaddaşın bərpası məsələsini bir problem kimi qaldırır. Çünki bütün olanlarımız, itkilərimiz ən yaxşı halda yaddaşın bərpasında mümkündür. Yolumuz bu bərpadan keçir. «Bu baxımdan müasirliyə gedən yol Avropadan gələn videokasetlərdən, internet klublardan, rok və cazlardan keçmir, xalqın uzun illər yaratdığı və yaşatdığı milli-mənəvi

dəyər və sərvətləri – milli düşüncənin məhsulu olan xalq yaradıcılığını (söz sənətindən, şifahi xalq ədəbiyyatından, musiqi sənətindən – el nəğmələrindən, muğamlardan, el sənətinə – xalçadakı ilmələrə qədər...) mənimsəməkdən başlanır. Yalnız milli dəyərlər mənimsədildikdən sonra Qərb mədəniyyətindən nəyi əxz etməyin, nəyi kənara itələməyin mümkün kriteriyaları, meyar və ölçüləri müəyyənləşə bilər. Fikrimizcə, bunun üçün ilkin olaraq xalqın keçmişini, milli mentalitetini, adət-ənənəsini, milli psixologiyasını, maddi-mənəvi abidələrini, musiqisini, muğamlarını, dilini, dinini, tarixini ...dərindən bildikdən sonra nəyin pis, nəyin yaxşı olduğunu müəyyən etmək olar. Bütün deyilənləri kamil şəkildə mənimsəmək üçün ilk öncə yaddaş bərpa olunmalıdır. Yaddaşın bərpa olunması üçün yadların yağmaladığı və özəlləşdirdiyi örnəkləri böyük səbrlə, elmi-nəzəri araşdırmalarla üzə çıxarmalı və tədqiq etməliyik» (səh.45-46). Qərbin bu gün Şərqə, bütünlükdə türk xalqlarına yönəlikli siyasətində məhz bir istiqamətdə tarixi yaddaşın sındırılması, özünə lazım olan düşüncənin formalaşdırılması dayanır. Bunun yeganə doğru yolu məhz seçimin doğru müəyyənləşməsidir. Elə keçən əsrdəki sovetlər imperiyasının yeritdiyi siyasət, repressiyalar, təqiblər, sürgünlər, gizli və açıq şəkildə baş verən olaylar bunun bir faktıdır. Və həmin hadisələr bir başqa formada yenə də davam etmədədir. Sovet totalitarizmində 37-ci il repressiyası Azərbaycanın həmin tarixi yaddaşını, genefondunu, bütün tərəfləri ilə bel sütünunu sındırmağa hesablanmışdır. H.Zeynallıya, V.Xuluflyaya, S.Mümtaza, R.Axundova, Y.V.Çəmənəmənliyə, Ə.Abidə, H.Cavidə, M.Müşfiqə. A.Sura və onlarla, yüzlərlə bu sıradan olanlara yönəlmiş repressiya hadisəsi bunun nümunəsidir. Prof. C.Qasımovun «Milli mənəvi dəyərlərin daşıyıcılarının repressiyası» başlığı altında verdiyi yazılar bunu bütün tərəfləri ilə aydınlaşdırır. Burada bir üstün cəhət var, bu da ondan ibarətdir ki, deyilənlər sənədlər əsasında şərh olunur. Düzdür, əvvəllər ümumi şəkildə, bəzən də bir qədər ötürüldükdə həmin

hadisələrdən informasiyaları oxuyurduq. Repressiyalar haqqında bir qədər qapalıqla, təfərrüata varması çətin olan məqalələr yazılırdı. Ən yaxşı halda hamı bilirdi ki, bunlar otuz yeddinci ilin məşəqqətlərini yaşayıblar. Lakin prosesin necə getməsi, xalqın milli düşüncəsinin hansı təzyiqlərlə sarsıtılması məsələsini elə də aydınlığı ilə izləyə bilmirdik. Bunları prof. C.Qasımov ədəbi ictimaiyyətə daha aydınlığı ilə (dindirmə faktları əsasında) çatdırır. «Firidunbəy Köçərlinin müəmmalı ölümü, yaxud gümandan həqiqətə», «Bəhlul Behcət, yaxud təhrif olunmuş bioqrafiya», «Salman Mümtaz və kitabxanasının taleyi», «Yusif Vəzir Çəmənəminli, yaxud 169 №-li istintaq işi», «Bir folklorşünas alimin taleyi, yaxud Vəli Xuluflu», «Xalqın sərvətini toplayan «xalq düşməni», yaxud Hənəfi Baba oğlu Zeynallı», «Əhmədov Əmin Abid, yaxud Türkiyədə təhsil almağın nəticələri» başlığı altında aparılan araşdırmalar hər birisi həmin dövr haqqında bütöv təsəvvür yaradır. Bu o təsəvvürü də yaradır ki, repressiya tək cə həmin şəxslərə qarşı çevrilməmişdi. Təkrar qeyd edək ki, belə düşüncədə olmaq məsələnin mahiyyətini daraltmaq olardı. Əsl həqiqətdə bütünlükdə xalqa, xalqın tarixinin, mədəniyyətinin, milli-mənəvi dəyərlərinin sardılması istiqamətində düşünülmüş, məqsədli siyasət idi. Çünki yuxarıda adları sadalanan şəxslər öz canlı fəaliyyətini xalqın milli düşüncəsinin, mənəvi dəyərlərinin qorunusu istiqamətində nizamlamışdılar. Və bunu vətəndaşlıq, milli qürur hissi kimi qəbul edib uca tutmuşdular. Onlar sözün həqiqi mənasında milli mənsubiyyətin ağrısını çəkirdilər və o səbədən də cəzalandırılırdılar. Günahları məhz türkçülüklərində, xalqın mənəvi sərvətinə sahib durmalarında, mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı kimi örnək olmalarında idi. Lakin imperiyanın maşını unudurdu ki, bu böyük əqidə sahiblərini fiziki cəhətdən məhv etməklə, ailələrini, nəsillərini sarsıntılar içərisində saxlamaqla məsələ bitmir. Onun hansısa zamanda qayıdışı da var. Bu qayıdış elə baş verdiyi zamandan xalqın içərisində yaşayırdı. Daha doğrusu, atadan oğula tarix kimi ötürülür, bir növ

yaşadılırdı. Və son olaylarda, imperiyanın süqutundan sonra indi o olaylar ortadadı. Həmin böyük simalar, xalqın, millətin milli-mənəvi sərvətinə, mədəniyyətinə sahib duranlar, bu istiqamətdə ömrünü şam kimi əridənlər bir milli mənsubluq abidəsi yaradıblar. Fəaliyyətləri ilə sabahımız üçün örnəyə çevriləblər. Müasir elmimizin, mədəniyyətimizin, milli düşüncəmizin ağırlığı müəyyən mərhələ kimi onların çiyinlərində olubdu. Bu gün də, sabah da onlar milli mənsubluğun nümunəsi kimi örnəkdi. Artıq yol bəllidi. Bizim ən böyük amalımız isə bu yolu şərəf, ləyaqət və mənlük duyğusu ilə davam etdirməkdi.

«Kredo» qəzeti, 9 iyun, 2012, №-23 (688)

MADDİ MƏDƏNİYYƏTİMİZ, MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Maddi mədəniyyət abidələrinin qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə çatdırılması özlüyündə ən ümdə məsələlərdəndir. Bu təkcə bir xalq, millət, dövlət səviyyəsində olan iş deyil, bütünlükdə bəşər sivilizasiyası üçün əhəmiyyətli, həm də əvəzi heç nə ilə müqayisə edilməyəcək bir problemdir. Məhz son dövrlərdə xalqların millilik zəminində üzünü həmin problemə çevirməsi sevindiricidir. Məsələ hansısa xalqın, hansısa regionun maddi və mənəvi mədəniyyətindən getmir, bütünlükdə dünya xalqları səviyyəsində problemə yanaşmadan, onun qorunub saxlanması və öyrənilməsindən gedir. Düzdür əvvəlki dövrlərdə, bütün iyirminci əsr boyu, lap elə on doqquzuncu yüzillikdə də bu istiqamətdə xeyli işlər görülmüşdü. Tarixi proses təsvirçilikdən nəzəri prinsip və metodların müəyyənləşməsinə qədər uzun bir yol keçmişdir. Şərq və Avropa, eləcə də bütünlükdə dünya maddi və mənəvi mədəniyyətinin araşdırılması sahəsindəki uğurlar buna nümunədi. Azərbaycanın maddi və mənəvi mədəniyyətinin

öyrənilməsi də bura daxildir. Son dövrlərdəki ekspedisiyalar, aparılan tədqiqatlar, respublika və beynəlxalq səviyyədə keçirilən simpoziumlar, konfranslar bu işlərin əhəmiyyətini bir daha göstərir. Respublikamızın müstəqilliyi bir növ bu tip araşdırmaların aparılmasına təkrarən rəvac verdi. Belə tədqiqatların problem kimi işlənməsini zəruriləşdirdi. Düzdü, əvvəlki vaxtlarda da bu tip tədqiqatlar vardı. XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərindəki məcmuə və toplularda verilən materialların müasir çağımızdakı əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmalıdı. «Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsinə dair materiallar məcmuəsi» (7 cildlik), «Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsi üzrə materiallar toplusu» (5 cildlik), «Qafqaz vilayəti və tayfalarının təsvirinə dair materiallar məcmuəsi» (SMOMPK), «Qafqazarxası rus vilayətlərinin icmalı», «Qafqaz haqqında məlumat məcmuəsi» hər birisi ayrıca tədqiqatları zəruriləşdirir. Eləcə də «Qafqaz təqvimini», «Qafqaz», «Kaspi», «Əkinçi» kimi mətbuu orqanlarında verilən materiallar buna nümunədir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, on doqquzuncu əsr rus dilli mətbuatda gedən materialları müxtəlif istiqamətdə problem kimi işləməyin zamanı çatmışdır. Daha doğrusu, onları pərakəndəlikdən çıxarıb sistemli araşdırmalara cəlb etmək özü aktual bir məsələ kimi hələ də gələcək tədqiqatçısını gözləyir. Bu arxeologiyada, etnoqrafiyada, folklorşünaslıqda da belədir. Tarix elmləri doktoru Fəzail Vəliyevin «XIX əsr-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti» (Şərq-Qərb, 2010) adlı kitabı bu mənada çox məsələlərin üzərinə işaq salır. Bir növ özlüyündə gələcək araşdırmaların istiqamətini müəyyənləşdirir.

Etnoqrafik materialların toplanması və tədqiqi ilə bağlı bir məsələni xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Bu da folklor sahəsindəki toplanmalardan fərqli olaraq burada daha ləyaqətlə işlərin görülməsidir. Yaxşı haldır ki, on doqquzuncu və daha əvvəlki əsrlərdən gələn ənənə indi də uğurla davam etdirilir. Bu iş Türk cümhuriyyətində də eyni

tendensiyada aparılır. Hətta folklor materiallarının toplanması da orada kifayət qədər uğurludur. Lakin son dövrlərdə, müstəqillikdən bir qədər əvvəl və müstəqillik dövründə bu müqəddəs işə yad əllər uzadıldı. Daha doğrusu, düşünülmüş və məkrli əlavələr edildi. Bu sırada digər bir istiqamət isə dörd divar arasında özündən qondarma nümunələrin, əfsanə, əsatir, nağıl, dastan, atalar sözü, məsəl və s. örnəklərin yaradılması istiqamətidir. Bu yolu tutanların aqibəti məlumdur. Lakin xalq yaradıcılığı sahəsində görülən işləri bütünlükdə bu cür də başa düşmürük. Son dövrlərdə də lazımı qədər uğurlu və diqqəti cəlb edəcək toplama işləri aparılır. Ayrı-ayrı regionlara ekspedisiyalar edilir. Region folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində gərəkli işlər görülür. Bu təkcə Azərbaycanı əhatə etmir, eyni zamanda ondan kənarda yaşayanların yaddaşını da yazıya gətirməyə hesablanır. Dərbənd folkloru antologiyası, Dərələyəz folklor antologiyası, Naxçıvan folklor antologiyası, Göyçə folklor antologiyası, Borçalı folklor antologiyası və s. Bütün bunlar Folklor institutunda həyata keçirilir. Bu nümunələr təkcə folklor nümunəsi kimi deyil, eyni zamanda dil, tarix, etnoqrafik fakt baxımından da böyük dəyər qazanır. Xalq yaradıcılığı haram, qondarma olanı sevmir. Onun ruhunda, mahiyyətində təbiilik dayanır. Təkrar deyirəm, etnoqrafların gördüyü işlər bu baxımdan alqışlanmalıdır. Onlar daha ləyaqətli işlər görüblər. Eləcə də folklorşünaslıqda XIX əsr boyu görülənlər, XX əsrin yetmişinci illərinə qədər aparılan toplanmalar xalqa böyük sevginin nümunəsidir. M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, E.Sultanovun, H.Zeynallının, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Əlizadənin və bu silsilədən olan digərlərinin fəaliyyəti buna nümunədir. Onların hər birinin içi xalq sevgisi ilə dolub. Ayaqlarına dəmir çarıq, əllərinə dəmir əsa alıb el-el, oba-oba gəzib xalqın zəngin yaradıcılığını tütyə kimi toplayıblar. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü cəmiyyətinin xidmətləri xalqın zəngin maddi və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsində mühüm mərhələdir.

Sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra etnoqrafiya, arxeologiya, xalq yaradıcılığı sahəsində görülənləri bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa iyirminci əsrin əvvəllərindəki vəziyyətlə, Azərbaycanı Tədqiq və Tətöbbö cəmiyyətinin gördükləri ilə müqayisə etmək olar. Fəzail Vəliyev də bu məqamlara toxunaraq yazır: «Azərbaycan etnoqrafiyasının elmi əsaslarla öyrənilməsində 1923-cü ildə yaradılan «Azərbaycanı Tədqiq və Tətöbbö cəmiyyəti»nin çox böyük rolu olmuşdur. Cəmiyyətin «Xəbərlər»ində ilk Azərbaycan etnoqraflarından Q.T.Qaraqaşlının, Ə.K.Ələkbərovun, M.V.Quliyevin, D.Şərifovun dərc etdikləri yazılarda xalqımızın maddi mədəniyyəti haqqında ətraflı məlumatlar cəmlənmişdir. Kosaoğlunun məqaləsində Qazax qəzası əhalisinin təsərrüfat məşğuliyyəti, köç yollarının marşrutu, yolların istifadə qaydaları və s. məsələlər geniş şərh olunmuşdur» (səh.14). Bütünlükdə maddi və mənəvi mədəniyyət sahəsində görülən işlər, uğurlar üçün indi həmin dövrə borcluyuq. F.Vəliyevin haqqında danışdığımız tədqiqatı üçün bir məsələni xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Bu da ondan ibarətdir ki, kitabın adında XIX əsr və XX əsrin əvvəllərindəki maddi mədəniyyət abidələrini öyrənilməsi vurğulanır. Ancaq əslində kitabda bütünlükdə əvvəlki mərhələlərə diqqət yetirilməsi nəzərə çarpır. Çünki tədqiq olunan mərhələyə qədər Azərbaycanın maddi mədəniyyəti böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. On doqquzuncu yüzillik isə onun bir hissəsidir. Mövcud araşdırmalar tədqiqat boyu fikrin əsaslandırılmasına xidmət edir, bir növ mülahizələrin dəqiqləşdirilməsi üçün vasitəyə çevrilir. Maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi ənənəsi sonrakı onilliklərdə də davam etmiş, keçən əsrin 30-40-cı illərində də diqqət mərkəzində olmuş, tədqiqatçının dediyi kimi «İ.M.Cəfərzadənin, İ.Məcədovun, D.Səfərovanın, Ə.Ələkbərovun tədqiqatlarında da Azərbaycanın maddi mədəniyyətinə dair xeyli materiallar toplanmışdır» (səh.4.). Bu araşdırmalar sonrakı mərhələlərdə həmişə artan

istiqlamətdə getmişdir. Yeni-yeni problemlərin öyrənilməsini zəruriləşdirmişdir. Azərbaycanın şimal-şərq və mərkəzi rayonlarının, Gəncəbasar bölgəsinin, Şirvanın, Muğan regionunun, Qərb bölgəsinin maddi mədəniyyətinin öyrənilməsi sahəsində görülənlər buna nümunədir.

Monoqrafiya giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. Girişdə problemin istiqamətləri, tədqiq vəziyyəti və aktualıq dərəcəsi vurğulanır. Kitabın ayrı-ayrı fəsilləri haqqında danışmadan əvvəl bir məsələni qeyd edək ki, sonnda, «İllüstrativ materiallar» adlı bölmədə verilən siklop tikililər, Azıx mağarasının ümumi görünüşü, süni mağara məskənləri, kənd yaşayış məskənləri, dağ və yarıyamac kəndlər, hasar növləri, qazma evlər, qadın və kişi geyimləri və s. özlüyündə mədəniyyət hadisəsidir. İnsanlığın, insan cəmiyyətinin inkişafının ümumi mənzərəsi haqqında təsəvvür yaradır. Bu özü bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Bir növ monoqrafiyanın əsasında bu tarixi axarı izləmə var. Birinci fəsil «Xalq yaşayış məskənləri və yaşayış evləri» adlanır. Burada problem kiçik başlıqlarla incəliklərinə qədər açılma məqsədi daşıyır. İlk olaraq yaşayış məskənlərinin tip və növləri haqqında danışılır. Bir məqam xüsusi olaraq vurğulanır, «yaşayış məskənlərinin tarixi çox qədimdir. Bəşər cəmiyyəti yarandığı vaxtdan yaşayış məskənləri də mövcud olmuş, insan kollektivinin təsərrüfat fəaliyyətindən asılı olaraq onların müxtəlif tip və formaları yaranmışdır...

Yaşayış məskənlərinin etnoqrafik cəhətdən öyrənilməsinin elmi və praktik əhəmiyyəti vardır. Belə ki, hər hansı bir ərazidə yaşayan xalqın yaşayış məskənlərinin tip və formalarını müəyyənləşdirmədən həmin xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətini, təsərrüfat məişətini, adət-ənənələrini, sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf səviyyəsini, ictimai məişətini və s. mükəmməl öyrənmək mümkün deyildir» (səh. 19). Bu doğurdan da belədir və kitabda da yüzə-yüz bu tezisə əməl olunur. Təbii və süni yaşayış məskənləri və onun spesifikasiyası Qarabağ, Xanlar, Şamaxı, Gədəbəy, Kəlbəcər, Zəngilan,

Naxçıvan, Qubadlı, Lerik, Laçındakı faktlar əsasında açılır. Onu da deyək ki, kitabda bir fakt zənginliyi var. Bu iş müəllifin faktik materiallara bələdliyini göstərir. Təbii yaşayış məskənlərindən tutmuş, neolit dövründəki süni yaşayış məskənlərinə, oradan da iyirminci yüzilliyin əvvəllərindəki yaşayış məskənlərinə qədər hamısına burada ümumiləşdirici münasibət, tarixi axarda prosesi, daha doğrusu inkişafı izləmə var. Bundan sonra həyətlər, ev tikintisində istifadə olunan inşaat materialları, ev tipləri və inşaat texnikası, evlərin plan quruluşu, müvəqqəti yaşayış evləri, yaşayış evlərinin daxili sahmanı, ev tikintisi ilə bağlı xalq adətləri, təsərrüfat tikililəri ətraflı şərh olunur. Heç şübhəsiz tarixi axarda ilkin mərhələdən başlayaraq sonrakı mərhələlərdə, yüzilliklər keçdikcə insanların məişətində, ictimai, mədəni həyatında olan dəyişikliklər onların ev tikilişinə də təsirsiz ötüşmürdü. Azərbaycanda ev tikməyin tarixi ənənəsi olub. Bu özlüyündə mədəniyyət hadisəsidir. Bütün olanlar demək olar planlaşdırılmış şəkildə aparılır. Onun bir hissəsində yaşayış və təsərrüfat tikililəri dayanırsa, digər bir hissəsində, daha doğrusu tikililərin qarşısında həmişə məişət istehsal hissəsi dururdu. Burada əkin sahəsi və meyvə ağaclarının yerləşdiyi yer də müəyyən prinsipə uyurluqla olurdu. Azərbaycan relyef baxımından müxtəlif olduğu kimi, ev tikililərində də fərqlilik müşahidə olunur. Bunlar hamısı kitabda bütün tərəfləri ilə şərh olunur. Onu da qeyd edək ki, keçən əsrin otuz-qırxıncı illərində tikilən qazma, qaradam və digər tikililər az da olsa Azərbaycanın kəndlərində indi də qalmaqdadır. Bu tip evlərdə keçən əsrin əllinci illərinin axırlarına qədər demək olar yaşayış olmuşdur. Orada yaradılmış səliqə-səhman da mədəniyyət faktı kimi maraqlıdır. Əsərdə eləcə də müvəqqəti yaşayış evləri məsələsinə diqqət yetirilir. Məlum olduğu kimi, müvəqqəti yaşayış evləri maldarlıqla daha çox bağlanır. Kitabda maraqlı bölmələrdən birini «Ev tikintisi ilə bağlı xalq adətləri» təşkil edir. Heç şübhəsiz ev tikməyin tarixi qədər də onu izləyəcək adətlər, inamlar var. Bu gün də Azərbaycanın

demək olar bütün rayonlarında həmin ənənəyə az və ya çox dərəcədə əməl olunur. F. Vəliyev bu bölmədə müxtəlif regionlardan topladığı faktik materiallar əsasında məsələni şərh edir. Bu bölmə mənim yadıma yaşadığım kənddə, bizim evimizdən təxminən yüz metr aralıda olar bir əhvalatı saldı. Belə ki, uşaq vaxtı evimizdə və qonşuluqla söyləyirdilər ki, o köhnə uçuq tikili yerində heç kimi ev tikmir. Neçə dəfə cəhd olunmuşdu, həmin ailə üçün uğursuzluq baş vermişdi. Sonuncu mənim uşaqlığımda oldu. Heç nəyə əhəmiyyət verməyən bir gənc orada ev tikmək qərarına gəldi. Hətta təxminən bir metrə yaxın hörüyü də qaldırdı. Və az keçmədi xəstələnib dünyasını dəyişdi. İndi həmin tikilinin qalıqları yenə də qalır. Fəzail müəllim bunlara Azərbaycan məişətində xüsusi diqqət yetirildiyini vurğulayır. «Hər şeydən əvvəl, yaşayış evi tikiləcək yerin rahat və əlverişli olmasına üstünlük verilirdi. Bu sahədə etnoqrafik cəhətdən maraqlı doğuran bəzi adətlər mövcud idi. Hər bir kəs yaşayış evi tikməzdən əvvəl, bir qayda olaraq, həmin yerin tarixi, başqa sözlə desək, əvvəlki taleyi ilə maraqlanırdı. Əgər seçilmiş sahə keçmişdə döyüş yeri, qəbristanlıq, pır, sonsuz adamın ev yeri olmuşdursa, onda həmin yerdə ev tikməyi əlverişli hesab etməzdilər..Xalq etiqadına görə, belə yer ailə üçün bədbəxtlik gətirə bilərdi» (səh. 78). Ev tikmək məsələsində digər bir sıra şərtlər də vardı. Bütün bunlar sınılanmış və tarixi prosesdə ənənəyə çevrilib yaşam haqqı qazanan məqamlar idi.

«Geyimlər və bəzəklər» adlanan ikinci fəsildə problem beş yarım bölmədə özünün əksini tapır. İlk olaraq Azərbaycan geyimlərinin tarixinə diqqət yetirilir. Mənim nəzərimdə bu cür yazıların, araşdırmaların dəyəri sonsuzdu. Bütün zamanlarda, eləcə də indiki vaxtda belə tədqiqatların aparılmasına xüsusi ehtiyacımız var. Xalqın tarixini, hansı yolu keçib gəlməsini, təkcə müharibələrlə, savaqlarla, dövlətçilik ənənələri ilə ölçmək azdır, belə məqamlarda səhvlərə, dolaşıqlıqlara yol verilə bilər. Eyni zamanda onun yaratdığı böyük mədəniyyətə, milli ənənələrinə, mərasimlərinə, folkloruna, məişətinə, o cümlədən geyim

mədəniyyətinə də diqqət yetirmək lazımdır. Bunların hamısı kompleks aparılarda daha yaxşı olur. «Xalqımızın geyim mədəniyyətinin ilkinlik çağları haqqında məlumatları arxeoloji qazıntılardan, Azərbaycan haqqında məlumat verən qədim və antik dövr tarixçilərinin əsərlərindən, qayaüstü rəsmlərdən, təsviri materiallardan və b. mənbələrdən əldə edə bilərik. Bu mənbələrin araşdırılmasından aydın olur ki, Azərbaycan ərazisində məskunlaşan ilk insanların geyimləri təbii əldə edilən materiallardan (dəri, süni liflər, yarpaq və s.) olmaqla istifadə tərzinə görə bürüncək, sarıq, örtmə və geymə kimi müxtəlif variantlarda özünü göstərmişdir. Hələ toxuculuq sənətinin meydana gəlmədiyi Paleolit və Mezolit dövrlərində ibtidai insanların əsas geyimləri dəri bürüncəklər olmuşdur. İbtidai insanlar ovladıqları heyvanın ətinə yemiş, dərisini isə yağ-piy qalıqlarından qaşovlayıb təmizləmiş, sümük bizlər vasitəsilə dəşib bir-birinə ağac sıyrıqları ilə bağlamış və beləliklə primitiv bürüncəklər əldə etmişlər» (səh.89). Bu özlüyündə bəşər övladının gəldiyi yolun geyimdə görünənləridir. Fəzail Vəliyev Azərbaycan xalqının geyimini özündən əvvəlki tədqiqatçıların qənaətlərinə əlavələrlə tarixi axarda izləmiş, ibtidai mərhələdən iyirminci yüzilliyin əvvəllərinə qədərki dövrə diqqət yetirməyə çalışmışdır. Burada arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan faktların, tarixi mənbələrin, qayaüstü təsvirlərin, ayrı-ayrı səyyahların qeydlərinin, eləcə də yazılı mənbələrin verdiyi faktların mühüm rolu vardır. Məhz bölmədə bu tam aydınlığı ilə görünür. Onu da əlavə edək ki, yazılı mənbələr sırasında xalqın məişətini öyrənmək baxımından dastanların, aşiq yaradıcılığının, klassiklərin əsərlərinin, xüsusilə «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarının yeri müstəsnaadır. «Kitabi-Dədə Qorqud» elə dastandır ki, orada xalqımızın məişətini öyrənmək anlamında misli görünməmiş informativ məlumatlar var. Bu geyim anlamında da belədir. Tədqiqatçı məhz yeri gəldikcə ondan bəhrələnir, fikrini əsaslandırmaq üçün bir mənbə kimi istifadə edir. Onu da qeyd edək ki, «Kitabi-Dədə Qorqud» və

bu tip dastanlar tək cə yazıya alındığı mərhələnin mədəniyyətini deyil, özünə qədərki mərhələlərin düşüncəsini, mədəni dəyərlərini də hifz edir. Bu ümumi məlumatdan sonra F. Vəliyev qadın geyimləri, qadın baş geyimləri, qadın ayaq geyimləri, kişi geyimləri, kişi baş geyimləri, kişi ayaq geyimləri, uşaq geyimləri, bəzəklər haqqında müfəssəl məlumat verir. Bu geyimlər özlüyündə xalqın tarixini, tarixinin bir hissəsini yaşadır.

«Yeməklər, içkilər» adlanan üçüncü fəsildə isə problem on yarımbölmədə ümumiləşdirilir. Bizə belə gəlir, bu kitab tək cə bir tədqiqat əsəri səviyyəsində əhəmiyyət kəsb etmir, həm də özlüyündə daha yeni araşdırmalara imkan yaradır. Xalqımızın keçib gəldiyi tarixi yolu işıqlandıрмаğa, problemləri açmağa işıq tutur. Çünki burada verilən təsvirlər və mülahizələr konkretliyi və dəqiqliyi ilə nəzərə çarpsa da, geniş araşdırmalar ehtiyacını doğurur. Düzdür, on doqquzuncu yüzillikdə və ondan sonra iyirminci əsrin əvvəllərində məcmuələrdə müəyyən qədər epizodik də olsa təsvirlər, yazılar yazılmış və sonrakı çağlarda bu artan istiqamətdə davam etdirilmişdir. Ancaq indi, müstəqillikdən sonrakı mərhələdə məsələlərə kompleks şəkildə yanaşmağın zərurəti yaranır. Bu fəsildə əsas qida-ərzaq məhsulları, bitki mənşəli yeməklər, ət-süd yeməkləri haqqında danışır. Eyni zamanda sonrakı bölmələrdə bayram və mərasim yeməklərinə diqqət yetirir, ehtiyat ərzaq tədarüku və saxlanması prinsipləri təhlil olunur. Bundan əlavə kitabda içkilər, qablar, mətbəx və məişət avadanlıqları da özünə geniş yer tapır. «Dünyanın bir çox əraziləri kimi, Azərbaycan ərazisinin də ilk insanın meydana gəldiyi antropogen zonasına daxil olmasını elmi tədqiqatlar çoxdan sübut etmişdir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində aşkar edilən ilk insan mağara-düşərgələrindən (Azıx, Tağlar, Qazma, Buzeyr, Zar və b.) əldə edilən daş əmək alətləri, heyvan sümükləri və s. kimi maddi mədəniyyət qalıqları söyləməyə imkan verir ki, ölkəmizin ilk sakinləri yığıcılıqla yanaşı, ovçuluq və balıqçılıqla da məşğul olmuş, onların yemək öynəsində bitki

mənşəli yeməklərlə birgə, ət yeməkləri də mühüm olmuşdur. Məskunlaşma nöqtəyi-nəzərindən daha qədim olan Azərbaycanda, şübhəsiz ki, uzun əsrlərin empirik bilik və vərdisləri hesabına yaranan, ənənəvi olaraq nəsillərdən-nəsillərə ötürülən zəngin qidalanma ənənələri mövcud olmuş, maddi mədəniyyətin bu sahəsində etnosun milli xüsusiyyəti daha aydın izlənməkdədir» (səh.153). Doğrudan da burada diqqətimizi çəkən ən birincisi, Azərbaycan ərazisinin dünyaya gələn ilk insanın beşiklərindən olması ilə bağlılığı qənaətidir. Son dövrün bir sıra tədqiqatları da bu qənaəti təsdiqləyir. Biz də bu düşüncənin tərəfdarları sırasındayıq. Fəzail müəllimin bu tədqiqatı yadımıza N.Tusin «Əxlaqinasiri»ni, Marağalı Əvhədinin «Cami-cəm»ini və bu silsilədən olan digər əsərləri saldı. Orada da ev tikmək adətləri, məişət məsələləri bu və ya digər səpkidə özünə geniş yer almışdır. Düzdür, burada bir-birindən fərqli görünəcək məqamlar var. Ən birincisi yuxarıda adları çəkilən klassiklərin əsərləri sırf bəii kontekstdə yazılmışdır. F.Vəliyevin «XX əsr-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın maddi mədəniyyəti» isə monoqrafik xarakterli bir əsərdir. Daha doğrusu, bütün mahiyyəti ilə elmi-nəzəri səpkidə yazılmış tədqiqatdır. Burada digər bir məqam etnosun qidalanma kontekstində milli xüsusiyyətinin formalaşmasıdır. Bu da özlüyündə bir günün, beş günün hadisəsi deyil, zaman-zaman müəyyənleşən məsələdir. Etnoqrafik yazılarda bədii ədəbiyyatda özünün əksini tapan təsvirlər, klassiklərimizin əsərləri bunu aydınlıqla göstərir. Bizə belə gəlir bir istiqamətdə kitabda qoyulan problemlər klassiklərimizin əsərləri kontekstində də işlənməlidir. Daha doğrusu, məqalələr səviyyəsində yazılmadan monoqrafik tədqiqatlara gəlməlidir. «Xalqımızın təsərrüfat məişətində hələ qədim zamanlardan aparıcı sahə kimi əkinçilik və maldarlıq geniş yer tutduğundan, yemək öynəsində bu iki başlıca təsərrüfat sahəsinin məhsulları daha üstün olmuşdur. Ət və süd məhsulları, undan hazırlanan məmulatlar, çörək və xörəklər, müxtəlif mədəni-yabanı bitkilər və meyvəcat əsas

ərzaq məhsulları olmuş və indi də xalqın yemək süfrəsində layiqli yer tutur» (səh.158). Kitabda maraqlı məqamlardan biri məsələyə ümumi səpkidə yanaşmadan əlavə region spesifikasında işləmə, müqayisələrin aparılmasıdır. Bu fəsildə diqqəti cəlb edəcək bölmələrdən biri ehtiyat ərzaq məhsulları ilə bağlı olan hissədir. Bütün dünya xalqlarında olduğu kimi azərbaycanlıların düşüncəsində də həmişə ehtiyat ərzaq məhsullarının saxlanması olmuşdur. Çünki ağır müharibələr, həyat şəraiti, təbiətin verdiyim imkanlar insanları bu haqda düşünməyə məcbur edirdi. Ehtiyat ərzağın saxlanması isə bir ənənə kimi tarixi prosesdə formalaşdı. İnsanlar uzun zamanlar bunu necə saxlamağın yolları haqqında düşünmüşlər. Son olaraq buna nail də olmuşlar.

Sonuncu fəsil «Nəqliyyat vasitələri» adlanır. Burad sadə yük nəqliyyatı, minik-yük nəqliyyatı, qoşqu nəqliyyatı vasitələri, su nəqliyyatı vasitələri və s. hər birisi ayrı-ayrı başlıqlarda özünün təhlilini tapır. Onu da qeyd edək ki, yük nəqliyyatı vasitələrinin öyrənilməsi sahəsində xeyli məlumatlar var. Bunun bir hissəsi bədii nümunələrdə, klassiklərin əsərlərində, folklor örnəklərində əksini tapırsa, digər bir hissəsi səyyah qeydlərində, təsvirlərdə və s. özünə yer tapır. Nəqliyyat vasitələri bəşər cəmiyyətinin ən mühüm kəşflərindən hesab olunur. Onların meydana gəlməsindən bəhs edən tədqiqatçı bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır. «Nəqliyyat vasitələri bəşər cəmiyyətinin ilk dövrlərində meydana gəlmiş, sonralar xüsusi mülkiyyət və əmtəə vasitələrinin yaranması dövründə maddi istehsalın ayrıca bir sahəsi kimi formalaşmışdır.

Toplanmış etnoqrafik çöl materiallarını, yazılı mənbə və tədqiqatları nəzərə alaraq bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda nəqliyyat vasitələrinin sadə yük nəqliyyatı, minik-yük nəqliyyatı, qoşqu nəqliyyatı və su nəqliyyatı vasitələrindən ibarət olduğunu söyləyə bilərik». (səh. 210). Bunlar hamısı biri digərindən zaman etibarilə əvvəl və sonra yaranmasından asılı olmayaraq irəliyə doğru atılan addım idi. Odun əldə olunmasından tutmuş yaşayış məskənlərinin

formalaşmasına, təsərrüfat tikililərinə, geyimin tarixinə, qida məhsullarının əldə olunub artığının ehtiyat kimi saxlanmasına qədər hamısı təbiyyətin öyrənilməsinə, insanın həyat şəraitinin müəyyənlişməsinə yönəlikli inkişaf idi. Bunu insan böyük zamanlar, ağrı-acılı həyat savaşlarından keçmək hesabına əldə edirdi. Xalq düşüncəsində uçan xalça təsəvvürü, atdan sürətli qaçmaq istəyi özlüyündə yeni-yeni nəqliyyatları doğururdu. Bu isə bəlkə də yüz illərin, min illərin düşüncəsinin yekununda dayanan bir hal idi. Xalq təsəvvüründə «at igitin qardaşdır» var. Onun mahiyyətində isə atın insan həyatındakı rolu durur. «Aşiq Qərib» dastanındakı bir aylıq yolun üç günə gedilməsi, «Koroğlu»dakı Dürat, Qırat heç də təsadüfün nəticəsi kimi dastana gətirilməmişdir. Burada tarixin çox dərin qatlarından gələn düşüncənin izləri müşahidə olunur. Son olaraq öz izlərini məhz bir fakt kimi bu tip nümunələrdə qoyur, bir növ möhürünü vurur. Gələcək nəsillərin bu istiqamətdə düşünməsinə zərurət yaradır.

Kitabda diqqəti cəlb edəcək bölmələrdən biri də karvan və poçt yolları ilə bağlıdır. Azərbaycan yerləşdiyi məkan baxımından həmişə maraqlı olub. Çindən, Hindistandan tərپənən karvanlar bu yerlərdən keçməklə öz yollarına davam etmişlər. Avropada XVIII əsrin sonu XIX əsrin ortalarından yaranan bütün nəzəriyyələr Şərqi, bu yolları öyrənməyə maraqlı olmuşlar. Təsadüfi deyildir ki, Şərq bəşər mədəniyyəti üçün ana qucağı hesab olunmuşdur. Oksford universitetinin professoru Otte Şults şərq bəxşislər verən, qərbi isə bəxşislər alan və onban bol-bol istifadə edən kimi qiymətləndirmişdi. Karvan yolları tək-cə gediş-gəliş kimi maraqlı doğurmur. Bu yollar eyni zamanda mədəniyyəti daşıyırdı. «Antik müəlliflər Çin və Hindistandan başlayaraq Azərbaycan ərazisindən də keçən karvan yolları və Azərbaycanın o zamankı dünya ticarətində iştirakı haqqında maraqlı məlumatlar vermişlər. Hind və Çin malları Mərkəzi Asiya və Azərbaycan vasitəsilə Qara dəniz sahillərinə

aparılırdı Bu yol üzərində yerləşən Azərbaycan şəhərləri mühüm karvan-ticarət mərkəzləri kimi xeyli inkişaf etmişdi.

Qaynaqların məlumatına görə, orta əsrlərdə Azərbaycanı Hindistan və Çinlə əlaqələndirən beynəlxalq ticarət yolunun cənub qolu Mərkəzi Asiya, İran və Azərbaycanın cənub vilayətlərindən keçir, şimal qolu isə Xəzər sahili boyunca Dərbənd keçidinə və Xəzər xaqanlığına doğru gedirdi. Digər mühüm yol isə Araz vadisi ilə İraq və Suriya istiqamətində idi» (səh.235). Bu yollar artıq Azərbaycan haqqında bütöv təsəvvür yaradır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın ayrı-ayrı şəhərləri orta əsr mənbələrində kiçik Məkkə, kiçik Mədinə kimi vurğulanırdı. Bütün bunlar kitabın ümumi ruhunda yaşanan tərəflərdir. Fəzail Vəliyevin, eləcə də bugünkü etnoqrafların və arxeoloqların bu kontekstdə araşdırmaları indi öz əhəmiyyəti ilə böyük dəyər kəsb edir. Bunlar özlüyündə tarixdi. Xalqımızın, bütünlükdə insanlığın keçib gəldiyi tarixdi. Bizim o tarixə indi bütün zamanlardakından daha çox ehtiyacımız var. Çünki artıq dünyanın özü mənəvi dəyərlərlə aşınmada üz-üzə qalıb. Ondan qorunmağın yeganə yolu məhz keçmişlə bağlantıların qorunması və bu istiqamətdə işlərin aparılmasıdır. Bu baxımdan bugünkü arxeoloqların, etnoqrafların üzərinə çox böyük vəzifə düşür. F.Vəliyev də həmin mənəvi borcdan keçərək belə bir dəyərli tədqiqatı ortaya qoymuşdur.

«Kredo» qəzeti, 27 yanvar, 2011, №-4 (624)

«Kredo» qəzeti, 5 fevral, 2011, №-5 (625)

(Əsəd TƏHLƏLİ ilə birlikdə)

FAYANSLARIN DAŞ YADDAŞI

Maddi-mənəvi mədəniyyət faktlarının aşkarlanması və buna qayğının göstərilməsi sırf vətəndaşlıq borcudur. Hər bir ziyalı, vətəndaş, düşünə bilən kəs bu borcu uca tutmalıdır. Və son olaraq onun nə demək olduğunu dərk etməyə varmalıdır. Bəlkə də dərkdən uca tutmaya gəlməlidir. Belə bir hissənin özü ailədən, məktəbdən, mühitdən özü bəri aşılanmalıdır. Burada isə heç şübhəsiz ən böyük ağırlıq ziyalı mühitin üzərinə düşür. Sevindirici haldır ki, bu böyük, həm də savab işlər uğurla davam etdirilir. On doqquzuncu yüzillikdən bu yana həmin istiqamətdə işlərin görülməsində həmişə çoxalma və böyük yanğı hiss olunmuşdu. Azərbaycanın müstəqillik dövründə isə bu daha qabarıq, daha aydınlıqla, həm də bütün tərəfləri ilə üzdədi. İnsafən onu da qeyd etmək ki, sovetlər dövründə görülən bu işlər özü bir mərhələdi və elə mərhələ kimi araşdırılmağa da layiqdi. Bizim bugünkü elmimizin ağırlığı da elə həmin dövrdə elmə, ədəbiyyata, maddi və mənəvi dəyərlərin öyrənilməsinə gəlmiş adamlarla bağlıdır. Bu həqiqətdir. Və hətta burada elə adamlar var ki, maddi-mənəvi mədəniyyət abidələrimizin araşdırılması onların həyatının mənasına çevrilmişdi. Düşüncəsinin, fəaliyyətinin mühüm bir hissəsi onunla bağlı olmuşdu. Belə ziyalılarımızdan biri Həsənağa Ramazanlıdır. Onunla tanışlığım təxminən otuz ilə yaxın bir zamanı əhatə edir. Bütün düşüncəsi, fəaliyyəti ilə elmə bağlıdır. Həmişə onu kitabların arasında, hansısa mənbəni, abidəni axtarışda görmüşəm. Və bir qədər sonra söhbətlərimizdə eşitmişəm ki, arxeoloji qazıntı, maddi mədəniyyətimizin hansısa faktlarının araşdırılması üçün ekspedisiyaya gedəcəyini söyləyir. Onun soracağı Azərbaycanımızın ayrı-ayrı bölgələrindən – Qubadan, Qusardan, Xaçmazdan, Qəbələdən, İsmayıllıdan, Astaradan gələrdi. Və bu gün də gəlməyədi. Hətta bir neçə dəfə Həsənağa müəllimlə ekspedisiya ərazilərində görüşmüşəm. Hər daşa, qaya parçasına necə diqqətlə baxdığının və

dəqiqliklə şərhlər verədiyinin şahidi olmuşam. Onun maddi mədəniyyət faktlarına necə həssaslıqla yanaşması həmişə yadıma böyük Səməd Vurğunun «hər saxsı parçası, hər məzar daşı nəsildən - nəsilə bir yadigardır» misralarını salıbdı. Və bir növ mən də H.Ramazanlının təsirində həmin faktlara, o sirli mədəniyyət abidələrimizə vurulmağa başlamışam. Onda canlı tariximizi, xalqımızın mədəniyyətinin mühüm bir hissəsini görüb yaşamağa başlamışam. Şeyx Ədəbalı «keçmişini bilməyən gələcəyini də bilməz. Keçmişini yaxşı bil ki, gələcəyə sağlam addımlarla irəliləməyi bacara biləsən. Hardan gəldiyini unutma ki, hara gedəcəyini unutmayasan» söyləyirdi. H.Ramazanlı bu gündən keçmişə və gələcəyə açıq gözlə baxa bilən adamlardandı. O bütün varlığı ilə keçmişə öyrənmək, xalqın tarixin ayrı-ayrı çağlarında hansı həyat şəraiti yaşadığını müəyyənləşdirmək üçün, demək olar, dəridən-qabıqdan çıxır. Çətinliklə də qarşılaşır, sıxıntılarla da üz-üzə durur, ancaq yenə də usanmır. Məqsəd, amal namnə bütün çətinliklərə qatlaşır. Haradasa işıqlı yolun başlanğıcının gələcəyini axtarır. Məhz o yolu tapanda isə uşaq kimi sevinir, onun sevinci ilə yaşamağı bacarır. H.Ramazanlı könlünü elmə vermiş şəxslərdəndi. Məhz bunun nəticəsi kimi bir-birindən maraqlı, aktuallığı ilə seçilən məqalələri, konfranslardakı çıxışları, «Eneolit –orta əsrlərdə Şimali Azərbaycanda fayans qabları mədəniyyəti» (Bakı, Nafta-Press, 2006), «Şimali Azərbaycanda fayans istehsalı» (Bakı, Elm, 2010), «Ələsgər Ələkbərov və XX tarixi əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycan arxeologiyası problemləri» (Bakı, Elm və Təhsil, 2012) kitabları böyük araşdırmaların, uzun illərin əziyyətinin bəhrəsidir.

Tədqiqatçı üçün ən ümdə məsələ nəzəriyyə ilə praktikanın bir-birini tamamlamasıdır. Bu hər kəsə nəsib olmur. Bir sıra görkəmli alimlər var, sırf nəzəriyyəçi kimi elmimizin tarixinə adlarını yazıblar. Digər bir hissəsində isə praktik fəaliyyət daha güclü olub. Bu mənəvi mədəniyyətimizin araşdırıcısı kimi həmişə mənə

narahatçılıqda saxlayıb. Folklorşünaslıqda da həmişə həmin istiqamətlərin narahatçılığını yaşamışam. Ancaq H.Ramazanlıda bunun, yəni hər iki istiqamətin davamlı olaraq yaşandığının canlı şahidiyəm. Təkrar deyirəm, Həsənağa Ramazanlı ilə əlaqələrimin təxminən otuz ilə yaxın bir tarixi var. Bu xalq dilində deyilmişən, bir igidin ömrüdür. Ona görə də onu bütün xüsusiyyətləri, həssaslığı, münasibətləri, səmimiyyəti ilə tanıyıram. Hətta onu da bilirəm ki, hansı məsələdə hansı mövqeni nümayiş etdirəcəkdi. Mənim və qardaşım Məhəmməd Allahmanlının üzərində həmişə qayğısını, həssas münasibətini hiss etmişəm. Bir növ çətinliklərimizdə fikirlərimizi bölüşmüşük. Onun ümidverici söhbətlərini eşitmişəm və yanımda hiss etmişəm. Elə yanımda da olubdu. Milli məsələdə, elmi faktların dəqiqliyində qətiyyət və mövqe nümayişinin şahidi olmuşam. Bu həmişə mənə xoş gəlibdi. Azərbaycanımızın son dövrlərdə yaşadığı durum, düşdüyü acınacaqlı vəziyyət, insanların varlanmaq ehtirası onu həmişə bir ziyalı kimi narahat edib. Sözün həqiqi mənasında H.Ramazanlı bir ziyalı ömrü yaşayıb. Onu zamanın qasırğaları, ətrafındakı təlatümlər, varlanmaq ehtirası heç vaxt, heç cürə çaşdırıbilməyib. Hər şeyə şəxsiyyətindən aşağıda olan kimi baxıb. Bütün bunlar xarakter keyfiyyətləridi.

Həsənağa Ramazanlı bir qədər çətin, bir qədər kövrək, ağrılı, ancaq olduqca bütöv olacaq bir ziyalı alim ömrü yaşayıb və yaşamaqdadı. Nəşr olunan kitablarında özü haqqında qısa bir avtobioqrafik məlumat verir. Onu olduğu kimi burada verməyi məqsədəuyğun bilirəm. «Azərbaycanın dilbər guşələrinin birində, Astarada anadan olmuş, 1975-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirmişdir.

1979-cu ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun «Arxeologiya və etnoqrafiya bölməsinə baş laborant vəzifəsinə qəbul olunmuşdur.

Hazırda tarix üzrə fəlsəfə doktoru, H.X.Ramazanlı AMEA Arxeologiya İnstitutunun «Azərbaycanın ilk orta əsr arxeologiyası» şöbəsinin böyük elmsi işçisidir.

H.X. Ramazanlı indiyədək 195-ə qədər elmi məqalə yazmış, 21 müxtəlif konfransda məruzələrlə çıxış etmiş, 50 ay arxeoloji qazıntı işlərində çalışmışdır. Məhz bunlar tarixçi alimin nə qədər zəngin bir fəaliyyət yolu keçdiyini göstərir. Biz onun hələ üzərində işlədiyi əsərlərin adını qeyd etmirik. Onu da əlavə edim ki, arxeoloji müşahidələr aparmaq, qənaətləri ümumiləşdirmək özü uzun bir elmi axtarış tələb edir. Məhz bunların müqabilində yüz doxsan beş məqalə yazmaq çox böyük göstəricidi. Burada digər bir məqam var, bu da tədqiqatçı alimin əlli ay arxeoloji qazıntılarda iştirak etməsidir. Bu az vaxt deyildir. Həsənağa müəllim təxminən ömrünün dörd ildən çoxunu arxeoloji qazıntılarda keçirmişdir. Xalqımızın maddi mədəniyyət abidələrinin müəyyənlişməsi, onların daş dilinin dedikləri, çox-çox qədimlərdən bizlərə nələri daşıyıb gətirməsi, ulularımızın hansı həyat tərzini yaşaması - hamısı daha çox burada qorunur. S.Vurğun «kim bilir neçədir dünyanın yaşı, tarixin nə qədər yazısı vardır» sualı məhz həmin gizlinlərə yönəlmiş və elmimizin, düşüncəmizin hələ açılmalı nələrinin olduğunu aydın şəkildə göstərməyə ünvanlanmışdı. Tarix gizlinlərlə, müəmmalarla doludur. Azərbaycan xalqının tarixində isə bu kifayət qədərdir. Çünki bu torpaqlar həmişə düşmənlərin, yağılarn marağında olub, zəbt etmək, talamaq məqsədi ilə dəridən-qabıqdan çıxıblar. Hər cür oyunlara, hiylələrə əl atıblar. Daşını torba ilə daşımağa qədər gedib çıxıblar. Məhz ona görə də xalqımız çox böyük itkilərdən keçib. Onun tarixinin, hansı yolları keçib gəldiyinin bütün tərəflərini aydınlaşdırmaq üçün hökmdarların, xanların-xavanların yazdığı tarixlər, yazılar çox azdı. Eyni zamanda onlar hər şeyi tamamlamır və heç lazımınca əks etdirmir də. Çünki bunlar bir istiqamətdə şəxsi münasibətə, insan oğlunun marağına dirənirdi. Ona görə də həqiqi tariximizi öyrənmək üçün digər mənbələrə, maddi və mənəvi mədəniyyət

abidələrinin dediklərinə diqqət yetirmək lazımdı. Azərbaycan ovucun içi böyüklükdə məmləkətdi. Lakin onun ağrıları, problemləri dünyalar qədərdir. Bunların böyük bir hissəsi səhl sümbatların, Cavanşiri, Babəki, Qaçaq Nəbini və bu silsilədən olan yüzləri, minləri xəyanət yolu ilə güdaza verənlərin nəvə-nəticələrinin etdikləridir. Böyük məmləkət onların bəd əməllərinin, xəyanətlərinin nəticəsində bölünür, sökülür, dağıdılır. Sanki quzğun kimi məmləkəti dağıtmağa darışmışlar. Ona görə də tariximizi öyrənərkən arxeoloqların, etnoqrafların, folklorşünasların qənaətlərinə, maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrimizin dediklərinə daha diqqətli olmaq lazımdı. Dastanlarımızın, nağıllarımızın, əfsanə, rəvayətlərin, bütünlükdə folklor örnəklərinin dedikləri bu mənada əvəzsizdir. Ulularımızın taleyindən, həyatının ağrı və əzablarından bir parça kimi tarixin yaddaşına ötürülüb. Məhz böyüklüyündən-kiçikliyindən aslı olmayaraq onun hansı ruhu, düşüncəni, tarixi faktı daşması başlıca olandır. Burada nəsil-dən-nəsilə yadigar olma, daşların, hansısa maddi mədəniyyət abidələrinin sükut dili ilə dedikləri var. Bu dili isə arxeoloqlar, etnoqraflar, Həsənağa Ramazanlı olanlar bilir. Məhz biz tariximizi, ulularımızın həyat və məişətini, düşüncəsini açmaq üçün həmin sükutu, daş dilləri açmalıyıq. H.Ramazanlının «Eneolit-orta əsrlərdə Şimali Azərbaycanda fayans istehsalı mədəniyyəti tarixi» adlı dissertasiyası, «Eneolit – orta əsrlərdə Şimali Azərbaycanda fayans qabları mədəniyyəti», «Şimali Azərbaycanda fayans istehsalı» monoqrafiyaları məhz bu gizlinlərin açılmasına, onların hansı tarixi özündə daşmasının müəyyənlişməsinə yönəlibdi.

Həsənağa Ramazanlı ilə bir neçə dəfə ayrı-ayrı rayonlara səfərlərimiz olub. Onda təbiətə həssaslığı, hər daşa, qayaya, çoxlarının hardasa elə də diqqət yetirmədiyi diqqəti görmüşəm. Saxsı parçalarına nə qədər maraqla baxdığının şahidi olmuşam. Nəyisə axtarırmış kimi fikrə daldığını, sonra məsələlərə aydınlıq gətirdiyinin şahidi olmuşam. Məhz yazdığı kitablar, apardığı araşdırmalar onun bariz faktıdır.

Kitablarından aydınlaşır ki, onun marağında eneolit – orta əsrlərdə Şimali Azərbaycanda fayans istehsalını bir problem kimi araşdırır. Burada böyük bir zaman var. Eramızdan əvvəlki dördüncü minilliklə bizim eramızın on dördüncü əsrinə qədərki zaman özündə böyük keçmiş, mədəniyyət laylarını əks etdirir. Onu da əlavə edək ki, Həsənağa Ramazanlının araşdırmaları ancaq Şimali Azərbaycanla məhdudlaşır. Cənubi Azərbaycanda fayans istehsalının öyrənilməsi özlüyündə bir problem kimi qalır. Hər iki Azərbaycanda bu mədəniyyət faktının öyrənilməsi özlüyündə daha tutarlı qənaətlərə gətirib çıxara bilərdi. Ancaq yenə də xüsusi vurğulayaq ki, Həsənağa müəllim bununla mədəniyyətimizə, xalqımızın keçib gəldiyi yola, məişətimizə özünün töhfəsini vermişdi. Heç şübhəsiz bunlar mübahisələrə, fikir ayrılıqlarına da gətirib çıxara bilər. Çünki həmin fayans nümunələrinin məmləkətimizdə istehsalı ilə yanaşı, onun kənardan gətirilməsi hadisəsi də ola bilərdi. Mədəniyyətlər, məişətlər, eləcə də fayans istehsalında uğurlar digər xalqların istehsalına da təsir edirdi. Ona görə də bunların hansının yerli, hansının gətirilmə olduğunu yüzə-yüz müəyyənləşdirmək çətindi. Ancaq problem kimi diqqəti cəlb edən Azərbaycanda fayans qablar istehsalının öyrənilməsidir. Həsənağa Ramazanlı bu cür çətin, həm də mübahisələrə yol açan problemə girişə bilibsə və bu işin tədqiqinə qərar veribsə onu alqışlamaq lazımdır. Neçə illər öncə verilən bu qərar onun vətən, yurd, torpaq sevgisindən irəli gəlmişdi. Artıq bu qərar uzun illərdən sonra özünün bəhrəsini vermişdi. Bir-birindən maraqlı qənaətlərlə elmi sferada özünə yer tapmışdı. Eradan əvvəlki dördüncü minilliklə bizim eramızın on dördüncü əsri arasında neçə-neçə nəsillər dəyişib, imperiyalar gəlib gedib, böyük mədəniyyətlər yaranıbdı. Misir, Mesopatomiya, Hindistan, Çin bunun bariz nümunəsidir. Bütünlükdə Avropa on doqquzuncu yüzillikdən (çoxtuqla görünməsinə görə) bu yana Şərqi öyrənməklə məşğuldu. Onun ecazkarlıqlarını bilmək üçün baş sındırır və hələ də müəmmalarla dolu olan Şərq isə açıldıqca açılmırdı.

Fayans istehsalı sahəsindəki uğurlar da onun bir nümunəsi kimi böyük əhəmiyyət daşıyır. Heç şübhəsiz burada axtarışlar, özünəməxsusluqlar, fərqliliklər vardı. H.Ramazanlı onları böyük prinsipiallıq və qətiyyət, təssübkeşlik hissi ilə araşdırır. Bu prinsipiallıq, qətiyyət bir növ onun xarakterini formalaşdırmışdı. Hadisələrə, faktlara münasibətində də bir keyfiyyət kimi görünür. «Aparılan arxeoloji qazıntı işlərinin nəticələrindən görünür ki, Şimali Azərbaycanın hər bir şəhər və qəsəbəsi özünəməxsus inkişaf mədəniyyətinə malik olmuşdur. Eneolit – Orta tarixi-arxeoloji əsrlərdə fayans əşyaları istehsal edən ölkənin 60-a qədər maddi-mənəvi mədəniyyət ocaqlarının tarixi inkişafında Mingəçevir, ikinci Kültəpə, Kəbirli, Borsunlu, Əliköməktəpəsi, birinci Mişarçay, Hasıllı, Sım (Astara), Şəki, Balakən, Gəncə, Qazax, Abşeron, Naxçıvan, Xocalı-Gədəbəy, Gəncə-Qarabağ) Dərbənd, Qəbələ, Bərdə, Orta əsrlərdə Gəncə, Qarabağ, Beyləqan, Sak (Astara), Bakı, Mingəçevir, Quba, Şabran, Dərbənd, Şamaxı, Naxçıvan və Bəndovanın xüsusi rolu olmuşdur. Bu səbəbdən Eneolit-Orta tarixi-arxeoloji əsrlərdə yuxarıda adları çəkilən maddi-mənəvi mədəniyyət ocaqlarının təsir dairələri, sərhədləri müəyyən olunmamış, lokal variantların ciddi təhlilinə şərait yaradılmamış, abidələrin tarixi, arxeoloji xronologiyası tərtib edilməmiş və mövcud mədəni-məişət xüsusiyyətləri araşdırılmamış məsələlərin həllini sona çatdığını söyləmək mümkün deyildir» (səh.8). Həsənağa Ramazanlı bütün bunları bir qədərbilənliliklə öyrənməyə çalışır. Burada özünəqədərki araşdırmalara xüsusi diqqətlə yanaşır. Eyni zamanda məsələni təkcə azərbaycanlı tədqiqatçıların dedikləri ilə bitmiş hesab etmir, həm də dünya alimlərinin bu sahədə söylədiklərinə də həssaslıqla yanaşır. Onun araşdırmalarına diqqət yetirdikdə bu aydınlıqla görünür.

«Şimali Azərbaycandakı geomorfoloji, geocoğrafi, təbii iqlim amillərinin və ətraf mühitin fayans istehsalında rolu», «Şimali Azərbaycanda fayans istehsalı məsələlərinin mənbəşünaslıq elmində təsnifi və metodologiyası», «Fayans

istehsalı məsələlərinin tarixşünaslıqda təsnifi və metodologiyası», «Fayans məmulatının istifadə və istehsalı problemi», İstehsalın mümkünlüyünü şərtləndirən sosial-siyasi və məntiqi-psixoloji amillər», «Fayans əşyalarda dövrləşmə, arxeoloji, tipoloji, tədrici mədəni-xronoloji təsnifatın xüsusiyyətləri» başlığı altında aparılan araşdırmalar H.Ramazanlının böyük işlərini, elmimizə, mədəniyyətimizə könül verməsini bütün tərəfləri ilə ortaya qoyur. Onun tədqiqatlarından aydınlaşır ki, «maddi-mənəvi mədəniyyətin mühüm hissələrindən biri kimi fayans nümunələri nəinki Şimali Azərbaycanın, habelə bütün Qafqaz regionunun, Mərkəzi, Ön Asiyanın qədim tarixinin öyrənilməsi və bərpası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fayans, metallurgiya və şüşə istehsalında baş vermiş dəyişikliklər inkişafa, ictimai münasibətlərdə mühüm irəliləyişlərə gətirib çıxarmışdır.

Tədqiqatın nəticələrindən aydın olur ki, Şimali Azərbaycan ərazisi bəşər mədəniyyətinin ilkin mərkəzlərindən biri olmaqla bərabər, həm də cəmiyyətin inkişaf tarixinin mövcud olmuş bütün mərhələlərini özündə ehtiva etmişdir» (səh. 239). Göründüyü kimi, bu araşdırmalar olduqca uğurlu, həm də gərəkli olan qənaətlərə yol açır. Bunlar bizim mədəniyyətimizin bir hissəsində, fayans istehsalında olan qənaətləridi. Burada bir istiqamətdə bəşər sivilizasiyasına verilən töhfələr yer alırsa, digər istiqamətdə xalqımızın məişətinin nə qədər zənginliklə səciyyələnməsi, daim zənginləşməyə maraqlı olması özünü göstərir.

Həsənağa Ramazanlının tədqiqatlarında sələflərinə, özündən əvvəlki nəslin uğurlarına böyük qayğının da şahidi oldum. Onun «Ələsgər Ələkbərov və XX tarixi əsrin 20-30-cu illərində Azərbaycan arxeologiyası problemləri» (Bakı, Elm və Təhsil, 2012) monoqrafiyası buna nümunədi. Məlum olduğu kimi, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan elmi bütün istiqamətlərdə canlanma ilə müşahidə olundu. Bir-birindən istedadlı şəxslərin elmə, ədəbiyyata gəlişi və töhfələrini verməsi mühitdə böyük coşqunluq

yaratmışdı. Sanki həmin dövr istedadların töplaşdığı bir zaman idi. Tanrı onların ürəyini böyük sevgi, vətəndaşlıq duyğusu, elmlə doldurub göndərmişdi. Bugünkü uğurlarımız, nailiyyətlərimiz üçün heç şübhəsiz daha çox həmin dövrə borcluyuq. H.Ramazanlı da bir qədirbilənlik anlamında Ələsgər Ələkbərovun keçən əsrin 20-30-cu illərində tarix, arxeologiya, etnoqrafiya sahəsində gördüyü böyük işləri diqqətlə izləmiş və son olaraq onun qiymətləndirməsini aparmışdı. Bütün bunlar özlüyündə elmimizin uğurudu və eyni zamanda Həsənağa Ramazanlının bir tədqiqatçı kimi gördüyü böyük işlərin nəticəsidir.

«Kredo» qəzeti, 12 may, 2012, №-19 (684)

BİR FOLKLOR TOPLUSU VƏ ONUN YARATDIĞI TƏƏSSÜRAT

Xalqın zəngin yaradıcılığını toplamaq, gələcək nəsillərə çatdırmaq hər bir vətəndaşın ən ümdə borclarındandır. Bəlkə də birincisidir. Bunu dərk edən bütün ziyalılarımız bu və ya digər dərəcədə həmin ümdə vəzifəni yerinə yetirmək məqsədində olmuşlar. On doqquzuncu yüzillikdən bu yana çap olunan toplular, qəzet, jurnal və məcmuələrdə gedən materiallar, eləcə də son dövrdəki görülən böyük işlər bunu bir daha aydınlıqla göstərir. Güləbatın Mustafa qızının və Salatın Əhmədlinin «Hər kim yüz il unutmasa...» (Bakı, Elm, 2011) kitabı da bura daxildir. Kitab xalqa, onun zəngin yaradıcılığına olan sonsuz sevginin ifadəsi kimi ortaya çıxmışdır.

Folklor nümunələrinin toplanması çox-çox sonrakı çağların hadisəsidir. Yazıya alınana qədər uzun, həm də mürəkkəb bir yol gəlmişdir. Onların bir hissəsi klassiklərimizin əsərlərində qorunmaq yolu ilə sabahlara daşınmışdır. Digər bir hissəsi xalqın məişətində, adət-ənənəsində yaşarlıq qazanmışdır. Başqa bir hissəsi işə uzaqqörən ziyalılarımızın fəaliyyətində bir məqsədə

çevrilmişdir. Düzdür, orta əsrlərdə xalq yaradıcılığı nümunələrinin düşünülmüş şəkildə yazıya alınması kütləviləşməmişdi. Bu bir qədər təsadüfi səciyyə daşmışdır. Artıq sonrakı çağlarda, daha doğrusu, on doqquzuncu yüzillikdən başlayaraq həmişə artan istiqamətdə marağa çevrilmişdir. Bu gün onların gördükləri, yazıya alıb zamanımıza çatdırdıqları əvəzsiz bir iş kimi uca tutulur. M.Mahmudbəyovun, E.Sultanovun, T.Bayraməlibəyovun, Y.V.Çəmənəminlinin, S.Mümtazın, H.Zeynallının, V.Xulufunun, H.Əlizadənin və bu silsilədən olan digərlərinin etdikləri böyük və müqəddəs işlər buna nümunədir. Folklorşünaslıqda bugünkü uğurlarımız üçün onlara borcluyuq. Onlar fəaliyyətləri ilə sonrakı nəsillərə nümunə oldular. Böyük işin başlanğıcını qoydular. Bir növ uluların hansı hiss və duyğularla yaşaması, həyatı, məişəti, ağrı və iztirabları, sevincləri ilə bağlı örnəkləri yaddaş adamlarının, yaşlı nəslin yaddaşından toplayaraq ikinci həyat verdilər, ölümsüzlük qazandırdılar. Eyni zamanda bu müqəddəs yolun yolçuları öz fəaliyyətləri ilə gələcək nəslə bu ruhda köklədilər. Xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması işinə sövq etdilər. Hələ on doqquzuncu yüzilliyin sonuncu onilliklərində H.Zərdabi müasirlərinə dönə-dönə müraciət edərək bu nümunələri toplamağın gərəkliyini göstərirdi. Eyni zamanda yaradıcı adamları xalqın başa düşəcəyi sadə, aydın dildə yazmağa çağırırdı. Həmin çağırışın bu gün də əks-sədası eşidilməkdədi.

Sovetlər dönəmində xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində kifayət qədər şərəfli işlər görüldü. Əfsanə, əsatir, rəvayət, dastan, nağıl, bayatı, atalar sözü, məsəl, lətifə və s. düşünülmüş şəkildə xalq arasından toplandı. Böyük bir hissəsi qəzet və jurnal səhifələrində çap olundu. Azərbaycanı tədqiq və tətəbbü cəmiyyətinin fəaliyyəti buna nümunədir. Ardıcıl ekspedisiyalar, dövlət səviyyəsində verilən qərarlar, dekadalar və s. hamısı bu işə yönəlikli tədbirlər idi. Düzdü, burada imperiyanın siyasətindən gələn maraqlar da vardı.

Ancaq əsas məsələ ondadı ki, bu dövrdə görülən işlərin əvəzi heç nə ilə ölçülə bilməz. Folklorşünaslığımızın tarixində xüsusi bir mərhələdir. Bugünkü işlərimiz üçün həmin dövrə, orada fəaliyyət göstərən bütün ziyalı nəslinə borcluyuq. Olan budur. Daha bundan qaçmaq mümkün də deyil. Həmin dövrdən bizə qalaq-qalaq kitablar, əlyazmalar, toplular, bundan əlavə böyük təcrübə qalıb. İndi biz həmin ənənənin yaşadıcılarıyıq. Müstəqillikdən sonra ən uğurlu işlərdən biri folklorşünaslıq sahəsində oldu. Respublikamızda Folklor institutu adı ilə bir institutun yaranması özlüyündə böyük hadisədi. Xalqın mənəvi mədəniyyətinə, şifahi yaradıcılığının öyrənilməsinə istiqamətlənmiş addımdır. Eləcə də dövlət səviyyəsində tədbirlərin keçirilməsi, «Kitabi-Dədə Qorqud»un min üç yüz illiyi ilə bağlı tədbirlər, Novruz mərasimi ilə əlaqədar şənliklər, aşiq yaradıcılığına olan qayğı və s. bunun göstəricisidir. Ayrı-ayrı universitet və institutlarda Dədə Qorqud adına elmi mərkəzlərin yaradılması da bura daxildir. Bütün bunların böyük əksəriyyəti Folklor institutunun fəaliyyətində cəmləşir. Daha doğrusu, olan ağırlıqlar bu institutun üzərindədir. Köhnə nəşrlərin təkrar çapı, yeni topluların nəşrə hazırlanması, region folklorunun toplanması, ayrı-ayrı regionlara aid antologiyaların çapı artıq böyük və uğurlu işlərdən xəbər verir. Düzdü, bu işlərdə ümumi kontekstdə müəyyən diqqət olunmalı məqamlar da var. Güləbatın Mustafaqızı və Salatın Əhmədlinin «Hər kim yüz il unutmasa...» (Bakı, Elm, 2011) kitabı son dövrün uğurları kimi maraq doğurur. Kitab Folklor institutunun elmi şurasının qərarı ilə çap olunmuşdu.

Ədəbi mühitdə bir-birindən maraqlı və rəngarəng kitabları ilə diqqəti cəlb edən, yazıçı, publisist, ədəbiyyatşünas kimi maraq doğuran Salatın Əhmədlinin fəaliyyətinin bu kitabla digər bir istiqaməti, folklorşünaslıq tərəfi ortaya çıxır. Bir qədər əvvəl folklorşünas alimimiz prof. R.Rüstəmzadə ilə bağlı yazısını oxumuşdum. Kifayət qədər uğurlu bir yazı idi. Daha doğrusu, yazı alınmışdı. Hətta bu məqalə ilə bağlı fikir bölüşmək qənaətim də vardı. Hansı

səbəbdənsə düşüncələrimi yazıya gətirə bilmədim. Bir qədər sonra S.Əhmədlinin Həyat Rüstəmzadə ilə birgə hazırladığı R. Rüstəmzadənin həyatını, yaradıcılığını əks etdirən tərtib və tədqiqat səciyyəli «Şərəfli ömür yolu» (Bakı, 2011) kitabını oxudum. «Professor Rüstəm Rüstəmzadə, yaxud «Şərəfli ömür yolu» («Kredo» qəzeti, №11 (631) 19 mart 2011) məqaləsini yazdım və orada qənaətlərimi bölüşməyə çalışdım. Bu kitab özlüyündə folklorumuza verilən qiymət idi. Və belə də başa düşüb S.Əhmədlinin tərtibçi, məşünas kimi fəaliyyəti haqqında ümumi kontekstdə söhbət açdım. Ancaq indi isə «Hər kim yüz il unutmasa...» kitabı ilə bir folklorşünas kimi haqqında söhbət açmağa məndə ehtiyac yarandı. Bu ad ilk öncə yadıma böyük şairimiz O.Sarıvəllinin məşhur «hər kim yüz il yaşamasa» misrasını saldı. Kitabı vərəqlədikdən və onunla tanış olduqdan sonra hər şey mənə aydın oldu. Adlanmanın, kitaba ad seçməsinin təsadüfi olmadığını bildim. Bu zəngin toplunu Salatın Əhmədova anası Güləbatın Mustafa qızı Rəsulovanın dilindən yazıya almışdır. Sinəsi sözlə, xalqımızın inancları, sınımaları, alqışları, andları, atalar sözü və deyimləri, bayatı, tapmaca, rəvayət, nağıl örnəkləri ilə dolu olan Güləbatın anaya, yüz yaşlı ağbirçəyə, onun yaddaşına qibtə etməyə bilmirsən. Başlanğıc yazıdan aydınlaşır ki, bu kitab elə onun əziz xatirəsinə bağlanmışdır. Daha doğrusu, Salatın xanım onun yaddaşında olanları vaxtında yazıya almaqla böyük savab işi görmüşdür. İnsan cismani cəhətdən tanrının verdiyi ömrü yaşayır və son olaraq dünyanı tərk etmək məcburiyyətində qalır. Əbədiyaşarlığa isə hər kəs çata bilmir. Xalqın və millətin taleyində böyük iş görənlər bunu qazanır. Salatın xanım da əziz anası Güləbatın xanımın yaddaşındakıları yazıya almaqla ona əbədiyaşarlıq qazandırmışdır. Eyni zamanda folklorumuza özünün töhfəsini vermişdir. Bu kitabı oxuduqda əvvəldən axıra qədər bir duyğu məni izlədi. Bu təəssüf duyğusu idi. Və düşündüm ki, əgər bir yaddaş adamının, ağbirçək ananın yaddaşında bu qədər nümunə olubsa, xalq yaradıcılığı nümunələrimiz yaşayıbsa onda nə

qədər yazıya gətirilməmiş söz çələngimiz bu sıradan olan ağsaqqal və ağbirçəklərimizlə birlikdə torpağa gömülüb.

Kitaba S. Əhmədli «Günahmı, savabmı» adlı kövrək bir yazı yazıb. Burada insan taleyinin ağırları, həyatın iztirabları, yaşamaq eşqi, ana-övlad sevgisi və onun nümunəyə çevrilə bilməsi kimi məqamlar təsirediciliklə əksini tapıb. Başlanğıc yazıdan, «Günahmı, savabmı»dan son sözə, vida sözünə «Anam mənim – ömür yükü, söz yükü»nə qədər böyük zaman və düşüncə məsafəsi var. Salatın Əhmədli onları yazıya gətirib. Başlanğıc yazıda deyilir: «II Dünya müharibəsinin qızgın çağları idi. Balaca bir kənddə, balaca bir evdə ana-bala baş-başa verib dolanırdı. Evin başpapaqlısı qanlı-qadalı müharibədə canı bahasına vuruşurdu. Böyük Vətən adlandırılan Rusiya torpaqları uğrunda ölüm-dirim mübarizəsi gedirdi. Sağ qalmaq, müharibədən salamat qayıtmaq hər kəsə nəsib olmurdu.

Ana-bala gecəni gündüzə qatıb ər yolu, ata yolu gözləyirdilər. Yaşamaq lazım idi. Yaşamaq üçün çörək tapmaq lazım idi. Çörək tapmaq üçün çalışmaq, durub-dayanmadan, dincəlmədən, yatmadan işləmək, yenə də işləmək lazım idi. Bu müharibə illərinin yazılmamış qanunlarından idi. Kişilər cəbhədə idi. Kolxozun bütün işləri arvadların, uşaqların, qocaların incə, zərif və zəif çiyinlərində bərqərar olmuşdu» (s.5). Bu epizod özlüyündə həyatın ucubucağı görünməyən iztirablarını, romanlara sığmayacaq bir düşüncəni ifadə edir. Onun dərkisi, yazıya gətirilməsi bir başqa məsələdir. S.Əhmədli anası Güləbatın xanımın təmsalında bütün anaların, minlərin, milyonların müharibə iztirablarını təqdim edir. Kitabın sonunda, «Vida sözü» adlı hissədə yazır: «Mən anam haqqında əvvəlki məqalədə indiki zamanda danışmışdım. Çünki bu kitabı hazırlayana qədər anam sağ idi. Nədənsə kitabı bitirə bilmirdim. Anamın yanında oturdum, deyirdim ki, ay ana, bildiklərini de, yazım...

Anamın danışdığı rəvayətləri, bayatıları, bir sözlə, dilindən eşitdiyim folklor nümunələrini toplayıb oxucuların

ixtiyarına verirəm» (s. 302-303). Bu işi ilə S.Əhmədli fəaliyyətinin digər bir istiqaməti, toplayıcılıq tərəfi haqqında söz deməyi və qiymətləndirməyi zəruri edir. Toplayıcılıq folklorşünaslıqda mühüm və başlıca keyfiyyətdir. Bəlkə də bu özlüyündə tanrının verdiyi istedad paylarındanandır. Çünki folklorşünaslar arasında həm toplayıcılıq, həm də tədqiqatçılıq fəaliyyətini müvazi aparacaq çox az adamlar olub. Bəlkə də bunlar barmaqla sayılacaq qədərindədir. Müasir dövrümüzdə isə bu daha çox azalmada müşahidə olunur. Bizim dilçi, ədəbiyyatşünas, publisist kimi tanıdığımız S. Əhmədli isə bir sıra yaradıcı istiqamətləri müvazi aparən və özündə cəmləşdirə bilən az-az şəxslərdəndir. S. Əhmədlinin bu fəaliyyəti yadıma H.Əlizadənin gördüyü böyük işlərin bir hissəsini saldı. Daha doğrusu, başlıca olan hissəsini. H.Əlizadə onu da deyək ki, folklorşünaslığımızda heç kəslə müqayisə olunmayacaq bir simadır. O, bir institutun görüb çatdıra bilməyəcəyi işləri görüb, fəaliyyəti ilə xalq sevgisinin nə olduğunu nümayiş etdiribdir. H.Əlizadə bu nümunələrin mühüm bir hissəsini ona böyük atalıq qayğısı göstərən Aşıq Əlidən toplayıbdı. S.Əhmədli də eyni yolu tutaraq anası Güləbatın xanımın yaddaşında olanları itib-batmadan xilas edibdi. Bir yaddaş adamının, ağbirçəyin, anamızın yaddaşında bu qədər folklor nümunələri saxlaması böyük hadisədir. Xalqın nə qədər zənginliyindən xəbər verən məsələdir. Bu ilk öncə bəlkə də adi görünə bilər. Ancaq mahiyyətinə vardığında bu nümunələr çox nəsnələrdən xəbər verir. Xalqın mənəvi yaddaşının əski laylarda dayanan kodlarını təhlil etməyi aktuallaşdırır. Bizə belə gəlir, bu kitabda olanlar hələ bir hissə olub və vaxtında yazıya alınmayıbdı. Ancaq digər bir məqamı etiraf edək ki, əgər bir ağbirçəyin yaddaşında bu qədər fəlklor örnəyi yatırsa onda yazıya gətirilməli, yaddaşlardan köçürülməli hələ çox şeylərin qaldığı haqqında düşünmək lazımdır. Çünki bunlar canlı ensiklopediyadırlar. Onların yaddaşlarındakının yazıya gətirilməsi isə bütün ziyalıların, xalqın ziyalı qrupunun mənəvi borcudur.

Kitaba xalq yaradıcılığının tədqiqi və toplanması sahəsində dəyərli işlər görmüş folklorşünas alim, AMEA-nın Folklor institutunun direktor müavini O.Əliyev «Qaynar söz çeşməsi» adında bir yazı yazmışdır. Doğurdan da, xalqın zəngin yaradıcılığı, Güləbatın ananın yaddaşı qaynar söz çeşməsidir. Bu çeşmələrin hələ neçələri zamanında yazıya gətirilmədiyi, qaygısı çəkilmədiyi üçün əlimizdən getmişdir. Məhz bu səbəbdən də O.Əliyev çox doğru olaraq deyir: «Şifahi xalq yaradıcılığı bitib-tükənməyən əvəzsiz mənəvi sərvətdir. Xalqın əsrlər boyu yaratdığı bu zəngin sərvət ağızdan-ağıza, nəsildən-nəsilə keçərək yaddaşlarda yaşamış və dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Bu gün də bu qiymətli sərvətin bir hissəsi hələ ağsaqqalların, ağbirçəklərin, müdrik insanların hafizəsində yaşayır. Tez bir zamanda bu əvəzsiz örnəklər yazıya alınmazsa, toplanmazsa neçə-neçə bayatı, nağıl, əfsanə və s. səssiz-səmirsiz itib gedə bilər. Odur ki, bu zəngin mənəvi sərvətin hər bir nümunəsini toplamaq, yazıya almaq olduqca vacib bir məsələdir» (s. 24). Onu da qeyd edək ki, bunu adi sıradan olan bir şəxs demir, bütün fəaliyyəti ilə folklorumuzun qayğısında duran, onun problemlərinə kifayət qədər bələd olan bir folklorşünas alim deyir. Bəli, əgər biz hər hansı bir toplamaya gecikməyimizlə, yazıya gətirə bilməməyimizlə itkiyə yol veririk. Neçə-neçə bayatı, tapmaca, atalar sözü, əfsanə, rəvayət, dastan və s. örnəklərimiz bu cür itkilərlə üzləşib və bu gün də üzləşmədədi.

Daha sonra kitabda AMEA-nın Dilçilik institutunun lüğətçilik şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor İsmayıl Məmmədovun «Nəğməkar ananın qəlb əmanəti» adında yazısı verilmişdir. Burada xalq yaradıcılığının toplanması ənənəsi kontekstində məsələyə münasibət bildirən tədqiqatçı bir məqamı vurğulayaraq yazır: «Güləbatın Mustafa qızının söylədiyi folklor yadigarları qarşımızdadır. Bunları ağbirçəyimizin yazıçı-publisist, tədqiqatçı-alim, xeyriyyəçi qızı, hacıxanımız Salatın xanım Əhmədli sevə-sevə, könül xoşluğu ilə böyük

səxavət duya-duya kağıza köçürüb. Öz nəğməkar anasının qəlb əmanətlərini incədən-incə bir duyğu ilə bir-bir qələmə alıb. Görək bu əmanətdə nələr var: inanclar, sınımalar, alqışlar, andlar, atalar sözləri, məsəllər, deyimlər, bayatılar (130-dan artıqdır), tırnqılar, laylalar, tapmacalar, əfsanə və rəvayətlər, nağıllar və müdrik kəlamlar. Əgər bu folklor mətnlərinin əlyazmasına nəzər salsaq, burada nə qədər gərəkli, hər bir dövrümüz üçün dəyərli, qiymətli olan söz incilərini, el çələnglərini görürük» (s. 31). Doğurdan da, burada bir-birindən gözəl bayatı çələngi, layla çələnci, əfsanə, rəvayət çələngi, müdrik kəlamlar çələnci və s. var. Bu kitab özlüyündə çələnglər toplusudur. Bu kitabla S.Əhmədli möhtəşəm bir abidə yaratmışdır. Bir ziyalı kimi özünün mənəvi borcunu yerinə yetirmişdir.

Bütün bunlardan sonra ayrı-ayrı başlıqlar altında toplama nümunələri verilir. İlk öncə isə «İnanclar və sınımalar» gəlir. Məlum olduğu kimi, hər bir folklor nümunəsi özlüyündə tarixdir. Xalqın tarixinin bir parçasıdır. Min illərin təcrübəsindən çıxaraq sabitləşmiş, bütövlükdə xalq tərəfindən qəbul olunaraq yaşam faktına çevrilmişdir. İnamlar və sınımalar da bu sıradadır. İnama çevrilmə mahiyyətinə vardıda bir günün, beş günün hadisəsi deyil. Xalqın yaddaşından keçdikdən sonra (yaddaşdan keçmə isə adi proses deyildir) düşüncəyə daxil olmuşdur. Eləcə də sınımalar. Bunların arasında incədən-incə görünən bağlantılar var. Xalqımızın yaddaşında, məişətində yuxu ilə bağlı maraqlı, bir-birinə yaxın, bir-birindən fərqli olacaq deyimlər nəzərə çarpır. S.Əhmədlinin verdiyi inanc və sınımalar arasında da bu özünə yer tapır. Onların birində deyilir: «Qorxulu yuxu görəndə yuxunu suya danışib deyərlər: «Axar su, yuxumu sənə deyirəm, qoy su yuxumu aparsın» (s. 34). Suya yuxunu danışmaq inamı özlüyündə uzun bir zamanı sərgiləyir. Bunun bəlkə də minillərə gedib çıxacaq tarixi var. Tarixi abidələrimizdə, müxtəlif yazılı ədəbiyyat nümunələrimizdə, klassiklərimizin əsərlərində yuxunun suya danışılması ilə bağlı çoxlu nümunələr var.

Onun klassik nümunəsinə möhtəşəm abidəmiz, anayasamız kimi uca tutduğumuz «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında tam təfsilatlı faktına rast gəlirik. Və yaxud da bayquşla bağlı kitabda verilən sınıamada deyilir: «Bayquş qapıya gəlib oxuyursa, aparıb onun qonduğu yerə duz-çörək qoyub and verərlər: Sən bu duz-çörək, bir də bu qapıya gəlmə» (s. 39). Dünya xalqlarında müxtəlif məsələlərdə, eləcə də bayquşa munasibətdə bir fərqlilik özünü göstərir. Azərbaycanda, eləcə də türk xalqlarında bayquşun hansısa qapıya gəlməsi fənalıqdan, hansısa pis hadisənin olacağından xəbər verir. Ona görə də onun qovulması, ona kösöv atılması və s. düşüncəsi həmişə nəsil-nəsil ulularımızdan bizlərə ötürülüb. S.Əhmədli də bu topluda maraqlı bir yanaşma ilə görünür. Bayquşların səsinə bir vahimə var. Onun doğurduğu qorxu insanın içini titrədir. Bunu gecənin qaranlığında, meşənin dərinliklərində, səssizliyində görüb eşidənlər, ovçular daha yaxşı bilir. Dahi şairimiz N.Gəncəvinin «Sirlər xəzinəsi» poeməsindəki «Bayquşların söhbəti hekayəsi» bayquşlarla bağlı düşüncəni tam təfsilatı ilə sərgiləyir. Bayquşların məskəni, istəyi xarabalıqdır deyirlər. Xalq arasında qarğışlarımızın birində deyilir, «yurdunda bayquş ulasın». Artıq bu hər şeyi aydınlaşdırır. Onu da qeyd edək ki, xalq arasında inamlar və sınıamalarla bağlı toplanmalı çox nümunələr yaşayır. Nədənsə biz onlardan ancaq bir hissəni yazıya gətirmişik. Halbuki, respublikamızın bütün regionlarına gedib onları toplamaq, ümumi bir toplu halında çap etmək ən ümdə vəzifələrimizdəndi. «Alqışlar, dualar» da bu sıradadır. Xalqımızın dilində, yaddaşında bir-birindən gözəl alqış-dualar var. Azərbaycan xalqı, ümumilikdə türk xalqları ağız dualı xalqlardandı. «Allah bərəkət versin», «Allah köməyin olsun», «Allah ürəyincə versin», «Allah ruzunu versin», «Ağ günlü olasan», «Axırın xeyir olsun» və s. kimi bir-birindən gözəl alqış-dualarımız var. Bu alqış-dualar insanların xeyirxahlığından, kimsəsizə, darda qalana əl tutmasından yaranıb. Bunların heç biri hansısa təsadüfin nəticəsi kimi ortaya çıxmayıb. Xalq yaradıcılığı təsadüfləri

sevmir. Bunlar hamısı bütünlükdə insanlığın faktı kimi xalqımızın həyatının, yaddaşının bir parçasıdır. İnamlar, sınımalar, alqışlar, dualar özlüyündə düşüncə etibarilə bir müstəvidə dayanır. Andlar da bura daxildir. Bütün xalqlarda and yerləri olmuşdur. Azərbaycan xalqında da belə and yerləri formalaşmışdır. Həmin and yerləri müqəddəslik, ucalıq, əlçatmazlıq, ülvilik məkanıdır. «Allah haqqı», «bu yol haqqı», «çörək haqqı», «ışığı haqqı», «o gün haqqı» və s. hamımızın istifadə etdiyimiz andlardır. Onun kəsb etdiyi mahiyyət isə çox-çox dərinlərə gedib çıxır. Bu andlar xalqın ümidindən, inamından, sevgisindən, ehtiyacından yoğrulmuşdur. Onun tarixini isə müəyyənləşdirmək, hara gedib çıxdığını söyləyə bilmək olduqca müşküldür. Bunlar hamısı insanlıqla birgə addımlayan təsəvvürlərdir.

Xalqımızın zəngin yaradıcılığında mühüm bir hissəni atalar sözü və məsəllər tutur. Atalar sözü müdriklik çeşməsidir. Ulularımız həyatın və düşüncənin sınaqlarından keçirərək əvəzsiz mülahizələrini qəlibləşdirmişlər. Onların da tarixini, hansı zamanda yarandığını müəyyənləşdirmək olduqca çətindir. Ancaq olan budur ki, hamımız yerinə və məqamına görə atalar sözlərindən istifadə edirik. S.Əhmədli də yazıya alıb nəşrinə nail olduğu topluda atal sözlərinə, deyimlərə yer vermişdir. Buradakı nümunələrin mühüm bir hissəsi mənim üçün orijinal və yenidir. Düzdür, indiyə qədər atalar sözlərinin toplanması və nəşri sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. «Divani-lügət-it türk»də, «Kitabi-Dədə Qorqud»də, «Səlcuqnamə»də, «Oğuznamə»də çoxlu atalar sözü verilmişdir. Həmin nümunələrin böyük əksəriyyəti bu gün də xalq arasında işləkliyi, dəyərini qoruyur. Klassiklərimiz bu zəngin xəzinədən bəhrələnməklə bir-birindən maraqlı sənət nümunələri yaratmış, əsərlərinin bədii dəyərini daha da artırmışlar. H.Zeynallının, Ə.Hüseynzadənin və başqalarının atalar sözlərinin toplanması və nəşri sahəsində böyük işləri var. S.Əhmədli də bu kitabda verdiyi atalar sözü və deyimləri ilə adını sələflərinin sırasına əlavə etmişdi. «Ağır qazan gec qaynar»,

«Alça turşdur, yiyəsinə xoşdur», «Qızın oldu qırmızı donunu soyun», «Səbr eyləyənin acı ağzı bal dadar», «Xələfin nədir, sələfin də odur», «Varını yedin dadındı, verdin adındı, qaldı yadındı» və s. nümunələrin hər birisi böyük təcrübəni, həyatın sınaqlarını özündə ehtiva edir. Bu nümunələr özlüyündə düşüncəmizin, müdrikliyimizin tarixidir, keçib gəldiyi yolun faktıdır.

Kitabda mühüm bir hissəni bayatılar tutur. Bu forma türk şeirinin inkişaf tarixini izləmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün türk qövmləri özlərinin hiss və duyğularını, istək və arzularını digər formalardan daha çox bayatılar vasitəsilə ifadə etmişlər. Azərbaycan xalqının da şifahi düşüncəsində mühüm bir hissəni bayatılar tutur. Hər bir bayatı özündə böyük-böyük hadisələri, zamanın hansısa dönəmində baş verən olacaqları özündə gələcəyə daşıyır. Dörd misradan ibarət olan bu nümunələrdə cild-cild kitablarda daşına biləcək düşüncə yaşayır. Bu nümunələrdə nələr yoxdu? Xalqımızın iç ağrıları, vətən həsrəti, sevgi iztirabları, qəribliyi, vüsal çırpıntıları, hər şey özünə yer tapır. Onu da qeyd edək ki, bu bir forma kimi daha çox həmin ağrıları daşımağa yönəlklidi. Təsadüfi deyil ki, bayatını daha çox yazılı ədəbiyyat nümunələrində klassiklərimiz ahıl çağlarında yazmışlar. Məhz on səkkizinci yüzilliyin böyük şairi M.P.Vaqif müasiri və yaxını M.V.Vidadiyə «qocalıbsan qəlbin kövrəklənibdi, bayatıda zehnin zirəklənibdi» deyirdi. Bayatı şifahi düşüncənin hadisəsidir. Lakin yazılı ədəbiyyatda klassiklərimiz Ş.İ.Xətai, M.Əmani, M.P.Vaqif, Q.Zakir və başqaları, eləcə də iyirminci yüzilliyin bir sıra görkəmli sənətkarları bayatıda qələmini sınımış və özlərinin gözəl bədii nümunələrini yaratmışlar. Son dövrdə bu forma yazılı ədəbiyyatda işləkliyi artırmaqdadır. Akademik T.Bünyadovun üç kitabdan ibarət bayatıları buna nümunədir. Ədəbiyyatımızda Sarı Aşığın bayatı ustası kimi tanınması hadisəsi var. Ö.Xəyyam, M.Gəncəvi deyəndə rübai yada düşdüyü kimi, Sarı Aşıq deyəndə də bayatı yada düşür. Bunlar özlüyündə

adın simvolizəsi təsiri də bağışlayır. Aşıq yaradıcılığında ustad sənətkarların bayatıdan istifadəsi özlüyündə bir istiqamətdir. Salatın xanımın da anasının yaddaşından yazıya aldığı bayatıları kitabda verməsi özlüyündə böyük işdir. Burada bir-birindən maraqlı nümunələr var. Hər birisi özlüyündə bir dünyadır.

Gözlərin yedi məni,
Qurd oldu, yedi məni.
Bir namərdə sirr verdim
Aləmə dedi məni.

Eləmi qanadınnan,
Qan dammar qanadınnan.
Könlüm gəzən yerləri
Quş gəzməz qanadınnan.

Qaradır qaşın, ördək,
Yaşıldır başın, ördək.
Həmişə cüt gəzərdin,
Hanı yoldaşın ördək.

Bu üç nümunənin hər birisi böyük-böyük düşüncələri ehtiva edir. Onların təfsiri, açımı yozulub qurtarması mümkün olmayan olacaqlara aparıb çıxarır. Bayatı bizim nəzərimizdə xalqın yaratdığı möcüzələrdəndir. Məhz bu səbəbdən də onların axıra qədər açılması elə də mümkün olmur. Folklorşünaslığımızda bu forma ilə bağlı, eləcə də türk şeir ənənəsi ilə əlaqədar bütün deyilənlər hamısı həmin ecazkarlığı açmağa yönəlikli görünür. Bayatı bir forma kimi türkün könlü rübabına hesablanıb və onu daha çox dilləndirir. Bu səbəbdən də hamımız üçün əvəzsizdi. S.Əhmədli də anasının yaddaşında zaman-zaman yaşayan bayatı örnəklərini yazıya alıb xalqımıza çatdırmaqla dəyərli bir iş görmüşdür. Kitabda «Tırınqılar, qımqımalar», «Bu balama qurban...» başlığı altında verilən nümunələrin hər birisi şeirimizin tarixini, inkişaf istiqamətini, hansı ənənələrə yüklü olduğunu və sabaha gedən yolunu izləmək haqqında

çox şey deyir. Laylalar beşik nəğmələrimizdir. «Uşaq psixologiyasını, onun daxili aləmini, gələcək tərbiyə yollarını xalq qədər doğru, dürüst müəyyənləşdirməyi bacaran ikinci bir mürəbbi tapmaq çətindir...Uşaqlarda musiqiyə, ədəbiyyata həvəs oyadan, onun bədii zövqünü oxşayan ilk nümunələr, şübhəsiz, layla, bayatı, mahnı və oxşamalardır». Ancaq təəssüflər ki, biz onun mahiyyətinə elə də varmağa çalışmamışıq. Folklorşünaslıqda layla və oxşamalarla bağlı müəyyən qədər sözlər deyilib, ancaq güman edirik ki, bu hələ lazımı qədər deyil. Çünki onların spesifikasının dərinliklərinə doğru gedib araşdırılmalı çox məqamlar var. Bir nümunəyə diqqət yetirək.

Qoxusu güldən gəlir,
Güldən, bülbüldən gəlir.
Balamın gül beşikdə
Yuxusu birdən gəlir.
Balam, a lay-lay, a lay-lay,
Gülüm, a lay-lay, a lay-lay. (s. 103)

Burada bir istiqamətdə mətnin verdiyi informasiya, körpəyə olan sevgi əksini tapırsa, digər istiqamətdə körpənin düşüncəsini formalaşdıracaq ritmiklik məqamları, onun təsirlilik tərəfləri diqqəti cəlb edir. Bu mahnılarla analarımız həm də hələ dünyaya təzəcə göz açmış körpələrin tərbiyəsi qayğısına qalmışlar. Azərbaycan folklorunda hər bir nümunənin, formanın özünün yeri və məqamı var. Onlar ulularımızın yaddaşının, həyatının, könül duyğularının bir parçası kimi görünür. Məhz bu səbəbdən də son dərəcədə təsirli və əvəzsizdi. Laylaların, oxşamaların, qımqımaların, bayatların, tapmacaların yerinə yetirdiyi funksiya bunu bir daha aydınlıqla göstərir. Kitabda verilən tapmacalar bölməsi bizə yeni-yeni nümunələrin yazıya gətirilməsi ilə maraqlıdı. On doqquzuncu yüzillikdən başlayaraq tapmacaların toplanması və nəşri sahəsində işlər görülməyə başlamışdır. Onu da etiraf edək ki, on doqquzuncu yüzillikdə digər janrlara nisbətən tapmacalar bəlkə də daha az toplanan folklor nümunələri olmuşdur. Keçən əsrin iyirminci

illərindən isə bu nümunələrin toplanması işi sürətlənmiş, V.Xulufu və H.Zeynallı onun kitab şəklində çapına nail olmuşlar. S.Əhmədli də bu işdə özünün sələflərinə qoşulmuş, tapmacaların bir sıra maraqlı nümunələrini folklorşünaslığımıza təqdim etmişdir. Tapmacalar bir forma kimi çevik düşüncəyə, adi bir məqamın verilməsindən mahiyyətin açılmasına xidmət edir.

Qah-qah qalası var bunun,
Qəm piyalası var bunun,
Nə doğar, nə uçurdar,
Uçar balası var bunun. (s. 108)

Bu nümunədə metaforik düşüncə məsələnin bir tərəfidir. Onun digər tərəfində sözün, mətnin poetikliyi, yüksək sənət prinsiplərinə uyğunluğu maraq doğurur. Bu mətnə arıdan söhbət gedir. Daha doğrusu, açımında arı dayanır. Qarşı tərəf bu söyləmədən nəyin haqqında danışıldığını özü üçün müəyyənləşdirməlidir. Tapmacaların bir folklor janrı kimi nə zaman yaranmasını, hansı dövrlə bağlantılarının olmasını söyləmək çətindi. Bu bütün folklor janrlarına aiddir. Lakin ayrı-ayrı nümunələrin verdiyi informasiya tarixin dərinliklərinə gedən yol haqqında bilgi verir. Bu mənada biz bədi nümunələrin, formanın özünün hansı dərinliklərdən gəldiyi haqqında düşüncələrimizi ehtimal şəklində olsa da deyə bilirik.

Xalq yaradıcılığı ucu-bucağı görünməyən zəngin bir gülzarı xatırladır. Bu gülzarda hər nümunənin, formanın özünün yeri var. Əgər miflər dünyanı bədii dərk faktı kimi maraq doğurursa, atalar sözləri bütün təfərrüatı ilə müdrikliyə, mərasim nəğmələri xalqın məişətinin müxtəlif tərəflərinə, rəvayətlər tarixi olayların sabahlara daşınışına yönəlikli bir funksiyanı yerinə yetirir. Ona görə də bu nümunələrin nə qədər toplanmasına və haqqında yazılmasına baxmayaraq, həmişə toplamaya və təhlilə ehtiyac doğurur. Son dövrdə region folklorunun toplanması və nəşri sahəsində xeyli uğurlu işlər görülməkdədi. Bu əvvəlki dövrlərdə də olmuşdur. Ancaq indi antologiyalar şəklində toplanmalar

aparılır. Nəşr olunan kitablar da bunu aydınlıqla göstərir. Buraya tədqiqatları da əlavə etmək lazımdır. Ancaq təəssüf ki, indiyə qədər nəşr olunan antologiyalar sırasında Qazax folkloru antologiyası yoxdur. Bu özlüyündə folklorşünasların, bütünlükdə region ziyalılarının üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Düzdür, bu işin aparılması kifayət qədər ağır və məsuliyyətlidir. Gərgin və uzunmüddətli toplanmaların sayəsində mümkündür. Çap olunan antologiyalardakı müəyyən qüsurlar, çatışmamazlıqlar var. Bunu da başa düşmək lazımdı. Ancaq bütövlükdə bunların hamısı uğurlu və gərəkli, tarixə çevrilməli işlərdi. S.Əhmədovanın anası Güləbatın xanımın dilindən yazıya aldıkları hələ görüləsi çox işlərin olduğu haqqında təsəvvür yaradır. Kitabda mühüm bir hissəni rəvayətlər təşkil edir. «Belə rəvayət edirlər ki...» başlığı altında verilən nümunələr hər birisi tipikliyi, bütöv təsəvvür yarada bilmək xüsusiyyəti ilə əhəmiyyətlidir. Əfsanə və rəvayətlər xalq ədəbiyyatımızda mühüm bir hissəni tutur. Onların toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində də müəyyən işlər aparılmışdı. Bir hissəsi klassiklərimizin kitablarında bədii düşüncənin faktı kimi görünürsə, digər bir hissəsi ayrı-ayrı kitabların səhifələrində toplu kimi yaşayaraq günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Məsələn, Heradotun «Tarix» kitabındakı Midiya dövrü ilə bağlı əfsanələr tək-cə bədii fakt, əfsanə, rəvayət olaraq maraq doğurmur. Burada həm də tarixin bütöv bir dövrünün real gerçəkliyinin bədii ifadəsinin yaşandığının şahidi oluruq. Məhz böyük şairimiz S.Vurğunun «hər hansı bir əfsanə olursa olsun, biz onda həqiqət şəfəqləri görməliyik» qənaəti təsadüfi deyilməmişdir. Əksinə, burada son dərəcə incəlik və ciddi olacaq bir məqam vardı. Heç şübhəsiz, burada müəyyən əlçatmazlıq kimi görünən əsatir, əfsanəvilik məqamları var. Ancaq hamısı insan təsəvvürünün məhsuludur. Bu təsəvvürlərin isə bir ucunda həyatdan gəlmə şeylər dayanır. «Kimin dərdi yoxsa...», «Vəsiyyət», «Əyirdəkli dağ», «Haramlıq», «Hərənin öz qisməti» «Həcci evində də qəbul edə bilərsən» və s. kimi nümunələr xalq

düşüncəsindən qopub yaşamaqdadır. Topluda «Əzrayılın tapşırığı» adında bir əfsanə verilir. Orada deyilir. «Allah cənabi Əzrayıla buyurur ki, gedib filan qadının canını alarsan. Əzrayıl Allahın buyurduğu evə gəlir, görür ki, canını alacağı qadın yatıb, balaları da yanında. İki uşağı bir tərəfində kürəyinin ortasında, balacası qolunun üstündə, ananın döşü də ağzında yatır, hərdən də bir ağzını marçıldadaraq əmir. Cənabi Əzrayıl fikirləşir: «Allah yəqin ki, mənim günahımdan keçər, mən bu anaya necə qıyım. Onu öldürməyəcəyəm. Onu öldürsəm uşaqları yetim qalar, körpəsi də acından ölür. Qoy mən elə balacanın canını alım, ana o iki uşağına baxsın». Əzrayıl belə də edir. İşini qurtarıb Allahın hüzuruna gəlir, hesabat verir. Allah qəzəblənib cənabi Əzrayılın qolundan tutub tullayır. Əzrayıl gəlib bir dərəyə düşür. Görür ki, qarşısında ucu-bucağı görünməyən bir dəryadır. Dəryanın ortasında dəyirmi bir daş suyun üzünə çıxıb. Daşın üstündə ot cücərib. Üç günlük bir quzu da otu iştahla otlayır. Allahdan vəhy gəlir: «İndi gördünmü, mən istəsəm daşı da göyərdərəm. Sən indi get, o qadını öldür. Uşaqların ruzusunu özüm verəcəm» (s. 118). Bu kiçik bir parçada böyük həyat reallığı, insan düşüncəsi, bütün olacaqların yaradanın əlində olması qənaəti əksini tapır. Bu bütün yazılı və şifahi abidələrimizdə günümüzdə qədər daşınan təsəvvürlərdir. Xalq yaradıcılığı nümunələri özlüyündə həyatı dərk və əxlaq toplusu, tərbiyə mənbəyidir. «Kitabi-Dədə Qorqud»da Basatla Təpəgözün qarşılaşmasında onun klassik bir formatı, Təpəgözün dediyi «igid qurtuldun» sualına Basatın «Tanrım qurtardı» cavabı var. Bu düşüncə özlüyündə bütünlükdə insanlığı əhatə edir, yazılı və şifahi ədəbiyyatımızda da bir ardıcılıqla müxtəlif formalarda əksini tapır. Topluda haqqında danışmaq istədiyimiz «Mola qayası» adında bir rəvayət var. Orada deyilir: «Karvansara yaxınlığında qayanın döşündə bir molla və bir ayı heykəlləşib. Belə rəvayət edirlər ki, bir molla eşşəyinə minib meşənin içi ilə Karvansaraya doğru gedirmiş. Başını qaldırıb günə baxanda görür ki, namazın vaxtıdır. Dəstəmaz alıb

namaz qılmağa başlayır. Elə bu zaman bir ayı yaxınlaşib onu parçalamaq istəyir. Molla namazını yarımçıq saxlayıb Allaha yalvarır: «Xudaya canım sənə fida olsun. Qoyma ayı məni parçalasın. Məni də, onu da yerimizdə daşa döndər». Allah mollanın səsini eşidir və hər ikisini daşa döndərir...O vaxtdan həmin qaya «Molla qayası» adlanıb» (s. 125). Bizim folklorumuzda belə nümunələr kifayət qədərdir. Onlar müxtəlif səpkilidi. Daşa, ağaca, quşa və s. çevrilmələr özlüyündə əfsanə və rəvayətlərimizdə, nağıllarımızda bir çoxluqla müşahidə olunur. Onun tipik nümunəsi «Ağoğlan» əfsanəsidir ki, Azərbaycanın bir çox regionlarında yaşayır. Bunların arasında müəyyən kiçik fərqliliklər olsa da, ancaq mahiyyət etibarilə eyni düşüncəni ifadə edir. «Molla qayası» adlı rəvayət də bu silsilədənir. Orta əsrlərin yazılı nümunələrində də belə çevrilmələr, ölüb-dirilmələr və s. var. Bunların hamısı xalqın şifahi düşüncəsindən yazılı ədəbiyyatına və oradan da əksinə bir axın kimi davam etməkdə, bədii düşüncəyə rəvnəqlik gətirməkdir. Burada mifik düşüncədən tutmuş inamlara qədər çox əski çağların təsəvvürləri toplaşır. Əfsanə və rəvayətlərdə mövzu etibarilə bir rəngarənglik müşahidə olunur. Bu onların ideyasında da nəzərə çarpır. Yer adları, qalalar, tayfa, qəbilə adları, tarixi şəxsiyyət və s. adları ilə bağlı çoxlu əfsanə və rəvayətlərimiz var. Yazılı ədəbiyyatımızda klassiklərimizin yaradıcılığında kifayət qədər çoxlu nümunələr var. Onların nəşri və təhlili sahəsində xeyli işlər aparılıb və indi də aparılmadadır.

Azərbaycan folklorunda mühüm bir hissəni nağıllar tutur. Onların toplanması və çapı ilə bağlı günümüze qədər xeyli işlər görülüb. A.Baqri, Ə.Sübhanverdixanov, Y.V.Çəmənşəminli, H.Zeynallı, H.Əlizadə sovet hakimiyyəti illərində maraqlı nağıl nümunələri toplamışlar. Hətta ondan bir qədər əvvəl «Məktəb», «Dəbistan» jurnalları da öz səhifələrində nağıl nümunələrinin nəşrinə xüsusi diqqət yetirmişdi. Eələcə də «Kəşkül»də «Lətaif» başlığı altında nağılların çapı özlüyündə nağıl nümunələrinə olan marağı ifadə edir. Azərbaycanda nağılların üç cildə (1941-1947),

beş cilddə çapı (1960-1964) da bu istiqamətdə həmişə artan işlərin getdiyini göstərir. Bu gün də nağılların toplanması, nəşri, tədqiqi ilə əlaqədar maraqlı işlər görülməkdədir. Məhz S.Əhmədlinin də «Hər kim yüz il unutmasa...» kitabında nağıl nümunələrini verməsi diqqəti cəlb edir. «Yadımdan çıxardaram», «Daşa dönmüş şahzadə», «Hər kəsin öz ruzisi», «Səbr daşı», «İki qardaş» və s. nağıllar hələ nə qədər nağıl nümunələrimizin xalq arasında yaşadığını göstərir. Nağılların spesifikasiyasında «biri vardı, biri yoxdu»nun maraqlı ecazkarlığı var. Bu daha çox həyatiliyə dayanır. Lakin sehr, cadu, əfsun kimi xüsusiyyətlər bu düşüncəyə yeni çalar, məna verir. «Üç qardaş» nağılı onun tipik nümunəsidir. «Biri vardı, biri yoxdu, iki qardaş vardı. Böyük qardaş ölkənin padşahı, kiçik qardaş isə onun vəziriydi. Padşahın bir qızı, vəzirin isə üç oğlu vardı. Böyük qardaş, ortancıl qardaş, kiçik qardaş – üçü də əmisi qızı Pərizad xanıma vurulmuşdular.

Xəbər padşaha çatır. O, qardaşı oğlanlarını yanına çağırır deyir:

-Üçünüz də qardaşım oğlusunuz. Sizi bir balam kimi istəyirəm. Üçünüzə bir tapşırıq verəcəyəm: kim çox qazanc gətirsə qız onundu» (s. 236). Bütün nağıllarımızda aqlın, qabiliyyətin, bacarığın nümayişi həmişə aparıcılıqla görünür. Burada da məhz həmin keyfiyyətlərə üstünlük verilir. Uzaq səfərə çıxan qardaşlar son olaraq birləşirlər və kiçik qardaşının baxıcılıq qabiliyyəti ilə əmisi qızlarının xəstə olduğu aydınlaşır. Həmişə nağıllarımızda qardaşlar arasında kiçik qardaşın daha qabiliyyətli və son olaraq hər şeyə nail olduğu görünürsə, burada ortancıl qardaş öz qabiliyyəti ilə daha çox fərqlənir. Bütün bunlar toplunun maraqlı cəhətləridir, bizim nağıllarımızın maraqlı düşüncəyə hesablanmaq xüsusiyyətləridir. Kitabda son olaraq verilən «Bəzəmələr» bölməsidir. Burada bir-birindən maraqlı, həm də tipik olacaq nümunələr var. «Yola körpü saldım», «Niyə bir qızıl», «Bağlama», «Elçilik», «Tumarı çatdırmış», «Mən də bir kişinin oğluyam», «Xaşıl qonaqlığı», «Nərdivan» kimi

bəzəmələr bütövlüyü və kəsb etdiyi mənə etibarilə maraqlı təsir bağışlayır. «Niyə bir qızıl» bəzəməsində oxuyuruq: «Günlərin bir günündə ölkənin padşahı tərki-libas olub ölkəsini gəzməyə çıxır. Şəhərbəşəhər, kəndbəkənd gəzib dolanır, rəiyyətlərinin halından xəbər tutur. Bir də baxır ki, üz-gözünü tük basıb. Dəlləyin yanına gəlir. Dəllək onun bir nimdaş paltarına baxır, bir arıqlamış tüklü üzünə baxır, «otur» deyib onun üzünü qırxmağa başlayır. Küt ülgüc padşahın üzünə dəydikcə o ufuldayır, üzünü ülgücdən kəsik-kəsik olur. Dəllək işini görüb qurtarır. Müştəri ona on qızıl verir. Dəllək sevinərək qızılı tez cibində gizlədir. Ay dolanır, il gəlir. Padşah yenidən seyrə çıxır, yolu dəlləyin yanından düşür. Fikirləşir ki, elə yaxşı oldu, üzümü də qırxdıraram. Müştərini tanıyan dəllək tez əl-ayağa düşür, təzə ülgüc çıxarıb onun üzünü qırxır. Üzü rahatlıqla qırxılmış müştəri dəlləyə bu dəfə bir qızıl verir. Dəllək qızıla baxıb təəccüblə soruşur:

-Niyə bir qızıl?

Müştəri ağır-ağır cavab verir:

-A bala, keçən dəfə üzümü qırxanda sən də əziyyət çəkdin, mən də. Ancaq bu dəfə nə sən əziyyət çəkdin, nə də mən. (s. 261). Bir başqa nümunəyə də diqqət yetirək. «Döyməyin nə mənası var» adı ilə verilən bəzəmədə oxuyuruq: «Bir ustanın şeyirdi olur. Şeyird hər gün kəsilmiş qoyunun dərisini aparıb çayda isladır. Qayıdanda ustası həmişə onu döyürdü. Şeyird ustanın bu hərəkətindən heç nə anlamırdı.

Bir gün şeyird dərisini çayda isladarkən çay dərisini aparır, şeyird ağlaya-ağlaya ustanın yanına qayıdır. Usta təəccüblə ondan soruşur:

-Ay uşaq, nə olub, niyə ağlayırsan?

Şeyird cavab verir:

Dərisini çay apardı, onunçün ağlayıram ki, birdən məni döyersən.

Usta gülümsünüb mehribanlıqla şeyirdinə deyir:

-İndiyə qədər səni ona görə döyürdüm ki, dərinə axıtmayasan. İndi ki dəri axıb gedib döyməyin nə mənası var?!» (s. 294). Bütün bunlar və bu kimi nümunələr xalqımızın zənginliyini, onun həyatının, məişətinin, düşüncə tərzinin nə qədər maraqlı nümunələrlə dolu olduğunu göstərir. Bu nümunələr Salatın Əhmədlinin hələ bir yaddaş adamının, ağbirçəyin, anası Güləbatın ananın dilindən yazıya aldıklarıdır. Ədəbiyyatşünas, dilçi, publisist kimi tanıdığımız S.Əhmədli bu toplu ilə folklorşünaslığımıza özünün töhfəsini vermiş və çox böyük savab iş görmüşdü. Bütünlükdə ziyalı mühitinə nümunə olmuşdu. Şübhəsiz ki, neçə-neçə belə toplularımız yaddaş adamlarının yaddaşında yatır, yazıya alma zamanını gözləyir. Ona tələsək.

*Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair
tədqiqatlar. XXXVI,
Bakı, Nurlan, 2011, səh.30-46*

**PROFESSOR RÜSTƏM RÜSTƏMZADƏ
VƏ YAXUD DA «ŞƏRƏFLİ ÖMÜR YOLU»
KİTABI**

Son dövr ədəbi prosesdə bir ad var. Bu, bir-birindən maraqlı, rəngarəng yazıları, kitabları ilə böyük oxucu kütləsinin, ziyalı mühitinin diqqətində olan Salatın

Əhmədlinin adıdır. Mən də bir ədəbiyyat adamı kimi bu adın marağındayam. Mətbuat səhifələrində çıxan məqalələrini diqqətlə izləmişəm və mühitin uğurları sırasında həmişə ona böyük önəm vermişəm. Hətta iki kitabına münasibətimi də bildirməyə çalışmışam. Bunlardan biri Salatın Əhmədlinin ədəbiyyatşünas alimimiz Teymur Əhmədovla birgə tərtib etdiyi «XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (poeziyası)» (Bakı, Nurlan, 2009) kitabıdır («Kredo» qəzeti, 21 noyabr, 2009). Digəri istedadlı şairimiz Barat Vüsala birgə tərtib etdiyi «Şairlər vətəni bizim tərəflər» (Bakı, MBM nəşriyyatı, 2010) antologiyasıdır («Kredo» qəzeti, 25 dekabr, 2010). Hər iki kitab bütünlükdə ədəbiyyata, poeziyaya olan böyük sevginin ifadəsidir. Sözün həqiqi mənasında savab işidir. İndi isə qarşımda bu silsilədən çap olunan bir kitabı var. Bu «Şərəfli ömür yolu» (Bakı, 2011) kitabıdır. Kitab Həyat Rüstənzadə ilə birgə toplanıb tərtib edilib. Xalq yaradıcılığının toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində mühüm xidmətləri olan folklorşünas alimimiz filologiya elmləri doktoru, professor Rüstəm Rüstənzadənin haqqındadır. Çox sevindiricidir. Özlüyündə bu kitab xalq yaradıcılığını, canlı fəaliyyətini xalq ədəbiyyatına həsr etmiş, böyük ziyalı mühitin yetişməsində mühüm rol oynamış folklorşünası qiymətləndirmədir. Bax bu alqışlanmalıdır. Hələ bu kitaba qədər S.Əhmədlinin folklorşünas alimimiz Rüstəm Rüstənzadə haqqında yazdığı «Folklorun yorulmaz fədaisi» («Kredo», 6 mart, 2010) məqaləni oxumuşdum. Və məndə belə rəy yaranmışdı ki, həmin məqaləyə mətbuat vasitəsilə öz münasibətimi bildirim. Hətta bu fikir uzun müddət məni rahat buraxmamışdı. Ancaq nədənsə özümü toplayıb düşüncələrimi bölüşə bilmədim. Ona münasibət bildirmək istəyim iki səbəblə bağlı idi. Birincisi, sırf yazıdan, folklorşünaslığımıza olan səmimi münasibətdən irəli gəlirdi. İkincisi, folklorşünas alimimiz professor Rüstəm Rüstənzadə ilə bağlı idi. Çünki onun gördüyü gərəkli və böyük işləri qiymətləndirmək istəyi həmişə içimdə yaşayıb və demək olar mənə rahatlıq verməyib. Düzdür, ayrı-ayrı kitablarımda haqqında bir folklorşünas

kimi söz deməyə çalışmışam, fikirlərimi bölüşmüşəm. Bu işə özlüyündə hansısa kitabda fikir bölüşməsi səviyyəsindən o yana getməyib. Hətta bir toplusuna «Yeddi dastan» adlı kitabına rəy də yazmışam («Kitablar aləmində» jurnalı, 1990, №2, səh. 38-39). Həmin yazıdan indi iyirmi ildən çox vaxt keçir. Qarşımda bir-birindən maraqlı, aktual problemlərin təhlilinə həsr olunmuş kitablar dayanır. Onların təsirində bir folklorşünas ömrünü, onun hansı duyğularla yaşamasını görüb yazıya gətirmək özlüyündə əhəmiyyətli və əhəmiyyətlidir.

Kitabın təhlilinə keçməzdən əvvəl Salatın Əhmədlinin yaradıcılığı üçün bir məqamı vurğulayım. Bu onun yazılarında problem əhatəliliyi və zənginlik faktorlarının çoxluğu ilə bağlıdır. «Səfərnəmə» (Bakı, MBM, 2008), «Xalq şairi Nəriman Həsənzadəyə Poylu beşiyimbən məktub» (Bakı, MBM, 2008) «Hüseyn Cavidin ev muzeyi» (Bakı, Şirvanəşr, 2009), «Heydər Əliyevin dil siyasəti» (Bakı, İncə nəşriyyat evi, 2010) kitabları buna nümunədir. Buraya görkəmli ziyalımız Müseyib Məmmədov haqqında tərtibi («Sənsiz», Bakı, Şirvanəşr, 2009) də əlavə olunmalıdır. Bütün bunlar S.Əhmədlinin bir istiqamətdə tədqiqatçılıq fəaliyyətindən xəbər verirsə, digər istiqamətdə toplayıcı, tərtibçi kimi gördüyü böyük işləri göstərir. Sonuncu, haqqında danışmaq istədiyimiz kitab da onun məhz toplayıcı və tərtibçi kimi gördüyü işlərin bir hissəsidir. Tərtibçilik, eləcə də toplayıcılıq özü böyük zəhmət və işgüzarlıq, eyni zamanda xüsusi qabiliyyət tələb edən bir məsələdir. Hələ iyirminci əsrin əvvəllərində bu məsələ ilə bağlı çoxlu fikirlər söylənmişdir. Bunların böyük bir hissəsi folklorun toplanması və tərtibi prinsipləri ilə bağlı olmuşdur. İndi artıq bu istiqamətdə kifayət qədər təcrübə var. Bütün bunlar S.Əhmədlinin ədəbi fəaliyyətinin zənginlik tərəfləridir və son dövr mühitdə atılan uğurlu addımlardandır. Onu da əlavə edək ki, müstəqillikdən sonra olan çətinliklərdən biri məhz ədəbi mühitdə qiymətləndirmənin hansı səviyyədə aparılması ilə bağlıdır. Çünki kifayət qədər kitab bolluğu

yararıb. Ədəbi tənqidin özündə bir liberallıq hökm sürür. Kitab abına hər şey yazılır və çap olur. Belə olan vəziyyətdə həqiqi yazarın, layiqlinin qiymətini vermək özü müşkül məsələyə çevrilir.

Düzdür, ayrı-ayrı kitablar, ədəbi prosesdə baş verənlər haqqında müxtəlif vaxtlarda vaxtaşırı yazılar gedir və mən də öz qənaətlərimi həmişə verpmək məqsədində olmuşam. Həmin yazılarımin bir hissəsi son dövrdə gedən proseslərə münasibət səciyyəsi daşıyıbsa, digər bir hissəsi folklorşünaslıqla bağlıdır. Xalq yaradıcılığının toplanması, nəşri tədqiqi məsələlərini əhatə edir. Bir folklorşünas kimi bu məsələlər məni daha çox düşündürüb. Onu da qeyd edək ki, müstəqillikdən sonra Azərbaycan folklorşünaslığında lazımı qədər dəyərli işlər görülüb, bir-birindən maraqlı tədqiqatlar aparılıb. Ən çox diqqətimi cəlb edən isə on doqquzuncu yüzilliyin sonu, iyirminci yüzilliyin əvvəlində çap olunan kitabların təzədən nəşridir. Məlum olduğu kimi, bu dövrdə folklorşünaslıqda daha ləyaqətli işlər görülüb. Bütün proses təbiiliklə aparılıb, qondarmalardan uzaq olub. Daha doğrusu, ona heç bir haram qatılmayıb. Bax, bu bizim üçün örnək olmalıdır. Ancaq indi, təkrar qeyd edim ki, müstəqillikdən sonrakı xaos bütün istiqamətlərdə olduğu kimi, folklorşünaslığa da yad əllərin uzadılması halı ilə üz-üzə qaldı. Görülən layiqli işlərin qiymətləndirilməsi özlüyündə problemə çevrildi. Meydan bir növ işbazların əlinə keçdi. Onu da qeyd edək ki, bu qarışıqlıqdan daha az itkilərlə çıxan bir neçə sahə varsa onlardan biri, bəlkə də birincisi folklorşünaslıqdır. Çünki son dövrlərdə Azərbaycan elminin üzərinə bir qaragüruh yeriməkdə idi. Hansı ki, böyük-böyük vəzifə sahibləri, bəzəkli kreslolarda oturanlar, xalqın var-dövlətinə sahib durub ona barmaq silkələyənlər hörmətli akademikimiz Ramiz Mehdiyev demiş («İctimai və humanitar elmlər: zaman və məkan kontekstində» məqaləsi «Xalq qəzeti», 9 dekabr, 2009) gələcək karyera, mənəbə naminə elmə, ədəbiyyata doğru da irəliləyirdilər. Bu tarixi yazı özlüyündə millət vəkillərinə, nazirlərə, böyük şirkət

sahiblərinə bir xəbərdarlıq oldu. Təkcə onu qeyd edək ki, millət vəkillərinin hamısı elmlər doktoru olmaq üçün bəhsə girmişdilər. Hörmətli akademikin həyati əhəmiyyətli yazısına həqiqi elm adamlarından dəstək gəldi, «Mənəviyyatsızlığın da sonu olmalıdır» (A.Əliyev. «And» qəzeti 31 dekabr, 2009) kimi gərəkli yazılar yazıldı. Çünki bugünkü ziyalının ən ümdə borcu cəmiyyəti, elmi məhz bu təhlükələrdən, qaragüruhdan qorumaqdır. Əks təqdirdə Salatın Əhmədli kimi ziyalılarımızın həqiqi qiymətini verəmk çətinliyi yaranacaq.

S.Əhmədlinin və H. Rüstəmzadənin toplayıb tərtib etdiyi «Şərəfli ömür yolu» kitabı folklorumuzun ağsaqqallarından olan professor Rüstəm Rüstəmzadənin bütövlükdə yaradıcılıq yolunu özündə əks etdirən monumental bir əsərdir. Düzdür, burada onun ayrı-ayrı dövrlərdə yazdığı məqalələr, haqqında yazılanlar, resenziyalar və s. bir sistem şəklində əksini tapır. Hörmətli alimimiz R.Rüstəmzadə folklorşünaslıq elmimizin ağsaqqallarındandır. Onun keçib gəldiyi yola fikir verərkən nə qədər böyük işlər gördüyünün, bir-birindən maraqlı kitablar yazdığıнын canlı şahidi olursan. Bu yazılar bir insan ömrünün edə biləcəklərindən çox-çox artıqdır. Lakin Rüstəm müəllim böyük sevgi və əzmlə bu işləri etmiş, ədəbiyyatımıza, folklorşünaslığımızın tarixinə özünün şərəfli adını yazmışdır. Onun toplanmalarının, araşdırmalarının bir hissəsini hələ mən orta məktəbdə oxuyarkən məktəb və kənd kitabxanasından alıb oxumuşdum. «Xəyyat Mirzə» (Bakı, Azərnəşr, 1966), «Koroğlunun nəvələri» (Bakı, Gənclik, 1967) uşaqlıqda oxuduğum kitablardır. Və yaddaşımda bir sıra adlarla yanaşı R.Rüstəmzadənin də imzası vardı. Sonra institut illərində xalq yaradıcılığını keçərkən daha yaxından tanış olmağa başladım. Müəllimim prof. P.Əfəndiyev Şifahi xalq ədəbiyyatı fənnindən ayrı-ayrı bölmələrlə bağlı ədəbiyyat siyahısı yazdırardı. Həmin siyahıda R.Rüstəmzadənin də adı vardı. Mənim folklorşünas kimi yetişməyimdə, xalq ədəbiyyatına gəlib çıxmağımda bir istiqamətdə bu kitabların

böyük əhəmiyyəti oldu. Son olaraq günlərin birində gördüm ki, həmin kitabları ilə böyüdüyüm görkəmli ziyalılardan yanındayam. Xalq ədəbiyyatımızın yorulmaz tədqiqatçısı prof. R.Rüstəmzadə ilə şəxsən tanışlığım Gəncədə oldu. Onda mən namizədlik dissertasiyası müdafiə etməliydim. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda R.Rüstəmzadəni mənim işimə opponet təyin etdilər. Həmin vaxtlarda onun xeyirxahlığının, mənə olan qayğısının şahidi oldum. Gəncədə görüşdük, məni həddindən çox səmimiyyətlə qarşıladı. Gəlişimin səbəbini söylədim. Dissertasiyama götürüb mənə yaxşı bir opponet rəyi yazdı. Ancaq hansı səbəbdənsə mən ona bir qədər əvvəl mətbuat səhifələrində kitabı ilə bağlı rəy yazdığımı söyləyə bilmədim. Bunu çox-çox sonralar, bir neçə il ötdükdən sonra bilmişdi.

Prof. R.Rüstəmzadə xeyirxahlıq, yaxşılıq anlamında həmişə yolumun üstündə olub. Sanki ulu tanrı bir sıra adamlar kimi onu da mən çətinliyə düşən vaxt qabağıma çıxarıb. Müşköllərimi onların vasitəsilə həll edəcəyimi bildirib. Doktorluq dissertasiyam böyük mübahisələrə, çəkişmələrə səbəb olanda da eyni xeyirxahlığın şahidi oldum. Müxtəlif istiqamətlərdən mənə hücumlar başlamışdı. Onu da deyim ki, bunların əksəriyyəti mənə yaxın olan adamlara görə idi. Daha doğrusu, onlarla yaxınlığım səbəbindən olurdu. Ancaq dünya yaxşı adamlardan xali deyil deyirlər. Doğurdan da belədir. Rüstəm müəllim kimi ziyalılar mənə kömək əlini uzatdı. Tanrının verdiyi haqqı mən insanlardan ala bildim. Bunlar başqa bir yazının söhbətidir. Sadəcə olaraq, S.Əhmədlinin və H.Rüstəmzadənin mənim böyük hörmətim olan bir şəxsiyyət haqqında hazırladığı kitab bu hissləri doğurdu. Onsuz da yaddaşımdan çıxmayan bəzi şeyləri təkrar yadıma saldı.

Kitaba filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Salatın Əhmədli «Görkəmli folklorşünas alim, jurnalist, tədqiqatçı» adı ilə bir giriş sözü yazıb. Orada folklorşünas alimin həyatının ən maraqlı anları, bədii yaradıcılığa şeirlə başlaması, alim, şair, publisist kimi fəaliyyəti haqqında

ümumiləşdirici məlumat verilir. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, «R.Rüstəmzadənin ömür yoluna nəzər salmaq. O, 1947-ci illərdə ədəbi yaradıcılıq fəaliyyətinə şeirlə başlamışdır. Yüzə yaxın şeirləri bir sıra kitablarda, respublikamızda çıxan qəzet və jurnallarda çap etmişdir. Onun yazdığı «Azərbaycan», «Qazax», «Bahar», «Bayramınız mübarək», «El oğlu», «Bu gün ilk dəfə», «El qızı» və başqa şeirlərində vətənə, el-obaya məhəbbət hissləri tərənnüm orlunmuşdur. Bundan başqa «Bizim kişi», «Şatırçının şikayəti», «Tələsmirəm mən hələ», «Xoş keçir halı zavmağın» kimi satirik şeirlərində bir sıra problemləri kəskin tənqid etmişdir. Şair jurnalist Rüstəmzadə öz qələmini elmi-publisistik məqalələr yazmaqda da sınımışdır. 400-ə yaxın ictimai-publisistik məqalələri dövrü mətbuatın səhifələrində nəşr edilməsi ona uğur və müvəffəqiyyət qazandırmışdır» (səh. 4). Buradan aydın görünür ki, Rüstəm müəllimin zəngin ədəbi irsini, onun keçib gəldiyi səksən illik ömür yolunu müxtəlif istiqamətlərdə araşdırmaq zərurəti yaranır. Çünki onun fəaliyyətinin bir hissəndə gənclik illərinin son dərəcə səmimi şeirləri durursa, digər tərəfində publisistik yazıları, bir başqa tərəfində elmi araşdırmaları dayanır. Bunların hər birisi özlüyündə araşdırmalar tələb edən ayrıca tədqiqat işidir. S.Əhmədli məhz bu giriş sözü ilə həmin istiqamətləri müəyyənləşdirir. Burada digər bir sahə də var. Bu Rüstəm müəllimin bütün fəaliyyəti boyu önəm verdiyi müəllimliyi. Onda müəllimliklə tədqiqatçılıq qovuşur. Bu işə özlüyündə hər kəsə nəsis olmur. Çünki prof. R.Rüstəmzadənin fəaliyyətinin mühüm bir hissəsi müəllimliklə bağlı olmuşdur. O, bir ziyalı kimi illər boyu öyrəndiklərini tələbələrə vermiş, azərbaycanlı balalarına ədəbiyyatımızın sirlərini, xalq yaradıcılığının zənginliklərini çatdırmışdır. S.Əhmədli folklorşünas alimlə bağlı yazır: «R.Rüstəm şifahi xalq ədəbiyyatına öz əsərləri ilə yenilik gətirmiş, ədəbiyyatımızı gözəl töhfələri ilə bəzəmişdir. Onun tədqiq etdiyi «Qəhrəmanlıq nəğmələri» alimlərimizin dediyi kimi şifahi və yazılı ədəbiyyatda yeni nəşr, yeni janr saymaq olar. Onun el

sənətkarları və qəhrəmanları haqqında yazılarını sadalamaqla qurtarmaq olmaz. Bu baxımdan «Qəhrəmanlıq nəğmələrinin poetik xüsusiyyətləri», «Qafqazda qaçaqlar», «Qaçaq Kərəm» haqqında», «M.Qorki və folklor», «M.Qorki və keçmişdə qaçaqlar», «Dəli Alı», «Tuti-Bikə», «Tacı xanım Şamlı» kimi məqalələrdə xalq ədəbiyyatı və xalqın qəhrəman oğul və qızları haqqında öz dəyərli fikirlərini əsərlərində geniş şəkildə işıqlandırmışdı» (səh.6-7). Bu yazıdan sonra «R.Rüstəmzadənin həyat və fəaliyyətinin əsas tarixləri» adlı iki səhifəlik faktla zəngin bir yazı verilir. Daha sonra «80 ilin baharı» adında bölmə gəlir. Burada toplayıb tərtib edənlərdən digəri, Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun müəllimi Həyat Rüstəm qızının «Atam haqqında düşüncələrim» adlı məqaləsi verilir. Məqalədə folklorşünas R.Rüstəmzadənin yaradıcılığına bir başqa istiqamətdə, səksən illik ömür yolunun uğurları anlamında dəyər verilir. Bu özlüyündə övlad qiymətləndirməsidir. Xüsusi olaraq vurğulanır ki, «o, xalq ədəbiyyatını çox sevir, bir pedaqoq, müəllim kimi ali məktəb tələbələrinə xalq ədəbiyyatının zəngin bir irs kimi mənimsənilməsini tövsiyə edir. Ömrünün 80-ci zirvəsində qərar edən 50 il sevimli peşəsində özünəməxsus cığırı, yolu olan səmərəli fəaliyyəti ilə böyük müəllim ordusunun önündə addımlayan Rüstəm Bayraməli oğlu sevdiyi sənətinin vurğunudur» (səh.12). Həmin bölmədə görkəmli folklorşünas haqqında Aysel Mehdiyevanın «Poylu, səndən başlayırmış vətən yolları», Kifayət Alisgəndərovanın «Ürəkdə qalmasın sonsuz arzular» və bir sıra başqalarının səmimi ürək sözləri yer alır. Bütün bunlar və bu kimi düşüncələr folklorşünas alimin həyat yolunu işıqlandıрмаğa yönəlmiş qiymətləndirmədir.

Kitabda diqqəti cəlb edəcək bir bölmə var. Bu «İctimai fikir tariximizdən» adı ilə olan bölmədir. Burada folklorşünas alimin «Ağalar bəy Qiyasbəyli», «Mola Yusif Əfəndiyev», «Mustafa ağa Hacıqasımov», «Abdulla bəy Divanbəyoğlu» adlı məqalələri verilir. Onu da qeyd edək ki, bu məqalələr Azərbaycanın ictimai fikir tarixini, onun ayrı-

ayrı ziyalılarının hansı duyğularla yaşamasını öyrənmək üçün kifayət qədər material verir. Belə yazılara bütün zamanlarda olduğu kimi, indi də ehtiyacımız çoxdur. Bu məqalələrin hər birisi ayrı-ayrı tədqiqatlara yol açan problem mövzularıdır. Məsələn, folklorşünas alim Ağalarbəy Qiyasbəyli ilə bağlı yazısında bir məqamı vurğulayır. Qori müəllimlər seminariyasını bitirən «Ağalarbəy müəllimlik etdiyi xalqla yaxından əlaqə saxlamış, Azərbaycanın xalq nağıllarını, rəvayət və əfsanələrini toplayaraq yazıya almış və o zaman SMOMPK-ın səhifələrində nəşr etdirmişdir. Bunlar arasında «Hacı Əli», «Tərbiyəli qız», «Vəfasız arvadla vəfalı gəlin», «Şah Abbas və Fərac» adlı nağıllar öz məzmunu və mahiyyəti etibarilə maraqlı və əhəmiyyətli» (səh.23). Bütün bunlar bir istiqamətdə Azərbaycan ziyalı mühitinin fəaliyyət zənginliyidi və xalqa, onun yaradıcılığına olan qayğısının ifadəsi təsiri bağışlayır. Eyni zamanda o qənaəti də doğurur ki, görkəmli folklorşünas məhz öz əhatəli fəaliyyəti ilə bu ənənənin layiqli davamçısına çevrilmişdir.

«Xatirə-memuar yazılar» başlığında gedən bölmədə isə Rüstəm müəllimin «Bir gecənin qonağı», «Gözəl alim, gözəl dost, gözəl insan», «Qəlblərdə əbədi yaşayan şair», «Gözəl insan, sədaqətli dost» adlı məqalələri verilir. Bu bölmə əvvəlki bölmənin davamı kimi görünür. Bir növ Azərbaycanın ictimai fikir tarixi kontekstində müasiri olduqları haqda təəssüratlarını bölüşür. Böyük şairimiz Səməd Vurğun və böyük yazığımız İsmayıl Şıxlı, Şıxəli Qurbanov haqqında dedikləri özünün orijinallığı ilə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu bizə yaxın olan və əvəzi heç nə ilə ölçülməyən tarixdir. Görkəmli ədib Şıxəli Qurbanovla bağlı bir epizoda diqqət yetirək: «Professor Əli Sultanlının dərsi idi. Antik ədəbiyyatdan maraqla danışırdı. Zəhrimar mürəbbi isə yaxamdan əl çəkmirdi. Bunu hiss edən Şıxəli çiyini çiyinə söykəyib mürəbbiləşməyəm üçün mənə əməlli-başlı şərait yaratdı. Azca mürəbbiləşdim, birdən baxdım ki, mənə dümsükləyib qabağıma bir vərəqə itələdi. Gözlərimi övkələyib oxumağa başladım:

Oyan, ey gözləri qara şairim,
Oyan, saçlarını dara, şairim.
Kürsüdən deyilən qızıl kəlmələr,
Səni gətirməsin zara şairim.
Qalx birgə yaradaq göstərək hünər,
Çəkək çətinliyi dara şairim». (səh.35).

Bu tələbəliyin səmimiyyəti, özünəməxsus şirinliyindən gələn təəssüratlardır və R.Rüstəmzadə də həmin xatirələri illər boyu əzizləmiş, onu sinəsində gəzdirmişdir.

«Poeziya çələngi» bölməsində Rüstəm Rüstəmzadənin bədii yaradıcılığa yenidən qədəm basdığı dövrün nümunələri özünün əksini tapır. Burada Həyat Rüstəmzadənin «Şair, tədqiqatçı alim» adlı məqaləsi verilir. Həmin məqalədə folklorşünas alimin ədəbiyyata ilk əvvəl şeirlə qədəm qoyması aydınlaşır və kitabın müxtəlif yerlərində də bu vurğulanır. O da vurğulanır ki, «gənclik illərində yazdığı şeirlərin hamısı qəzet və jurnallarda dərc edilsə də kitab şəklində nəşr edilməmişdir. Bunun səbəbi R.Rüstəmzadənin şairlik sənətini jurnalistika ilə əvəz etməsi olub. O zamandan 150-dən çox oçerk, hekayə və gündəlik problemlərlə əlaqədar məqalələr yazan Rüstəm müəllim Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqına üzv seçilmişdir» (səh.71). Kitabdakı şeirlər R.Rüstəmzadənin gənclik illərinin məhsu olsa da, özünün səmimiyyəti, həyat, dünya haqqında düşüncələri, təbiətin əsrarəngizliklərini əks etdirməsi baxımından maraqlıdır. «Anama», «Bahar», «Yaylaq», «Bayramınız mübarək», «Ruhum təzələnsin», «Od oldu könlüm» və s. şeirləri müəllifin yaradıcılıq istedadından xəbər verir.

Yandıqca gözlərin bir ölkər kimi,
Gənclik günlərimi gətirir yada.
Xoşdur zəhmətimi, gizli dərdimi,
Səninlə bölüşmək mənə dünyada.

Hüsnünlə, eşqinlə, sədaqətinlə,
Səni bəyənmişəm, səni sevmişəm.

Gözəlim, mən sənin məhəbbətinlə,
Bir də əməyinlə şöhrətlənmişəm. (səh. 78)

Bu şeir 1959-cu ildə yazılıb və «Kommuna yolu» qəzetində çap olunub. Müəllifin səmimi duyğularını, düşüncələrini əks etdirmək və şeir istedadı haqqında təsəvvür yaratmaq üçün lazımı qədər imkan yaradır. Belə münunələr R.Rüstəmzadənin yaradıcılığında çoxdur və onun bədii düşüncəsinin əhatəliliyini göstərir.

Rüstəm Rüstəmzadə bir folklorşünas, xalq ədəbiyyatımızın cəfakeşi kimi həmişə diqqət mərkəzində olub. Elmimizin görkəmli simaları onun haqqında öz qənaətlərini vaxtaşırı deməyə çalışıblar. Akademik H.Arashının, akademik F.Qasımzadənin, prof.M.H.Təhmasibin, prof.M.Cəlalin, prof.M.Həkimovun, prof.V.Vəliyevin, prof.M.Seyidovun, prof.F.Fərhadovun, prof.X.Yusifovun, xalq şairi N.Həsənzadənin, prof.B.Bağirovun prof. İ.Abbasının, prof.S.Paşayevin, prof.Q.Namazovun və başqalarının dedikləri folklorşünas alimə olan münasibəti aşkarlayır. Bunlar özlüyündə qiymətləndirmədir. Folklorşünas alimimiz R.Rüstəmzadənin gördüyü dəyərli işlərə verilən qiymətdir. Elmi rəhbəri H.Arashlı onun tədqiqatı, gördüyü işlər haqqında yazır: «Xalq ədəbiyyatına yaxşı bələd olması, toplama və araşdırma bacarığı, eləcə də nəzəri hazırlığı, qəhrəmanlıq nəğmələrinin ilk elmi təsnifini verməsi, onun inkişaf mərhələlərini aydınlaşdırması, ümumiyyətlə «Azərbaycan qəhrəmanlıq nəğmələri» haqqında bitkin və aydın təsəvvür verən ciddi məzmunlu əsərlər təqdim edə bilməsi göstərir ki, R.Rüstəmzadə istedadlı folklorşünas alimdir. XIX əsrin ikinci yarısında yaşamış kəndli hərəkatı qəhrəmanlarından Nəbi, Kərəm, Nağı, Dəli Alı haqqında tarixi sənədlər əsasında ətraflı məlumat vermiş, eləcə də aşıq və el şairləri tərəfindən bu qəhrəmanlar haqqında qoşulmuş dastanlar, müxəmməslər, təcnislər geniş təhlil olunmuşdur...Nəcəf bəy Vəzirovun «Keçmişdə qaçaqlar» adlı məşhur əsərin Qaçaq Kərəmlə əlaqədar olması ilk dəfə Rüstəm Rüstəmzadə

tərəfindən müəyyən olmuşdur» (səh. 102). Xüsusi olaraq vurğulayaq ki, bu akademik H.Araslının qiymətləndirməsidir. Azərbaycan elminin yuxarıda adını çəkdiyimiz digər görkəmli şəxsiyyətləri də hamısı məhz Rüstəm müəllimin haqqında belə ağız dolusu söhbət açmışlar. Bunlar özlüyündə elmimizə, onun inkişafı yolunda ömrünü şam edənlərə verilən qiymətdir. Rüstəm Rüstəmzadə də məhz bu böyük əzabkeşliyi və istedadı sayəsində bunlara nail olmuşdur.

Rüstəm Rüstəmzadə haqqında araşdırmalarda diqqət yetirilməli iki istiqamət var. Bunlar biri digərini tamamlayır. Azərbaycan ədəbi ictimaiyyətinin, ümumilikdə xalqımızın yaddaşına ilk olaraq o, folklorşünas kimi adını yazıb. Xalq ədəbiyyatından, xalqımızın zəngin yaradıcılığından ona çox pay düşüb. Qəhrəmanlıq nəğmələrini, əfsanə, əsatir, dastan örnəklərini toplaya-toplaya özü də el adamı kimi xalqın sevimlisinə çevrilib. Bu sevgi, dilindəki, düşüncəsindəki aydınlıq ona gəndən gəlir. Xalq nəğmələri, qəhrəmanlıq dastanları ilə məşğul olma onun ruhuna, düşüncəsinə qanad vermişdir. Son olaraq bir-birindən gözəl məqalələrin, monoqrafik əsərlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. «Qəhrəmanlıq unudulmur» bölməsində folklorşünas alimin ayrı-ayrı illərdə yazdığı və folklorşünaslığın aktual problemlərinə həsr etdiyi məqalələr toplanır. «Azərbaycan tarixi qəhrəmanlıq dastanlarının janr xüsusiyyətləri», «Qəhrəmanlıq dastanlarının yaranma tarixindən», «Qədim və orta əsr dastanlarında el qəhrəmanları», «M.Qorki və Qaçaq Kərəm», «Qaçaq Kərəm və «Keçmişdə qaçaqlar» pyesi», «Azərbaycanın qəhrəman qadınları», «Tuti Bikə», «Tacli xanım Şamlı» kimi məqalələr hər biri özlüyündə bir tədqiqat əsəridir. Bunlar təkcə ədəbiyyat faktı kimi maraq doğurmur, eyni zamanda bir tarix, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixi olaraq böyük əhəmiyyət daşıyır.

Şifahi ədəbiyyatımızda ən mühüm, ən zəngin hissələrdən birini dastan yaradıcılığı təşkil edir. Folklorşünas

R.Rüstəmzadənin də yaradıcılığında başlıca olan hissə dastan yaradıcılığı ilə bağlıdır. Dastan yaradıcılığı türk xalqlarının qəhrəmanlıq tarixini, keçib gəldiyi keşməkeşli yolu öyrənmək üçün kifayət qədər material verir. Ümumiyyətlə, türk xalqları düşüncə etibarilə şifahi yaradıcılığa meyilli olmuşlar. Həyatlarının, fəaliyyətlərinin elə bir sahəsi olmamışdır ki, onu orada əks etdirməsinlər. Dastanların isə bu zənginlikdə yeri müstəsna olmuşdur. Bütünlükdə bu nümunələrdə təkrar qeyd edək ki, türk xalqlarının keçib gəldiyi yolu, məişəti, qayğılarını, savaş tarixini izləmək olur. «Yaradılış»dan «Kitabi-Dədə Qorqud»a, «Koroğlu» ya qədər olanlar hamısı özlüyündə böyük zamanları əks etdirir. Çünki dastanların spesifikasında tarixin uzunmüddətli dövrlərini ifadə etmək xüsusiyyəti var. Məhz folklorşünas R.Rüstəmzadənin belə bir problemi mövzu kimi seçməsi təsadüfi deyildi. O, xalqın zəngin yaradıcılığını zaman-zaman sinəsinə yığmış, elin adət-ənənəsini göz açıb böyüdüyü evdə, obada ağsaqqalların söyləmələrində, həyatında görmüş və son olaraq özü də bu yolun davamçısına çevrilmişdir. Prof. M.Cəlal folklorşünas alimin tədqiqatı ilə tanışlıqdan sonra yazır: «Xalq ədəbiyyatı insan xəyalında, dünyagörüşün formalaşmasında böyük rol oynamış, yadda qalan bitkin və parlaq qəhrəman tipləri xalqın yaradıcılıq məhsulu sayılmışdır. Xalq ədəbiyyatı xalqın ensiklopediyasıdır və onun hər sahəsini tədqiq edib öyrənmək bizim folklorşünas alimlərimiz qarşısında çox mühüm vəzifələr qoymuşdur. Xalq ədəbiyyatımızın toplanması ilə məşğul olan alimlərimizdən biri də R.Rüstəmzadədir. Onun tədqiq etdiyi qəhrəmanlıq nəğmələri haqqında tək-tək məqalələr yazılmış olsa da demək olar ki, bu mövzunu şifahi və yazılı ədəbiyyatda yeni kəşf, yeni janr saymaq olar» (səh. 103). Bu görkəmli ədəbiyyatşünas alim, yazıçı Mir Cəlalin qiymətləndirməsidir. Özü də son dərəcə dəqiqliklə və uzaqgörənliklə olan qiymətləndirmədir. R.Rüstəmzadənin həm namizədlik, həm də doktorluq dissertasiyası xalqımızın qəhrəmanlıq tarixini əks etdirən

fundamental əsərlərdir. Əgər namizədlik dissertasiyası (1966-cı ildə akademik H.Araslının rəhbərliyi ilə müdafiə eləmişdir) «Azərbaycan xalq qəhrəmanlıq nəğmələri»nin araşdırılmasına həsr olunmuşdursa, doktorluq dissertasiyası «Azərbaycan tarixi qəhrəmanlıq dastanları» (1989) ilə bağlı olmuşdur. Tədqiqatçılar arasında bu cür mözuya sədaqət göstərmə az olur. Çünki R.Rüstənzadə folklorşünaslığa qanı, canı ilə, ruhu ilə gəlmişdi. O bu mövzunu illər boyu içərisində yaşatmış və özünə doğmalaşdırmışdı. Nəyi harada deməyin lazım olduğunu yaxşı bilirdi. Ona görə də namizədləkdə deyə bilmədiklərini sonrakı mərhələdə, doktorluq dissertasiyasında bir problem kimi həll etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Məhz belə mükəmməl tədqiqatlarla özünün adını folklorşünaslığın tarixinə yazırdı. Prof.S.Paşayev bu fəaliyyəti qiymətləndirərək yazırdı: «El qaynaqları ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirən R.Rüstənzadənin yaradıcılığı qaynar bir çeşmədir. Bu çeşmə saz və söz ustadlarından «Xəyyat Mirzə»ni, «Əlimərdanlı Aşıq Nəcəf»i, «Aşıq Hüseyn Şəmkirli»ni, «Aşıq rəvayətləri»ndəki saz-söz sərvətinin sahiblərini Azərbaycan folkloruna tanıtdıran alimin yaradıcılıq bəhrəsini görürük. R.Rüstənzadə görkəmli folklorşünas, fədakar maarifpərvər Ağalar bəy Qiyasbəylinin nəvəsidir» (səh.105). Folklorşünas alimin qəhrəmanlıq dastanlarının müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş ayrı-ayrı məqalələrinin hər biri bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. «Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının janr xüsusiyyəti» adlı məqaləsi dastan özünəməxsusluğunda spesifik çalarları müəyyənləşdirmək, mahiyyəti ortaya qoymaq anlamında mühüm dəyər kəsb edir. Folklorşünaslıqda ayrı-ayrı janrların spesifikasını öyrənmək özü bir problem kimi hələ də həllini gözləyir. Düzdür, müxtəlif janrlarla bağlı araşdırmalar aparılıb, onların təhlili verilib. Ancaq bu bütünlükdə folklorun janrlarını əhatə etmir. Dastan janrı ilə bağlı Rüstəm müəllimin araşdırmaları bu gün də özünün elmi dəyərini saxlayır. İnandırıcılığı ilə, faktaların zənginliyi ilə orijinal

düşüncənin məhsulu kimi təsir bağışlayır. «Qəhrəmanlıq dastanlarının yaranma tarixindən», «Qədim və orta əsr dastanlarında el qəhrəmanları» adlı məqaləsi də bir növ xalqımızın şifahi düşüncəsində olan ənənəni, qəhrəmanlıq tarixini əks etdirmə imkanlarını, daha doğrusu, yaşatmanı özündə ehtiva edir. Onu da qeyd edək ki, bu dastanların yaranması birdən-birə baş vermir, bir növ inkişafda, xalqın zəngin düşüncəsində cilalanır. Nəğmə, rəvayət, əhvalat olmadan keçərək dastana qədər böyük və uzunmüddətli prosesdə olur. Bunu son dövrün dastan ənənəsi, dastançılıqda olan inkişaf da təsdiqləyir. Xalq öz tarixini əks etdirməklə yanaşı, bu nümunələrdəki qəhrəmanlarını bir növ tarixin yaddaşına verir, gələcək nəsillərə nümunə, örnək kimi ötürür. Xan Qazan, Basat, Manas, Alpamış, Canqar, Koroğlu, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm, Qandal Nağı və s. kimi igidlər və onlar haqqında yaranan dastanlar xalqın yaddaşında bu yolu keçmişlər.

R.Rüstəmzadənin dastanlarla bağlı yazdığı araşdırmalarda iki məqalə, «Tuti Bikə» və «Tacı xanım Şamlı» mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu xalqın qəhrəmanlıq tarixində bir başqa səhifədir. Bir növ qadın qəhrəmanlarımızın igidlik səlnaməsidir. Onların öyrənilməsinə bütün zamanlarda ehtiyac var. Məlum olduğu kimi, tarix bütün olanları yüzə-yüz necə varsa elə qoruyub saxlamır. Onun keşməkeşlərində həmişə itkilər, səpmələr olur. Məhz qəhrəmanlıq tariximizdə, ədəbi düşüncə tariximizdə də bu itkilər həmişə olmuşdur. Azərbaycan xalqının taleyi kimi, onun igidlik səlnaməsi də böyük itkiləri yaşamışdır. Neçə-neçə möhtəşəm abidələrimiz savaqların, qırğınların qurbanı olmuşdur. Xalq isə bu qəhrəmanlığı öz nəğmələrində, bayatı, dastan, rəvayət örnəklərində gələcək nəsillərə çatdırmışdır. Qadın qəhrəmanların qəhrəmanlığı da bu sırada olmuşdur. Onların, məsələn, Tomrisin, Burla xatunun, Banuçiçəyin, Nigarın, Tuti Bikənin və onlarla başqalarının bədii düşüncəyə gəlişi təsadüfi olmamışdır. Bir növ qəhrəmanlıqdan, xalqın qanlı savaqlarındakı qələbədən

keçmişdir. Kitabdakı Tuti Bikə ilə bağlı bir epizod hər şeyə aydınlıq gətirir: «Dərbəndin hökmdarı yox imiş. Şəhər ağsaqqalları toplaşmış məsləhətə gəlirlər ki, şəhərin bayat qapısından bir papaq asaq. Kim at belində çaparaq oxla onu vurub yerə salarsa, sonradan atdan enmədən həmin papağı götürüb başına qoyarsa, qoy Dərbəndin xanı olsun.

Ətrafa səs yayılır. Dərbəndin xanı olmaq arzusu ilə yüzdən artıq gənc meydana gəlib at çapır, ox atır, amma nə fayda, heç birisi şərti yerinə yetirə bilmir. Lakin meydanda üzünü niqablı bir gənc oxla papağı vurub yerə salır və sonra da qeri qayıdaraq atdan düşmədən papağı bir göz qırpımında götürüb başına qoyur. Hamını heyratə gətirən üzünü niqablı adamın kişi yox, qadın olması idi. Həmin qadın Əmir Həməzinin bacısı Tuti Bikə idi» (səh.191). Bütün bunlar Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin ayrı-ayrı əsrlərdəki parçalarıdır, yaşayan qəhrəmanlıqdır. Məhz folklorşünas Rüstəm Rüstəmzadə də bu zəngin, həm də qeyri adilliklərlə dolu tarixə təsadüfi gəlməmişdi. Onu içərisində olan sevgi, ululara məhəbbət, xalqın yaşayan qəhrəmanlığı gətirmişdi. O, bir istiqamətdə özü də etdikləri ilə folklorşünaslığımızın qəhrəmanlarından birinə çevrilmişdi. Son olaraq sinəsi sözlə, müdrikliklə dolu bir el ağsaqqalı ucalığına gəlib çıxmışdı.

S.Əhmədlinin və H.Rüstəmzadənin birgə tərtib etdiyi kitabda «Sazın-sözün qüdrəti» adlı bir bölmə də var. Bu özlüyündə folklorşünas R.Rüstəmzadənin fəaliyyətinin bir başqa tərəfinə, el sənətkarları ilə bağlı apardığı toplanmalara, tədqiqatlara həsr olunub. Düzdür, dastanlar da ozanların, aşıqların yaradıcılığının məhsuludur. Folklorşünasların tədqiqatlarında bir hissəni aşıqların həyat və yaradıcılığına aid olanlar təşkil edir. Daha doğrusu, onların şeirlərinin toplanması, həyatları haqqında məlumatların bir yerə yığılaraq avtobioqrafiyanın müəyyənləşməsi təşkil edir. Folklorşünas alimin də yaradıcılığında bu bir istiqamətdir. Onun «Xəyyat Mirzə» (Bakı, Azər nəşr, 1966), «Əlimərdanlı Aşıq Nəcəf» (Bakı,

Gənclik, 1979), «Aşıq Hüseyin Şəmkirli» (Bakı, Yazıçı, 1991), «Aşıq rəvayətləri» (Bakı, Gənclik, 1988) kitabları buna nümunədir. Eləcə də onun aşıqlarla bağlı məqalələri kifayət qədər inandırıcı faktlara söykənir və özünün problem xarakteri ilə seçilir. «Aşıq Alı Mirzə oğlu», «Aşıq Alının həyat və yaradıcılığı», «Əlimərdanlı Aşıq Nəcəf», «Şəmkirli Aşıq Hüseyin» və s. məqalələri var. Bunlar folklorşünas alimin həyatının bir hissəsidir, xalqa olan sevgisinin ifadəsidir. Tarixin ayrı-ayrı səhifələrinə düşüb və örnək kimi gələcək nəsillərə ötürülür.

Folklorşünas R.Rüstəmzadənin araşdırmalarında mühüm bir hissəni yazıçı və folklor problemi tutur. Bu ümumilikdə folklorşünaslıqda özünə kifayət qədər çox yer tapan mövzulardandır. N.Gəncəvidən tutmuş bizim müasirimiz olan sənətkarlara qədər hamısında folklor məsələləri bu və ya digər şəkildə araşdırma probleminə çevrilmişdir. Məqalə və dissertasiya problemi kimi öyrənilmişdir. Məsələn, «Nizami və xalq yaradıcılığı», «M.Füzuli və xalq yaradıcılığı», «H.Arif və folklor», «C.Cabbarlı və folklor», «Y.V.Çəmənşəminli və folklor» və s. problemlərin işlənməsi buna nümunədir. R.Rüstəmzadəni də bu bir problem kimi düşündürmüşdür. Onun «Qorki və folklor», «S.Vurğun və xalq yaradıcılığı» məqaləsi də həmin sıradadır. Tədqiqatçı bu məqalələrdə folklor motivlərinə, sənətkarın folklordan hansı səviyyədə bəhrələnməsi məsələsinə diqqət yetirir.

R.Rüstəmzadənin yaradıcılığında mühüm bir hissəni publisistik məqalələr tutur. Hətta kitabdakı bölmələndən biri də «Publisistik məqalələr» adlanır. Burada folklorşünas alimin fəaliyyətinin bir başqa tərəfi, publisistik yazılarla cəmiyyətin müxtəlif tərəflərində olanlara münasibət bildirməsidir. Məsələn, onun «Ağstafa və ağstafalılar», «Mənim doğma kəndim», «Niyar bulağı», «Qədəmin mübarək, Novruz», «Səhnəmizin ulduzları» məqalələri mükəmməl düşüncəni və folklorşünas alimdəki publisistik bacarığı göstərir. «Ağstafa və ağstafalılar» özlüyündə

publisistik səciyyə daşısa da, zəngin faktlarla, tədqiqatçı səriştəsi ilə önəm daşıyır. Ona görə də bu tip məqalələr R.Rüstəmzadə qələmində daha maraqlı görünür, bir informasiya bolluğu ilə diqqəti cəlb edir. Burada sözün etimologiyasından, regionun yerləşdiyi ərazidən, onun landşaftından, ziyalı mühitindən və s. söhbət açılır. Eləcə də «Mənim doğma kəndim» məqaləsində bunun şahidi oluruq. Bu özlüyündə Rüstəm müəllimin qələminin həmişə yazarlığından xəbər verir.

Kitabda Rüstəm müəllimin tədqiqatlarına yazılan rəylər, ömür yolu haqqında mətbuat səhifələrində çıxan məqalələr də yer alıb. Çünki bu folklorşünas alim elmə gəldiyi gündən həmişə mühitin diqqət mərkəzində olub. Apardığı tədqiqatlar elmimizin ağsaqqallarını aktuallığı ilə düşündürmüş və vaxtaşırı sözə ehtiyac doğurmuşdur. «Milli eposda qəhrəmanlıq» (prof. Azad Nəbiyev), «Tarixi qəhrəmanlar sorağında» (prof. Abbas Səmədov), «Görkəmli folklorşünas, narahat tədqiqatçı» (prof. Bağır Bağırov) və başqalarının məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Eyni zamanda bu zənginlikdə bir istiqamət də var. Bu da folklorşünas alimin gələcək nəslin yetişməsindəki roludur. O, neçə-neçə istedadların elmə gəlişində, onların bir tədqiqatçı kimi yetişməsində mühüm rol oynayıb. Bir növ fəaliyyəti ilə örnək olub. Onun dərs dediyi tələbələr Azərbaycanın bütün regionlarında, qəsəbə və kəndlərində azərbaycanlı balalarına xalq yaradıcılığını, ümumilikdə ədəbiyyatımızı, mənəvi dəyərlərimizi, necə oturub durmağı öyrədirlər. Bu mənada Rüstəm müəllimə tanrıdan təkrar deyim ki, çox pay düşüb. O, böyük işləri ilə elmimizə, ədəbiyyatımıza, pedaqoji fikir tariximizə özünün böyük töhfələrini verib. Adını folklorşünaslığımızın tarixinə yazdırıb. Professor Rüstəm Rüstəmzadə bu işləri ilə hər cür ucalıqda dayanmağa layiqdir. Salatın Əhmədli və Həyat Rüstəmzadə isə «Şərəfli ömür yolu» kitabı ilə bu ucalığı bir daha xalqa çatdırmış, folklorşünaslığımıza, folklorşünas Rüstəm Rüstəmzadəyə böyük ehtiramını göstərmişdir.

BİR ELATIN FOLKLOR YADDAŞI

Klassiklərimiz müasirlərinə xalq ədəbiyyatını toplamağı, gələcək nəsillərə ərməğan kimi çatdırmağı ən ümdə vəzifələrdən biri kimi həmişə tövsiyyə etmişlər. M.F.Axundovun, S.Ə.Şirvaninin, H.Zərdabinin, E.Sultanovun və başqalarının müraciətləri buna nümunədi. Digər bir hissə isə özlərinin fəaliyyətləri ilə həmin işlərə rəvac vermişlər. M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, S.Mümtazın, Y.V.Çəmənəminlinin, H.Zeynallının, V.Xulufunun, H.Əlizadənin və başqalarının gördükləri gərəkli işlər var. Həmin işlər sonrakı onilliklərdə həmişə artan istiqamətdə getmişdir. Bir-birindən maraqlı toplama işləri, tədqiqatlar ortaya çıxmış, folklorşünaslığımız xeyli dərəcədə zənginləşmişdir. Bunu nağıllarımızın, dastanlarımızın nəşri ilə bağlı çoxcildliklər, əfsanə, rəvayət, atalar sözü, bayatı, xalq mərasimləri və s.-lə bağlı kitablar da aydınlıqla göstərir. Eləcə də region folkloru ilə bağlı son dövrlərdə maraqlı kitablar nəşr olunmadadı. Dərbənd folkloru, Naxçıvan folkloru, Göyçə folkloru, Ağbaba folkloru, Şəki folkloru, Borçalı folkloru və s. adı ilə çıxan antologiyalar da bu istiqamətdə görülən işlərə nümunədi. Müasir mühitimizdə xalq ədəbiyyatımızın toplanması, nəşri sahəsində mühüm addım atanlardan biri də Salatın Əhmədlidir. Onun bir-birinin ardınca nəşr olunan toplama və tərtibləri, eləcə də ədəbiyyatımızın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatları bunu aydınlıqla göstərir. Onların bir hissəsinə mətbuat səhifələrində münasibət bildirmişdim. Bir folklorşünas kimi qiymətləndirmə aparıb haqqında mülahizələrimi bölüşmüşdüm. Çünki S.Əhmədli fədakarlıq göstərərək bir-birindən maraqlı folklor nümunələrini

toplayaraq ədəbi ictimaiyyətə təqdim etmişdi. Son dövrün toplama işində aparılan uğurlarından ən çox diqqəti cəlb edəni kimi təsəvvürüm də olmuşdu. «Hər kim yüz il unutmasa» (Bakı, Elm, 2011) bunun bariz nümunəsidir. Bu toplunun adında elə xalq yaradıcılığına qayğını və sevgini görmüşdüm. İlk əvvəl adı diqqətimi cəlb etmişdi. Sonra mənim üçün bu adın anlamında nələrin dayandığı aydınlaşdı. Bəli, xalqın zəngin yaradıcılığına sahib durmaq, onun qayğısında dayanmaq özünü dərk edən hər bir vətəndaş üçün ən ümdə vəzifələrdəndi. Salatın Əhmədli də bir ziyalı, vətəndaş kimi geniş və zəngin yaradıcılığının mühüm bir hissəsini həmin böyük işin həyata keçirilməsinə həsr etmişdir. Əlimizdə indi onun daha maraqlı bir toplusu var. Burada biz bir toplayıcı kimi nə qədər gərəkli işlər gördüyünün təkrarən canlı şahidi oluruq. Toplama tarixi etibarilə zənginliklərlə dolu olan Naxçıvandan aparılmışdır. Kitabın əvvəlində müəllif maraqlı tərzdə vurğulayır: «Naxçıvan tarixi qədərincə öyrənilib, folkloru müəyyən qədər yığılıb, yazıya alınıb. Ancaq mənə elə gəlir ki, bu hələ tam deyil. Naxçıvan torpağının kənd və şəhərlərini qarış-qarış gəzməli, orada yaşayan insanları dindirməli, söylətməliyik. Onda bilərik ki, toplanmış folklor nümunələri dəryadan bir damla qədərdir». Bu bir həqiqətdir. Və məsələnin tam aydınlıqla görünən tərəfidir. Salatın Əhmədli də məhz toplanmalar apararkən, kəndləri el-el gəzərkən bunun canlı şahidi olmuşdur. Görmüşdür ki, bizim hələ topladıqlarımız çox azdır. Görülməli nə qədər işlərimiz var. Bu vəziyyəti təxminən keçən əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində mən də yaşamışam. Şamaxı şəhərinə bir qrup tələbə ilə ekspedisiyaya gedib toplanmalar apardıqdan sonra gördüm ki, hələ nəşr olunanlar çox azdır və daha ciddi toplanmaların aparılmasına ehtiyac var. S.Əhmədli yazır: «Xaricən utancaq görünən, diktafonu, dəftər-qələmi görüb bəzi hallarda çaşan sadə zəhmətkeş insanlar əslində dərya imiş. Sadəcə o dəryaya gedən qapılardakı qıfılı açmaq üçün açar lazım imiş. Açar isə hər birimizdə var və olmalıdır. Mən bu insanları – istər

qoca olsun, istər cavan – danışdırdıqca heyrətə gəlirdim. İnsanlar danışdıqca müdrikləşirdilər, danışdıqca bu həyatdan, həyatın bir az ağır zəhmətindən, gündəlik qayğılarından uzaqlaşır, Allaha doğru ucalır. Qəlblərindən süzülüb gələn ürək çırpıntılarını, folklor nümunələrini ipə-sapa düzərək, bayatı, ağı, əfsanə, rəvayət, haxışta formalarında bir nəfəsə danışirlar». Bu nümunələrdə xalqın canlı tarixi, məişəti, düşüncəsi, bütünlükdə nəyi varsa hamısı toplaşır. Ona görə də onlara sadəcə bir söz faktı kimi baxmaq çox azdır. Xalqımızın əsl tarixini o nümunələrdə axtarmalıyıq. Ən dəqiq, ən gərəkli olanlar məhz sözün vasitəsilə gələcək nəsillərə daşınmışdır. Bütün gizlinləri, dolaşılıqları məhz orada axtarmalıyıq. Şahların, xaqanların yazdırdığı tarix, bizim tariximizin, real həyatımızın bir hissəsidir. Təmiz, maraqdan, siyasi münasibətdən uzaq olanlar ancaq və ancaq xalqın dediklərində yaşamışdır və bu gün də yaşamadadır. Ona görə də həmin o gizlinlərin açılması və öyrənilməsi sahəsində işlərə həmişə lüzum olub və yenə də olacaqdır. S.Əhmədli də məhz bütün bunları bildiyi üçün bu gərəkli işlərin toplanmasına, gələcək nəsillərə çatdırılmasına qərar vermişdir. Onun apardığı toplanmalar özünün zənginliyi və rəngarəngliyi ilə maraq doğurur. Və bir növ o bu işləri ilə folklorşünaslığımıza nümunə olur.

Naxçıvan hər daşı, torpağı sirlə, ecazkarlıqlarla dolu olan məkanlarımızdandı. Bu regionun məişətini, tarixini, maddi mədəniyyət abidələrini öyrənmək üçün bir-birindən maraqlı addımlar atılıbdı. Arxeoloqlar, etnoqraflar, tarixçilər kifayət qədər ciddi qənaətlərlə səciyyələnən tədqiqatlar ortaya qoyublar. İlk öncə bu sırada E.Sultanovun adını qeyd etməliyik. Çünki o, xalqımızın məişətini, etnoqrafiyasını tarixini daha yaxşı bilən və onun qayğısına qalan ziyalılarımızdan olmuşdu. «Kavkaz»da (1892, №247) xüsusi qeyd olunması məqam var. E.Sultanov xüsusi olaraq vurğulayır ki, İrəvan quberniyası və Naxçıvan tərəflərdən üç minə yaxın atalar sözü və məsəl topladı. Görkəmli ədəbiyyatşünasımız F. Köçərli də onun gördüyü

işləri qiymətləndirərək yazırdı «sayaçı sözlərinə və el ədəbiyyatına dair bir çox məlumatı əhli-qələmlərimizdən möhtərəm Eynəli bəy Sultanov cəm edib lütf yüzü ilə bizə bəxş etmişdir» (P.Əfəndiyev. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, Maarif, 1992, səh. 32). Görkəmli ədibimmiz C.Məmmədquluzadə də «mən özüm darülmüəllimini qurtaran zaman Naxçıvanda həmin halda özümdən artıq huşyar dostlara rast gəldim və onlar ilə tutuşdum. Mənim səsimə səs verən sirdaşlarımızdan qabaqca əzizim Eynəli bəy Sultanov oldu». (C.Məmmədquluzadə. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1951, səh. 472). Bu ənənə sonrakı çağlarda həmişə çoxalan istiqamətdə getmişdir. Yəni həmin regionun tarixini, məişətini öyrənmək məqsədilə çoxlu ekspebisiyalar təşkil olunmuş və maraqlı tapıntılarla nəzən-diqqəti cəlb etmişdi. Son dövrlərdə bu iş «Naxçıvan folkloru antologiyası» kimi möhtəşəm kitabın çapına gəlib çıxmışdı. Lakin bu da hələ hamısı deyil. Qarşıda görülməli daha ciddi işlər var. S.Əhmədlinin bir kəndindən topladığı folklor nümunələri bunu aydınlıqla göstərir. «Bu folklor nümunələri yalnız kiçik bir kənddən - Güney Qışlaq kəndindən toplanıb. Naxçıvanın neçə rayonu, rayonların da neçə-neçə kəndləri var. Hər kənddən bir kitablıq folklor nümunələri toplamaq olar. İnsanlar danışdıqca onlar birinci növbədə deyirdilər: «Kaş filankəs sağ olaydı, o yaman çox bilirdi, onu danışdıraydın». Ünsiyyət bağlayıb danışdırdığım insanlar bir gün olmayacaq. Onda da biz deyəcəyik, kaş filankəs sağ olaydı, onları danışdıraydıq». Bax, onda gec olacaq». Burada incə, olduqca maraqlı, həm də ağırlı bir məqam var. Bizim gecikməyimiz. Bu folklorşünaslıqda, xalqımızın mədəniyyəti, tarixi ilə bağlı məsələlərdə daha çox aydınlıqla nəzərə çarpır. Elə məsələlərə var orada gecikmək böyük itkilərə bərabərdir. Xalq yaradıcılığında, xalqa aid məsələlərdə belə gecikmələrə heç vəchlə yol vermək olmaz. Təəssüf ki, bunu edirik. Məhz bizim folklorşünas həmkarımız S.Əhmədli də bu ağırlı məsələyə toxunur. Yeri gəlmişkən bir problemlı məqamı da vurğulayım. Son

dövlərdə, daha doğrusu müstəqillikdən sonra folklor nümunələrinin toplanması sahəsində bütün uğurlarla yanaşı, bir biganəlik havası da hökm sürməkdədi. Düzdü, görülən işlərin böyük əksəriyyəti ancaq və ancaq fərdi şəkildə aparılır. İnstitutlar, universitetlər xalqın maddi və mənəvi sərvətinin toplanması işinə onuncu və on beşinci dərəcəli iş kimi baxırlar. Bu daha çox pedaqoji yönümlü institutlara aiddi. Belə ki, sovetlər dönəmində tələbələrin folklor ekspedisiyasına (humanitar sahə nəzərdə tutulur) getməsi vardı. Çox gərəkli və ciddi iş idi, özünün uğurlu nəticələrini də göstərirdi. İndi səlahiyyət sahibləri bu gərəkli işin üstündən xətt çəkiblər. Ona amansızlıqla xitam veriblər. Xalqa, xalqın taleyinə yanğı ilə yanaşanlar bunu etməzlər.

Salatın Əhmədli ədəbi-mədəni mühitimizdə dilçi alim, publisist, tərtibçi, ədəbiyyatşünas kimi tanınıbdı. Onun yaradıcılığında mühüm bir hissəni folklorşünaslıq fəaliyyəti tutur. O vaxtaşırı xalq ədəbiyyatımızın problemləri ilə bağlı maraqlı yazılarla çıxış edir. Folklorumuzun toplanması və nəşri qayğısına qalır. Onu da əlavə edək ki, müasir folklorşünaslığımızda toplama və tərtib işlərini müvazi aparmaq özü çətindi. Həm də etiraf edək ki, hər folklorşünasa nəsim olan məsələ də deyil. Bu istiqamətləri özündə birləşdirən folklorşünasımız çox az olubdu. Daha doğrusu, barmaqla sayılan qədərindədi. S.Əhmədli isə çoxşaxəli fəaliyyəti ilə nəinki topluları, hətta tərtibləri, nəzəri mülahizələri ilə bu gün ədəbi mühitimizə diqtə edir. Onu aparmağın mümkünlüyünü işləri ilə aydınlıqla göstərir. «Hər kim yüz il unutmasa», «Şərəfli ömür yolu», «Şama bənzəyən ömür», «Sənsiz» kitabları bunun bariz nümunəsidir. Və son olaraq bir kənddən (Şahbuz rayonunun Güney qışlaq kəndi) topladığı folklor nümunələri ilə deyir. S.Əhmədlinin gördüyü bu işlər folklorşünaslığımıza bir alim, ziyalı, ürəyi vətən, yurd sevgisi ilə dolu olan vətəndaş töhfəsidir.

Kitabda bir-birindən maraqlı bölmələr var. Burada daha çox diqqəti çəkən hissələrdən biri kəndin tarixi ilə bağlı ağsaqqalların, ağbirçəklərin yaddaşında olanların yazıya

gətirilməsidir. S.Əhmədli bunları etməklə çox dəyərli bir addım atmışdır. Çünki bu gün tariximizin, keçib gəldiyimiz yolun qaranlıqlarına işıq salmağın yeganə yolu buradan keçir. Əvvəllər, imperiya dönəmində tariximizin başına elə dolaşlıqlar, oyunlar açıblar ki, deyəsən onları açmağa hələ çox vaxt lazım gələcək. Düzdü, sovetlər dönəmində elmin, təhsilin inkişafı sahəsində gərəkli işlər görülüb. Bir növ istiqamətlər müəyyənləşibdi. Ancaq kifayət qədər məsuliyyəti və dəqiqliyi ilə deyək ki, məqsədli şəkildə sonrakı dövrlər üçün olduqca ağır problemlər də qoyulubdu. Məhz bu səbəbdən də həmin tarixi, daha doğrusu Azərbaycanın real tarixini əks etdirən kitabı yazmağı uzun illərdi ki, bacara bilmirik. Özü də bu qədər institutlar, tarixçilər olan halda. Bu çox müşküllərdən, ağırlı tərəflərimizdən xəbər verir. Son dövrlərdə isə bir müsbət cəhəti də deyək ki, ayrı-ayrı rayonların, regionların, hətta kəndlərin tarixinin öyrənilməsi və kitablar şəklində çapı ilə bağlı işlər də getmədədi. Bunlar tariximizi, özü də real tariximizi, mədəniyyətimizi, məişətimizi öyrənmək istiqamətində gözəl fakta çevrilə bilər. Bir növ həqiqi tariximizin öyrənilməsində məhz bu topluların, yazıların gərəyi olduqca çox olacaq. Salatın Əhmədli də bunları nəzərə alaraq Güney Qışlaq kəndinin ağsaqqallarının yaddaşında olanları ilk öncə yazıya gətirir. «Kəndin yuxarısında Qara qaya deyilən yerdə çay üstədən aşağı gəlirmiş. Kəndin başında həm də şalələ varmış. Dağlardan sel-su axıb çayın yolunu dəyişir. İndi sayın qurumuş dərəsinə Çalqeydin dərəsi deyirlər. Çay kəndin yuxarısında, dağın döşündə yerləşən Badamçalıqdan axıb gəlirmiş.

Ağsaqqalların dediyinə görə, bu kənddə 5-6 tayfa yaşayırmış. Hərəsi də bir yerdən gəlirmiş». Bu həmin kəndin sakini Banu Həsən qızının dediklərini və S.Əhmədli onları yazıya almaqla bir növ yeni axtarışlara, kəndin tarixi ilə bağlı araşdırmalara rəvac verir. Eyni zamanda onun gərəkliliyini ortaya qoyur. Biz bu gün kəndlərimizin, məhəllələrimizin tarixini öyrənməyin çətinlikləri ilə qarşılaşırıq. Olsa-olsa

vergi dəftərlərində olan informasiyalardan çıxış etməklə müəyyən bilgiyə yiyələnmə bilirik. Ancaq həmin vergi dəftərləri də iki yüz ildən o yana getmir. Ona görə də bu gün ağsaqqalların, ağbirçəklərin dilindən eşidilənlərlə ayrı-ayrı qəsəbə və kəndlərin, nəsillərin tarixi, haradan gəlmələri və yaxud da yerli olmaları haqqında məlumatla sahib oluruq. Xalq arasında bir fikir var, «yeddi arxadan dönənini tanımaq» fikri. Görünür bu heç də təsadüfi səciyyə daşmamışdır. Müdriklər nəslin, tayfanın tarixini bilmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün bu düşüncəyə gəlib çıxmışlar. Salatın Əhmədli də yazıya aldığı materiallarda kənd ağsaqqallarının Güney Qışlaqla bağlı dediklərini xüsusi bir məqam kimi vurğulayır. «İnsanlar – dağa-daşa gedənlər gəlib buranı görüb, bəyənilib və qalıblar. Müxtəlif tayfalar olub: Qarababalılar, Qızıyetərlilər, Yaqublular, Qara Məmmədlilər, Kəblə Allahverdilər, Süleymanlılar. Yaqublulardan, indi Allahın rəhmətinə getmiş Məhəmməd kişi həmişə söylərdi ki, bizim kökümüz, yəni Yaqublu tayfası gəlmə yox, yerli tayfadır». S.Əhmədli bu məlumatları Banu Həsən qızının dediklərindən nümunə kimi verir. Kəndin tarixi, ayrı-ayrı nəsillərlə bağlı Fərəməz İsmayıl oğlunun, Nəriman Ənnağı oğlunun, Əhməd Qaybalıyevin, Qəzənfər İmiş oğlunun və başqalarının dedikləri özlüyündə bir tarixdi. Çünki bunlar sonrakı araşdırmalara, daha ciddi tədqiqatlara rəvac verir. Qəzənfər İmiş oğlunun kəndlə bağlı dediyi maraqlı bir epizod var. Orada deyilir, «kənd yeri meşəlik olub. Tayfalar bura Qarabağdan köçüb gəlməyə başlayıb. Meşə iri olduğundan burada yurd-yuva quran tayfalar ağacları qıraraq evlər tikməyə başlayıblar. Kəndin adını İrimeşə adlandıırıblar. Onlardan soruşanda hardan gəlibsiz? Cavab veriblər: «İri meşədən». Hara gedirsiz? – «İri meşəyə». Bu söz get-gedə dildə, tələffüzdə dəyişikliklərə uğrayaraq İrimeşin adlanıb». Burada xalqın yaddaşında yaşayan bir qədər realıqla, bir qədər rəvayət xarakteri ilə dolu təsəvvürlər ümumiləşir. Hər halda nə qədər həqiqət olmağından asılı olmayaraq, sözün verdiyi informasiya var.

Bu onun etimoloji mahiyyəti ilə bağlıdır. Qəzənfər İmiş oğlu da kəndin tarixi ilə bağlı məhz təsəvvürləri təsadüfi deyil, eldə-obada dolaşan rəvayət əsasında toplayıcıya söyləyir. Bu cür yaddaş faktlarına bütün kəndlərlə bağlı el ağsaqqallarının söyləmələrində rast gələ bilərik. Eləcə də diqqəti cəlb edən məqamlardan biri yer adları ilə bağlı etnoqrafik informasiyaların yazıya gətirilməsidir. S.Əhmədli burada da maraqlı məqamlara toxunur. Daha doğrusu, müxtəlif yer adlarının mənə çalarlarına, kəsb elədiyi mahiyyətə diqqət yetirir. Məsələn, Öküz ölən dərə ilə bağlı yazır: «Kasıbın bir öküzü olur. Öküzü götürüb gedir dağın döşündə yer şumlamağa. Öküz dağdan hellənir dərəyə və ölür. Odur ki, dərənin adı qalır «öküz ölən dərə». Və yaxud da bir başqa nümunəyə diqqət yetirək. «Bura əvvəlcə Səfər bəy səngəri adlanırdı. Ermənilərlə müharibədə Səfər bəy həmin yerdə ermənilərə divan tutmuş, sonra ora Səfər bəy səngəri adlanmağa başlayıb. Səfər bəy İldırım bəyin adamlarından olub. Ermənilərin qabağını alıb, bunlar hamısı Şura hökumətindən qabaq olub». Göründüyü kimi, bu nümunələr bizə yer, yurd adlarımızda adlanmanın spesifikasiyasını, rəngarəngliyini araşdırmağa imkan verir. Ümumiyyətlə, xalqın yaddaşında heç nə təsadüfi xarakter daşmır. Hər hansı adlanmanın, deyimin arxasında tarix və mahiyyət daşıma dayanır. Bunları bir problem kimi izləsək tarixin daha dərinliklərindən gələn ənənənin yaşarlığını da görəcəyik. Dastanlarımız, nağıllarımız, əfsanə və rəvayətlərimiz bu haqda lazımı qədər informasiya verir. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları bunun bariz nümunəsidir. «Kitabi-Dədə Qorqud»dan ta S.Əhmədlinin toplusuna qədər hamısında ənənədən gələn məqamların daha aydınlıqla göründüyünün şahidi oluruq. Bu türk xalqlarının kökə, ilkinliyə bağlılığından xəbər verən xüsusiyyətlərdir.

Kitabda diqqəti cəlb edəcək bir başlıq var. Bu «Vətənin igid oğulları» adlanır. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan xalqının tarixi zaman-zaman ağrılarla, bəlalarla dolu olub. Düşmənlər həmişə torpaqlarımıza göz dikib, onu

talamaq, var-dövlətinə sahib olmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxıblar. Xalqımız isə həmişə bu məkrli niyətlərə qarşı savaşı qurublar. Ölüm-dirim müharibəsinə giriblər. Tariximiz belə şanlı səhimfələrlə doludur. Xalqımızın həmin qəhrəmanlıqları əks etdirəcək nə qədər nəğmələri, bayatıları, rəvayətləri, nağılları, dastan nümunələri var. Qəhrəmanlıq dastanlarımız həmin qəhrəmanlığın bariz nümunəsidir. Daha doğrusu, o qəhrəmanlıqdan yaranmış nümunələrdi. Xalq öz qəhrəmanına ən yaxşı, ən dəyərli sözlərini deyib. Onların qəhrəmanlığını yaşatmaqla gələcək nəsillər üçün nümunəyə çeviriblər. Bizim yaddaşımızda azmi belə qəhrəmanlar var. Cavanşir, Babək, Xan Qazan, Koroğlu, Səttar xan, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm, Qandal Nağı, Qaçaq Tanrıverdi və s. bağlı xalqın düzüb qoşduğu nəğmələr böyük sevgidən yaranıb. Tarixin daha dərinliklərində olanlar azmış kimi, xalqımız sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra da dəhşətli hadisələri yaşamaq məcburiyyətində qaldı. Ermənilər soydaşlarımızı tarixi torpaqlarımızdan – Qərbi Azərbaycandan qovmaq yolunu tutdular. Daha sonra işğalçılıq siyasətini davam etdirərək Qarabağ müharibəsini başladılar. Neçə-neçə kəndlərimiz, böyük bir ərazimiz azğın rus birləşmələrinin köməkliyi ilə ermənilər tərəfindən işğal olundu. Xalqın mərd, igid oğulları vətən uğrunda savaşa başladılar. S.Əhmədli də məhz kitabda həmin yaxın tarixdə baş verənlərə diqqət yönəldir. Erməni azğınları ilə savaşa qəhrəmanlıqlar göstərən igid oğullarla bağlı portret oçerklər verir. Bir növ onların qəhrəmanlığını xalq qəhrəmanı kimi tarixin yaddaşına salır. Bunlar özü gərəkli addımdı. Çünki xalqımızın yaxın tarixidi. Gələcək nəsillər bu tarixi məhz bütün tərəfləri ilə bir istiqamətdə belə toplularda izləməlidir. Siyasətçilərin, tarixçilərin dediyi məsələnin bir tərəfidir. Onun digər tərəfində xalqın yaddaşının dedikləri var. Bizə belə gəlir əsas olan da budur. Kitabda Çərkəz Həmid oğlu, Zakir Məhəmməd oğlu Əhmədov, Alverdi Allahverdi oğlu Allahverdiyev, Qurban Məhəmməd oğlu Əhmədov haqqında verilənlər mühüm dəyər kəsb edir.

S.Əhmədlinin verdiyi materiallar içərisində mühüm bir hissəni nağıllar, rəvayətlər tutur. Bunların hər birisi xalq düşüncəsinin zənginliyini, yaradıcı təbiətini əks etdirir. «Ovsanata keçən tikə», «Çörək ovuntusu» və s. hamısı xalqın müdrikliyinin ifadəsidir. Bunların hər birisinin kökündə həyat, əxlaq, tərbiyə dayanır. Xalq arasında bit tikənin ovsanata keçməsi var. Hətta bir dəfə söhbət zamanı mənim ağsaqqalım, ustadım, folklorşünaslığımızın bir elm kimi formalaşmasında müstəsna xidməti olan professor Paşa Əfəndiyev «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları ilə bağlı söhbətimizdə dedi: «Mahmud, Azərbaycan xalqının bir tikə çörəyi ovsanata keçib, «Kitabi-Dədə Qorqud» kimi möhtəşəm abidə günümüzdə qədər gəlib çatıbdı. Azərbaycan xalqının tarixi taleyində çox ovsanata keçmələr olub. Eləcə də ayrı-ayrı insanların həyatında bu cür hallar olubdu. «Ovsanata keçən tikə» də onun bir ifadəsidir. Həmin rəvayəti olduğu kimi veririk. «Keçmiş zamanlarda varlı bir kişi varmış. Vaxt gəlir, vədə ötür, kişi qocalıb tələf olur. Oğlu atasını böyük hörmət və ehtiramla dəfn edir. Yeddi gün, yeddi gecə ehsan, çay-çörək verir. El-oba tökülüşüb gəlir, ehsandan yeyir, kişiye rəhmət oxuyur.

Bir uşaq cır-cındır içində aşpazın yanına gəlib boynunu bükərək durur. Aşpazın ona rəhmi gəlir, qazandan bir sümüklü ət çıxarıb ona verir, deyir, ye, çıx get. Uşaq tez əti ağzına təpir.

Yas başa çatır, kişinin həyatindən əl-ayaq çəkilir. Günlərin birində kişinin oğlu bir gecə yatıb atasını yuxuda görür. Görür ki, atası çox qəmgin oturub, oğlunu görəndə deyir: «Ay oğul, yəni mən sənə o qədər az var-dövlət qoymuşam ki, mənə gəlib çatan bir sümük oldu»? Kişinin oğlu yuxudan durur, gecə gördüyü yuxu yadına düşür, fikir-xəyal içində gedir kəndin mollasının yanına. Yuxusunu ona danışır. Mola ağıllı bir cavab verə bilmir. Qayıdır evə. Gecəni yatır, yenə də həmin yuxunu görür. Səhər açılır, bu dəfə o aşpazın yanına getməyi qərara alır. Gedib aşpazdan soruşur ki, ehsan vaxtı məndən gizlin nə iş tutmusan?. Aşpaz

qorxa-qorxa cavab verir: Yetim bir uşağa bir tikə ət vermişəm yeyib. Kişinin oğlu atasının nə demək istədiyini indi anlayır. Başa düşür ki, camaata geninə-boluna verdiyi ehsan yox, yetim bir uşağın yediği bir tikə ehsan ovsanata keçibmiş». Burada böyük bir məna, kimsəsizə, köməksizə əl tutma, ac qarınları doyurma düşüncəsi var. Bu bütün xalq yaradıcılığında mühüm olan xətt kimi həmişə nəzərə çarpıb. Xalqın müdrikliyini, kimsəsizə kömək olma düşüncəsini ifadə edibdi. Mən isə bir folklorşünas kimi həmin nümunələrdə Salatın Əhmədlinin duyğularını, hansı hisslərlə yaşamasını, xeyirxahlıqlarını görürəm. Bu yazıları toplamaqla Salatın xanım mühitə örnək görünür. Onun içinin vətən, yurd sevgisi ilə dolduğunu göstərir. Burada yaxşılıqlara çağırış var.

Kitabda maraqlı bir hissə də var. Bu Güney Qışlaq kəndindən çıxan el şairlərinin şeirlərindən verilən nümunələrlə bağlı olan hissədir. Azərbaycan poeziyası həmişə uğurlarla, yeni-yeni ruhların ədəbiyyata gəlişi ilə səciyyələnib. Onu da deyək ki, xalqımız, bütünlükdə türk xalqları təbiəti etibarilə poeziyaya meyli xalqlardandı. Azərbaycan şeirinin tarixinə diqqət yetirdikdə bu aydınlıqla görünür. Həmin zəngin poeziyada mühüm bir hissəni el şairlərinin yaradıcılığı tutub. El şairləri yazılı ədəbiyyat nümayəndələrindən fərqli olaraq şeirlərinin ayrı-ayrı mətbuat səhifələndirdə, kitab şəklində çapına elə də fikir vermilər. Onların yaradıcılığı yaddaşlarda, xalq arasında, məclislərdə yaşayır. Bizim tarixin ayrı-ayrı çağlarında belə nə qədər sənətkarlarımız olubdu. Salatın Əhmədlinin Güney Qışlaq kəndinin yazarlarından Tağı Məhəmməd oğlundan verdiyi (Tağı Sadiq) nümunələr hissənin səmimiyyəti, fikrin dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. «Güney Qışlaq», «Baxdım dağlara», «Dağların» şeirləri mühitin zənginliyi təsəvvürünü doğurur.

Sən Qızıl qışlaqdan dönəndə sağa,
Ruhunu oxşayır mehli küləklər.
Torpaq yol, sərt qaya qalxanda dağa,
Qarşılar qonağı şəhli güneylər.

Axan çayın zümzüməsi, nəğməsi,
Daş bulağın soyuq suyu, təhnəsi.
Yaylaqlarda çobanların ney səsi,
Könlünü oxşayar, həm məftun eylər.

Burada xalq şerinin, xalq ruhunun yaşarlığı var. Həmin ruhun isə kökləri çox-çox qədimlərə gedib çıxır və bu gün də yaşarı olduğu təsəvvürü yaradır. Eyni zamanda bu şeirlər o qənaəti də doğurur ki, həmin şeirlərin ruhuna dağların tərəvəti, bulaqların zümzüməsi, çiçəklərin pıçılısı kimi əsrarəngizliklər daha çox qonubdu. Məsələ təkcə şeir ruhunun daşınışı ilə də bitmir. Hər bir poetik parça böyük sevginin, yurda bağlılığın ifadəsidir.

Təkarmuddan qalxıb bir az yuxarı,
Havasını tək alaydım dağların.
Alıban əlimə köklənmiş tarı,
Havasını kaş çalaydım dağların.

Orijinal düşüncədir. Hər bir kəsin düşüncəsində əsrarəngiz təbiətlə baş-başa olmaq, dağların füsunkar təbiətini seyr etmək istəyi var. Bu anlamda «havasını tək alaydım dağların» qənaəti başa düşüləndir. Ancaq müəllifin sonrakı qənaəti tamamilə bir fərqli məqamı – dağların havasını çalmağ düşüncəsini qoyur. Bax, yaradıcılıq budur, orijinal düşüncə, yaradıcı təbiət bunları diktə edir. Bu isə özlüyündə istedad məsələsidir. V.Belinskiyin dediyi kimi «həyatda olduğundan daha gözəl olma» təsəvvürüdür.

Qızıl qışlaq kəndinin ayrı-ayrı adamlarından yazıya alınan rəngarəng folklor nümunələri xalqın məişətinin zənginliyindən, hansı duyğuların sahibi olmasından xəbər verir. Salatın Əhmədlinin həmin nümunələrə nə qədər diqqətlə yanaşdığı, hamısını dəqiqliyi ilə hansı səviyyədə verməsi bir aydınlıqla müşahidə olunur. Məsələn, Dilgüşə Məhəmməd qızının söylədiklərini verərkən bir əlavəni edir - «Atası Məhəmməd Məşədi Tağı oğlunun dilindən danışdıqları». Bu çox incə həm də diqqəti cəlb edəcək informasiyadır. Yəni buradan aydınlaşır ki, həmin

nümunələr nəsil-nəsil xalq arasında yaşayıb və sonrakıların yaddaşında gələcəyə daşınıbdı. Dilguşə Məhəmməd qızının danışdığı «İki qardaş», «Qisməti allah verir», «Allah betərindən saxlasın», «Padşahın qızı və çobanın nağılı» kimi nümunələr hamısı ibrətamizliyi, müəyyən təsəvvürləri ifadə etməsi ilə əhəmiyyətlidir. «Allah betərindən saxlasın» rəvayətində oxuyuruq: «Keçmiş zamanlarda fağır bir qoca kişi olur. Bekarçılıqdan tezdən axşamacan çayın qırağında oturub zikr edirmiş. Yaz günlərinin birində sel gəlir, çay daşır, məcrasından çıxır. Kişi başını qaldırıb sürətlə axan çaya baxanda bir kəllənin danışa-danışa axdığını görür. Kəllə öz-özünə deyir: «Allah, buna da şükür!» Kişi kəllədən soruşur: «Bundan belə sənə daha nə olacaq ki, şükür edirsən? Bundan da pis günün olacaq?» Kəllə cavab verir: «Allahın işini bilmək olmaz». Kəllə sel-suların içində görünməz oldu. Kişi yerə oturub yenə çaya baxmaqda davam edirdi. Gördü ki, bir iri kəllə də danışa-danışa gəlir: «Allah, sən saxla, Allah, sən saxla, Allah, bundan betərindən saxla!» Kişi kəllədən soruşur: «Daha bundan betər nə olacaq? Nə gündəsən?» Kəllə cavab verir: «Allahın işini bilmək olmaz». Kəllə elə bunu deyib qurtarmışdı ki, böyük bir daşa çırpılaraq oxam-oxam oldu». Bu tip ifadələr təsadüfi səciyyə daşmır. Özlüyündə müdrikliyə, xalqın zəngin təcrübəsinin ifadəsinə xidmət edir. S.Əhmədli bir folklorşünas kimi Şahbuz rayonunda bir elatın düşüncəsində olanları yazıya gətirir və sonrakı araşdırmalar üçün fakta çevirir. Belə toplanmaların aparılmasına həmişə ehtiyac olub və bu gün də var. Özü də indi olduğundan daha çox ehtiyac görünür. Çünki dünyanın başının üstünü fəlakətlər, burulğanlar aldığı, insanların psixologiyasında mənfiliklərin çoxaldığı vaxtda folklor təmizliyin, qoruyuculuğun, milli özünü dərkən funksioneri kimi görünür. Ona görə də bu tip hekayətlər, bütün folklor nümunələri zamanından, yerindən asılı olmayaraq həmişə təzə və ibrətamizdi.

Kitabda «Bayatılar, ağılar, haxıştalar, atalar sözləri, nağıllar, rəvayətlər» adında bölmə var. Buradakı nümunələr

hər birisi Azərbaycan folklorunun regional spesifikasını araşdırmaq və maraqlı qənaətlərə gəlmək üçün lazımı materiallar verir. Banu Həsənqızının dilindən yazıya alınmış bayatılar, ağılar, haxıştalar rəngarəngliyi, bütöv bir düşüncəni sərgiləməsi anlamında daha maraqlıdır.

Ovçu bir ov vurubdu,
Çaxmağa qov vurubdu.
Qolu qurusun ovçunun
Nə yaman ov vurubdu?

Ay doğdu, bəs deyilmi?
Gün doğdu, bəs deyilmi?
Qızın qara gözləri
Oğlana bəs deyilmi?

Bu nümunələrin hər birisi çox mətləblərdən xəbər verir. Xalqımızın məişətinin, sevgisinin, duyğularının zənginlik tərəflərini aşkarlayır. Burada bir tale, taleyin ağrıları, sevən, həyat eşqi ilə vuran bir ürəyin çırpıntıları hiss olunur. O səbəbdən də belə nümunələrin əvəzi heç nə ilə ödənmir. Qeyri-adiliyin faktı kimi nəzər-diqqəti cəlb edir. Salatın Əhmədli bu kitabı ilə bizə, bütünlükdə ziyalı mühitimizə nümunədi. O, demək olar, bir kəndin ağsaqqal və ağbirçəklərini dilləndirmiş, Şahbuz rayonunun Güney qışlaq camaatı ilə bir yerdə olmuş, onlarla diz-dizə oturub ürəklərinin sarı siminə toxuna bilmişdi. Bu özü böyük bacarıqdı, folklorşünasa məxsus olan ümdə keyfiyyətlərdəndi. Bəlkə də birincisidi. Çünki bu nümunələrdə böyük zəhmət, sevgi duyulur. S.Əhmədli el ağsaqqallarının, ağbirçəklərinin dilindən eşitdiklərini özünəməxsus olacaq bir tərtibdə verir. Daha doğrusu, onları nağıl, rəvayət, bayatı adı ilə janrlara qruplaşdırmır. Nə də mövzularına görə hansısa bölgünü aparmır. Burada bir orijinal istiqamət – hər kimdən nə eşidibsə, nə yazıya alıbsa həmin fərdin imzasının altında verir. Məsələn, Nəsir Qulamalı oğlunun söylədiklərindən, Saleh Şahbaz oğlunun dediklərindən, Adil Əzim oğlunun söylədiklərindən və s.

Güney Qışlaq kəndindən toplanan bu nümunələr xalqımızın nə qədər zəngin məişətə, adət-ənənəyə, tarixə malik olduğunu göstərir. Bu nümunələrdə hər şey var. Bir istiqamətdə dil zənginliyi dayanırsa, digər tərəfində onun poetik imkanları, mərasim, məişət faktları nəzər-diqqəti cəlb edir. Ona görə də Salatın Əhmədlinin Şahbuz rayonunun Güney qışlaq kəndinin camaatının yaddaşında olanları yazıya alması bizim qarşımıza çox ciddi vətəndaş, ziyalı məsuliyyəti qoyur. Onu da zəruri edir deyək ki, hələ xalq arasından toplanıb ictimaiyyətə təqdim edilməli çox örnəklərimiz var. Biz ora tələsməliyik. Onları toplamalıyıq.

KÖVRƏK DUYĞULARIN İŞİĞİNDƏ

Salatın Əhmədlinin dilçi, ədəbiyyatşünas, folklorşünas kimi fəaliyyətinin bir sıra tərəflərinə bələdliyim olub. Bir-birindən maraqlı məqalələrini, kitablarını oxumuşam. Və bəzən bu oxuduqlarım içimdə söz demək ehtiyacı doğurub. Ona görə də fikirlərimi bölüşmək, ədəbi ictimaiyyətə çatdırmaq üçün bir neçə yazı da yazmışam. Bədii yaradıcılıqla məşğul olmasını isə «Kredo» qəzetinin səhifələrində gedən ayrı-ayrı səfərləri ilə bağlı yazılarında hiss etmişdim. Bu yazılar da diqqətimi cəlb etmişdi. Çünki səfər təəssüratları ilə bağlı yazılara məndə həmişə xüsusi maraq olub. Hətta S.Əhmədlinin həmin yazıları yadıma sovetlər dönəmində ayrı-ayrı yazıçı və şairlərimizin, alimlərimizin səfər təəssüratlarını salmışdı. S.Vurğunun, M.Hüseynin, R.Rzanın R.Əliyevin, Q.Paşayevin və bu silsilədən olan digər onlarla görkəmli ədiblərimizin yazıları, əsərləri buna nümunədir. S.Vurğunun məşhur «Ziyafət», «London qarısı», «Marksın qəbri üstündə» şeirləri klassik nümunə kimi ədəbiyyatımızı zaman-zaman izləyib və bu gün də izləmədədi. Son olaraq bu silsilədən fizika-riyaziyyat elmləri doktoru,

şair Vaqif Nəsin «Ömrün qürbət payı» kitabını oxumuşdum. Görkəmli və istedadlı Azərbaycan ziyalısı Vaqif Nəsin həmin kitabda Əlcəzairdə institutda dərs deməsindən, orada kafedra müdiri kimi fəaliyyətindən əlavə, olduqca maraqlı etnoqrafik, arxeoloji səpkili yazılar vermişdi. S.Əhmədlinin də qəzetdə gedən səfər təəssüratları həmin ənənənin yaşarlığıdır. Son olaraq bu yazılar «Səfərnəmə» kimi maraqlı bir kitabın ortaya qoyulmasına gətirib çıxardı. Bu əsər səfər xarakteri daşsa da kifayət qədər maraqlı və təsirli bir dillə yazılmışdır. Müəllifin istedadının, yaradıcı tənqirdən hansı imkanlara malikliyi haqqında bütöv təəssürat yaratmışdır. Təsadüfi deyildi ki, akademik B.Budaqov bu kitaba yazdığı ön sözdə S.Əhmədlinin yaradıcı qabiliyyətini, sənətkar dilini vurğulayaraq yazır: «Salatın xanımın uğurlu səyahətlər, səfərlər kitabını oxumağa başlayanda onun yazısına heyran qaldım. Çünki mən də ekspedisiyalardan, ayrı-ayrı ölkələrə səfərlərdən yazmışam. Bu səbəbdən də mən Salatın xanımın şirin yazıçı dilinə, fikrini tutarlı ifadə yolu ilə ifadə etməsinə, gördüyü faktları oxucu üçün faydalı məsləhətlər verməsinə heyran qaldım». Yaradıcılıqda dil başlıca şərtidir. Yazıçının, sənətkarın hər hansı bir hadisəni necə çatdırmasından çox şey asılıdır. Bu bir növ yaradıcı tənqirdə bağlıdır. S.Əhmədlinin «Səfərnəmə»si onun bədii düşüncəsinin ifadə faktıdır.

Tanınmış yazarımız F.Ləman da dil faktorunu xüsusi vurğulayaraq yazır: «Salatın Əhmədlinin «Səfərnəmələr» əsəri olduqca maraqlı, oxunaqlı, nağıllardakı kimi yüyrək dilli bir əsərdir. Müəllif getdiyi, gördüyü ölkələrdə onun coğrafi mövqeyindən, ədəbiyyatından, incəsənətindən, yaranma tarixindən, strateji əhəmiyyətindən, ölkənin tarixi abidələrindən, hər ölkənin özünəməxsus adət-ənənələrindən maraqla, əsaslı surətdə söhbət açıb». Salatın Əhmədli bu səfər kitabı ilə bir folklorşünasın, etnoqrafın, arxeoloqun verə biləcəyi informasiyadan çox bilgi ilə kitabını zینətləndirmişdir. Bir növ tədqiqatçılara müqayisəli

araşdırmalar aparmaq üçün geniş imkanlar yaratmışdı. Bunlar özlüyündə Azərbaycanımızın tarixini, məişətini, etnoqrafik tapıntılarını və dünya sivilizasiyası ilə hansı səviyyədə bağlantılarını müəyyənləşdirmək üçün əsaslı mənbəyə çevrilə bilər. Məlum olduğu kimi, XVIII əsrin sonlarından Avropada bir-birinin ardınca yaranan cərəyanlar, məktəblər məhz bu tendensiya üstündə köklənmişdilər. Onların başlıca məqsədi bəşər sivilizasiyasının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, hardan gəlib hara getməsi haqqında dəqiq təsəvvürlərə malik olmaq idi. Mifoloji məktəb, iqtibas nəzəriyyəsi, tarixi məktəb, antropoloji nəzəriyyə və s. hamısı bu istiqamətdə bir-birinə yaxın və fərqli düşüncələrdə görünürdülər.

Xalq dilindən, onun zənginliklərindən istifadə etmək hər bir yaradıcının istedadı ilə ölçüləcək məsələdir. B.Humbolt «xalqın dili onun ruhu, ruhu isə onun dilidir» söyləyirdi. Bu keyfiyyət ayrı-ayrı fərdlərin yaradıcılığında da fərqliliklərlə nəzərə çarpır. Bir növ istedad məsələsi kimi müəyyənləşir. Yəni hər hansı yaradıcı xalqın dilindən, onun duyğu və düşüncələrindən nə qədər ilhamla danışa bilirsə o qədər də qazanır. Klassiklərimizin – N.Gənəvinin, M.Füzulinin, Ş.İ.Xətəinin, M.Əmaninin, M.P.Vaqifin, M.V.Vidadinin, S.Vurğunun və bu silsilədən olan digərlərinin böyüklüyünü, yüksək istedad sahibi olmasını bir istiqamətdə bunlar şərtləndirir. Müasir ədəbi prosesdə də bu bir istiqamət kimi yaşanır. S.Əhmədlinin bədii düşüncəsində də dil zənginliyi bir keyfiyyət kimi görünür. Bunu onun təkçə «Səfərnəmə»si deyil, eyni zamanda publisistikası, ayrı-ayrı mətbuat səhifələrində gedən yazılarında da müşahidə edirik. «Məhsəti» jurnalında olan rəngarəng bədii-publisistik məqalələri bunun əyani faktıdır.

S.Əhmədlinin yaradılığında bir maraqlı məqam da var. Bu onun bayatı yaratması ilə bağlıdır. Bayatı məlum olduğu kimi, şifahi düşüncənin hadisəsidir və bir forma kimi xalq şeiri şəklidir. Həm də kifayət qədər mükəmməl formadır. Türk şeirinin inkişaf tarixini izlədikdə daha çox

yada gələnini də bayatıdır. Məhz bu səbədən də bu forma bütün türk ellərini dolaşmaqdadır. İyirminçi əsrin otuzunu illərində bu məsələ ilə bağlı Ə.Əbid maraqlı araşdırmalar aparmışdır. «Türk xalqları ədəbiyyatında «mani növü və Azərbaycan bayatılarının xüsusiyyətləri» adlı məqalə də yazmışdı («Azərbaycanı öyrənmə yolu» jurnalı 1930, № 4-5). Özünün dəyəri ilə bu məqalə indi də əhəmiyyətini saxlayır. Bayatılardan yazan hər bir kəs bu və ya digər şəkildə həmin yazıya müraciət edir. Orada qeyd etmək istədiyimiz bir məqam var. Bu bayatların türk xalqlarında adlanması və yayılması ilə bağlı məsələdir. Ədib xüsusi olaraq vurğulayır ki, türk xalqlarında bu forma ancaq Azərbaycanda bayatı adlanır. «Məsələn, Qərb ləhçəsində «mani», çöl Krım ləhçəsində «çinq», Kazan ilə Çənibi Krımda «çır», özbəkçədə «əşulə», yaxud «aşulə», İraq türklərində «türkü», Qırğız və Qazaxlarda «Qayım öləng», yaxud «aytıçpa» kimi xüsusi adlarla adlanır». Hansı adla adlanmasına baxmayaraq bunlar hamısı ruhu, düşüncəsi, janr spesifikasiyası ilə eyni mahiyyətə xidmət edir. Türk şeir ənənəsi ilə bağlı araşdırmalar apararkən bu yaxınlıqlar həmişə diqqətimi çəlb edib. Hətta ayrı-ayrı türk xalqlarındakı bu formada yazılan nümunələr məqalə siviyyəsində də marağımda olub. «Kırım tatar maneləri» adlı məqaləmdə nümunələrlə bu yaxınlıqlara münasibətimi bölüşməyə çalışmışam. Bir kırım tatar bayatısında deyilir:

Bağça tar üçün ağlar,
Heyva nar üçün ağlar.
Nə kor zamana yetdik
Doğan yar üçün ağlar.

Bəzi fərqliliklər nəzərə alınmazsa təxminən eyni olan və eyni ruhu daşıyan on səkkizini əsrin əvvəllərində yazıya alınmış Azərbaycan bayatısı var. Orada oxuyuruq:

Baba bariçün ağlar,
Heyva nariçün ağlar.

Nə kor zamana yetdik
Doğan, yarıçün ağlar.

Bu yaxınlıqlar, oxşarlıqlar təbiidi. Çünki həm kırımtatarlar, həm də azərbayanlılar eyni kökə, mənşəyə malik xalqlardandı. Onların ruh, tale yaxınlığı var. Bu yaxınlıqlar son olaraq belə nümunələrdə, nəğmələrdə, əfsanə və rəvayətlərdə, dastanlarda daşınır. Görkəmli folklorşünasımız S.Mümtaz xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, bayatı alaq otu deyil. Bu doğrudan da belədir. Hər bir nümunə, daha çox bayatı xalqın ruhundan göyərüb, həyatının, məişətinin, taleyinin bir hissəsi kimi boy atıb. Məhz hər bir folklor nümunəsinə, yazı parçasına bu çür də baxmaq lazımdır. Salatın Əhmədlinin də bayatıları belədir. Bu bayatılarda Salatın Əhmədlini, onun hansı duyğulara, neçə kövrək hisslərə köklü olmasını, istəyini, vətən, yurd, Azərbaycan sevgisini görmək olur.

Xalq yaradılığında bir sıra spesifik xüsusiyyətlər var. Bunlardan birisi şifahilikdir. Bütün folklor nümunələrimiz zaman-zaman şifahi yaşamışlar. Yaddaşlarda, yaddaş adamlarının, ağbirçək və ağsaqqalların dilində nəsil-nəsil keçərək gələcəyə daşınmışdır. Elə bu yaxınlarda S.Əhmədlinin anası Güləbatın ananın dilindən yazıya alıb xalqa təqdim etdiyi «Hər kim yüz il unutmasa» kitabı bunun bariz nümunəsidir. Bir növ folklorşünaslığa verdiyi töhfədir. Bu kitab eyni zamanda hələ görüləsi çox işlərin olması xəbərdarlığıdır. S.Əhmədli bu böyük işi ilə alqışlara layiqdir. Bayatı yaradıcılığı ilə məşğul olması isə mənə açılmamış yeni səhifədir. Onu da qeyd edək ki, xalq yaradıcılığında yaradıcı və yaşadıcı faktoru da var. Yaddaş adamları yaşadıcılıq funksiyasını yerinə yetirir. Biz əlimizə gəlib çatanlara görə onlara borçluyuq. Yaradıcı funksiyasını isə təbiət etibarilə tanrı istedadında olanlar yerinə yetirir. Bunlar ayrı-ayrı fərdlərdir. Bütün folklor nümunələrimizin başlanğıcında fərdlər dayanır. Lakin onların yaratdıqları bədii nümunələr xalqın ruhunu, düşüncəsini kifayət qədər dolğun əks etdirdiyi üçün yaddaşlara keçir, orada çilalanır,

yeni bir yaşarlıq qazanır. Və son olaraq xalqın malına çevrilir. Daha biz onun başlanğıcında kimin durması hadisəsini axtarmırıq. Heç fərfinə də varmırıq. Marağımızda olan onun bizim hiss və düşünələrimizlə bağlılığıdır. Belə nə qədər mahnılarımız, nəğmələrimiz var. Heç şübhəsiz S.Əhmədlinin və bu silsilədən olan digər bayatı yazarlarımızın yaradıcılığında da bu hal yaşanır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər saldıqda klassik sənətkarlarımızın da bu formaya mürəit etdiyinin şahidi oluruq. Biz onları müəllifli bayatılar kimi qeyd edirik. Şah İsmayıl Xətəinin, Məhəmməd Əmaninin, M.P.Vaqifin, M.V.Vidadinin, Q.Zakirin, A.Səhhətin, A.Şaiqin, Ə.Çavadın, S.Vurğunun, M.Dilbazinin və başqalarının yaradıcılığında rast gəlirik. Aşıq yaradıcılığında ustadlar da vaxtaşırı bu formaya mürəit ediblər. Xəstə Qasım, Ləzgi Əhməd, Ağ Aşıq, Aşıq Səməd, Aşıq Valeh, Aşıq Alı və başqaları. Sarı Aşıq isə xalq düşüncəsində, bütünlükdə ədəbiyyatımızda bayatı ustadı kimi tanınıb. Hətta artıq bir əsrə yaxın vaxtdı ki, onun bayatıları ilə xalq bayatılarının bir-birindən ayrılması sahəsində folklorşünaslar araşdırmalar aparmaqdadırlar. Bu istiqamətdə fikir ayrılıqları geniş müzakirələrə, bəzən böyük mübahisələrə də gətirib çıxarıbdı. S.Mümtazın, B.Behçətin, H.Əlizadənin, H.Araslının, Ə.Axundovun, M.H.Təhmasibin və başqalarının mülahizələri bunu göstərir. On yeddini yüzillikdə, ondan əvvəlki və sonrakı çağlarda bayatların misra fərqlilikləri, altı, yeddi misradan ibarət olan nümunələri ilə də qarşılaşırıq. Məsələn, Məhəmməd Əmaninin (1536-1610) bir bayatısına diqqət yetirək:

Çananım tək çan az var,
Aramızda min raz var.
Onda ərki naz varsa,
Məndə içzü niyaz var.
Həzər et, könül quşu,
Gəmində şahbaz var.

XVII əsrdə yaşamış Əzizinin də bayatılarında belə altı misralı nümunələr var. Bütün bunlar janrın inkişaf tarixi, zənginlik tərəfləridir. Onun bir forma kimi spesifikası, semantik mahiyyəti və s. -lə bağlı müxtəlif səpkili mülahizələr yürüdüüb və indi də yürüdülməkdədi. M.F.Köprülü, F.Korş, T.Kovalski, Ə.Abid, M.H.Təhmasib, A.Samoyloviç, İ.Stebleva, P.Əfəndiyev, V.Vəliyev, M.Həkimov və başqaları zamanında maraqlı mülahizələrlə görünüblər. Təsadüfi deyil ki, M.Köprülü bayatıları türk xalqlarının ən qədim şeir şəkillərindən hesab edirdi. K.Brokkelman «Divani-lügət-it türk» haqqında danışarkən oradakı xalq poeziyası nümunələrinə diqqət yetirir. Və xüsusi olaraq vurğulayır ki, bu nümunələr hələ divanın tərtibindən çox-çox əvvəl xalq arasında mövud olmuşdur. Bütün türk düşünesini izləyən bu formanın tarixini izləmək, başlanğıcı haqqında qənaətlərə gəlib çıxmaq mümkün deyil. Olan budur ki, bayatı çox qədimlərlə bağlı olub xalqın bu günündən əski təsəvvürlərinə, ilkin bədii düşünesinə qədər bütün olanlara işıq tutur. Məhz on səkkizinçi yüzillikdə M.V.Vidadinin «külli Qarabağın abi-həyatı, nərmə-nazik bayatıdır, baytı» deməsi təsadüfi deyildir. Bu özlüyündə bayatıya verilən qiymətdir, onun spesifikasının müəyyənləşməsidir və son olaraq xalq düşünesindəki təsəvvürdür. «Salman Mümtaz yazır ki, rəvayətə görə, Bayat oğuz xanın nəvəsidir». Bütün bunlar və bu kimi təsəvvürlər, qənaətlər təsadüfi deyildir. Bu nümunələrin özü kimi bu düşünelər də xalqın təsəvvüründən qopub rəvayət və əsatirlərdə öz izini qoymuşdur.

Bayatı kövrək hisslərin, duyğuların, istək və arzuların, sevginin, qəribliyin ağrıların dilə gəlməsindən yaranıb. Bizə görə bayatı yazılmır, yaranır. Burada ruhun tərpənişi, xalq arasında deyildi ki kimi, sarı simə toxunuş var. Bu bir növ janrın özündən gəlir. Ulularımız bir misra, bayatı nümunəsi ilə bütün olanlarını əks etdirə bilib. Ona görə də bayatı özlüyündə şeirin, türk ruhunun möüzəsi kimi təsir bağışlayır. Salatın Əhmədlinin də bayatılara mürəit etməsi təsadüfi deyildir. Burada Salatın xanımın qəlbinin

çarpıntıları eşidilir. Onun ürəyinin səsi, titrəməsi görünür. Çünki bu nümunələrin hamısı onun qəlbindən hissənin, ruhunun, həyatının bir hissəsi kimi qopubdu. Məhz bu səbəbdən də təsirli və olduqa bütöv görünür.

Gün batar, mən batmaram,
Ay yatar, mən yatmaram.
Bu çoxluça dərdimi
Heç bir dərdə qatmaram.

Bu dörd misra bizə hər şeydən xəbər verir. Bir insan qəlbinin yazmaqla yazılması, yozmaqla yozulması mümkün olmayan dərinliklərinə işıq tutur. Burada adi məişət qayğılarından, fərdi hiss və duyğuların dillənməsindən içtimai ağrılara, böyük türk sevgisinə, vətən, torpaq məhəbbətinə qədər hər şey var. Burada böyük anlamda dünya ağrıları görünür. Bütün bunlar məhz ifadəliliyi, fərdi olmadan çox, içtimailiyi əks etbirməsi ilə belə təsirdə nəzərə çarpır. Bir kırımtatar bayatısı var, orada deyilir:

Dərya-dəniz keçəmməm,
Suyu duzlu içəmməm.
Həm həsrət, həm məhəbbət
İkisin birdən çəkəmməm.

Bu nümunəni təsadüfi vermədik. Burada fərddən çox, ümuminin, çoxluğun həsrəti dilə gəlir. Gen yaddaşının informasiyası kimi səslənir. Və özlüyündə bir yol, ərkan kimi görünür. Bayatı bütün tərəfləri ilə keçmişə bağlanır. Onun bir uçuunda böyük ümid, səbahlara olan sonsuz inam var. Hər şey yaxşı olaçaq təsəvvürü dolaşır. Gələcək, səbaha gedən yol keçmişdən başlayır. Salatın Əhmədlinin də bayatıları genetik düşünçənin kodları ilə üst-üstə düşür. Əgər biz bir qədər əvvəl anası Güləbatın ananın yaddaşından topladığı folklor örnəkləri ilə qarşılaşdıqsa və xalq yaradıcılığı biliçisinin nə qədər zənginliyi təsəvvürü ilə yaşayırdıqsa, indi Salatın xanımın özünün bu funksiyanın bir başqa istiqamətdə davamçısı olduğunu görürük.

Gülüm, gülü ağlaram,
Çıxdı külüm ağlaram.

Bir vədəsiz yel əsdi
Soldu gülüm, ağırlarım.

Azərbaycan bayatıları kimi Salatın xanımın da bayatıları mövzu rəngarəngliyi ilə nəzərə çarpır. Burada həyatımızın, məişətimizin müxtəlif tərəfləri özünə yer tapır. Dörd misralıq bir bədii nümunədə romanlara sığacaq bir informasiyanı vermək, özü də quruluqdan, çansızlıqdan uzaq, bütünlükdə hiss və duyğu ilə dolu, insanın içini tərpedən sözü demək ancaq möçüzəylə müqayisə oluna bilər. Folklorşünas P.Əfəndiyev bayatı haqqında danışarkən bu məqama toxunaraq deyir: «Bunlar çox dərin mənalı, fəlsəfi, əxlaqi, ictimai fikirlər ifadə edən qısa, yığcam lirik parçalardır. Bayatı yaratmaq asan deyildir. Çünki dördçə misrada bədii və təsirli şəkildə tamamlanmış bir fikir ifadə etmək tələb olunur. Bayatı ən çox hisslə, həyəcanla, insanların daxili iztirabları ilə əlaqədar yaranır». Salatın Əhmədlinin də bütün bayatıları, eləcə də yuxarıda verdiyimiz nümunə onun hansısa hisslərinin, duyğularının, bütünlükdə həyatının bir hissəsi kimi yaranıbdı. Bu səbəbdən də belə təsirli görünür. Azərbaycan xalqı vədəsiz əsən yelləri çox görüb. Zaman-zaman həmin ağrıları içindən keçirib, bir məşəqqətdən uzaqlaşmamış o biri yetirib. Məhz həmin ağrıları ifadə edən bayatılarımız azdı mı? Bizə yaxın olan zamanda Zal qızı Gülnazın məşhur bayatıları var. Onlar özlüyündə tarixdi. Xalqımızın göz yaşlarından, qəlbinin dərinliklərindəki ağrılarından baş qaldırıb. Məhz bu səbəbdən də dərdə, ağrıya, həsrətə yüklənən ana-baçılarımız, ağbirçək və ağsaqqallarımız özlərini ovundurmaq üçün bayatı çağırıblar. Molla Vəli Vidadinin hələ on səkkizinçi yüzillikdə «özbaşına yalnız məgər ağırlarım» deməsi təsadüf deyildir. S.Əhmədlinin bayatıları da məhz bir insan sevgisinin, məhəbbətinin, ağrıların faktı kimi yaranıbdı. Bu nümunələr günümüzün faktıdısa, sabah isə keçmişdi, bədii düşüncəmizin bayatılarda daşınan tərəfləridi.

Eləmi, haça dağlar,
Zirvəsi haça dağlar.

Gözüm yollarda qalıb
Yar gəlir haçan dağlar.

Göründüyü kimi, burada həsrət, ayrılıq hissləri, hansısa bir ovqatın ifadəsi nəzərə çarpır. Digər istiqamətdə güclü ritm, musiqilik nəzərə çarpır. Ümumiyyətlə, bu bayatılar üçün xarakterik xüsusiyyətdir. Məhz «bayatı həm də musiqi ilə bağlı janrdır. Çox zaman bayatıların mətni müxtəlif xalq mahnıları üçün mənbə olmuşdur. Bayatıların mətninə xalq tərəfindən çürbəcür musiqi bəstələnmişdir: «Bayatı şiraz», «Bayatı kürd», «Çoban bayatı» və s». Bunların hamısı bayatının bir forma kimi musiqililiyi, xalq musiqisi ilə bağlılığından gələn xüsusiyyətlərdir. Məhz S.Əhmədlinin də bayatılarında bu musiqilik ritmləri daşınır.

Salatın Əhmədlinin bayatı yaradıcılığında bütün bayatılarımızda nəzərə çarpan bir niskil, ağrı var. Bu yurd, torpaq, vətənlə bağlı olan nümunələrdə daha aydınlıqla görünür. Məlum olduğu kimi, hər birimizin içində qədim yurd yerlərimizin, tarixi torpaqlarımızın itkisi var. Hamı kimi o da bu ağrıları içində yaşayır. Gözləri yollara dikilən, sinəsi çadar-çadar olan, övlad həsrəti yaşayan torpaqlarımızın göynərtisini yaradıcı kimi içindən keçirir. Son olaraq həmin ağrılar misralara düzülür, nəğməyə, bayatıya çevrilir.

Ağdərənin düzü var,
Düzlərində quzu var.
Qardaş düşmən əlində,
Yolda baçı gözü var.

Əzizim, dizi qanlı,
Ayağı, dizi qanlı.
Ölən biz, qırılan biz
Tutdular bizi qanlı.

Tarix təkçə hansısa tarixçinin, sənədlərin dediyi, hökmdarların yazdırdığı kağızlarla yekunlaşmır. Onların bir hissəsi daş abidələrdə, bədii nümunələrin - hansısa nəğmənin, rəvayətin, dastanın dediklərində daşınır. Bizim belə

nümunələrimiz kifayət qədərdir. Qobustan qayaları, oradakı rəsmlər, xalq mərasimlərimiz, dastan və rəvayətlərimiz, eləcə də bayatılarımız tariximizin çox dərin qatlarına işıq tutur. «Kitabi-Dədə Qorqud», «Oğuz Kağan», «Manas», «Alpamış», «Çanqar», «Edige», «Çorabatır», «Koroğlu» kimi möhtəşəm abidələrimiz bizim bədii nümunələrdə yaşayan tariximizin böyük zamanlarıdır. Bir növ qəhrəmanlıq salnaməsidir. Eləcə də yaxın dövrümüzün «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm», «Qandal Nağı», «Qaçaq Tanrıverdi» adına yaranan qaçaq dastanlarımız bunu bir aydınlıqla təsdiqləyir. S.Əhmədlinin bayatıları da bu mənada təkçə bədii nümunə deyil, bugünkü ağrılarımızın sabahlara daşınan faktıdır. Bu baxımdan bu nümunələrin əvəzi heç nə ilə ödənilməyəcək. Və yaxud da bir başqa bayatıya diqqət yetirək.

Ürəyimdə yaram var,
Üstə xal-xal qaram var.
Gəl aç, ürəyimə bax
Gör yanmamış haram var?

Eləmi ata yeri.
Görməyin xata yeri.
Könül alan çox olar
Heç verməz ata yeri.

Bu nümunələr bizlərə yurd, torpaq sevgisini, ata-ana məhəbbətini, saf, təmiz, ülvi duyğuları təlqin edir. Azərbaycan poeziyası, türk şeiri məhz bu duyğuların təlqini ilə həmişə uçalıqda dayanıb. Bu nümunələrdə biz təkçə S.Əhmədlinin yaradıcılıq imkanlarını görmürük, eyni zamanda onun hisslərinin, duyğularının, hansı düşüncələrlə axşamları, sabahları açmasının şahidi oluruq. Bir növ Salatın Əhmədlini oxuyuruq. İnanırıq ki, bu bayatılar təkçə kitab ömrü deyil, böyük-böyük zamanlara hesablanacaq yaddaş ömrü yaşayaçaq.

«Kredo» qəzeti, 01 dekabr 2011, № 33(653)

XALQA SEVGİMİZ VƏ FOLKLORA EHTİRAMIMIZ

Azərbaycan folklorşünaslığının boyartımında keçən əsrin 20- 40-cı illəri daha çox maraq doğurur. Bunun səbəbəi isə həmin mərhələdə toplama və tədqiq sahəsində görülən işlərin daha ləyaqətlə, vətəndaşlıq duyğusu ilə aparılmasıdır. Düzdür, ondan əvvəlki mərhələdə də bu işlər yüzə-yüz ləyaqət və vətəndaşlıq hissi ilə aparılmışdı. Ancaq sonrakı mərhələdə xalqın zəngin mədəniyyətinə, mənəvi dəyərlərinə haram əllərin uzadılması başlamışdı. Özü də çoxalan istiqamətdə getmişdi. Necə ki, bu gün də davam edir. Dörd divar arasında kiməsə, hansı perspektivəsə dastan düzəldilir, nağıl, əhvalat, rəvayət, nəğmə, inanc adında xalqa sınıdır. Bir məsələni bilirik ki, xalqın milli sərvətinə haram qatanların aqibəti yaxşı olmur və gec-tez əməlinin qurbanı olur. Bunu yaxın keçmişimizin faktları tam aydınlıqla göstərməyədi. Lakin xalqın zəngin ədəbiyyatına, milli-mənəvi dəyərlərinə şərəf və ləyaqət hissi kimi yanaşanlar da kifayət qədərdir. Onlar bu zəngin ədəbi irsi bir növ canı, qanı ilə suvarıblar. Necə deyim, əzizləyiblər. Bu böyük ad silsiləsidir. M.Mahmudbəyovdan, T.Bayraməlibəyovdan, E.Sultanovdan, H.Zeynalıdan, V.Xulufudan, S.Mümtazdan, H.Əlizadədən müasir çağımızda P.Əfəndiyevə, İ.Abbasova qədər davam etməyədi. Folklorşünas Qüdrət Umudov da məhz bu sıradadır. Onun bu günlərdə çıxan «Azərbaycan folklorşünaslığı: tarixi, problemləri» (Bakı, ADPU, 2011) kitabı son dövr folklorşünaslığın uğurlarından ağız dolusu danışmağa əsas verir. Ən çox diqqəti cəlb edən cəhət müəllifin həmin dövrə aid materialları (toplama, tərtib və tədqiq nümunələrini) bütün inzəlikləri ilə izləyə bilməsi bacarığıdır. Bu folklorşünas üçün ən ümdə keyfiyyətdir. Gərək ruhu, varlığı ilə ona bağlanasan ki, bu böyük işi usanmadan, yorulmadan başa çatdıra biləsən. Burada sadalanmalı çox keyfiyyətlər var. Ən başlıcası gördüyü işin böyüklüyü ilə yaşaya bilmək

duyğusudu. Q.Umudov məhz belə bir duyğu ilə həmin araşdırmalara qərar vermişdi. Onun içərisindəki ruh bu gərəkli tədqiqatın uğurla nəticələnməsinin əsaslı mənbəyi olmuşdu.

Burada digər bir məsələ də var. Bu, Qüdrət Umudovun hansı mühitdən, hansı məktəbdən keçməsi ilə bağlıdır. Q.Umudov dövlətçiliyimizin, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin, ictimai-siyasi, mədəni düşüncəmizin beşiyi olan Şamaxı mühitinin yetirməsidir. Etiraf edək ki, bu mühiti lazımınca hələ də öyrənə bilməmişik. Bu bizim bir istiqamətdə qüsurlumuzdu. Məhəlləçilik, tayfabazlıq xofu bizi mədəniyyətimizi, tariximizi lazımınca açmağa imkan vermir. Digər istiqamətdə Q.Umudov görkəmli folklorşünas Azərbaycan folklorşünaslığının tarixini işləmiş Paşa Əfəndiyev məktəbinin yetirməsidir. Mənim də elmi rəhbərim Paşa müəllim olub və bütün uğurlarım üçün özümü ona borclu bilirəm. Təkrar qeyd edim ki, P.Əfəndiyev Azərbaycan folklorşünaslığının tarixini yazan, folklorşünaslığımıza əvəzsiz xidməti olan şəxsiyyətdir. Bir məsələni də yeri gəlmişkən etiraf edək ki, Paşa müəllim «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» adlı dərsləyin yaradıcısıdır. Bu dərslər artıq qırx ildən çoxdur ki, azərbaycanlı tələbələrin stolüstü kitabıdır. Onu da etiraf edək ki, bu dərslərdən sonra yazılan dərslər uğursuzluqlarla üz-üzə qaldılar. Q.Umudov məhz belə bir güclü məktəbin yetirməsidir.

Son dövr folklorşünaslıqda məyusluq doğuran bir tendensiya hökm sürməkdədir. İlk mənbələri, nəzəri materialları lazımınca izləmədən kitablar, tədqiqat əsərləri yazmaq, ad xatirinə ad almaq yoludur. Bu özlüyündə mühitimizin ən ağır problemi. Milli məclisdən üzü bəri əksər vəzifə, mənəb sahiblərinin yaşadığı mərzədir. Və bütün elm sahələrində özünü göstərməkdədir. Bu müvəqqəti olanlardır və cəmiyyətlərin dolaşığına baş verir. Bütün bu məyusluqlarda ağız dolusu danışılmalı uğurlar da var. Həmin uğurlar elmimizin sabaha gedən yolunda

mayakdırlar. Q.Umudovun yeni nəşr olunan «Azərbaycan folklorşünaslığı: tarixi, problemləri» kitabı elmimizə, ədəbiyyatımıza ümidlə baxmağın gərəkliyini təsdiqləyir. Kitabın gərəkliyini müəllif başlanğıc sözündə də aydın şəkildə qeyd edir. «Azərbaycan folklorunu və onu tədqiq edən elmin tarixini öyrənməklə tələbələr (gələcək mütəxəssislər) Azərbaycan ədəbiyyatının ən zəngin mənbələrini, ilkin ədəbiyyatşünaslığı öyrənmiş olurlar. Folkloru öyrənməyin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti var. Folkloru öyrənməklə tələbələr (gələcək müəllimlər, tədqiqatçılar) ölkəsinin və xalqının tarixini, tarixi coğrafiyasını, mədəniyyətini, məişətini, xalq pedaqogikasını və s.- ni elmi idrak imkanı qazanırlar» (səh. 7). Məhz Qüdrət müəllim bu duyğu ilə böyük işə qərar vermiş son olaraq maraqlı bir tədqiqat əsərinin ortaya çıxmasına nail olmuşdur. Elə bir mənbə (qəzet, jurnal, məcmuə, kitab) olmamışdı ki, bu tədqiqat əsərində kənarda qalmış olsun. Müəllif o dövrdə yazılan, görülən işləri zərgər dəqiqliyi ilə izləmiş, heç bir tendensiyaya yol vermədən özünün tədqiqatçı münasibətini bildirmişdi. Kitabın ən böyük uğuru təkrar qeyd edək ki, həmin mənbələrin üzə çıxarılması, nələrin harada olması haqqında informasiyanın verilməsidir. Bu işi ilə Q.Umudov həmin mənbələrə yol açmış, sələflərimizin gördüyü işlər haqqında bütöv təsəvvür yaratmağa çalışmışdı. Bir növ onlara ikinci yaşarılıq ömrü vermişdi.

Kitab iki bölmədən və ayrı-ayrı fəsillərdən ibarətdir. Birinci bölmə «Azərbaycan folklorşünaslığının inkişaf yolları (1920- 40-cı illərdə)» adlanır. Burada ilk öncə toplama və nəşr məsələlərinə diqqət yetirilir. Elə fəslin adı da «1920 - 40-cı illərdə Azərbaycan folklorunun toplanması və nəşri» adlanır. Müəllif çox doğru olaraq vurğulayır ki, «folklorşünaslıq folklorun toplanıb yazıya alınmasından başlanır. Əgər hər hansı bir xalqın şifahi ədəbiyyatı toplanmamışsa, orada folklorşünaslıq elmi inkişaf edə bilməz, çünki onun bir elm kimi predmeti olmur» (səh. 9). Çox doğru olaraq deyilmiş bir fikirdir. Azərbaycan xalqının

zəngin şifahi yaradıcılığı zaman-zaman diqqət mərkəzində olmuş, ziyalı mühiti, ədəbiyyat həvəskarları onun toplanması, gələcək nəsillərə çatdırılması qayğısına qalmışlar. Xalq ədəbiyyatından bəhrələnmənin tarixi isə bu toplama işlərindən çox-çox qədimlərə gedib çıxır. Elə bir sənətkar, ədəbiyyat adamı tapılmaz ki, öz yaradıcılığında həmin zəngin xəzinədən bəhrələnməsin. Bu özlüyündə böyüklüyün, istedadın nümunəsi olma idi. Hər bir sənətkar özünün istedadı müqabilində ondan bəhrələnirdi. Bu gün də həmin ənənə yaşanır və bütünlükdə ədəbi mühiti izləmədədi. Xalq ədəbiyyatının toplanması isə bir başqa məsələdi. Biz burada xalqımızın hansı duyğu və düşüncələrlə yaşamasını, tarixi keçmişini, məişətini, həyatının bütün incəliklərini görə bilirik. Ona görə də bu nümunələrin dəyərini hər hansı bir nəsnə ilə müqayisə etmək mümkün deyil. Bu mənada folkorşünas Q.Umudov toplama və nəşr sahəsində görülən işləri konkret bir zaman müddətində, keçən əsrin 20-40-cı illəri kəsimində izləmiş və özünün tədqiqatçı münasibətini bildirmişdi. Məlum olduğu kimi, həmin dövr sovetlər imperiyasının yarandığı və repressiyaların yaşandığı zamandı. Kifayət qədər ağırlarla, itkilərlə dolu olan tarixdi. Türk xalqları üçün isə bu iki qat amansızlıqlarla müşahidə olunur. Təkcə onu demək kifayətədi ki, həmin iyirmi illik zaman kəsiyində folklorə, ədəbiyyata, mədəniyyətə xidmət edənlərin demək olar əksəriyyətinin üstündən qara ruzigar əsdi. Həmin işıqlı ziyalılar repressiya ömrü yaşadılar. Görəcəkləri işlər onların ömrü kimi yarımçıq qaldı. Ancaq imperiya bir məsələni unutdu ki, bu son deyil, fiziki məhv hər şeyi həll eləmir. Bir yaşarılıq ömrü də var. Q.Umudovun araşdırmaları onun faktıdı.

Xalqın zəngin yaradıcılığının tarixi çox qədimlərlə, ilkinlikdən bu yana keçib gəlmiş yolla bağlanır. Onun toplanması, nəşri, tədqiqi isə çox-çox sonraların, bizə yaxın yüzilliklərin hadisəsidir. Bu məsələdə bir pərakəndəlik dövrü də var. Q.Umudov onun sistemli, düzgün elmi prinsiplə toplanması və nəşri məsələlərindən danışarkən keçən əsrin

iyirminci illərini xüsusi olaraq qeyd edir. «Folklorumuzun düzgün elmi prinsiplər əsasında toplanması və nəşri XX yüzilliyin 20-ci illərindən başlanır. 20-ci illərdə Azərbaycan folklorunu toplamaq və öyrənməklə məşğul olan ilk elmi müəssisələr yaradıldı. Xalqın tarixinin, mədəni irsinin, o cümlədən şifahi poetik yaradıcılığının öyrənilməsi günün tələblərinə çevrildi. 30-cu illərdə Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və tədqiqi daha böyük sürət götürür. Folklorun toplanması və tədqiqinə tək cə kabinet üsulu artıq yaramır... Beləliklə, tədqiqatçı alim həm də folkloru şəxsən toplayanlardan birinə çevrilməklə topladığı materialın xalqın məişətində necə yaşadığını özü görür, izləyir, bu da onun düzgün elmi nəticələrə gəlməsinə kömək edirdi» (səh. 10). Bu folklorşünaslıqda başlıca olandı. Və tədqiqatçının da məsələlərə belə bir tendensiyadan yanaşması, materialları bu istiqamətdə qiymətləndirməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mütəşəkkil ekspedisiyalar, fərdi səfərlər, mətbuat vasitəsilə xalqa olan müraciətlər artıq özünün bəhrəsini verməyə idi. «El ədəbiyyatını toplayalım» müraciəti («Azərbaycan kolxozçusu» 8 sentyabr, 1934) buna nümunədi. Bir-birindən maraqlı xalq ədəbiyyatı nümunələri toplanır, mətbuat səhifələrində işıq üzünə görünürdü. Bu işlərin aparılmasını tədqiqatçı ayrı-ayrı növlər və janrlar əsasında izləməklə çox böyük, həm də gərəkli araşdırmalara rəvac vermişdi. «Epik, epik-lirik folklorun toplanması və nəşri», «Xalq poeziya örnəklərinin toplanması və nəşri», «Aşıq poeziyasının toplanması və nəşri» başlığı altında materialların izlənməsi böyük işlərdən xəbər verir. Burada bir istiqamət də var, bu «Azərbaycan folkloru rus dilində» bölməsidir. Özü də gərəkli bölmədir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan folklorunun ilkin nəşr nümunələri rus dili ilə bağlıdır. Bu rus imperiyasının Azərbaycanı istila etməsindən sonrakı mərhələnin hadisəsidir. Belə ki, çarizm Qafqazı öyrənmək məqsədi ilə geniş miqyaslı fəaliyyətə başladı. Xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması, nəşri də burada özünə yer alırdı. Məhz bu səbəbdən də rus dilli mətbuatda folklor

nümunələrinin nəşri bir istiqamət kimi öyrənilməsi marağ doğurur. Düzdü, on doqquzuncu yüzillikdə, eləcə də iyirminci yüzilliyin əvvəllərində rus dilli mətbuatda gedən Azərbaycan folklor nümunələrinin öyrənilməsi ilə bağlı müəyyən işlər görülüb. Folklorşünas alimimiz Q.Umudov tədqiq etdiyi dövrlə bağlı materialları bir istiqamət kimi təfərrüatı ilə izləyib. Ancaq ümumilikdə onun problem kimi ayrılıqda araşdırılması hələ də aktuallığında qalır.

Atalar sözü və məsələlərin, tapmacaların, nağılların, əfsanə, rəvayət, lətifələrin toplanması sahəsində görülən işlər «Epik, epik-lirik folklorun toplanması və nəşri» bölməsində bütün təfərrüatları ilə ortaya qoyulur. Burada müəllifin mənbələri çox diqqətlə izlədiyi, toplanmaların ilk olaraq mətbuat səhifələrində nəşrinə diqqət yetirməsi, oradan kitab kimi nəşrinə gəlib çıxması dəqiqliklə əksini tapır. Digər bir müsbət cəhəti vurğulayaq ki, tədqiqatçı həmin materialların kitab kimi nəşrindən sonra ədəbi-nəzəri fikrin münasibətini də bildirir və bununla həmin dövrdə gedən prosesin ümumilikdə mənzərəsini ortaya qoyur. Y.V.Çəmənşəminlinin, H.Zeynallının, V.Xulufunun, H.Əlizadənin Ə.Hüseynzadənin, A.Sübhanverdixanovun, A.V.Baqrinin, L.Lopatinskiyin, Ə.Tahirovun, M.H.Təhmasibin və bu silsilədən olan digərlərinin gördüyü işlər ətraflı təhlilini tapır. «Xalq poeziyası nümunələrinin toplanması və nəşri» sahəsində də keçən əsrin 20-40-cı illərində kifayət qədər gərəkli addımlar atılmışdı. Bu sahədə mətbuat səhifələrində gedən nümunələr, eləcə də kitablar mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ü.Hacıbəyovun, M.Maqomayevin, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Əlizadənin fəaliyyəti ətraflı təhlil olunub, özünün layiqli qiymətini alır. Aşıq poeziyasının toplanması, nəşri və tədqiqi sahəsində görülən işlər də lazım qədər əksini tapır. Elə bir mətbuat, kitab nümunəsi olmaz ki, burada («Aşıq poeziyasının toplanması və nəşri» bölməsində) müəllifin diqqətindən kənar qalsın. Müəllif maraqlı şəkildə bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: «30-40-cı illərdə nəşr məsələsinə gəldikdə

demək olar ki, dəfələrlə adını çəkdiyimiz mətbuat orqanlarında külli miqdarda aşırıq şeiri çap olunurdu. «Ədəbiyyat qəzeti», «İnqilab və mədəniyyət» və s. kimi qəzet və jurnalların hər nömrəsində aşırıq yaradıcılığın nümunələr verilirdi» (səh. 45). Etiraf edək ki, bu gün Azərbaycan folklorşünaslığının boyartımı, uğurları üçün həmin dövrə daha çox borcluyuq. Çünki onların gərəkli addımları, xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması və nəşri sahəsində böyük işləri olmasaydı yəqin ki, bu gün onların böyük bir hissəsi ilə tanış ola bilməzdik. Həmin nümunələr yaddaşlarda, el ədəbiyyatı bilicilərinin hafizəsində itib batardı. Bizim tarixin ayrı-ayrı dövrlərində belə itkilərimiz çox olub. Q.Umudov isə bir folklorşünas kimi həmin işləri mətbuat səhifələrində, kitablarda izləmiş və onların geniş təhlilini aparmaqla mühit haqqında bütöv təsəvvür yarada bilmişdir. Bu özlüyündə folklorşünas alimimizin xalqa, xalqın zəngin yaradıcılığına böyük sevgidən irəli gəlmişdir. Heç şübhəsiz, folklorşünaslığa qədəm qoyan bütün tədqiqatçıların yolu bu araşdırmalardan keçəcəkdir.

Folklorşünas alimimiz Q.Umudov araşdırmasında keçən əsrin iyirmi- qırxıncı illərində gedən toplama və nəşr məsələlərini təhlil etməklə, qiymətləndirmələr aparmaqla kifayətlənmir. Burada digər bir istiqamət də var. Bu həmin dövrdə folklorşünaslığın tədqiq problemləri ilə bağlıdır. Elə kitabın ikinci fəslində də «1920 - 40-cı illər Azərbaycan folklorşünaslığının tədqiq problemləri» adlanır. Müəllif ilk öncə «Sovet dövrünün ilk onilliklərində Azərbaycan folklorşünaslığının nəzəri-praktik meylləri» probleminə diqqət yönəlir. Biz xalq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanması və nəşri sahəsində həmin dövrdə kifayət qədər ləyaqətli işlərin görüldüyünü qeyd etmişdik. İndi həmin ləyaqət hissənin tədqiqat sahəsində də olduğunu vurğulayırıq. «Hər bir xalqın tarixinin, mədəniyyətinin, həyat və təfəkkür tərzinin dəqiq öyrənilməsi üçün onun folklorunun tədqiq edilib araşdırılması çox vacibdir. Azərbaycan folklorunun

tədqiq sahəsində ilk addımlar XIX əsrin sonralında atılmışdır. Bu dövrdə Qafqazda çıxan rusdilli mətbuatda rus şərqşünaslarının Azərbaycan folkloru haqqında bəzi fikirlər söylədiyi məlumdur. İnciləyə qədərki folklorşünaslığımızda E.Sultanov, M.Mahmudbəyov, H.Zərdabi, F.Köçərli, R.Əfəndiyev, N.Nərimanov, A.Şaiq, A.Şaxtaxlı, Ə.Ağayev, T.Bayraməlibəyov kimi görkəmli ədib və maarifçilərin xalq yaradıcılığı haqqında irəli sürdükləri nəzəri mülahizələri, dövrü mətbuatda çıxan məqalələri bu gün də öz elmi dəyərini itirməmişdir» (səh. 66). Bu özlüyündə böyüklüyün, nümunə olmağın faktı idi. Heç bir ideologiyaya, şəxsi maraqlara xidmət etmədən sırf faktın dediklərindən çıxış etdikləri üçün bu mülahizələr bütün zamanlarda əhəmiyyətini saxlayacaq, təzə-təzə görünəcəkdi. Çünki bunlar bütün varlığı ilə əlahəzrət ədəbiyyatın keşiyində dayanmışdılar. Həmin ənənə sonrakı çağda - keçən əsrin 20-40-cı illərində bir sıra istisnalar nəzərə alınmazsa davam etdirildi. Toplama, tərtib, nəşr sahəsində görülənlər, eləcə də aparılan təhlillər bunu bir daha təsdiqləyir. Düzdü, bir tendensiya kimi nəzərə çarpan bolşevizm düşüncəsinin notları nəzərə çarpırdı və bu da tam aydınlığı ilə sezilir. Ancaq ümumilikdə xalq ədəbiyyatının tədqiqində, təhlillərin aparılmasında vətənpərvərlik duyğusu ən yuxarıda dayanır. Bu özünü ayrı-ayrı nəşrlərə yazılan ön sözlərdə, şərhlərdə, tənqidi yazılarda bütün tərəfləri ilə göstərir. Q.Umudov da folklorşünas alim kimi həmin nümunələri, fikir ayrılıqları ilə birgə eyni tendensiyada şərh edir. Artıq təxminən yetmiş- səksən il bundan öncə yazılmış məqalələrə, fikir ayrılıqlarına sırf tədqiqatçı mövqeyindən yanaşmaqla münasibətini bildirir. «20-40-cı illərdə Azərbaycan folklorunun nəzəri məsələləri ilə bağlı əsərlər yazan müəllifləri iki qrupa ayırmaq olan. Onlardan birincisi peşəkar folklorşünaslar, ikincisi isə başqa sahələrin mütəxəssisləri – ədəbiyyat, incəsənət xadimləri və tənqidçilər idi. Birinci qrupa Ə.Abid, Y.V.Çəmənşəminli, H.Zeynallı, A.V.Baqri, H.Əlizadə, Ə.Qarabağlı, M.H.Təhmasib, S.Mümtaz və H.Araslı, ikinci qrupa isə A.Şaiq, S.Vurğun,

C.Cabbarlı, M.Rzaquluzadə, Ə.Dəmirçizadə, Ə.Abbasov, Y.Şirvan, C.Cahanbaxş, H.Mehdi, Ə.Müznib, Bülbül, M.İbrahimov, A.Faruq, Fəvzi, C.Xəndan, B.Behcət, M.Arif, Q.Məmmədli, U.Hüseyn və başqalarını aid etmək olar» (səh. 83). Bu şəxslərin hər birinin xalq ədəbiyyatı sahəsində olan fikirləri indi folklorşünaslarımız üçün bir əsaslı mənbədir. Müasir folklorşünaslığımız öz uğurları ilə həmin simalara borcludur. Onlar fəaliyyətləri ilə sonrakı çağlar üçün nümunə olublar. Folklorşünas Q.Umudov da bu araşdırması ilə adını sözün həqiqi mənasında həmin klassiklərimizin sırasına yazmışdır. Adını klassiklərimizin sırasına qoşa bilmə isə hər kəsə nəsis olmur.

«Kredo» qəzeti, 14 yanvar 2012, № 02(667).

ALTMİŞ YAŞIN MÜBARƏKİ

Hörmətli Tariyel Abbaslı! Sizin altmış yaşınızın yaxınlaşmasını eşitdim. Bir payız günündə, günəşin öləziyən çağında. Ömür də belədir. Günəş kimi şöləsini hər tərəfə, qohuma, qonşuya, ətrafa, bütün məmləkətə yayır. Və sonra ahıllıq çağı gəlir ki, geri baxıb gəldiyin yola diqqət edirsən. Vay o hala ki, günləri, bu əvəzsiz sərvət olan ömrü boş-boşuna xərcləyəsən. Onda təəssüflər, narahatlıqlar, ittihamlar başlayır. Siz isə xeyirxahlıqlarla, zəhmətlə dolu bir alim, yaradıcı ömrü yaşamısınız.

İnsan həyatı qəribəliklərlə, müəmmalarla doludur. Bu altmış yaş mənim düşüncəmə görə, müdrikliyin, ağsaqqal olmanın göstəricisidir. Ətrafda, cəmiyyətdə, harda oldun orada tanıdılar-tanımadılar yaşın hörmətini edirlər. Siz o yaşın hörmətini qoruyub saxlayanlardansınız.

Sizin Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni həyatında özünəməxsus yeriniz və üslubunuz var. İmzanıza, yazınıza

xeyli əvvəldən bələdəm. Şəxsən tanışlığım isə keçən əsrin doxsanıncı illərindən olub. Həmin vaxtdan da bu günə kimi əlaqələrimiz, yaxınlığımız davam etmədədi. Bu yaxınlıqda ilk öncə bir folklorşünas kimi tanıyıram. Azərbaycan folklorşünaslığının boyartımında, zənginləşməsində lazımı qədər töhfələriniz var. Daha doğrusu, folklorşünaslığımızın tarixinə özünüzün adını yazıbsınız. Bunu ilk öncə Qurbani ilə bağlı məqalələriniz, monumental tədqiqat əsəriniz göstərir. XVI əsrin görkəmli sənətkarı Dirili Qurbaninin yaradıcılığını bütün tərəflri ilə işləyib maraqlı tədqiqat əsəri yazıbsınız. Mən bunu Qurbani ruhuna, xalqımızın mədəni irsinə, bütünlükdə türk dünyasına böyük sevginin faktı bilirəm.

Hörmətli Tariyel müəllim, sizin yaradıcılığınız rəngarəngliyi və zənginliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bir-birindən fərqli, həm də maraqlı, orijinal düşüncəni sərgiləyən kitablarınız var. «Cəbrayıl» (Ş.Quliyev və F.Quliyevlə birlikdə yazılıb) kitabınız rayonun tarixini, tarixi keçmişini, etnoqrafik mədəniyyətini öyrənmək üçün əsaslı mənbədir. Bizə belə gəlir, bu tip kitablara, araşdırmalara indi daha çox ehtiyacımız var. Çünki xalqımızın mədəniyyətini, tarixini öyrənmək istiqamətində son dövrlərdə uğurlu işlər görülmədədi. Müqayisəli araşdırmalar üçün isə belə kitabların əhəmiyyəti əvəzsizdi. Bunun bir özəlliyi də sizin həmin rayondan olmanız, orada böyüyüb boya-başa çatmanızdır. İndi həmin ərazilər düşmən əsarətindədir. Müharibə çoxlu itkilərə, maddi mədəniyyət abidələrimizin yox edilməsinə səbəb olmuşdur. Bunların qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması vətəndaşlıq borcudur. Siz də məhz həmin borcu ləyaqətlə yerinə yetirmisiniz.

Bundan əlavə T.Abbaslı, siz vətən, yurd uğrunda canını fəda edən Cəbrayıl şəhidləri haqqında kitab hazırlamış və onu tariximizin faktına çevirmisiniz. Bu özlüyündə savab işidir. «Torpağın qanlı köynəyi» və «Qəm leysanı» (İ.İmanzadə ilə birlikdə) kitablarınız böyük zəhmətin və sonsuz sevginin nəticəsidir. Yurda, onun evlادلarna böyük məhəbbətin ifadəsidir.

T.Abbaslı, «Uşaq dünyası» (M.Sadıqova ilə), «Ana, nigaran qalma» (K.Həsənzadə ilə), «Sönməyən məşəl» (Q.Abdulla və A.Xəlilovla), «Ömrün əzəpblı yolları» kitablarınız Azərbaycan kitab mədəniyyətinin zənginləşməsi faktıdır. Bu kitabların hər birinin arxasında böyük zəhmət dayanır. Bu kitablarda T.Abbaslı tək-cə bir alim kimi görünür. Eyni zamanda onun bədii düşüncəsinin faktları da aydınlıqla müşahidə olunur. Məsələn, «Ömrün əzəpblı yolları» sənədli povesti ikinci dünya müharibəsinin ağrılarını, insanlarımızın həyatına, məişətinə vurduğu ıztıraqları aydın şəkildə müşahidə etmək üçün dəyərli mənbədir. Çünki bu povest sənədli faktlar əsasında yazılmışdır. Bu gün həmin müharibə ilə bağlı olan hadisələrə bir biganəlik var. Ancaq ikinci dünya müharibəsi bizim tariximizin, özü də yaxın tariximizin bir hissəsidir. Ona elə o müharibədə iştirak edənlərimizin düşüncəsi tendensiyasından baxmaq lazımdır. Repressiya, Stalin rejiminin, sovetlər imperiyasının türklərə, xalqlara münasibəti bir başqa məsələdir. Etiraf edək ki, ikinci dünya müharibəsində bizim qəhrəmanlığımızın, vətən sevgimizin mühüm bir hissəsi yaşayır. Fəsilər, qərinələr, hakimiyyətlər dəyişəcək. Ancaq biz mədəniyyətimizi, nəsillərimizdən gələn ənənəni bir mənəvi borc kimi gələcəyə daşmalıyıq.

Siz və hamımız müharibənin nə demək olduğunu yaxşı bilirik. Qarabağ savaşı, torpaq itkilərimiz hamımızın sinəsini dağlayıb. İçimizdə bir yara kimi göynəyir. Mən uşaqlıqdan torpaq itkisinin ağrılarını yaşamışam. Etiraf edək ki, babalarımızın bizə miras kimi qoyduğu, üzərində canlarını fəda etdiyi torpaqları itirmişik və itirə-itirə gedirik. Bu bizim ayağımıza yazılan günahdır. Sizin bütün yazılarınızda, hərəkətinizdə, çöhrənizdə, gözlərinizdə sonsuz vətən sevgisini, itirilmiş yurd yerlərinin ağrısını görürəm. O ağrıları yaşayan çöhrənizə baxmaq mənim üçün olduqca çətindir. Cəbrayılba bağlı yazdığınız kitablar bütünlükdə Azərbaycana, türk dünyasına olan sevginin nümunəsidir. Mən bunu belə başa düşürəm. Elə bir qədər əvvəl çıxan

«Zəminə Xınalının yaradıcılığında hərbi vətənpərvərlik. Bakı, Adiloğlu, 2010) kitabınız da bunun nümunəsidir. Bu mübarizəmizin, aparılacaq müharibəmizin ifadəsidir.

Azərbaycan Yazıçılar və Jurnalistlər birliklərinin üzvüsünüz. «Dirili Qurbani» məclisi fəaliyyət göstərir. Onun tədbirlərində bir neçə dəfə iştirak etmişəm. Bu məclis bizim mədəniyyətimizə, klassiklərimizə sevgini ifadə etmək, yaşatmaq amalına xidmət edir. Orada elm şöbəsinə rəhbərliyi siz edirsiniz. Bu kökümüzə, keçmişimizə qiymət vermək və nümunə olmaq deməkdir. Avropanın, bütünlükdə dünyanın çirkablarının məmləkətimizə axıldığı vaxtda milli düşüncənin qorunusu ən birinci olandı, ondan on əlli, yüz əlli yapışmaq başlıca şərt idi. Bizim başqa yolumuz yoxdu. Qələbəmizə, gələcəyimizə gedən yol buradan başlayır. Hörmətli Tariyel Abbaslı, siz isə bu yolda bir alim, ziyalı kimi gərəkli addımlar atmadınız. Yolunuz uğurlu olsun!

«Bir alim ömrünün söz yaddaşı». Bakı, Təknur, 2012, səh. 42-46.

«KİTABİ-BATTAL QAZI» DASTANI

Bəşər mədəniyyətinə zaman-zaman öz töhfələrini verən və onun zənginləşməsi istiqamətində gərəkli addımlar atan bir sıra xalqlar var. Onlardan biri, bəlkə də birincilərdən biri türk xalqlarıdır. Maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişaf tarixinə nəzər saldıqda bu aydınlıqla görünür. Və eyni zamanda yeni-yeni araşdırmaları zəruriləşdirir. Dastançılıq sahəsində gördükləri böyük işlər də buna nümunədir. Həmin dastanlarda türkün varlığı, məişəti, ictimai, siyasi həyatının bütün tərəfləri incəliklərinə qədər daşınır. Türk xalqları atadan-anadan, oğuldan-uşaqdan gizlətdiklərini bu nümunələrdə yaşatmağa, sabahlara ötürməyə çalışmışlar. Dastan bir növ onlar üçün tarix

yazmağın, yaratdıqlarını gələcək nəsillərə çatdırmağın əsas və başlıca, etibarlı vasitəsi olmuşdur. Böyük mədəniyyəti, tarixi böyük dövlət törənləri ilə birgə yaradan türklər salnamə yazmağa elə də meylli olmamışlar. Bu funksiyanı ozanlar öz üzərinə götürmüş, zəfərlərdə, müxtəlif mərasimlərdə söylədikləri hekayətlər bir növ tarixin sonrakı çağları üçün fakta, ənənəni yaşatmağın varislik koduna çevrilmişdir. «Yaradılış»dan üzü bu yana bütün dastan nümunələri bunu aydınlıqla göstərir. Və onu da deməyə əsas verir ki, türklərin dünyanın o başına gedib çıxacaq dastan nümunələri var. «Kitabi-Battal Qazi» də bunların sırasındadır.

Son dövrlərdə elmin, mədəniyyətin inkişafı istiqamətində bir sıra uğurlu addımlar atılmaqdadır. Onların müəyyən bir qismini dastanların toplanması, nəşri, tədqiqi ilə bağlı görülən işlər təşkil edir. Etiraf edək ki, sovetlər dönəmində də folklorun, dastan nümunələrinin öyrənilməsi sahəsində müəyyən işlər aparılmışdır. Toplular nəşr edilmiş, tədqiqat əsərləri yazılmışdır. Ancaq bunlar ideologiyanın verdiyi imkanlar daxilində olurdu. Müstəqillik isə bütün olanların üzə çıxarılması üçün şərait yaratdı. Filologiya elmləri namizədi A.Rəhimovanın tərtib edib ön sözlə birgə çap etdirdiyi «Kitabi-Battal Qazi» dastanı buna nümunədir. Onu da qeyd edək ki, bu dastanın nəşri böyük savab işdir. Bir növ müəllifin sözün həqiqi mənasında fədakarlıq faktıdır. Tədqiqatçı A.Rəhimova bu işi görmüş, dastanı ilk dəfə olaraq Azərbaycan əlyazması əsasında Azərbaycan oxucularına təqdim etmişdir. Düzdür, türk ədəbi-nəzəri fikrində bu dastanla bağlı bir sıra araşdırmalar aparılmış, müəyyən fikirlər söylənmişdir. M.F.Köpürlünün, N.S.Banarlıının, P.Boratavın, V.M.Kocatürkün və başqalarının bu sahədə gördükləri uğurlu işlər var. Azərbaycanda isə bu dastan indiyə qədər elə bir araşdırmanın probleminə çevrilməmişdir. Belə bir halın mövcudluğu təkcə «Kitabi-Battal Qazi» dastanı üçün deyildir. Demək olar türk dastan ənənəsi bir sistem şəklində araşdırmalardan kənar qalmışdır. Bəzilərinin haqqında bu

və ya digər şəkildə tədqiqatlara rəvac verilmişdisə, digər bir qrup dastanlar haqqında demək olar danışılmamışdır. «Kitabi-Battal Qazi» də həmin qrupa daxildir. Onların tədqiqində sovetlər imperiyasının dağılması yeni mərhələ oldu. Müstəqillikdən sonra türk dastan ənənəsinə müqayisəli folklorşünaslıq kontekstində yanaşmalara başlandı. Eyni zamanda ayrı-ayrı nümunələrin Azərbaycan ləhcəsində nəşri prosesi getdi. Ümumiyyətlə, sovetlər imperiyasının dağılmasından sonra bu istiqamətdə görülənlər mühüm dəyər qazanır. Daha doğrusu sırf milli müstəvidə yeni düşüncə ilə yanaşma kontekstində araşdırmalara üstünlük verilir. A.Rəhimovanın hazırlayıb çap etdirdiyi «Kitabi-Battal Qazi» (Bakı, Nurlan, 2009) kitabı da bu uğurlu nəşrlərin, türk dastan ənənəsinə, türkə sevginin nəticəsidir.

Kitaba filologiya elmləri doktoru Azadə Musayeva «Kitabi-Battal Qazi» dastanının Azərbaycan əlyazmasının ilk nəşri» adlı redaktor sözü yazmışdır. Burada əski türk dastanları haqqında ümumiləşdirici məlumat verilir və xüsusi olaraq vurğulanır ki, türk dastan ənənəsində islamdan sonra yeni dövr başlayır. «Satuq Buğra xan», «Manas», «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanına zaman baxımından münasibət bildirilir. Sonuncu ilə bağlı maraqlı, eyni zamanda inandırıcı olacaq bir mühakimə yürüdüldü: «Daha qabaqlar meydana çıxdığına baxmayaraq, zaman etibarilə «Kitabi-Dədə Qorqud» islamdan sonra təşəkkül tapmış ilk oğuz-türk abidəsi sayılır» (s. 3). Dastan ənənəsində maraqlı doğuran, eyni zamanda araşdırmalara və mübahisələrə rəvac verən problemlər var. Belə ki, bu nümunələr tək-cə təşəkkül dövrünün hadisələrini özündə əks etdirməklə kifayətlənmir. Eyni zamanda dastan spesifikasiyasında bütün zamanların izlərini özündə saxlaya biləcək motivlər yaşadıdır. Burada dastanın əhatə etdiyi hadisələr zaman və məkan anlamında bir bütövdür. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarındakı hadisələrin əhatəliliyi buna, yəni özünəqədərki dövrə, formalaşma zamanına, eləcə də yazıya alındığı vaxta qədər nə varsa hamısına diqqət yetirmək məsələsinə daha çox

imkan yaradır. «Oğuz Kağan», «Şu», «Ərqənəkon», «Maday Kara», «Edige», «Çorabatır» və s. məhz bu silsilədən olan nümunələrdir. «Kitabi-Battal Qazi» isə dastan ənənəsində daha çox islamdan sonrakı mərhələyə bağlanır. A.Musayeva tərəfindən çox doğru olaraq qeyd edilir ki, «Kitabi-Dədə Qorqud»dan sonra Kiçik Asiyada – Anadoluda yeni yurd yerində meydana çıxan ilk məlum oğuz-türk dastanı isə «Kitabi-Battal Qazi»dir». Daha sonra tədqiqatçı bir məqamı da əlavə edir. «Oğuzlar Kiçik Asiyaya – Anadoluya dilləri, ənənəvi xalq ədəbiyyatları, islamdan öncəki dastanları ilə gəlmişlər» (s.3). Bu lazımı qədər doğru və inkişafı izləmək anlamında dəqiq olacaq informasiyadır. Çünki islamın gəlişinə qədər türklərin keçib gəldiyi böyük bir tarix var. Onlar dövlət törənləri, maddi və mənəvi mədəniyyət kontekstində uğurlu inkişaf keçirmişdir. Dastan ənənələri, şifahi ədəbiyyat örnəkləri də bura daxildir. A.Musayeva bunları və bu kimi faktları konkret nümunələr əsasında şərh edir.

Daha sonra tərtibçi filologiya elmləri namizədi Aybəniz Mustafa qızı Rəhimovanın «Ön söz» adı ilə verdiyi yazı gəlir. Burada ilk öncə maraqlı bir məqama diqqət yetirilir. «Şahlardan, sultanlardan, müharibələrin gedişindən bəhs edən dastanlar şifahi variantlarda gəzərək sinədəftər adamlar tərəfindən məclislərdə söylənmiş, ağızdan-ağıza keçərək təkmilləşmiş, yazılı ədəbiyyat üçün xam mənbə rolunu oynamış və nəticədə müəllifi bəlli olmayan dini, tarixi, qəhrəmanlıq dastanları meydana gəlmişdir» (s.16). Bəli, doğurdan da belədir. Hər bir folklor nümunəsi, eləcə də dastanlar yazıya gəlincə böyük bir şifahi yaddaş yolu keçmişdir. Uzun zaman ağızdan-ağıza gəzmiş, müxtəlif dəyişikliklərə, əlavələrə, cilalanmaya məruz qalmışdır. Daha doğrusu yazıya gəlincəyə qədərki bütün zamanların izləri orada özünə yer tapmışdır. «Kitabi-Dədə Qorqud» da, «Kitabi-Battal Qazi» də məhz bu ənənə üzərində boy atıb yazıya qədər şifahi bir inkişaf yolu keçirmişdir. Mənz «Kitabi-Dədə Qorqud»dakı islamdan əvvəlki zamanın

təsəvvürləri, sonrakı dövrdə islam motivləri özlüyündə buna nümunədir. Və bütünlükdə tədqiqatçılar tərəfindən doğru olaraq belə də qeyd olunur. Dastanın müqəddiməsindən axırına qədər bu düşüncə davamlı olaraq nəzərə çarpır. Bir cəhəti də qeyd edək ki, əgər «Kitabi-Dədə Qorqud»da dini motivlərin, islamın müqəddəs şəxslərinin xatırlanması sonrakı mərhələnin əlavələri kimi nəzərə çarpırsa, «Kitabi-Battal Qazi» bütövlükdə islama gəlişi ifadə edir. Özlüyündə «Kitabi-Battal Qazi» dastan ənənəsində «Kitabi-Dədə Qorqud»un davamı kimi görünür. Tədqiqatçı A.Rəhimova çox doğru olaraq dastanın mahiyyətini belə qeyd edir: «Dini, tarixi qəhrəmanlıq dastanı olan «Battal Qazi»nin əsasında Əməvilərin Bizansa yürüşlərində orduya başçılıq etmiş.... «Battal» ləqəbli şəxsin bu torpaqlarda islamı yaymaq uğrunda şücaətlə mübarizə aparmasından bəhs olunur» (s. 17). Tədqiqatçı eyni zamanda dastanın qəhrəmanının tarixi şəxsiyyət olması məsələsinə də diqqət yetirir. Xüsusi olaraq vurğulayır ki, tarixi şəxsiyyət olaraq Malatyada doğulmuş, Anadolu torpaqlarında «Əskişəhər» yaxınlığındakı «Seyid Qazi» qəsəbəsində əbədiyyətə qovuşmuşdur. Bu məqam özlüyündə dastan qəhrəmanının tarixi şəxsiyyət kimi araşdırılmasına ehtiyac yaradır. Ümumiyyətlə hər bir folklor nümunəsi, eləcə də dastanlar müəyyən tarixi mərhələnin hadisəsidir. Onun qəhrəmanları da bu və ya digər şəkildə hansısa tarixi mərhələni yaşamış insanlardır. Onu da qeyd edək ki, qəhrəmanlıq dastanlarında bədii qəhrəmanın tarixi şəxsiyyət olması məsələsi daha çox nəzərə çarpır. Bütövlükdə xalqın tarixi qəhrəmanlığının böyük bir dövrü bu qəhrəmanın zəfərlərində cəmlənir. «Oğuz Kağan», «Alp Ər Tonqa», «Şu», «Manas», «Çorabatır», «Maday Kara», «Alpamış», «Koroğlu» və s. bu silsilədən olan dastanlardır. Bunların hər birində türk xalqlarının böyük tarixi, qəhrəmanlıqları cəmlənir. «Kitabi-Battal Qazi» də dastan ənənəsində bu sıradadır. Məqalədə hər bir türk kəndlisinin evində istər əlyazma, istərsə də nəşr variantının əvəzsiz nəsni kimi qorunduğunu da müəllif maraqlı olaraq vurğulayır. Bu

isə türkün tarixi keçmişinə, qəhrəmanlıq ənənəsinin qorunub saxlanmasına sevginin ifadəsidir. Bu qəhrəmanlıq bir vərəsə kimi gələcək nəsillərə ötürülür.

Dastanın əlyazmaları dünyanın bir çox ölkələrində, İngiltərə, Fransa, İtaliya, Almaniya, Rusiyada və s. qorunub saxlanmaqdadır. Tədqiqatçı mənbələrə əsaslanaraq onun həcm etibarilə bir–birindən fərqlilik məsələlərinə də toxunur. Mənzum şəklinin də mövcudluğunu qeyd edir. Son olaraq Azərbaycanda əlyazmalarının qorunub saxlanması məsələlərinə diqqət yetirir. Eyni zamanda Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda dörd nüsxəsinin saxlandığını göstərir. Tədqiqatçı bu əlyazmanın on ikinci və on üçüncü yüzilliklərdə yazıya alınması məsələsinə də qeyd edir. Bütün bunlar və dastanın nəşr məsələləri müəllifin ön sözündə lazımı qədər genişliklə əksini tapır. Eyni zamanda yeni-yeni araşdırmaları zəruri edir.

Türk dastan ənənəsində dastanların maraqlı başlama özünəməxsusluğu var. Bunlar bəzən rəngarəngliklə xarakterizə olunur. Bir növ ənənəvilikdən çıxır. Qəhrəmanlıq dastanlarında bu özünü daha çox rəngarəngliklə göstərir. «Kitabi-Battal Qazi»də birbaşa hadisələrin təfərrüatına varma müşahidə olunur. Belə ki, dastan peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmmədin narahatçılığı ilə başlayır. Cəbrayıl əleyhüssalamın üç gündür gəlməyib gecikir. Bu narahatçılığı bir qədər ovundurmaq üçün peyğəmbərimiz səhabələrinə könül açan bir hekayə danışmalarını istəyir. Əbdülvəhhab adlı birisi Rum elinin gözəlliyindən, böyüklüyündən danışır. Peyğəmbərin daxilində oraya böyük məhəbbət yaranır, «ölməyəm ol vilayət müsəlman ola» söyləyir. Bütün hadisələr də bu məsələnin açımı faktına xidmət edir. Əbdülvəhhab adlı səhabənin danışdığı hekayət, Məhəmməd peyğəmbərin bu hekayətdən həmin yerlərə rəğbəti, Cəbrayıl əleyhüssalamın bu diyarın iki yüz il sonra fəth olunacağını söyləməsi bütövlükdə dastanın mahiyyətində dayanır.

Təvabil (Cəfərin lələsi) adlı bir döyüşçü Hüseyinə oğlu olması xəbərini gətirir. Ömər Usturlab körpəni əlinə alıb taleyinə nəzər salır və heç bir kəsin əlindən gələ bilməyəcək işlər görəcəyini söyləyir. Eyni zamanda ona Cəfər adı verir. Bu hələ ilkin qazanılan addır. Türk dastan ənənəsində qəhrəmanın adlanmasının maraq doğuracaq məqamları var. «Kitabi-Dədə Qorqud»da, «Manas»da, «Koroğlu»da bu bir sistem təşkil edir. Eyni zamanda türk düşüncəsinin ifadə faktı təsiri bağışlayır. Cəfər adı ilə on üç yaşa qədər böyüyən bu körpə elmin, mədəniyyətin, qəhrəmanlığın bütün sirlərinə bələd olur. Anası Səidə xatundan bir sıra məsələləri öyrənir. Və ata intiqamı ilə bir sıra döyüslərə başlayır. Battal adını Cəfərə qeysərin əmisi oğlu Əhməd verir. Döyüşdə şərti də elə Əhməd qoyur. Deyir ki, əgər sən qalib gəlsən mən müsəlman oluram. Yox, mən qalib gəlsəm mənə dinimi qəbul edirsən. Bundan sonra döyüş başlayır. Cəfər qalib gəlir. Dastanda deyilir: «Əhməd didi kim, ya Cəfər, istərim sənə bil ləqəb qoyum. Cəfər didi: - Xoş ola. Didi: -Sənin adın Battal olsun. Cəfər dedi: - Mən dəxi sənə bir ləqəb qoyuram. Əhməd didi: - Xuş ola. Didi: - Sənin adın Əhməd Taran olsun» (s. 58-59). Göründüyü kimi, burada qəhrəmanın ad qoyması faktı tam aydınlıqla ənənəyə söykənir. Düzdür, «Kitabi-Battal Qazi»də adqoymanın fərqliliyi var. Əgər «Kitabi-Dədə Qorqud»da bu funksiyanı Dədə Qorqud, «Koroğlu»da Alı kişi yerinə yetirirsə burada əks tərəflə qarşılaşmada bu razılıqla olur. Cəfərə Battal adını dini qəbul etmək şərti ilə döyüşən qəhrəman məğlubiyyətdən sonra verir. Bu qarşılıqlı razılıqdır.

Dastanda hadisələr ayrı-ayrı başlıqlarda əksini tapmır. Bir-birinin ardınca düzülür. «Kitabi-Dədə Qorqud»da, «Canqar»da, «Koroğlu»da olan fərqləndirmələr, boy, qol şəklində verilənlər «Kitabi-Battal Qazi»də bir-birinin içinə girir. Daxildə «bu qissə burada tamam oldu» ilə yekunlaşır. Son olaraq dastan ənənəsində, eləcə də zəfərlərdə olan qəhrəmanlığın qurtaracağında şadyanalıq olur. Burada da o, aydınlıqla əksini tapır.

«Malatyaya gəldilər. Xəlifəyə namə göndərdilər. Çün namə xəlifəyə gəldi. Oxudular. Seyyidin fəthinə şad-xürrəm oldular. Yeddi gün şadlıq eylədilər və dəxi xəlifə buyurdu. Cudə və Seyyid Battala və cümlə adlu bəglərə xələt göndərdi. Cudə gəlib ol xələtləri Seyid Battala, Əmirə və bəglərə yetişdürdi. Şad-xürrəm oldular. Bunlar burada yeməkdə, içməkdə. Bu qissə burada tamam oldu» (s. 60). Göründüyü kimi, burada ənənəvi yekunlaşma var. Başqa bir səfərin yekununda da həmin ənənənin davamlılığını görürük. «Müsəlmanlar Seyyidin bu fəhindən şad olub, yeddi gün toy-dügün eylədilər. Mahpəryüzü Seyyidə nigah eylədilər. Ol qənim malından pəncik xəlifəyə çıqdılar. Yüz at, yüz qılınıc Abdülvəhhab Ramininin də alıb xəlifəyə apardı.

Çün namə xəlifəyə gəldi. Şad oldular. Xəlifə də dəxi yaxşı atlar və xələtlər göndərdi. Gətirib Seyyidün önündə qoydular. Cümlə yaranlar görüb şad oldular». (s.70). Bu türk dastan ənənəsidir. Bütün səfərlərdə qələbədən sonra belə bir şadyanalığın, mərasimin qeyd olunması görünür.

«Kitabi-Battal Qazi»də hekayələrin özünəməxsus başlama xüsusiyyəti var. Həmin funksiyanı baş qəhrəman yerinə yetirir. Bütün hekayətdə bu və yv digər şəkildə iştirak edir. Dastan qəhrəmanın, yaxın silahdaşlarının səfərlərini əks etdirmək səciyyəsi də daşıyır. Necə ki, «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu dastanlarında təkçə baş qəhrəmanın deyil, eyni zamanda onun silahdaşlarının da səfərlərini görürük. Məsələn, «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanlarında «Dirşə xan oğlu Buğacın boyu», «Qanlı Qoca oğlu Qanturalı boyu», «Qazlıq Qoca oğlu Yeynəyin boyu» və s. «Kitabi-Battal Qazi»də də göründüyü kimi belə hekayətlər var. Düzdür, onların konkret adları yoxdur. Amma dediyimiz kimi, ümumi axarda ad verilməsə də başa düşülür və aydınlıqla görünür ki, bu hekayət harada tamamlandı və sonrakı haradan başlayır. Digər bir hekayətdə oxuyuruq. «Digər hekayət belə rəvayət olunur ki, bir gün Əmir və Seyid Battal atlanıb bir su kənarına gəlib, düşdülər» (s. 60-61). Bir başqa səfər təfsilatına diqqət yetirək.

«Bir canibdə çünki bu işləri Abdüssəlam görüb dedi:- Neçün mən dəxi bir ad çıxarmayım» (s. 70).

Sonuncu hekayədə Hakimlə Əntərin xəlifəyə qarşı hücumdan söhbət gedir. Burada da Seyyid Battalın iş qarışması ilə məsələ qurtarır. Hakimlə Əntər cəzasını alır. Seyyid isə xəlifənin qızı ilə evlənir. Dastanda təsvir edilir ki, az keçmir həmin qız vəfat edir. Seyyid Kəbəyə yola düşür. Orada yeddi il mücavir olur. Rum islamı qəbul edir. Rum Asaturun oğlu Qənatusa verilir. Lakin sonra xəyanət baş verir. Abdülvəhhab öldürülür. Seyyidin gəlişi ilə düşmən məhv edilir. Əldə olunan qənimətlə Malatiya yenidən qurulur. Burada xalq qarşısında Seyyidin nitqi verilir. O, xalq qəhrəmanı olaraq xalqına müraciət edir: «Ey cəmaət beş xəlifəyə xidmət etdim. Allahtala yolunda çox qılınc çaldım. Xəlifənin düşmənlərin başın aşağı etdim. İndi ömrüm axirə yetişdi, imdi geri getmək gərəkdir və dəxi ey cəmaət, halal edin. Ətmək, duz yedik. Bən halal etdüm. Siz də dəxi halal edin» (s. 252-253). Bunlar özlüyündə «Oğuz Kağan»da Oğuz Kağanın oğlanlarına vəsiyyətini xatırladır. Koroğlunun qocalığı da bura daxildir. Türk dastan ənənəsində qəhrəmanlığın ötürülməsi var. Burada da həmin ənənə bu və ya digər şəkildə daşınır. Seyyidin ölümünə səbəb isə onu oyatmaq məqsədilə atılan daş olur. Qeysərin qızı düşmənin gəldiyini görüb ona kömək məqsədilə daş atır. Həmin daş Seyyidin sinəsinə dəyir. Seyid ölür. Qız bundan peşimanlıq edir. Və özünü xəncərlə öldürür. Bundan sonra yağış yağır, ildırım çaxır. Möhkəm zülmət olur. «Ol vücudu pakları örtür. Kimsə necə olduğunu bilmir. Həmin gecə Seyyidin oğlanları atasını yuxusunda görür. Oğlanlarına deyir: «Ey canım oğlanlarım, bundan sonra bəni dünyada istəməyin. Bənn Haqq həzrətinə ulaşdım. Amma bənim duam sizinlədir» (s. 253). Bütün bunlar «Kitabi-Battal Qazi» dastanının mükəmməlliyini və dastan ənənəsində özünəməxsusluq məsələsini aydınlaşdırır. Türk xalqlarının qəhrəmanlıq tarixində ənənənin, qəhrəmanlığın daşınışı, ötürülməsi faktı burada da aydınlıqla görünür. «Kitabi-Battal Qazi» məhz bu

xüsusiyyətləri ilə böyük bir tarixi mərhələnin hadisəsi kimi əhəmiyyət daşıyır və onun nəşri isə yeni araşdırmalara yol açır. Dastanşünaslığın inkişafına, boy artımına yardım göstərir.

*«Qarapapaqlar» jurnalı, Gürcüstan, 2009,
№12 (30) səh. 18-22*

«QAÇAQ İSAXAN DASTANI»

«Ata gec mindiyin gün sənin deyil» qədim türk misalı

Qaçaq hərəkəti xalqımızın qəhrəmanlıq tarixidir. Bu hərəkət təxminən XIX əsrin altımışın illərindən XX əsrin qırxıncı illərinə qədər olan böyük bir zamanı əhatə edir. Zülmə, haqsızlığa, istibdada etiraz xarakteri daşıyır. Pozulmuş haqqın, ədalətin bərpasına xidmət edir. Ayrı-ayrı kəndlərdə, regionlarda özbaşınalılara dözə bilməyə el qəhrəmanları silaha sarılıb dağlara çəkilməli olurdu. Xalq isə onların qəhrəmanlığını, igidliyini həmin vaxtdan dastanlaşdırmaq yolunu tuturdu. Haqlarında nəğmələr qoşur, şeirlər düzəldir və bu qəhrəmanlığa özlərinin rəğbətini ifadə edirdilər. Qaçaq Kərəm, Qaçaq Nəbi, Qaçaq İsmayıl, Qandal Nağı, Qaçaq Tanrıverdi və digər bu silsilədən olan onlarla el qəhrəmanları haqqında yaranan şeirlər buna nümunədir. Qaçaq İsaxan haqqında olanlar da bura daxildir. Onların qəhrəmanlığı xalq tərəfindən izlənilir və demək olar bütün şücaətləri geniş kütlənin əsas söz-söhbət yerinə çevrilirdi. Bir növ iftixar mənbəyi kimi qiymətləndirilirdi. Bu gün həmin hərəkətdən bizi xeyli zaman ayırır. Lakin eldə, obada ən çox danışılan da onlar haqqında olan hekayətlərdir. Hər hansı bir məclisdə, toy-nişanda, bütün mərasimlərdə, ağsaqlalların toplaşdığı yerlərdə söhbətlərin demək olar əsas hissəsini həmin qəhrəmanlarla bağlı

söyləmələr tutur. Heç şübhəsiz bu xalq məhəbbətinin ifadəsidir. Bir növ qəhrəmanlığın yaşarlığına istiqamətlənmiş addımdır. Xalqımızın qəhrəmanlıq, tərbiyə və güvənc yeridir.

Dastanlaşma məsələsinə gəldikdə bir sıra maraqlı məqamlara diqqət yetirmək gərəyi yaranır. Türk xalqları düşüncə etibarilə şifahi yaradıcılığa meyli xalqlardandır. Məişətinin, həyatının bütün sahələri ilə bağlı bir-birindən gözəl əsərlər yaradıblar. Atalar sözü və məsəllərimiz, əfsanə, əsatir, rəvayət, nağıl, bayatı örnəklərimiz, mahnılarımız və s. və s. buna nümunədir. Burada xalqın tarixini, keçib gəldiyi yolu izləmək üçün kifayət qədər informasiya var. Hər hansı bir misra, epizod və yaxud da bütövlükdə xalq ədəbiyyatı nümunəsi böyük zamanları özündə ehtiva edir. Tarixçilərin, səyyahların yazdıqlarından, verdiyi məlumatlardan daha çox, daha dəqiq məlumat verə bilir. Bu mənada xalq yaradıcılığı nümunələrinin dəyəri ölçüyə gəlməzdir. Qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanlarında isə bu daşınış daha çoxluqla görünür. Qəhrəmanlıq dastanlarında digər folklor örnəklərindən fərqli olaraq hər şey üst qatda, tam aydınlıqla əksini tapır. Məsələn, «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm», «Qandal Nağı», «Qaçaq Tanrıverdi» və s. dastanlarımız bu mənada əvəzsizdi. Burada dövrün, zamanın problemlərini özündə əks etdirmək, bütün təfərrüatı ilə gələcək nəsillərə ötürmək ənənəsi aparıcı xətdə dayanır. Onu da əlavə edək ki, bu nümunələr tək-cə konkret bir zamanı yaşatmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda bütünlükdə türk xalqlarının qəhrəmanlıq tarixini özündə ehtiva edir.

Bir başqa istiqamətdə bu nümunələr bütünlükdə türkün qəhrəmanlıq ruhuna köklənib. Türk tarix yazmayıb deyirlər. Biz də bu qənaətdəyik. Doğurdan da belədir. Türkün tarix yazmağa nə vaxtı, nə də ehtiyacı olub. O tarixi böyük işləri ilə, qəhrəmanlığı ilə bəşər düşüncəsinə həkk edib. Dövlət qurmaq ənənələri, böyük mədəniyyət yaratmaq düşüncəsi onun bəşər sivilizasiyasına verdiyi töhfədir. Həmin böyük işləri elə zamanında və ondan sonrakı mərhələlərdə

nəğmədə, sözdə yaşayıb, əhvalat və hekayə kimi danışıklarla, söhbətlərlə dastanlaşmaya istiqamətlənib. Türk xalqlarının yaratdığı böyük abidələr «Manas», «Alpamış», «Canqar», «Çorabatır», «Edige», «Kitabi-Battal Qazi, «Uralbatır» və s. hamısı bu yolu keçib. Xalqın yaratdığı böyük mədəniyyəti yaşatmaq funksiyasını yerinə yetirib. Düzdür, burada yüzə-yüz tarix yoxdur. Konkret zaman, gün anlamında təsvir də nəzərə çarpmır. Ancaq digər istiqamətdə, ümumi anlamda bu nümunələrin hər biri tarixdir, bədiiləşdirilmiş, bədii şəkildə ümumiləşdirilmiş tarixdir. Bunun özü bir yoldur. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanları, eləcə də «Koroğlu» öz mahiyyəti etibarilə müəyyən tarixə bağlana bilər. Tədqiqatçılar da bu istiqamətdə müxtəlif səpkili fikirlər söyləyiblər. Lakin burada bütün zamanların dünənki, bugünkü və sabah olacaq zamanın qəhrəmanlığı özünə yer tapır. Qaçaq dastanları da bu tiplidir.

Qaçaq dastanları, eləcə də son dövrün dastanları türk dastan ənənəsini izləmək üçün də kifayət qədər material verir. Qədim türk dastanları «Yaradılış», «Şu», «Ərqənəkön», «Boz qurd», «Köç», «Oğuz Kağan» və s. bu dastan ənənəsinə yüklüdü. Biz günümüzdə yaranan və yaranmada olan dastanlardan çıxış etməklə dastanların yaranması məsələsi ətrafında da müəyyən qənaətlərə gələ bilərik. Bu mənada son dövrlərdə yaranan nümunələr, eləcə də bizə yaxın zamanın hadisələrini əks etdirən qaçaq dastanları bizim üçün əvəzsiz mənbədir. Bu nümunələr özlüyündə qədimdən gələn ənənənin yaşanışıdır, dünənki «Oğuz Kağan»dı, «Canqar»dı, «Alpamış»dı, «Koroğlu»du .

Müsbət haldı ki, son dövrlərdə həmin nümunələrin toplanması, nəşri, tədqiqi istiqamətində işlər çoxalmadadı. Sovetlər dönəmində bunu ümumi kontekstdə tam çılpaqlığı ilə araşdırma olmurdu. Lakin etiraf edək ki, kifayət qədər ciddi, nəzəri olacaq tədqiqatlar yaranırdı. Onların bir qədər pərakəndəliklə nəşri işləri aparılırdı. Bu isə ancaq və ancaq ideologiyanın verdiyi imkanlar daxilində edilirdi. Hətta müəyyən müddət üçün represiya həyatı da yaşanmışdı.

«Kitabi-Dədə Qorqud»un, «Alpamış»ın, «Manas»ın yaşadığı aqibət buna nümunədir. Eləcə də onların tədqiqatçalarına bəslənən münasibətlər, təqiblər elə də uzaq zamanın hadisələri deyil. Tarixin müxtəlif səhifələrində fakt olaraq yaşanır. İndi isə müstəqillik bir sıra istiqamətlərdə bütün sərhədləri aradan qaldırdı. Folklorun, onun ayrı-ayrı janrlarının, region folklorunun toplanması və tədqiqi kimi uğurlu işlər görülür. Qaçaq dastanları ilə bağlı işlər də bura aiddir. İndiyə qədər folklorşünas alimlərimizdən prof.M.H.Təhmasib, prof.P.Əfəndiyev, prof.V.Vəliyev, prof.M.Həkimov, prof.İ.Abbaslı, prof.R.Rüstəmzadə, prof.S.Paşayev və başqaları maraqlı araşdırmalar aparıblar. Bu ənənə son dövrdə də uğurla davam etdirilir. Hətta folklorşünas prof.R.Rüstəmzadə daha çox qaçaq dastanlarının tədqiqatçısı kimi tanınır. «Qaçaq İsxan dastanı» (Bakı, Xəzər Universitetinin nəşriyyatı, Bakı, 2009) da məhz son dövrün uğurları sırasındadır. Bu dastan Zahid Ələmpaşalı tərəfindən işlənərək xalqa çatdırılmışdır. Bir növ şifahi düşüncədən yazıya gətirilmişdir. Belə işlərin dəyəri ölçüyəgəlməzdi. Onlar xalqımızın özlüyündə əxlaqını, mənəviyyatını formalaşdıran nümunələrdi. Kitaba tanınmış ziyalımız Hamlet İsxanlı «Dastanlaşan tarix» adında maraqlı bir yazı yazmışdır. Burada dastançılıq, dastanların yaranması haqqında müəllifin fikirləri özünə yer tapır. «Yeni dövrdə «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm», «Aşıq Ələsgər» kimi dastanlar yaradıldı, bunu aşıqlar və ya kənd yazıçıları etdilər. «Kənd yazıçıları» ifadəsi qəribə görünə bilər, amma kənddə yaşayan, aşıq yaradıcılığını sevən və özü də aşıqvari şeirlər yazan, dastanlar qoşan, kənd ədəbiyyatını, kənd folklorunu alışdıran, onların varlığını ortaya qoyan insanlarımız var. Bu dastanın müəllifi Zahid Ələmpaşalı da belə yaradıcı şəxslərdəndir. Hərçənd ki, şəhərdə yaşayan şairlərdən də aşıq yaradıcılığı ilə nəfəs alan, dastan yazanlar var» (s.4-5). Daha sonra məqalədə Qaçaq İsxanın kimliyi, nəslə, hansı yolu keçib gəlməsi haqqında informativ səciyyəli məlumat verilir. Və eyni zamanda onunla bağlı dastanın

olması məsələsinə də toxunulur. «Qəhrəmanlıq hekayələrinin əfsanələşməsi, onların aşuqların dilində səslənməsi, saz havalarına girməsi və dastana dönməsi halları 20-ci yüzillikdə də olub. Bunlardan biri də Qaçaq İsxan dastanıdır. Mən uşaq vaxtı və ilk gənclik illərində Aşıq Alxan Qarayazlının ifasında İsxan Hacıbayramlı haqqında dastan parçalarına qulaq asmışam. Özünü həmişə İsxanın və Xozeynin (İsxanın əmisi oğlu Qurban Hacıbayramlının) aşığı kimi təqdim edən ustad Aşıq Alxan «Qaçaq İsxan» adlı bütöv bir dastan olduğunu iddia edirdi» (s.5). Son olaraq H.İsmaxanlının yazısında bir məqama da diqqət yetirməyi zəruri hesab edirəm. Burada deyilir: «Mən İsxanın nəvəsiyəm. Uşaqlıqdan hər yerdə İsxanla bağlı çox söhbətlərin şahidi olmuşam. Onu gözü ilə görənlər ağsaqqallar, ağbirçəklər, aşuqlar, hökumət adamları, ailə və nəsil, sadə insanlar, ermənilər, gürcülər və onu heç vaxt görməmiş insanlar içlərində bir İsxan əfsanəsi yaşadır, yeri düşən ilk anda bu barədə ehtirasla danışardılar.

Mən böyüyəndə, tənqidi düşüncə sahibinə çevriləndə danışılanların bir hissəsinin şişirdildiyini zənn edir, bunu xalqın öz qəhrəmanını daha böyük görməsi ilə izah edirdim. Sadəcə düşünürdüm ki, bu cür hadisələr yalnız nağıllarda, əfsanə və dastanlarda, kitablarda ola bilər. Nəhayət, Tiflis arxivlərində işləmək, axtarış aparmaq qərarına gəldim. İlk dəfə uyğun sənədləri tapanda nə cür hisslər keçirdiyimi sözlərlə ifadə etməkdə acizəm. Üsyanın xalq arasında deyildiyindən daha böyük olduğunu, İsxan və onun yoldaşlarının göstərdiyi şücaət və qəhrəmanlıqların söylənilənlərdən daha artıq olduğunu gördüm. İsxan haqqında saatlarla məhəbbətlə söz açanları daha yaxşı anladım» (s.13-14). Bu səmimi bir etirafdır. Lakin onların həyatını, düşmənin böyüklüyünü, kimlə qarşılaşmalarını, amansızlıqları, ölümlə üz-üzə dayandıqlarını düşünəndə bu qəhrəmanların igidliklərinin həddi-hüdudu görünür. Onlar sözün həqiqi mənasında türkün dönməzliyinin, cəsurluğunun daşınışı düşüncəsini ortaya qoyur. Bu mənada o qəhrəmanlar

bizim üçün qəhrəmanlığın, haqsızlığa qarşı mübarizənin, əyilməzliyin nümunəsidir.

Dastan ustadnamə ilə başlayır. Zahid Ələmpaşalı üç ustadnamə verir. Onlardan biri divani, ikincisi qoşma, üçüncüsü cığalı qoşmadır. Daha sonra ənənəvi formada, dastan təhkiyəsinə uyğun olaraq maraqlı şəkildə əhvalata keçid var. «Əzizlərim, sizə kimdən xəbər verim, Gürcüstandan, Qarayazı mahalının Dəmirçihasanlı kəndindən. Dəmirçihasanlı hal-hazırda Kosalı, Nazarlı kəndləridir. Hər iki kənddə var-dövlətli kişilər çox olub. Bu var-dövlət sahibləri çox imanlı, vicdanlı olublar. Hər il tutulan Oruc bayramında, Qurbanlıqda, Novruz bayramında dolanacaqdan çətinlik çəkən kasıblara yardım edib, var əllərini uzadarlarmış, danəndə kişilər əziz bayramlardan bir-iki gün əvvəl erkəklər kəsdilər, arabalarla qapı-qapı düyü, yağ payladarlarmış. Özləri də deyərlərmış ki, qoy kasıbların da qazanları qaynasın. Ona görə də Allah-təala bu insafly kişilərin var-dövlətlərini başlarından aşağı tökərmış» (s.20). Bu özlüyündə Qarayazı camaatının, bütünlükdə türkün xeyirxahlığının, verən əlinin olmasının ifadəsidir. Tarixin bütün dövrlərində türk xalqları kasıba, kimsəsizə əl tutmaq, acı doyurmaq, yolçuya yol göstərmək və s. düşüncəsi ilə yaşamışlar. Onların həyatı, məişəti, insanlara münasibəti məhz ali keyfiyyətlərə, insanlığa yönəlikli olub. Bu bir istiqamətdə türkün məişətinin bir hissəsidir, gen yaddaşında kodeks səciyyəlidir. Qarayazı elində də yaşanır.

Keçən əsrin otuzuncu illəri, eləcə də ondan bir qədər əvvəl və sonra sovetlər ittifaqında qan-qada, sürgünlərlə, gedər-gəlməzlərlə səciyyələndir. Elin-obanın düşünən beyinləri, vuran qolu olan igidləri hamısı bir bəhanə ilə sıradan çıxarılırdı. Özü də heç bir səbəb olmadan, şərh, izahat verilmədən. Bir də görürdün ki, dünən gördüyün, bir yerdə olduğun sabah yoxdu. Vətən xaini adı ilə aparılırdı. Bu demək olar kütləvi səciyyə daşıyırdı. Böyükdən-uşağa hamı xof, qorxu içində yaşayırdı. Bütün insanların qarşısında ya Sibir, ya da ölüm vardı. İsxanın əmisi oğlu Xozeyin də belə

bir həyatı yaşamağı olur. «1929-cu ilin əvvəllərində Qarayazı milis rəisi Xozeyini yanına çağırırdı. Xozeyin atını minib Qarayazıya yaxınlaşmışdı ki, gördü bir nəfər piyada Kosalıya gedir. Atdan düşdü, atı ona verib dedi: «Bu atı İmanı evindən kimi görsən ona ver. De ki, Xozeyin verdi». Xozeyin bilirdi ki, bu çağırışdan geri qayıtmayacaq. Xozeyin gəldi milis idarəsinə, içəri daxil oldu. Gördü ki, rəisin otağında qırmızı örtüklü masanın arxasında çekist libaslı yüksək rütbəli adamlar oturublar. Xozeyin salam verdi, özünün kim olduğunu dedi. Onlar Xozeyini sorğu-suala tutmağa başladılar. Xozeyin bunların suallarına çox dürüst cavablar verirdi. Axırda bir nəfər Xozeyinə üz tutdu: «Sən çox savadlı, təmkinli adam olduğun üçün 10 il müddətinə sürgün edirik. Bu cəza Xozeyinə necə bir xətir kimi verildi» (s. 21-22). Bu nümunə artıq o mühiti, həmin dövrdə insanların nələrle qarşılaşmasını, hansı ağırları yaşamasını aydınlıqla göstərir. Diqqət edin, təmkin, ağıllı olmaya görə öldürmürük, on il cəza veririk. Bu cəza isə Sibirə sürgün idi. O da ölümə bərabərdir. Gedər-gəlməzlik idi. Bəs bu cəzanın səbəbi? Heç bir səbəb olmurdu. Ancaq kiçik bəhanələr, şərləmələr olurdu. Bax insanlar, bütünlükdə Azərbaycan bu həyatı yaşayırdı. Dastanda təsvir olunan qaçaq həyatı da bu amansızlığa qarşı mübarizənin faktıdır. İnsanlar, xalqın ziyalıları, düşünən beyinləri, vuran əlləri buradan çıxış yolu görməyib vətəni tərk etmək məcburiyyətində qalırdılar. Türkiyəyə getmək bu dəhşətlərdən qurtuluş üçün yeganə çıxış yolu idi. Həmin dövrü yaşayanların arasında «səsi alınma» kimi bir düşüncə yaşanır. Bu isə çox ağır bir vəziyyət idi. Həmin evdən, nəsildən olan adamlarla əlaqə saxlamaq özü ölümə bərabərdir. Xozeynin əmisi oğlunun belə vəziyyətdə bizə yalnız qaçaqlıq kömək edəcək deməsi təsadüfi deyildi. Onu da qeyd edək ki, bu cür həyatın da uğurlu sonluğu olmayıb. Çünki bütün məqamlarda ölümlə üz bəzən. Xalq arasında qaçaqlıqla bağlı yaranan «qaçaqlıqdan qala yaxşıdır, qaladan isə ölüm» məsəl bunu tam aydınlıqla ifadə edir. Bütün bunlara baxmayaraq xalqın igid, cəsur oğlanları

həmin mühitə qarşı qaçaqlıq yolunu tuturdular. Və bununla onlara müharibə elan edirdilər. Qeyri-bərabər döyüşlər başlayırdı. Qaçaq İsxanın da qəhrəmanlığı özlüyündə şərəfli, şanlı bir tarixdir. Necə ki, bu tarixi Qaçaq Kərəm, Qaçaq Nəbi, Qaçaq İsmayıl, Qandal Nağı, Qara Tanrıverdi və s. kimi onlarla qəhrəmanlar yazırdı. Bəzən təkbaşına, bəzən kiçik dəstə ilə böyük bir qoşuna qarşı çıxır, onları ağır itkilərlə üzbaş qoyurdular. Bu hərəkət kütləviləşməsə də bütün kəndləri demək olar bürümüşdü. «Qaçığı el saxlar» ifadəsi də məhz onlara rəğbətənin nəticəsi idi. Dastanda qaçaq hərəkətinə xalq rəğbətini ifadəsi olan bir epizoda diqqət yetirək: «Bu vaxt camaat kəşfiyyatçı İsmayıl əsgərlərin gəldiyini xəbər verdi. İsmayıl kəsə yolla özünü Qarayazı meşəsində Palıdlığa çatdırdı, əsgərlərin gəldiyini İsxana xəbər verdi: «Niyə durursan, üstünə ordu gəlir?» İsxan cavabında deyir: «İsmayıl, Qırmızı ordu Şura hökumətinə arxalanırsa, biz də Qarayazı meşəsində bu qoca palıdlara arxalanırıq» (s.25). Dastanda Palıdlıq deyilən yer haqqında da maraqlı məlumat verilir. Eyni zamanda o da əlavə edilir ki, həmin döyüşdən sonra bu yer İsxan qırmızı ordunu qıran palıdlıq adı ilə də tanınır. Bu cür adlanmalar bütün regionlarda var. Qaçaqqların göstərdiyi igidliklər nəticəsində həmin yerlər yeni adlanma ilə xalqın yaddaşına düşürdü. Qaçaq İsxanın da göstərdiyi igidliklər beləcə müxtəlif şəkildə yaşanırdı. Son döyüş ağır olur və son döyüş gərəkli olur. Demək olar bütün problemlər burada sonuna yetişir. İsxanın qəhrəmanlığında da belədir. «İsxanın Calaloğlundə vurulması xəbəri böyük bir vahimə yaratdı. Camaat yığılıb İsxanın cənazəsini almağa gəlmiş...Milis onlardan hara getdiklərini soruşur. Güllər (İsxanın bacısı) ağlaya-ağlaya deyir: «Qardaşım İsxanı vurublar, onun cənazəsini istəməyə gəlmişik».

Milis oğlan deyir: «Ay xala, nə vurmaq, nə cənazə, İsxan bolşeviklərin qənimi olub, 7-8 nəfəri burada öldürüb, hələ biri də ağır yaralıdır. Qayıdın elə gedin ki, sizi görənlər olmasın. Siz də öz ayağınızla ölümə gəlibsiz. Nə mən sizi

görmüşəm, nə də siz məni» (s.62-63). Bütün bunlar xalqın qaçaqlara, qaçaq hərəkətinə böyük rəğbətinin ifadəsi idi. Çünki onlar elin-obanın ümid yerinə çevrilmişdi. Təkrar qeyd edək ki, qaçaq hərəkəti xalqımızın qəhrəmanlıq tarixidir. Xan Qazan olmanın, Babəkliyin, Koroğluluğun daşınışıdır. Şanlı, şövkətli mübarizələrlə dolu tarixinin bir hissəsidir. Min illər boyu yaşadılan igidliyi. Nəsil-nəsil bu qəhrəmanlıq sabahlara ötürülür. Qaçaq hərəkəti adı ilə elimizin, obamızın cəsur oğulları bu tarixi yaxın zamanda yazdı və onun yaşarlığını bir daha göstərdi. Onların haqqında bağlanan dastanlar isə həmin qəhrəmanlara xalq sevgisidir. Necə ki, «Qaçaq İsxan dastanı»nda bunu görürük. «Bəli, artıq təxminən 80 illik bir vaxt ayırır bizi o dövrdən. Amma Vətən, torpaq, el-oba yolunda canını qurban vermiş o igid oğullarımızı unutmur qədirbilən elimiz-obamız. Şeirlər yazır, dastanlar qoşurlar bu igidlərimizin şərəfinə». Bu dastanlar, mahnılar xalqın sevgisindən yoğrulub. İlləri, onillikləri keçib əzizlənir, yaşanır, ölümsüzlük qazanır.

*«Kredo» qəzeti, 22 may 2010, № 22 (592)
(Əli Rza XƏLƏFLİ ilə birlikdə)*

«QAÇAQ İSMAYIL DASTANI»

Qaçaq hərəkəti Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixinin bir hissəsidir. Özü də kifayət qədər şərəfli və ləyaqətlə yaşanmış tarixidir. Məhz bu səbəbdən də xalqın yaddaşında ən çox yaşayan, söylənən həmin dövrlə bağlı əhvalatlardır. Ucqar dağ kəndlərində elə bir məclis, yığıncaq, şənlik olmaz ki, orada qaçaqların göstərdiyi qəhrəmanlıqla bağlı əhvalatlar söylənməsin. Bu özlüyündə qaçaqlara, qaçaq hərəkətinə xalq sevgisinin ifadəsidir. Xalq heç zaman yad, ürəyincə olmayan şeylərin yaşamasına rəvac verə bilməz və verməmişdir. Yaranan dastanlar, danışılan əhvalatlar, hadisələr, qoşulan mahnılar bunu aydınlıqla göstərir. Qaçaq

hərəkətinə sonsuz məhəbbəti ifadə edir. «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm», «Qandal Nağı», «Qaçaq Tanrıverdi», «Səməd bəy», elə haqqında danışmaq istədiyim «Qaçaq İsmayıl» və s. kimi onlarca dastanlarımız xalq sevgisinin nümunəsidir. O böyük sevgidən yoğrulub. Zəminə Xınalı uzun illər xalq arasında əhvalat, hekayə kimi yaşayan, məclislərin bəzəyinə çevrilən Qaçaq İsmayilla bağlı yaranan «Qaçaq İsmayıl» dastanını (Bakı, Adiloğlu, 2008) toplayıb çap etdirmişdir. Belə bir addımın atılmasını qəhrəmanlıq, xeyirxahlıq və savab iş hesab edirəm. Bu dastan çoxdan toplanıb bütünlükdə Azərbaycan oxucusuna, yazı faktı kimi gələcək nəsillərə ötürülməli idi. Çox xoş ki, bunu Zəminə Xınalı etdi. Zəminə Xınalı və onun toplayıb çap etdirdiyi dastanla bağlı qənaətlərimə keçməmişdən əvvəl ilk öncə bir sıra məsələləri qeyd etmək fikrindəyəm.

Ən birincisi, bu dastan ənənəsi ilə bağlı məsələdir. Qaçaq dastanları bizə yaxın olan zamanın hadisəsidir. Türk dastan yaradıcılığının spesifikasını, inkişaf istiqamətlərini, tarixin çox dərin qatlarından gələn ənənəni, mübahisəni, qaranlıqları aydınlaşdırmaq üçün əvəzsiz faktlarla səciyyələnir. Məlum olduğu kimi, türk xalqları düşüncə etibarilə şifahi ənənəyə, tarix yazmadan çox dastan yaratmaya meyllidi. Bunu türk xalqlarının dünyanın o başından bu başına keçib gələn şərəfli yolu da göstərir. «Yaradılış»dan «Qaçaq İsmayıl»a qədər olan dastan ənənəsi tarixin bütün mərhələlərinə işıq tutur. Orada türkün ağrılarını, yaratdığı böyük mədəniyyəti, dövlətçilik ənənələrini, savaş sənətini, vətən, ailə, torpaq sevgisini, qonaqpərvərliyini, böyüklüyünü və s., və s. görürük. Bu nümunələrlə türk xalqları bəşər sivilizasiyasına ucu-bucağı olmayan böyük mədəniyyəti, dünyanı bu gün də qibtdə saxlayan ali, bəşəri dəyərləri tarixin kömülməz yaddaşına yazıb. «Manas», «Alpamış», «Canqar», «Kitabi-Dədə Qorqud», «Uralbatır», «Boqlandıbatır», «Corabatır», «Koroğlu», «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm» və s. dastanlar bu mənada çox mətləblərdən xəbər verir. Onu da əlavə edək

ki, bu dastanlar təkçə keçmiş qoruyub saxlamaqla bitmir, bədii faktları, tarixi bu və ya digər şəkildə gələcəyə ötürməklə yekunlaşmır. Burada keçmişdən gələcəyə olan bir yaddaş, nümunə olma, qoruyuculuq yolu var. Bir növ bu dastanlar türkün anayasasıdır. Gələcəyə güzgü tutur. Yolun hayana olmasını bəlgələyir. N.A.Dobrolyubov yazılarında xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, xalq tarixinin ən ağır məqamlarında həmin qəhrəmanlığa müraciət edir, ondan bir növ güc alır və ayağa qalxaraq problemlərini həll edir. XIX əsr rus ədəbi-nəzəri fikinin görkəmli simasının gəldiyi bu qənaətlər bütünlükdə türk düşüncə tərzinin ifadə faktıdır.

Biz qəhrəmanlıq dastanları, qaçaq hərəkəti dövründə yarananlarla bağlı düşüncələrimizi qeyd edirik. Məsələ təkçə bunlarla bitmir. Bütünlükdə böyük sevgini, məhəbbəti və bu sevgiyə bükülü ağırları daşıyacaq məhəbbət dastanları var. «Əsli və Kərəm»ə, «Abbas və Gülcəz»ə, «Aşiq Qərib və Şahsənəm»ə, bu silsilədən olan dastanlara təkçə məhəbbət dastanı kimi baxmaq çox azdır. Bunlara kompleks şəkildə yanaşmaq lazımdır. Burada türkün davranışı, məişəti, adət-ənənəsi, nəyi varsa hamısı məhəbbət qarışıq ifadə olunur. Bu nümunələrdə biz özümüzü, tariximizi, məişətimizi görürük və ona belə də baxmalıyıq.

«Qaçaq İsmayıl» dastanına gəlincə, bu dastanın çapına görə ilk öncə Zəminə Xınalıya minnətdarlığımı bildirirəm. Buradakı əhvalatlar, hadisələr uşaq yaddaşımın xatirələridir. Daha doğrusu, evimizdə, kəndimizdə böyüklərdən, ağsaqqallardan buradakı əhvalatların əksəriyyətini dəfələrlə eşitmişəm. Bir növ onların təsirində günlərimi, aylarımı keçirib böyümüşəm. Bəlkə də tale elə bu söyləmələrdən məni yazıya, folklorşünaslığa gətirib. Ora gedən yolumu açıb. Yadıma «Koroğlu» dastanı ilə bağlı bir xatırlama gəldi. O vaxtlar uşaqdım, orta məktəbin üçüncü-dördüncü siniflərində oxuyardım. Qonşu evlərdən birinə «Koroğlu» dastanını gətirmişdilər. Böyük kitab idi. Bu mənə belə gəlir dastanın 1946-cı il nəşri olardı. Müxtəlif evlərə böyükdən-kiçiyə hamı yığılardı. Evdə durmağa yer olmazdı.

Hətta iynə atsan belə yerə düşməzdi. Bir nəfər dastanın ayrı-ayrı qollarını oxuyardı. Biz isə ona sakit-səssiz qulaq asardıq. Sonra isə qocaların qaçaqlar haqqında söhbətini, dediklərini eşidərdik. Mənim anadan olduğum Kəmərlı kəndi böyük meşələrlə əhatə olunmuşdu. O meşələrin, dağların hər biri bir səngər yeri idi. Çox təəssüflər indi o yerlər yağı düşmənin əlindədi. Sovetlər zamanında və ondan sonrakı dövrdə rəhbərlərin yerində olmaması, səriştəsizliyi, vəzifə və pul düşkünü olması ucbatından bu torpaqlar müəmmalı olaraq düşmən əlinə keçdi. Zaman-zaman qəhrəmanlığa, qəhrəmanlara səngər olan həmin yerlər indi ağırlara yüklüdü. Ancaq əminəm ki, biz o yerlərə, türkən itirilmiş torpaqlarına qayıdacağıq. Bu mənə gün kimi aydındır.

Kitaba folklorşünas alim Elxan Məmmədli «Xalq ruhundan pərvazlanan şairə» başlığı ilə ön söz yazıb. Burada həm dastan, həm də onu toplayıb çap etdərən Zəminə Xınalı ilə bağı fikirlərini bölüşüb. İki səhifəlik bir yazıda kifayət qədər maraqlı mətləblərə toxunub. Bu isə Elxan Məmmədlinin bir folklorşünas kimi ilk öncə faktlara bələdliyindən, böyük xalq sevgisi ilə yaşamasından xəbər verir. Daha sonra «Tərtibçidən» başlığı altında bir yazı verilir. Bu bir növ tərtibçinin oxuculara müraciətidir, tanıtmadır. İncə dərəsi, onun təbiəti, insanları və özünün ora ilə bağılıqları haqqında danışır.

Dastan dastançılığa məxsus təhkiyə ilə başlayır. Qazax mahalı, onun bir parçası olan İncə dərəsi haqqında məlumat verir. Aslanbəyli kəndindən, onun əsrarəngiz təbiətindən, Hacı Əfəndi ocağından və s.–dən danışır. «Qeyrət dərəsidi İncə dərəsi», «Bu İncə dərəsi, bu incəlidir» misralı şeirlərini verir. Bu şeirlər ifadəliliyi, xalq düşüncəsinin bir parçası olması baxımından diqqəti cəlb edir. Burada Qaçaq İsmayılın bütünlükdə həyatı dastan ənəsinə məxsusluqla davamlı şəkildə əksini tapır. Onu da qeyd edək ki, xalq arasında Qaçaq İsmayılba bağlı dastana düşməmiş çoxlu hekayətlər yaşayır. Dastan həmin qəhrəmanlığın bir hissəsidir. Daha doğrusu ümumiləşdirilərək dastana düşmüş

epizodlarıdır. Qaçaq İsmayıl və onunla bağlı söylənənlər təkrar qeyd edək ki, bizə yaxın zamanın faktlarıdır. Lakin bu tip qəhrəmanlar xalq sevgisində əfsanələşir. Real şəxsiyyət olmadan tarixin yaddaşına əfsanələrlə, dastanlaşma ilə gedir. Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm, Qandal Nağı, Qaçaq Tanrıverdi kimi el qəhrəmanları məhz bu qəhrəmanlıqları ilə dastan tipinə çevrilir. Bir başqa formada yaşam qazanır. Biz bu tarixi şəxsiyyətlər haqqında olanlara diqqət yetirməklə bir çox mübahisələrə, fikir ayrılıqlarına səbəb olmuş qəhrəmanlıq dastanlarımız haqqında təsəvvürlərimizə, dastanların yaranma yollarına, dastan qəhrəmanlarının real şəxsiyyət olub-olmaması məsələlərinə aydınlıq gətirə bilirik.

Dastanda Qaçaq İsmayılın kimiliyi, nəslə haqqında təfəsilatlı məlumat var. «Bəli, əzizlərim! Sözümlə canı tarixlərin daş yaddaşında əbədi iz qoyan Qaçaq İsmayıl haqqında danışmaqdır. Qaçaq İsmayıl İncə dədəsində, Aslanbəyli obasında Cəlil öylərinin oğlu Omar kişinin övladı olub. Deyilənlərə görə, sakit təbiətli, heç kimlə işi olmayan, alın tər ilə balalarını dolandıran, sadə kəndli ömrü yaşayan Omar kişinin amalı düzlük, halal ömür yaşamaq olub. Onun arvadı Xədicə qarı Şəkillilər nəslindən olub. Omar kişinin və Xədicə qarının iki övladı var imiş. Oğlunun adı İsmayıl, qızının adı isə Sayalı olub» (s.12). Dastanda İsmayılın qaçaq düşməsinin səbəbi, qaçaqlığa qədərki ağır həyatı, qaçaqlıq etdiyi vaxtlarda igidliyi maraqlı şəkildə, şirin xalq ləhcəsi ilə təfəsilatını tapır. Xalq arasında yaşayan, romanların, povestlərin, dastanların qəhrəmanına çevrilən, zamanından rus ədiblərinin də qəhrəmanlığı ilə marağına səbəb olan bir obraz, Qaçaq Kərəm obrazı da bu dastanda özünə geniş yer tapır. Ən maraqlı məqam iki qaçağın, Qaçaq Kərəmlə, Qaçaq İsmayılın yaxınlığı, dostluğudur. Qazax rayonunda, onun bir parçası olan İncə dərəsində, Borçalı bölgəsində bu yaxınlıqla bağlı kifayət qədər əhvalatlar dolaşmaqdadır. Bu iki el qəhrəmanı təkcə qəhrəmanlığı ilə xalqın yaddaşında ölməzlik qazanmayıb, eyni zamanda dostluğun, sədaqətin timsalına çevriliblər.

Xalq arasında qaçağı el saxlar deyirlər. Bu doğurdan da belədir. «Qaçaq İsmayıl» dastanında bir epizod var. Orada deyilir: «İncə dərəsində toy ola, bu toya qaçaqlar gəlməyə. Onda bu toyun nə dadı olar, nə duzu. Qaçaq İsmayilla Qaçaq Kərəm məclisə girəndə kar Abdulla bir az da ürəkdən çaldı sazını... Güllə səsi eşitcək Kərəm İsmayilla dedi:

-Ayə, İsmayıl, sənin ata yurdunda bizə gülləmi atırlar?

İsmayıl gülə-gülə dedi, duz deyirsən, güllə atıldı, qardaş, bu düşmən gülləsi ha deyil, bu dost gülləsidir. Özü də bunu atan da Uzun Allahverəndir, görmürsənmi, a Kərəm, gülləni bizdən 5-10 addım qabağa atıb, atası cənnətlik.

İsmayıl atının yəhərini çəkərək dayandı və Kərəmə başa saldı ki, Uzun Allahverən öz gülləsiylə demək istəyir ki, ehtiyatlı olun qabaqda düşmən var» (s.60-61). Bütün bunlar el qəhrəmanına, Qaçaq Kərəmə, Qaçaq İsmayilla xalq sevgisidir. Burada digər bir məqam İncə dərəsi camaatının xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələdir. Mərdanəliyi, qonaqpərvərliyi, qonağa arxa olması və s. var. Dastanda maraqlı epizodlardan biri Qaçaq İsmayılın ömür-gün yoldaşı İncəli qızı Tükəzbanla bağlı epizodlardır. «...Tükəzban yatağında rahat uzana bilməzdi. Beşaçıları çiyinə aşırıb, atı çaparaq əri İsmayılın izinə düşdü. Qaranlıqda kazak əsgərlərinin və rus pristavlarının canavar gözü kimi işıldayan gözlərinə lənət yağdıra-yağdıra dağlara qalxdı. İsmayılın izinə düşənləri azdırmaq üçün atəş açmağa başladı» (s. 69). Budur azərbaycanlı qızı. Budur azərbaycanlı qızının qəhrəmanlığı, ailəsinə sədaqəti. Bunlar özlüyündə tarixdir. Zaman-zaman yaşayacaq, nəsillərə örnək olacaq tarix. Burla Xatundan, Banuçiçəkdən, Koroğlunun Nigarından, Nəbinin Həzərindən Qaçaq İsmayılın Tükəzbanına daşınan və onda təkrarlanan, gələcək nəsillərə ötürülən mənlik, əxlaq kodeksidir. Dastanlarımız bu mənada çox mətləbləri deyir. Biz onları zamanında yazıya ala bilməmişik. Ona görə də həmin qəhrəmanlıqların böyük

hissəsi tarixin dərin qatlarında torpağa kömülüb. Bütün itkilərə baxmayaraq yenə də daşınıb, özünün izlərini qoruyub saxlayıb. «Qaçaq İsmmayıl» dastan nümunəsi kimi formalaşmadadı. Hələ formalaşma dövrünü başa vurmayıb. Lakin bütün müstəvilərdə dastan nümunəsi kimi uğurludu, təkrar variantları, araşdırmaları zəruri edir. Onun ilk addımını Zəminə Xınalı atıb. Əminik ki, toplanmalarla, araşdırmalarla sonrası uğurlu davamı olacaq.

Azərbaycan aşığı sənəti: problemlər və perspektivlər. Xalq şairi Z.Yaqubun 60 illiyinə həsr olunmuş Respublika Elmlər Akademiyası Konfransının materialları. Sumqayıt, 2010, s.15-17.

YADDAŞ, DASTAN VƏ TARİX

Türk xalqlarının yaradıcılığında dastanların yeri müstəsna idi. Həyatının, məişətinin, tarixinin ən mühüm tərəflərini orada yaşatmağa çalışmışlar. Məhz bu səbəbdən də dünyanın o başına qədər işıq tutacaq nümunələri yarada bilmişlər. «Yaradılış», «Şu», «Törəyiş», «Ərqənəkən», «Manas», «Alpamiş», «Kitabi-Dədə Qorqud», «Oğuz Kağan», «Corabatır», «Edige», «Koroğlu» və bu silsilədən adına qeyd etmədiyimiz onlarla dastan nümunələri şərəfli tarix, yaşam faktıdır. Onların hər birisi sadəcə dastan, bədii nümunə olma xatirinə yaranmayıb. Əksinə bu nümunələrin hər birisi türkün məişətini, tarixini, qəhrəmanlığını, hansı düşüncələrlə yaşamasını sabahlara daşımaq, gələcək nəsillərə

çatdırmaq amalına xidmət edir. Burada böyük zaman, türkən tarixinin, məişətinin bütöv bir hissəsi ümumiləşdirilir. Onu da əlavə edək ki, digər folklor nümunələrində, əfsanə, əsatir, rəvayət, nağıl, bayatı, atalar sözü, məsəl və s. janrlarda da bu ruh bir ardıcılıqla daşınır və bu düşüncəyə xidmət edir. Ancaq dastanlar özünün spesifikası, janr imkanları baxımından daha çox diqqəti cəlb edir. Son dövrün dastan ənənəsi də bunu aydınlıqla göstərir. «Qaçaq Kərəm», «Qaçaq Nəbi», «Qandal Nağı», «Qaçaq Tanrıverdi», «Səməd bəy» və s. kimi dastan nümunələrimiz dastançılığın inkişaf tarixini, dastan yaratmanın mahiyyətini açmağa xeyli dərəcədə köməklik göstərir.

Son dövrün dastan nümunələri də bu baxımdan maraqlıdır. Belə ki, bu yaxınlarda Zəminə Xınalının toplayıb nəşr etdirdiyi «Qaçaq İsmayıl» dastanı (Bakı, Adiloğlu, 2008), Zahid Ələmpaşalının «Qaçaq İsxan dastanı» (Bakı, Xəzər Universitetinin nəşriyyatı, Bakı, 2009), eləcə də ustad sənətkarların yaratdığı digər dastan nümunələri var. Bunlar ənənənin yaşarlığını göstərir. Hər iki dastan haqqında mətbuat səhifələrində öz mülahizələrimi deməyə çalışmışdım. İndi isə qarşımda Zəminə Xınalının «Pəhləvan Kamilin dastanı» adlı bir kitabının əlyazması var. Bu dastanların hər birisi mənə doğmadır. Bir istiqamətdə ona görə ki, xalq ədəbiyyatının, dastanların tədqiqatçısı kimi həmişə diqqət mərkəzimdə olub. Mövcud nümunələri, yeni yarananları izləməyə çalışmışam. Digər tərəfdən bu nümunələr, həm «Qaçaq İsxan», həm də «Qaçaq İsmayıl» dastanındakı hadisələrlə bağlı uşaqlıqda eşitdiklərim var. Demək olar, bu xalq qəhrəmanlarının etdikləri mən və mənim kimi minlərlə insanların düşüncəsinin formalaşmasında mühüm rol oynayıb. Onların dastanlaşması prosesi isə hələ başa çatmayıb.

Dastanların yaranması özlüyündə mürəkkəb prosesdi. Xalq öz qəhrəmanlarının igidliyini, vətən, torpaq sevgisini tarixin yaddaşına salmaqla bir növ kimliyini, hansı duyğulara köklü olmasını gələcək nəsillərə çatdırır. Qaçaq

dastanları, eləcə də ondan əvvəlki dastanlar xalqın qəhrəmanlıq, şərəf tarixidir. Bu nümunələr qəhrəmanlığın yaşanması anlamında böyük zamanlara hesablanır. Zəminə Xınalının «Pəhləvan Kamilin dastanı»na gəlincə ilk əvvəl onu deyim ki, bu dastan bizə daha yaxın olan zamanın hadisələrini əks etdirir. Buradakı adlar, hadisələr hamısı mənə doğmadır. Mənim dünyaya göz açdığım Kəmərli kəndi ilə bağlı olanlardır. Kəmərli İncə dərəsində sonuncu kənddir. İncə dərəsi, eləcə də onun bir hissəsi olan Kəmərli açılmamış bir mücrüdür. Türkün və türklüyün bütün mənəvi dəyərlərinin daha çox qorunub saxlandığı məkanlardandır. Onun tarixi, maddi və mənəvi mədəniyyəti ilə bağlı müəyyən mülahizələr yürüdüüb, etnoqrafik səciyyəli yazılar yazılıb. Ancaq bu olanlar müqabilində çox azdır. Sanki hər daşı, torpağı bir tarixdir, tarixin canlı ensiklopediyasıdır. Türkün qədim yaşayış məskənlərindəndir. Oradakı nəsil, tayfa adları, məhəllələr, xalqın bugünkü məişəti, adət-ənənəsi və s. və s., eləcə də qəbirlər, qəbirüstü yazılar hamısı tarixin canlı yaddaşındır. Məhz bu səbəbdən də o yerləri öyrənməyin zamanı çatıb. Zəminə Xınalı bu istiqamətdə addım atanlardandır. Bir sıra işləri, və «Pəhləvan Kamilin dastanı» ilə özünün töhfəsini verib.

«Pəhləvan Kamilin dastanı» strukturu, bütün komponentləri ilə dastan ənənəsinə hesablanıb. Qəhrəmanın nəzir-niyazla doğuluşu, onun tay-tuşlarından fərqliliyi, gücü və ağılı ilə seçilməsi və s. kimi məsələlər dastançılıq üçün ənənəvidi. Məhəbbət dastanlarında da bu və bu kimi xüsusiyyətlər nəzərə çarpır. Ancaq məhəbbət dastanları öz mahiyyəti etibarilə bir başqa düşüncəyə, məhəbbətin aparıcılığı motivinə yüklənir. Bir sıra hallarda buta ilə tale müəyyənləşir. Qəhrəmanın başına gələcək hadisələr əvvəlcədən hansısa dərviş, nurani qoca ilə göstərilir. Qəhrəmanlıq dastanlarında isə bu başqa tiplidi. Daha doğrusu, qəhrəmanlığa, xalqın igidliyinə, azadlıq və pozulmuş haqqın bərpası probleminə hesablanır. «Pəhləvan Kamilin dastanı» müasir dastan yaradıcılığının nümunəsidir.

Burada hadisələrin təsviri və gedişi tamamilə başqa səpkidədi.

Dastanda verilən adlar, təsvirlər hər birisi mənə doğmadı, pəhləvan Kamil, həyat yoldaşı Lətifə kənddə dayı, xala dediklərimdi. Eləcə də onların övladları Fəridə, Yusif, Nəsib, Yetər, Həsən, Ayişə bir kəndçi, qohum kimi doğmalarımdı. Dastanda tez-tez adı gedən Aşıq Calal sazı-sözü ilə İncə dərəsində, Qazaxda, bütünlükdə Azərbaycanda tanınan ustadlardandı. Mənimsə içimdə bir Aşıq Calal ucalığı var. Mənə belə gəlir, bu təkcə mənim yox, bütün kəmərlilərin, onu tanıyanların içindən keçir. Heyif ki, çox yaşaya bilmədi. Elə haqqında danışdığım dastanın qəhrəmanı Kamil də. Türk xalqlarının tarixində sazla qəhrəmanlıq qoşa olmuşdur. Onlar biri digərini davamlı olaraq izləmişdir. Necə ki, «Kitabi-Dədə Qorqud», «Koroğlu» və s. kimi dastanlarda görürük. Hətta «Koroğlu» dastanında bir epizod, hər yerdən əli üzülən qəhrəmanın son anda «aşığılığım bəsdə mənə» deməsi bunu aydınlıqla göstərir. «Pəhləvan Kamilin dastanı»nda da belə bir epizodik məqam var. Bu pəhləvanla Aşıq Calalın yaxınlığı timsalında görünür. Dastanda oxuyuruq: «Aşıq Calal sədəfli sazını kökləyəndən sonra uzun gecələrdə dastanlar söyləməkdən, pəhləvan Kamili dinləməkdən, İncə dərəsinin tarixi keçmişindən, aşığılarından söhbət açmağı xoşlayarmışlar». Dastanda pəhləvan Kamilin dünyaya gəlişi, uşaqlıq illəri, gəncliyi, ailə həyatı, yaxınları və s. bütün təfəsilatı ilə əksini tapır. Onun həyatının müxtəlif tərəfləri işıqlandırılır. Burada pəhləvan Kamilin timsalında Kəmərlilərin kəndində yaşayanların yurd, torpaq sevgisi, ailə münasibətləri, məişəti təsvir olunur. Dastanın yekunlaşması da bir maraqlı sonluq kimi diqqəti cəlb edir. «Yeni nəslə yetişəcək bu dastanı yazdıqca sanki qolumda bir pəhləvan gücü, qəlbimdə vətən, yurd sevgisi duyduğum üçün pəhləvan Kamilin ruhuna ulu Tanrıdan rəhmət dilədim. Xoş xatirələrin işığından bəhrələnən doğmalarına, əzizlərinə ulu Tanrıdan səbr və dözüm diləyi ilə elimə, obama olan məhəbbətimlə yurdumuzun nər kişisi

Kamil pəhləvanın dastanını tamamlamaq məqamı çatsa da hələ yazacağım yeni-yeni yazılarım çoxdur. Çünki Kamil pəhləvanın yurdundan pöhrələnən cavan, yeniyetmə pəhləvanlar yetişir. Elə onların özləri də gələcəkdə yaranacaq yeni dastanların başlanğıcıdırlar». Bütün bunlar İncə dərəsinin timsalında açılmalı olan səhifələrdir. Zəminə Xınalı isə özünün «Pəhləvan Kamilin dastanı» timsalında töhfəsini verib. Hələ deyilib öyrənilməli olanlar isə daha çoxdur.

Zəminə Xınalının. «Pəhləvan Kamilin dastanı» kitabına ön söz Bakı, Adiloğlu, 2010, səh. 4-9. (66 səh).

YAŞAYAN VƏ YAŞADAN MƏMMƏDHÜSEYN TƏHMƏSİB

Azərbaycan folklorşünaslığı böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. Xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində uğurlu addımlar atılmışdır. XIX əsrin sonlarından bu həmişə artan istiqamətdə getmişdir. XX əsr isə xüsusi bir mərhələ kimi zənginliklə müşahidə olunur. Aparılan toplama və nəşrlər, eləcə də nəzəri mülahizələrin rəngarəngliyi buna nümunədir. Bu işlərin mühüm bir hissəsi sovetlər zamanına təsadüf edir. Azərbaycan folklorşünaslığı etiraf edək ki, bu dövrdə xeyli dərəcədə müvəffəqiyyətli işlərlə səciyyələnir. Daha çox müxtəlif istiqamətli problem mövzuların araşdırılması ilə maraq doğurur. Folklorun ayrı-ayrı janrlarının, ümumi nəzəri problemlərinin, folklorşünaslığın tarixinin, ustad sənətkarın həyat və yaradıcılığının, yazıçı və folklor probleminin və s. tədqiqi buna nümunədir. Araşdırmalar içərisində mühüm bir hissəni folklorşünasların gördüyü işlərin tədqiqi təşkil edir. M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, Y.V.Çəmənzəminlinin, H.Zeynallının, Ə.Abidin, V.Xuluflunun, S.Mümtazın, H.Əlizadənin və

başqalarının haqqında yazılanlar və s. Bu sırada daha çox öyrənilməli, yaradıcılığı tədqiqat probleminə çevrilməli Məmmədhüseyn Təhmasib də var. Düzdür, onun haqqında müxtəlif səpkili yazılar yazılıb, araşdırmalar aparılıb. Ancaq ümumi kontekstdə ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməyib. Halbuki folklorşünaslığımızda araşdırmalara daha çox haqqı olan tədqiqatçılardandır. Sovet dövrü folklorşünaslığının böyük bir mərhələsinin bütün ağırlığı demək olar onun çiyinləri üzərində görünür. Bu böyük folklorşünas alim xalq ədəbiyyatımızın elə bir sahəsi olmamışdır ki, ona özünün nəzəri münasibətini bildirməsin. Birmənalı olaraq etiraf etmək lazımdır ki, folklorşünaslığımız ona qədər və ondan sonra da özünün boyartımındadı. Ancaq nə qədər illər keçməsinə baxmayaraq onun yazdıqları həmişə özünün tərəvətini, düşüncə dəqiqliyini qoruyacaq. Bunu Məmmədhüseyn Təhmasibin tədqiqatları, hər hansı problemlə bağlı məqalələrindən tutmuş ta monumental tədqiqatlarına qədər hamısı ayrı-ayrılıqda diktə edir. Eyni zamanda o da diktə edir ki, son dövrün folklorşünaslığında nəzərə çarpan təmayüllər, qondarma konsepsiyalar, şəxsi maraqlar naminə yazılmalar, əllaməçiliklər, dünyanın ən qəliz terminlərini Azərbaycan folklorşünaslığına daşımalar və s., və s. Məmmədhüseyn Təhmasib ucalığına sığınmağımız hələ çox gərəkdir. Azərbaycan folklorşünaslığının taleyi və tarixi yolu xalqa, yurda, millətə sevgidən keçir. Bu sevgiyə haram qatanların isə aqibəti elə də yaxşı görünür. Bunu reallıqlar göstərmədedi.

Xəyalə Əliyeva da məhz bütün bunları nəzərə alaraq Məmmədhüseyn Təhmasib yaradıcılığını monoqrafik şəkildə (X.Əliyeva. Məmmədhüseyn Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti. Bakı, Nurlan, 2009) işləməyə qərar vermişdir. Bu özlüyündə çox ciddi, həm də qətiyyətli addımdır. Çünki M.H.Təhmasib fəaliyyətini ümumi səpkidə işləmək geniş mühakimələri, ümumiləşdirmələri zəruri edir. Fikrimizcə, böyük folklorşünasın ayrı-ayrı tədqiqatları özlüyündə problem kimi daha çox araşdırmaları aktuallaşdırır.

Məsələn, onun nağıllarla, əfsanə, rəvayətlərlə, xalq mərasimləri ilə, dastanlarımızla və s. bağlı tədqiqatları özlüyündə monoqrafik araşdırmalar problemidir. Eləcə də buraya toplayıcılıq fəaliyyətini də bir istiqamət kimi əlavə etmək lazımdır. Ancaq təkrar qeyd edək ki, X.Əliyeva bütün bunları ümumi kontekstdə problem kimi qoymuş və qənaətlərini monoqrafik şəkildə təqdim edə bilmişdir. Müəllif çox doğru olaraq ilk öncə «Məmmədhüseyn Təhmasibin Azərbaycan folklorşünaslıq tarixində yeri»ni açmağa çalışır. Məlum olduğu kimi, folklorşünas alimin yaradıcılığı haqqında ayrı-ayrı alimlər hələ sağlığında kifayət qədər maraqlı və ciddi mülahizələr söyləmişlər. Bunların mühüm bir hissəsi onun kitablarına rəy səciyyəsi daşıyarsa, digər bir qismi gördüyü böyük işləri qiymətləndirmə amalına xidmət edir. Zamanında elmin böyük şəxsiyyətləri M.H.Təhmasiblə bağlı fikirlərini söyləmiş və sonrakı çağlarda bu ənənə davam etdirilmişdir. Bu gün də əlinə qələm alan hər hansı folklorşünasın yolu M.H.Təhmasibdən keçir. Ona bir mənbə, istinad nöqtəsi kimi baxır. Bu bir həqiqətdir. «Azərbaycan folklorşünasları Məmmədhüseyn Təhmasib haqqında» bölməsində X.Əliyeva bunları verməklə folklorşünas alim haqqında olan təsəvvürləri bir daha ədəbi sferaya təqdim edir. Burada ilk əvvəl həyatı, ali təhsil illəri, pedaqoji və elmi fəaliyyəti və s. haqqında ümumiləşdirici fikirlər söylənir. Prof.K.Məmmədovun, prof.V.Vəliyevin, prof.P.Əfəndiyevin, prof.B.Abdullanın, prof. İ.Abbaslının, prof.A.Nəbiyevin, prof.M.Cəfərlinin və başqalarının dedikləri şərh olunur. Və tədqiqatçı xüsusi olaraq vurğulayır ki, R.Əfəndiyev, Y.V.Çəmənəmli, V.Xuluflu, H.Zeynallı, S. Mümtaz, A. Baqri, H.Əlizadə, Ə.Abiddən sonrakı dövrdə bu yolun ən görkəmli nümayəndəsi M.H.Təhmasidir. «Məmmədhüseyn Təhmasibin Azərbaycan folklorunun toplanması və tərtibində rolu» adlanan bölmədə tədqiqatçı alimin toplayıcılıq sahəsində gördüyü işlərdən söhbət açır. Onu da qeyd edək ki, M.H.Təhmasib təkcə tədqiqatçı olaraq diqqəti cəlb etmir, onun gördüyü mühüm işlərin bir qismini,

daha doğrusu, böyük bir hissəsini toplayıcılıq sahəsində etdikləri tutur. «Nizami əsərlərinin el variantı» (1941), «Bayatılar» (1943), «Azərbaycan nağılları» (1941, üç cildə, birinci cild), V.V.Bartoldun «Kitabi-Dədə Qorqud»unu (1950), «Azərbaycan nağılları»nın beş cildliyi (1960-1964) Ə.Axundov və N.Seyidovla birgə, 1-ci cildin tərtibçisi, «Mola Nəsrəddin lətifələri» (1965, 1978), «Aşığı Ələsgər» (1963, 1972), «Azərbaycan dastanları» (1965-1972, beş cildə) birinci cildin tərtibçisi Ə.Axundovla və «Bir neçə söz» adlı 52 səhifəlik ön söz, 2-ci cild Ə.Axundovla, 4-cü cildin tərtibçisi (1969), «Koroğlu» (1949, 1956, 1969), «Azərbaycan məhəbbət dastanları» (1979) və s. buna nümunədir. M.H.Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti bizim üçün bir nümunədir. M.H.Təhmasib özlüyündə folklorşünaslıq məktəbidir. Folklorşünaslıqda baş alıb gedən əllaməçiliklər, xalqın zəngin xəzinəsinə olan təpki, hücumlar bu gün özünü müdafiəyə, haqqın bərpasına daha çox ehtiyac doğurur. Bu təkcə folklorşünaslıq sahəsində yox, eyni zamanda ictimai, siyasi, mədəni həyatımızın bütün tərəflərində müşahidə olunur. Folklorşünaslıqda olanlar isə bağışlanmazdı. Məsələn, qəhrəmanlıq dastanımız «Koroğlu» ilə bağlı son dövrün araşdırmaları. Bu araşdırmalarda, demək olar, «Koroğlu» kimi möhtəşəm abidəmizin ayaqları yerdən üzülüb. Orada Azərbaycan «Koroğlu»su yerli-dibli itirilib, yoxdu. Olsa-olsa ad Azərbaycandı. Ancaq bu adın altında Azərbaycandan başqa hər nə desən tapmaq olar. Unutmaq olmaz ki, Şərqi xalqları arasında bu dastan qədər yayılacaq ikinci dastanımız yoxdu. «Koroğlu» xalqın qanından, canından, ruhundan qopub. Bütünlükdə varlığını ümumiləşdirmək, əks etdirmək səciyyəsi daşıyır. Son dövrlərdə isə ona çirkəblər atılmadı. Elə Azərbaycanımızın mərkəzində Koroğlu abidəsinin qoyulmasında nəzərə çarpan çatışmamazlıqlar da bunu göstərir. Sevindirici haldı, Bakıda xalq qəhrəmanı Koroğlunun abidəsi açıldı. Bir qədər əvvəl prezidentimiz İ.Əliyevin xalq qəhrəmanı Babəkin heykəlinin açılması ilə

bağlı sərəncamını oxumuşdum (6 sentyabr 2011-ci il). Mətbuatda bu addımı Azərbaycanımızın qələbəyə gedən yolda ən qətiyyətli addımlarından biri kimi qiymətləndirmişdim. Və son olaraq xalqın qəhrəmanlıq ruhunun yaşarlığı, oyanışı kimi düşünmüşdüm. Növbəti Cavanşirin, bu sıradan digərlərinə söyləmişdim. Koroğlunun heykəli qoyuldu. Təkrar deyim sevindim. Ancaq heykəli görəndə, onu diqqətlə nəzərdən keçirəndə sevindiyim qədər də təəssüf içimi bürüdü. Və belə düşündüm ki, burada Koroğlunun qəhrəmanlığından əsər-əlamət yoxdu. Fikrimcə, bu heykəl xatirinə heykəldi. Gənc və istedadlı prezidentimizin böyük işlərinə kölgə salmaqdan savayı bir şey deyil. Düşünürəm hörmətli prezidentimiz İ.Əliyev öz vəzifə borcunu, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirib belə bir savab işə qərar vermişdi. Qalanı bu işi görənlərin öhbəsinə düşürdü. Bu iş isə kifayət qədər yarıtmaq və bayağı alınmaq. Təkrar qeyd edirəm, burada xalq qəhrəmanı Koroğludan əsər-əlamət demək olar yoxdu. Koroğlunun Koroğluluğunu dərk etmək üçün ilk öncə milli ruha bələnməli idin, dastanı dönə-dönə oxumalı, Koroğlu qəhrəmanlığını dərk edib onunla yaşamaq idin. Dastan kifayət qədər Azərbaycanda çap olunub. M.H.Təhmasibin nəşrində, eləcə də əvvəlki nəşrlərdə Koroğlunun görünüşü, qılıncı, atı barədə ətraflı məlumat verilir. Heykəldəki nə Koroğlu Koroğludu, nə Misri qılınc Misri qılıncı, nə Qırat Qıratdı. Daha açığı heykəldəki qılınc misri qılınc yox, yunan qılıncıdır. Bizim hörmətli heykəltaraşımız bunu bilməli, Misri qılıncı kitabdan, mənbələrdən, xalq düşüncəsindən təsəvvüründə canlandırmaq bu işə qərar verməli idi. Bir də ki, Koroğlu heykəlində təqdim edilən qılınc qılınca yox, xəncərə bənzəyir. O handa olsun Koroğlu qılıncı. Orada xalqın təsəvvüründə olan Koroğlunun misri qılıncı təqdim olunmalıydı. Bir başqa irad, məlumdu ki, atın üzəngisi, yüyəni, yəhəri olar. Bunların heç biri yoxdu və görünmür də. Koroğlu belə məlum olur ki, Qıratı yəhərsiz, yüyənsiz və üzəngisiz minirmiş. Döyüşlərə bu cür gedirmiş və bu cür də

qayıdirmış. Digər tərəfdən Koroğlunun atının təsvirində də böyük qüsür, özü də bağışlanmaz qüsür nəzərə çarpır. Bu ata yox, dastanda bəzi məqamlarda vurğulanan alaşaya bənzəyir. Halbuki dastanın «Alı kişi» qolunda xüsusi olaraq vurğulanır: «Bu at (Qırat – M.A.) uzuncaydaq, çəkmə sağrılı, nazik ortalı bir at olmuşdu» («Koroğlu» dastanı. Bakı, Nurlan, 2009, səh. 9). Koroğlunun ayaqları isə bu atın üstündə az qala yerə dəyir. Ancaq bunlardan heç nə görünmür. Təəssüf, min təəssüf... Min təəssüf ki, bu xalqın yaratdıqlarını xalqa təqdim edə bilmirik. Və yaxud da xalqa təqdim edəni tapa bilmirik. Azərbaycanın xalq rəssamı, SSRİ Rəssamlar Akademiyasının müxbir üzvü, SSRİ və Azərbaycan Respublikası Dövlət mükafatı laureatı, professor Tokay Məmmədov gərək bunlara fikir verəydi. «Otuz il işlədiyi» bu mövzuya otuz gün sərf edib dastanı oxumalı və Koroğlunun qəhrəmanlığını içində yaşamalı idi. Nə isə bu başqa problemin mövzusu. Sadəcə olaraq X.Əliyevanın Məmmədhüseyn Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti ilə bağlı monoqrafiyasını təhlil edərkən bir ağırlı məqam kimi bunlar yadıma gəldi. Çünki böyük folklorşünasımızın fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini «Koroğlu» dastanı ilə bağlı tədqiqatı təşkil edir.

Gənc tədqiqatçı X.Əliyeva isə məsələlərə obyektivlik, daha doğrusu sırf elmilik kontekstində yanaşır. «Məmmədhüseyn Təhmasibin aşığı sənəti və dastan yaradıcılığına dair tədqiqatları»nı sistemli şəkildə, müasir elmin tələbləri səviyyəsində araşdırır. İlk olaraq «Aşığı sənəti ilə bağlı axtarışlar»a diqqət yetirir. Məlum olduğu kimi, M.H.Təhmasib aşığı yaradıcılığı ilə bağlı çox ciddi mülahizələr yürütmüş tədqiqatçılardandı. Bu istiqamətdə söylədiyi fikirlər indi də əhəmiyyətini itirmir bir fakt kimi araşdırmaların faktına çevrilir. Aşığın mənşəyi, ad müxtəlifliyi, inkişaf istiqamətləri ilə bağlı mülahizələr buna nümunədi. Burada aşığı sözünün bir termin kimi kəsb etdiyi mənadan ozandan aşığa keçidə qədər olanlar təhlil olunur. Bu təhlillərdə ozandan aşığa keçidin mürəkkəbliyi prosesi,

folklorun spesifik sahəsi olması məsələləri də var. M.H.Təhmasib bir tədqiqatçı kimi folklorşünaslığa öz yazıları ilə həmişə istiqamət vermişdir. X.Əliyeva bu böyük işləri sistemli şəkildə təhlil edir, onun gördüyü işlərin layiqli qiymətini verməyə çalışır. Monoqrafiyada «Dastan janrının spesifikası» da M.H.Təhmasibin qənaətləri kontekstində problem kimi qoyulur. Aşiq yaradıcılığının zəngin bir sahəsi olan dastançılıqla bağlı araşdırmaları yer alır. Məlum olduğu kimi, M.H.Təhmasibin elmi və toplayıcılıq fəaliyyətinin mühüm bir hissəsini dastanlarla bağlı gördüyü işlər təşkil etmişdir. Dastanın bir termin kimi kəsb etdiyi mənadan başlamış, onun spesifikasına, yaranma yollarına, yaradıcılarına, qruplaşmasına qədər geniş təhlilləri indi də bir meyar kimi folklorşünaslıqda öz dəyərini saxlayır. Onun «Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)» (1972) monoqrafiyası bunun bariz nümunəsidir. «Dastanların tədqiqi məsələləri» adlanan bölməsində isə, göründüyü kimi, folklorşünas alimin qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları ilə bağlı yazıları təhlil olunur. Bir məsələni etiraf edək ki, M.H.Təhmasibin dastanlarla bağlı apardığı araşdırmalar özlüyündə tədqiqatlar mövzudur. X.Əliyeva isə bunları böyük fədakarlıqla monoqrafiyasında ümumiləşdirmələrlə verir və sözün həqiqi mənasında məqsədinə də nail olur. Çünki onun ayrı-ayrı məqalələri, toplulara yazdığı ön söz və şərhlər hamısı problem kimi folklorşünas alimin gördüyü işlərin əhatə dairəsini, zənginliyini ifadə edir. Ayrı-ayrı dastanların müqayisəli təhlili, məsələn, «Kitabi-Dədə Qroqud»la «Nart» eposunun müqayisəsi, eləcə də «Odisseyə» ilə aparılan paralellər buna nümunədir. «Koroğlu» dastanı ilə bağlı araşdırmaları özünün orijinal düşüncəni sərgiləməsi ilə diqqəti cəlb edir. «Qara Məlik», «Qaçaq Nəbi», «Qaçaq Kərəm» «Qandal Nağı» və başqa qəhrəmanlıq dastanlarına tarixi səpkidə yanaşması kifayət qədər maraqlı doğurur. Tədqiqatçı da bütün bunları bir sistem şəklinə izah edir.

M.H.Təhmasibin dastanlarla bağlı araşdırmalarında mühüm bir hissəni məhəbbət dastanları ilə əlaqədar dedikləri təşkil edir. «Şah İsmayıl-Gülzar», «Aşıq Qərib», «Abbas və Gülgəz», «Valeh və Zərnigar», «Xəstə Qasım», «Novruz-Qəndab» və s. folklorşünas alimin araşdırmalarında özünə geniş yer alır. O, müqayisələrlə dastan ənənəsinin keçib gəldiyi yolu, mahiyyəti açır. Tədqiqatçı X.Əliyeva bu deyilənləri sadəcə olaraq sadalamaqla kifayətlənmir, eyni zamanda ona özünün fəal münasibətini də bildirir.

Monoqrafiyada mühüm bir hissəni «Məmmədhüseyn Təhmasibin folklorun ilkin və ənənəvi janrlarına dair tədqiqatları»nın araşdırılması təşkil edir. Burada ilk olaraq «Mərasim folkloru və ilkin janrlar» araşdırılır. M.H.Təhmasibin mərasim və mövsüm nəğmələri, folklorun ilkin janrları ilə bağlı araşdırmaları ətraflı şərh olunur. Onu da qeyd edək ki, M.H.Təhmasibin namizədlik dissertasiyası «Xalq ədəbiyyatımızda mərasim və mövsüm nəğmələri» (1945) məhz bu problemin tədqiqinə həsr olunmuşdu. Lakin folklorşünas alimin problemə münasibəti bunula yekunlaşmır, onun «VII əsrə qədərki Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» oçerki, «Adət, ənənə, mərasim, bayram», «Üç hadisə ilə bağlı mərasimlərimiz» kimi əsərləri özünün dəyərini bu gün də saxlayır və müəllifin bu problemə həmişə diqqət yetirdiyini göstərir. Əmək nəğmələri, mərasim nəğmələri, sehr, ovsun, fal və s. haqqında deyilənlər özlüyündə bir istiqamət kimi sonrakı araşdırmalara yol açır. M.H.Təhmasibin xalq bayramlarımızın ən zəngini və mərasimlər toplusu olanı Novruz bayramı ilə bağlı apardığı araşdırmalar özünün mükəmməlliyi ilə sonrakı tədqiqatlara yol açmışdır. Bütün bunlardan sonra X.Əliyeva «Folklorun ənənəvi janrları» timsalında folklorşünas alimin söylədiklərinə, təhlillərinə münasibətini bildirir. Daha dəqiq desək, folklorşünas alimin nağıl, rəvayət və s.-lə bağlı araşdırmalarına diqqət yetirir. Məlum olduğu kimi, M.H.Təhmasib nağıllar, əfsanələr, rəvayətlər, lətifələr haqqında da özünün geniş mülahizələrini yürütmüş, maraqlı

yazılarla həmişə çıxış etmişdir. «Azərbaycan nağıllarında keçəl» («Revolyusiya və kultura» jur., 1939, №1-2) , «Əfsanəvi quşlar» («Vətən uğrunda», jur., 1945, №5), «Azərbaycan xalq ədəbiyyatında div surəti» («Vətən uğrunda» jur., 1946, №1) və s. yazıları, eləcə də toplulara yazdığı müqəddimələr bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Tədqiqatçı X.Əliyeva bütün bunları diqqətlə izləmiş və geniş təhlil apara bilmişdir. Monoqrafiyanın «Folklor və yazılı ədəbiyyat» adlanan hissəsində isə problemin digər bir tərəfinə - sənətkarların folklordan bəhrələnməsi məsələsinə diqqət yetirir. Çünki folklorşünas alim M.H.Təhmasibin araşdırmalarında mühüm bir hissəni yazıçı və folklor problemi tutmuşdur. Onun N.Gəncəvi, İ.Nəsimi, Y.V.Çəmənzəminli, C.Cabbarlı və başqaları haqqında yazdığı məqalələr bunu bir aydınlıqla göstərir. Son olaraq tədqiqatçı M.H.Təhmasibin bədii yaradıcılığına da özünün münasibətini bildirir, daha doğrusu, onu problem baxımından təhlil edir. Aparılan müqayisələr, qiymətləndirmə kifayət qədər diqqəti cəlb edir, tədqiqatçının M.H.Təhmasibin çoxşaxəli tədqiqatlarını, toplayıcılıq və tərtibçilik fəaliyyətini bütün təfərrüatı ilə izləməyə çalışdığını deməyə əsas verir. Xəyalə Əliyeva bu tədqiqatı ilə görkəmli folklorşünasımız Məhəmmədhusəyn Təhmasib haqqında geniş araşdırmaların başlanğıcını, özü də uğurlu başlanğıcını qoymuşdur. Əminik ki, zaman keçdikcə daha ciddi araşdırmalar aparılacaq və M.H.Təhmasib böyüklüyü bütün tərəfləri ilə xalqımıza, elmimizə çatdırılacaqdı.

«Kredo» qəzeti. 10 mart, 2012, № 10, (675)

AŞIQ DEYİŞMƏLƏRİ, BƏDİHƏLƏR VƏ MƏKTUBLAŞMALAR

Deyişmələr bir forma, düşüncə tipi kimi kəsb etdiyi mahiyyət etibarilə daha çox aşiq yaradıcılığı ilə bağlanır. Çünki aşiq yaradıcılığında deyişmə bədii forma tipi olmaqdan əlavə, həm də sənətin dəyərini, ucalığını qorumaq kimi gərəkli bir funksiya daşıyır. Bunu tarixin ayrı-ayrı mərhələlərində ustad sənətkarlar arasındakı qarşılaşmalar da göstərir. Həmin qarşılaşmalarda yaranan deyişmələr ədəbiyyatımızın klassik nümunəsi kimi həmişə yüksək qiymətləndirilibdi. Və bu gün də belədir. Ancaq onun zənginliklərinin açılması, müəyyənlişməsi istiqamətində ədəbi-nəzəri fikirdə elə də ciddi araşdırmalar aparılmayıbdı. Daha doğrusu deyilənlər məqalə, hansısa problemin içində kiçik bir hissə səviyyəsindən o yana getməyib. Halbuki Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyat kontekstində məsələyə diqqət yetirdikdə daha maraqlı, həm də aktualıqla nəzərə çarpacaq problem kimi əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda məsələyə türk və dünya xalqları ədəbiyyatı kontekstində yanaşmanı zəruriləşdirir. Türk xalqlarında deyişmə modelinə şifahi və yazılı ədəbiyyat müstəvisində baxanda ilkinlikdən bu yana olan böyük bir zaman müddətinin izləri yaşanır. Həm də xalq mərasimlərində, dastanlarımızda, sayaçı sözlərimizdə, ozan söyləmələrində və s.-də müşahidə olunan bir zənginlik var. Bu zənginlik ilkinlikdən gələn inkişafı özündə ehtiva edir. Eyni zamanda bu və ya digər dərəcədə yarandığı zamanın məişətinin, dini, əxlaqi, mənəvi dəyərlərinin, ictimai-siyasi düşüncəsinin möhürünü vurur. Buraya son dövrdə bir qaragüruhla, ifratçılıqla televiziya ekranlarından geniş ictimaiyyətə təqdim olunan meyxanaları (bədihələri) da əlavə etmək olar. «Bədihə – hazırcavablıqla, düşünülmədən, birdən-birə deyilən şeir; bədyə»dir (1, 20). Onları söyləyənlərə isə bədihəxanlar demişlər. Meyxana bir termin kimi bədihəni özündə ehtiva etmir. Meyxana «bu

şeyrlərin söyləndiyi məclisdir. Şeyrin janrının adı deyildir. Meyxanalarda müxtəlif janrlara aid şeyrlər söylənmişdir. Amma bunlara bədahətən məclisdə söyləndiyi üçün bədiyə və ya bədiyə deyilir» (7, 124). Bu özlüyündə sözün yeni mənə kəsb etməsi hadisəsidir. Əzizə Cəfərzadə «indi heç xoşuma gəlməyən, restoran, şərab iyi verən «meyxana» sözü vaxtı ilə dilimizdə bədiyə, bədyə şəklində işlənmiş və bəyənilmişdir. Hər şair bədahətən söz söyləyə bilməmiş və cürət etməmişdir. XIX və XX yüzilliklərdə qüdrətli şairlər Seyid Əzim Şirvani, Əliağa Vahid bu səmtə xüsusilə fərqlənmişlər» (4). Ancaq etiraf edək ki, son dövr televiziya kanallarındakı bu təqdim etmədə bir cılızlıq, bayağılıq görünür. Bu sözlərin nizamından tutmuş, ifadələrin mənə siqlətinə qədər olanlarda, sözçülüyn baş alıb getməsində və s.-də çoxluqla müşahidə olunur. Və hətta doğru olaraq bəzən narazılıqlara belə yol açır. Əlbəttə bədiyələr mənəvi sərvətimizdi, xalqın düşüncəsinin məhsuludu. Keçən əsrdən, eləcə də ondan əvvəlki yüzillikdən bizə gəlib çatan yüksək səviyyəli nümunələr var ki, indi də yaddaşlarda yaşayır və müxtəlif əhvalatların, hadisələrin faktı kimi uca tutulur.

Bədiyələr, aşiq deyişmələri hazırcavablıq, bədahətən söz demək anlamında eyni düşüncəni sərgiləyir. Ancaq onu da etiraf edək ki, aşiq yaradıcılığında bu tamamilə başqa səpkilidi. Yəni tək-cə hazırcavablığı, qafiyə və söz anlamında fikri çatdırmağı əks etdirmir. Burada aşıqlığın çəkisi, nüfuzu anlamında dini və dünyəvi elmlərə bələdlik, bir sorğu-sual aparma, məhşər ayağına çəkmə var. Bu bir istiqamətdi və aşiq deyişmələri anlamında anlaşılan da ilkin olaraq budur. Məsələn, «Valeh və Zərnigar» dastanındakı bir məqama diqqət yetirək. «Zərnigar əhvalatını aşiq Səmənd də eşitdi. O gəzə-gəzə gəlib Dəmirqapı Dərbəndə çıxdı, Zərnigargilə getdi. Səmənd elə bildi ki, Zərnigarı asanlıqla bağlayacaqdır. Odur ki, özünü boğa-boğa içəri girib əhvalpürsanlıq elədi. Bura gəlişinin səbəbini Zərnigar xanıma bildirdi.

Zərnigar xanım qonağı qəbul elədi, ona üç bənd bağlama dedi. Səmənd iki bağlamanı açdı, üçüncüdə boğazının yolu qurudu.

Bunu gören Zərnigar xanım gülə-gülə dedi:

-Aşiq, gələndə gərək ustadını da özünlə gətirəydin» (2, 359-360). Göründüyü kimi, bu epizod aşiq deyişmələrinin hansı məqsədə xidmət etdiyini, hansı funksiya daşdığını tam aydınlığı ilə göstərir. Dədə Yediyarla Dirili Qurbaninin, Aşiq Qəriblə Güloğlanın, Xəstə Qasımla Ləzgi Əhmədin, Aşiq Yığvalla Aşiq Alının və s. deyişmələri də bu sıradadır. «Deyişmə aşıqların sənətkarlıq bacarığını, istedadını, dünyagörüşünü, biliyini nümayiş etdirmək üçün mühüm vasitələrdən biridir. Deyişmə zamanı aşıqlar müxtəlif şeirlərdən istifadə edirlər. Məsələn, hərbə-zorba, qıfılənd, təcnis, ustadnamə, dodaqdəyməz təcnis və s.

Aşiq sənətində belə bir qayda tarix boyu məclislərdə davam etmişdir: sənətkarlar xalq qarşısında bir-birilə yarışmış, öz güclərini sınıamışlar. Məğlub olanın sazi alınır. Özü bəndə salınmışdır. Bu yarışda ən çox bədahətən şeir deməyi bacaran dərin biliyə malik ustad aşıqlar qələbə qazanmışlar» (5, 273). Aşiq Valehlə Zərnigarın arasında altı deyişmə olmuşdu. Onların hər birisi özünün spesifikası ilə böyük dəyər qazanır. Yəni deyişmənin çalarlarını, mahiyyətini, başlanğıc və bitmə məqamlarını aydın şəkildə ortaya qoymağa şərait yaradır. Altıncı deyişmədən bir nümunəyə diqqət yetirək.

Aşiq Valeh:

O nədi ki, batinində nazirdi,
O nədi ki, vücudunda hazırdı.
O nədi ki, şəbi-zildə zahirdi,
Bundan artıq dolu camın neçədi?

Zərnigar:

O tanrıdı, batinində nazirdi,
O uşaqdı vücudunda hazırdı.
Dərd kitabı şəbi-zildə zahirdi,

Bundan artıq dolu camım ikidi. (3, 84)

Burada təkçə şairlik, aşılıq məsələni həll etmir, eyni zamanda əsas olan digər məsələ dünya elmlərinə bələdlik, geniş dünyagörüş, ictimai, siyasi mühiti bilmək və s. kimi çoxşaxəlilik var. Məhz bu aşılığın ta qədimdən gələn nüfuzunun qorunusu, cəmiyyətin təsəvvüründəki böyüklüyü yaşatmaq düşüncəsinə xidmət edir. Ona görə də ustaddan yarımçıq dərs alanların aqibəti bir xətt kimi orta əsr aşığı yaradıcılığında aydınlıqla müşahidə olunur. Bu bir növ aşığın, aşılığın ədəb-ərkanının, çəkisinin qorunusu üçün qurulmuş mizan-tərəzi idi. Folklorşünas M.Həkimov yazır: «Deyişmələrin ilkin izləri qarşı tərəflərin adi söhbəti, birinin digəri ilə mübahisəsi, bu və ya digər məsələ ətrafında höcətləşməsi və s. ilə bağlıdır. Xalq arasında «nə üçün deyişirsiniz?», «hər şeydən ötrü höcətləşməzlər» kimi ifadələr bu baxımdan maraqlıdır. Hələ qədim zamanlardan bəri xalqımızın keçirdiyi istər məişət və istərsə də mövsüm mərasimlərində oxunan nəğmələr, xüsusilə vəsfi-hallar, eyni zamanda əkinçiliklə əlaqədar hodaxların (kotançı, cütcü, tapançı) xor müşaiyəti ilə oxuduqları zəhmət nəğmələri – holavarlar bu cəhətdən səciyyəvidir. İstər mövzusu, istərsə də məzmunu ilə tarixin ən qədim dövrlərilə səsleşən bahar mərasimlərində cavan-ərgən qızların bəxti sınamaq mahnıları vardı» (6, 210-211). Onu da əlavə edək ki, aşığı yaradıcılığında deyişmə digər deyişmə tiplərindən bütövlüynə, sistemliyinə görə fərqlənir. Burada dövətdən («əgər aşığı isən bu meydana gəl»dən) qıfılənd hissəsinə qədər («səndən xəbər alım, ay Dədə Qasım») bütün olanlarda bir sitem nəzərə çarpır. Və aşığı sənətində ənənə kimi əməl edilir. Bunlar aşığı yaradıcılığında sistemli şəkildə araşdırmalar tələb edən məsələdir və indiyə qədər tamlıqla araşdırılma aktuallığında qalır. Məsələnin digər tərəfi onun xalq düşüncəsində qışla baharın, qızla oğlanın, gecə ilə gündüzün deyişməsi tipində nümunələrin olması ilə bağlıdır. Bunlara keçməzdən öncə bir məqama da diqqət yetirək. Bu təkçə türk xalqları və onun bir qövmü olan Azərbaycan

düşüncəsi ilə bağlı deyil. Dünya xalqlarının ədəbiyyatında, onların şifahi düşüncəsində də buna yaxın faktları görünür. Məsələn, Əli Sultanlı Pleponnesdə, Arkadiyada, Siciliyada olan çoban nəğmələrini aşiq deyişmələri ilə müqayisə edir. Burada da çobanların tarixin dərin qatlarında sənətkar funksiyası müşahidə olunur. Nəticə etibarilə bu ənənə Artemida mərasimlərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Onu da əlavə edək ki, yunanlardakı çoban nəğmələri və aşiq sənəti bütün tərəfləri ilə sinkretik sənəti, bədahətən söz deməni zəruri edir.

Ancaq xalq ədəbiyyatında, eləcə də klassik ədəbiyyatda deyişmələrin formatı kimi müxtəlif rəngarəngliklər nəzərə çarpır. Bunlar dedim-dedilərdən ta müəyyən münasibətlərlə yazılmış məktublaşmalara qədər böyük bir rəngarəngliyi sərgiləyir. Ona görə də tədqiqatçılar problemə belə əhatəliliklə yanaşır və onu daha geniş şəkildə şərh etmədə görünürlər.

Prof.P.Əfəndiyev, prof.V.Vəliyev, prof.R.Rüstəmzadə, prof. M.Həkimov, prof.S.Paşayev, prof.A.Nəbiyev, prof.Q.Namazov, f.e.n.İ.Ələsgərov və başqaları tədqiqatlarında bu məsələyə münasibət bildirmiş, qənaətlərini bölüşməyə çalışmışlar. Qışla yazın deyişməsi anlamında yaranan nümunələr zaman-zaman insanların düşüncəsini izləmişdir. Burada təbiətin şiltaqlığı, soyuqluq, çətinliklə onun əks tərəfində duranlar – yaşıllıq, bolluq, bərəkət kimi məsələlər qabardılmış və xalq yaddaşında yaşarılıq qazanmışdır. Məsələn, qədim türk düşüncəsində olan bir nümunədə bu daha aydınlıqla müşahidə olunur.

Kış:

Səndə kopar çadanlar,
Kudu sinqək, yılanlar,
Düğ min kayu tümənlər
Kudruk tikir yüğrüşür.

Yaz:

Səndən qaçar sundılaç,

Məndə tınar karqılaç.
Tatlıq ötər sanduvaç,
Erkək – tişi uçruşur. (8,64)

Xalq dramlarında, uşaq folklorunda da deyişmə tipli nümunələr kifayət qədərdir. Bunlar hamısı deyişmələrin şifahi ədəbiyyatımızda davamlığını göstərən hadisədir. Dastanlarımızda isə artıq daha zənginliklə müşahidə olunur. Daha doğrusu, qəhrəmanların psixoloji məqamlarını, onların düşüncə zənginliyini, fərdi qabiliyyətlərini, həyat hadisələrinə münasibət çevikliyi və s. üstünlüklərini aydın şəkildə ifadə edir. Burada lirik qəhrəmanın bütün tərəfləri ilə imkanları ortaya qoyulur və deyişmə səhnələrində bu aydınlıqla nəzərə çarpır. Bir istiqamətdə deyişmələr burada həm qəhrəmanın imkanlarının açılışına, qabiliyyətinin görüşünə xidmət edirsə, digər tərəfdən bədiiliyin gücləndirilməsi, təsiredicilik faktına çevrilir. «Kitabi-Dədə Qorqud»da deyişmə tipli nümunələrə də yer verilmişdi. Məsələn, «Qazan xanın evinin yağmalanması boyu»nda Qazan xanla Şöklü Məliyin qarşılaşmasında, «Baybura oğlu Bamsı Beyrək boyu»nda Bamsı Beyrəklə bacısının mükaliməsində bu tip məqamlar var. Onlar özlüyündə dialoq səciyyəli olub hansısa müşkülə aydınlıq gətirmək məqsədinə xidmət edir. Eləcə də digər dastanlarımızda - «Tahir və Zöhrə», «Əsli və Kərəm», «Aşıq Qərib və Şahsənəm», «Qurbani», «Valeh və Zərnigar» və s. - də bu bir genişliklə nəzərə çarpır.

Yazılı ədəbiyyatımızda klassiklərin yaradıcılığında dedim-dedi tipli nümunələr kifayət qədərdir. Q.Təbrizinin, M.Gəncəvinin, N.Gəncəvinin, Z.Şirvaninin, Q.Bürhanəddinin, M.Füzulinin, M.V.Vidadinin, M.P.Vaqifin, Sarı Çobanoğlunun, Ağqızıoğlu Pirinin və onlarla başqalarının yaradıcılığında deyişmə tipli nümunələrə rast gəlirik. Lakin onu da qeyd edək ki, bunların bir hissəsi dedim-dedi səciyyəsi daşıyarsa, digər bir hissəsində məktublaşma xarakteri var. Məsələn, N.Gəncəvinin «Xosrov və Şirin» əsərində Xosrovlə Fərhadın qarşılaşması səhnəsi bunun klassik nümunəsidir. Və yaxud da Qazi

Bürhanəddindən dedim-dedi timsalında bir nümunəyə diqqət yetirək.

Dedüm ki, ləbin, dedi nə şirin söylər,
Dedüm ki, belün, dedi nə narın söylər,
Dedüm ki, canum cümlə fədadır saçuna,
Dedü ki, bu miskin hələ varın söylər.

S.Vurğunda «dedim, ay qız, nədir adın» həmin ənənənin davamıdır. Və bütünlükdə dedim-dedilər bir forma kimi özündə deyişmə ünsürlərini qoruyur. XVIII yüzillikdə isə bunun, daha doğrusu, deyişmələrin M.P.Vaqif və M.V.Vidadi şəxsində yazılı ədəbiyyat timsalında zənginləşməsinə, yeni mahiyyət kəsb etməsinə, bir sıra spesifik çalarlarla yaşanmasını görürük. Buraya Ağqız oğlu Pirini, Sarı Çobanoğlunu, Abdulla Canıoğlunu, Kərbəlayi Səfi Valeh təxəllüsü, Aşıq Qənbəri, Qasım bəy Zakiri, Cəfərqulu xan Nəvanı, Məhəmməd bəy Aşıqi, Aşıq Pərinə və başqalarını da əlavə etmək olar. Demək olar məktublaşma xarakterli bu nümunələr həmin dövrdə ədəbiyyatın zənginləşməsinə, yeni mahiyyət kəsb etməsinə yardımçı olur. XVIII-XIX əsrlərdəki bu deyişmələr, məktublaşma xarakterli nümunələr yazılı ədəbiyyatımıza yeni bir ruh, canlanma gətirir. Bir növ ədəbiyyatımızın sözün həqiqi mənasında qaynarlığına gətirib çıxarır. Mühitə istiqamət verir. Və həmin dövrdə yaranan deyişmə tipli nümunələr indi ədəbiyyatımızın klassik nümunəsi kimi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: Aşıq deyişmələri, bədihələr, dedim-dedilər, məktublaşmalar.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı, Maarif, 1981, 280 səh.
2. Azərbaycan məhəbbət dastanları. Bakı, Elm, 1979, 502 səh.

3. Aşıq Valeh. Alçaqlı, ucalı dağlar. Bakı, Gənclik, 1970, 93 səh.
4. Cəfərzadə Əzizə. Bədahətən nə deməkdir? «Bizim əsr» qəz., 22 noyabr, 2002.
5. Əfəndiyev Paşa. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, ADPU, 2008, 535 səh.
6. Həkimov Mürsəl. Azərbaycan aşıq şeir şəkilləri və qaynaqları. Bakı, Maarif, 1999, 376 səh.
7. Sayılov Qalib. Azərbaycan xalq şeirində bədihə. «Folklorşünaslıq məsələləri» jur., (IX buraxılış), BDU, 2011, №1, 179 səh.
8. Türk xalqları ədəbiyyatı. I cild, Bakı, Çarşıoğlu, 2006, 320 səh.

ƏDƏBİYYATIMIZIN BEŞİYİ ŞİRVAN

Son dövrlər Azərbaycan folklorşünaslığında bir-birindən maraqlı tədqiqat əsərləri yaranmaqdadı. Onların mühüm bir hissəsini regional folklorşünaslığın öyrənilməsi təşkil edir. Belə bir addımın atılmasının özünün kifayət qədər müsbət cəhətləri var. Ən birincisi, bu regionun spesifikasını, insanların qayğılarını, məişətini, adət-ənənsini, keçib gəldiyi yolu öyrənmək anlamında mühüm dəyər kəsb edir. İkincisi, bütövlükdə Azərbaycan folklorunun ümumi mənzərəsi haqqında təsəvvür yaradır. Digər bir müsbət cəhət tarix olma, sabahlara ötürülən fakt kimi dəyərlidir. Belə ki, biz bu gün əvvəlki nəslin topluslarına, müxtəlif əlyazma və cümlərdə gedən nümunələrə əvəzsiz bir nəsnə kimi baxırıq. Bütün düşüncələrimizi onların üzərində qururuq. Bu

nümunələr digər istiqamətdə dil faktı, dil tarixini öyrənmə baxımından da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məhz bütün bunlar və sadalamadığımız digər istiqamətlər folklor mühitlərinin öyrənilməsinin dəyərini daha da artırır. Dərbənd, Qarabağ, Şəki, Göyçə, Borçalı və s. regionlarla bağlı çap olunan antologiyalar özlüyündə bunun bariz nümunəsidir. Bu işin tarixi hələ on doqquzuncu yüzilliyin sonlarından başlamışdır. Qori müəllimlər seminariyasını qurtarıb Azərbaycana üz tutmuş vətənpərvər ziyalılardan gördükləri indi bizim üçün örnəkdi. Düzdür, onlar bu sahədə ilk addımları atmış, toplama, nəşr və təhlil səviyyəsində müəyyən uğurlu işlər görmüşlər. Sonrakı mərhələlərdə həmin işlər artan istiqamətdə getmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyindən sonra isə bu bir məqsədə çevrilmişdir. Təkrar qeyd edək ki, son dövrlərin araşdırmaları buna nümunədir. Şirvan folklor mühitinin araşdırılması ilə bağlı aparılan tədqiqatlar da bu sıradadır. İndiyə qədər bu istiqamətdə də müəyyən uğurlu işlər aparılmışdır. M.Mahmudbəyovun, S.Mümtazın, Ə.Cəfərzadənin, S.Qəniyevin, V.Yusiflinin, Q.Sayılovun Y.Bahadırqızının və başqalarının gördükləri uğurlu işlər var. Həmin işlərin diqqətlə öyrənilməsi bu folklor mühitinin zənginliyini, bütib-tükənməyən folklor bolluğunu ortaya qoyur. Tariyel Qəniyevin apardığı araşdırmalar da bunu aydınlıqla göstərir. O, bir tədqiqatçı kimi XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərindəki Şirvan xalq poeziyasının inkişaf təmayüllərini araşdırır. Elə yeni çapa hazırladığı kitab da «Şirvan xalq poeziyasının inkişaf təmayülləri (XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinin materialları əsasında» adlanır. İndiyə qədər onun bu istiqamətdə yazdığı məqalələri oxumuşdum. Eyni zamanda apardığı toplama işləri ilə tanışdım. O, el-el gəzərək xalq ədəbiyyatı bilicilərinin dilindən müxtəlif nümunələri toplamış və təzədən onları ictimaiyyətə çatdırmışdır. Daha doğrusu, yaddaşlarda itib-batmaqdan xilas etmişdir. Bu folklorşünas üçün ən ümdə keyfiyyətdir. T.Qəniyev toplayıcı kimi bu mənada artıq ilk addımlarını ataraq xeyli uğurlu

işlər görübdür. «Şirvan el şairləri (Bakı, Nurlan, 2007) buna nümunədir. Mənim deyəcəklərim isə onun nəşrə hazırladığı və bu yaxınlarda işıq üzü görəcək kitabı ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, Şirvan elmin və mədəniyyətin beşiyi olan məkanlardandır. Şərqi mədəniyyətini, tarixini, məişətini, etnoqrafiyasını öyrənmək anlamında çox az-az mühitlər bu mühitlə müqayisəyə girə bilər. Çünki bu məkan zaman-zaman elmə, mədəniyyətə, Şərqi və türk dövlətçilik tarixinə töhfələr verib. Şirvanşahlar kimi böyük, və təxminən minillik tarixi olan dövlətin şərəfini çiyinlərində daşıyıb. Bu tarixin özü kifayətdir ki, müxtəlif istiqamətlərdə ənənəni, dövlət və məişət törənlərini izləyəsən. Buradakı hər daş, hər qaya, nə varsa həmin tarixin daşıyıcısıdır, bir növ yol yoldaşdır. Şirvanın tarixini, məişətini, hansı yolu keçib gəlməsini öyrənmək üçün təkcə böyük Xaqaninin yaradıcılığını müxtəlif aspektlərdə araşdırmaq kifayətdir. Bu məkanda kimlər olmayıb. Xaqaninin əmisi Kafiyəddin Ömərini yaratdığı məktəb özü cild-cild araşdırmaların mövzudur. Azərbaycan məktəb tarixini öyrənmək üçün onun gördükləri ən əsaslı mənbədir. Eləcə də Xaqaninin əmisi oğlu Vəhidəddini yer üzünün filosofu adlandırması təsadüfi deyildir. Burada Fələki Şirvani, İzəddin Şirvani, Zülfüqar Şirvani və s. kimi onlarla orta əsrlərdə yaşamış görkəmli sənətkarlar olub. Onlar öz yaradıcılıqları ilə təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını deyil, bütövlükdə Şərqi ədəbiyyatını zənginləşdirmişlər. Bura təkyələrin, sufi ocaqlarının məkanı olub. İ. Nəsiminin şəxsində özünün ən şərəfli tarixini yaşayıb. Hürufilik bir təriqət, ideya, fikir cərəfanı kimi Şirvanda, Nəsiminin şəxsində özünün ən möhtəşəm dövrünü keçirib. Daha dəqiq desək, Nəsimi düşüncəsi ilə əlçatmazlığa ucalıb. İ.Nəsimi bu gün də ədəbiyyatımızın, əqidə adamı olmanın, mənlilik düşüncəsinin əlçatmazlıq faktıdır. Məhz bu səbəbdən də dərviş ocaqlarının, şeyx türbələrinin inam yeri kimi and yerinə çevrilməsi həmin yaddaş kodunun gələcəyə daşınmasıdır. Bu ənənə on səkkizinci yüzillikdə özünün yeni bir mərhələsinə daxil olur. Nişat Şirvaninin, Məhcur

Şirvaninin, Şakir Şirvaninin, Ağaməsih Şirvaninin və başqalarının yaradıcılığı ilə səciyyələnir. Həmin mühit on doqquzuncu yüzillikdə Seyid Əzimi, on doqquzuncu yüzilliklə iyirminci yüzilliyin astanasında M.Ə.Sabiri ədəbiyyata bəxş etmişdir. Bu sırada hələ onlarla, bəlkə də yüzlərlə adını çəkmədiklərimiz sənətkarlar var. Onların mühüm bir hissəsini isə xalq şeiri üslubunda yazan el şairləri, aşıqlar təşkil edir. T.Qəniyev də məhz bir folklorşünas kimi həmin zəngin mühitin konkret zamanında yaşamış sənətkarın yaradıcılığını, mühitin konkret zamanını araşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

T.Qəniyevin bu istiqamətdə araşdırmalar aparmasının bir sıra üstünlükləri var. Ən birincisi, özü də həmin mühitin övladıdır. Orada böyüyüb boya-başa çatmışdır. Regiona bu mənada daha yaxşı bələddir. Məhz bunu onun apardığı toplamalar da göstərir. Digər istiqamətdə Tariyel Qəniyev elə ailə anlamında folklor mühitindən çıxıb. Atası Seyfəddin Qəniyev Azərbaycan folklorşünaslığının tanınmış nümayəndələrindəndir, Onlarla toplama, tədqiq işlərinin müəllifidir. T.Qəniyevin məhz belə bir ciddi tədqiqatla ortaya çıxması başa düşüləndir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Şirvan folklor mühitini araşdıran tədqiqatçı ilk öncə mühitin tarixi özünəməxsusluğu məsələsinə diqqət yetirir. Bu mühitin spesifikasını, ümumi mənzərəsini ortaya qoymağa çalışır və sözün həqiqi mənasında da buna nail olur. Ayrı-ayrı alimlərin dediklərinə özünün fəal tədqiqatçı münasibətini bildirir. Xalq şeiri ənənəsinin bu mühitdə hansı səviyyədə yaşanmasını bir istiqamət kimi izləyir. Burada iki istiqamət diqqət mərkəzində saxlanır. Onlardan biri el şairi kimi yazıb yaradanlardır. Digəri yaradıcı aşıqlardır. Məlum olduğu kimi, Şirvan tək-cə klassik üslubda yazıb yaratmanın məkanı deyildir. Burada bədii düşüncənin iki qanadı - həm klassik, həm də xalq şeiri üslubu qoşa yaşamışdır. Biri digərinə yardımçı olmuşdur. Türk şeir tarixini izləmək anlamında da bu mühit mühüm faktlarla zəngindir. Tək-cə onu demək

kifayətdir ki, bu mühitin orta əsrlərdə xalq şeiri üslubunda yazıb yaradan Mola Qasım kimi qüdrətli nümayəndəsi vardır. Onun əlimizə çatan şeirləri isə çox qədimlərlə səsleşəcək ənənənin mövcudluğundan xəbər verir. Bundan əlavə tədqiqatçı məsələlərə özünəməxsusluq anlamında diqqət yetirir. Saz və muğam, klassik və xalq şeiri üslubu bir istiqamət kimi izlənilir. Təsirlər və mühitin spesifikasiyası səviyyəsində diqqət yetirir. Daha sonra məsələyə konkret sənətkarların yaradıcılığı baxımından münasibət var. Burada adları çəkilən sənətkarların bir hissəsi ədəbiyyatımız üçün təzədir. Demək olar onların xeyli hissəsi günümüzdə qədər ancaq yaddaşlarda yaşamışdır. T.Qəniyevin ən müsbət cəhətlərindən biri odur ki, həmin sənətkarları yaddaşlarda itib-batmadan xilas etmişdir. Bir növ böyük savab işi görmüşdür. Eyni zamanda bununla yeni tədqiqatlara yol açmışdır. Düzdür, onların bəziləri haqqında çox qısa, hətta bəzən bir nümunə ilə kifayətlənəcək münasibət vardır. Ancaq təkrar qeyd edək ki, bunlar başlanğıc kimi böyük dəyərə malikdir. Həmin sənətkarlar haqqında ilkin informasiyalardır. Araşdırmalara istiqamət vermədir. Çürük İslamın, Udulu Musanın, Keçəl Pirinin, Musa Əhməd oğlunun, Kolanı Mustafanın, Mola Nəqi oğlu Hüşyarın, Qasım Həsən oğlunun və başqalarının yaradıcılığı həm sənət faktı, həm də yaradıcı taleyinin izlənməsi baxımından diqqəti cəlb edir. Bu sənətkarların böyük əksəriyyətindən verilən nümunələr müəllifin özü tərəfindən toplanmışdır. Məhz bu da müsbət haldır. Tədqiqatçı onların hər biri haqqında qısa biblioqrafik məlumat verir. Həyatının müxtəlif tərəflərinə diqqət yetirir, doğum və vəfat tarixini dəqiqləşdirməyə çalışır.

T.Qəniyevin tədqiqatı üçün diqqəti cəlb edəcək istiqamətlərdən biri tədqiq olunan dövrdə yaşamış qadın şairlərinin yaradıcılığına münasibətdir. Həmin nümunələr ilk növbədə ədəbi mühiti öyrənmək baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Digər istiqamətdə dövrün ictimai-siyasi mühitini, məişəti, insanların qayğılarını, son olaraq yaradıcı taleyini

izləmək cəhətdən dəyərlidir. Mola Pəri, Şamaxılı Minəbəyim, Mola Tubunisə, Firuzə Ağazadə, Badam Müslümqızı, Salatın Cavadqızı, Püstə Şikarqızı, Mola Xanım, Nayıb Şirvani, Ağca Gülağağızı və s. haqqında verilən məlumatlar bütün istiqamətlərdə əhəmiyyət kəsb edir. Onlar ilk növbədə Azərbaycan poeziyasının zənginliyi və inkişafı haqqında təsəvvür yaradır. Son olaraq mühitin yaradıcı mənzərəsini ortaya qoyur. Müəllifin konkret nümunələr əsasında apardığı təhlillər onun bir tədqiqatçı kimi faktlara bələdliyini aşkarlayır. T.Qəniyevin XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Şirvan xalq poeziyasını inkişaf təmayülləri kontekstində araşdırması bir növ ənənənin uğurlu davamıdır. O, bununla təkrarən həmin mühitin zənginliyini, yeni-yeni araşdırmalara ehtiyac doğurduğunu, qarşıda hələ görüləsi işlərin çox olduğunu təsdiqləyir.

«İSMAYILLI LƏTİFƏLƏRİ»

Xalq yaradıcılığı nümunələrinin toplanması, nəşri, tədqiqi məsələləri həmişə artan istiqamətdə özünü göstərmişdir. Lətifələr də bu sıradadır. Azərbaycanın müstəqilliyinə qədər bu janrın toplanması və öyrənilməsi sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Bu özlüyündə bir mərhələdir. Onun başlanğıcı bəzi istisnalar nəzərə alınmazsa (on səkkizinci və on doqquzuncu əsrdə də bir sıra toplama nümunələri olub) təxminən on doqquzuncu yüzilliyin son rübü ilə bağlıdır. Həmin vaxtdan günümüze qədər V.A.Qordlevskinin, A.Zaxarovun, D.A.Yeritsevin, Ə.A.Müznibin, F. Köçərlinin, H.Zeynallının, M.H.Təhmasibin, T.Fərzəliyevin, M.Həkimovun və başqalarının toplama və tədqiq sahəsində gördüyü işlər var. Prof. P.Əfəndiyev və prof. V. Vəliyev lətifələrə dərslük səviyyəsində yer ayırıb. Bütün bunlarla yanaşı bir məsələni də

qeyd edək ki, bu janr nədənsə hələ öz spesifik xüsusiyyətləri ilə lazımınca tədqiqatların probleminə çevrilməyib. Halbuki kifayət qədər zənginliklə səciyyələnən, xalq arasında son dərəcədə işlək olan lətifələr araşdırmalara daha çox imkan yaradır.

Son dövrlərdə region folklorunun toplanması ilə bağlı bir canlanma var. Bu respublikamızın müstəqilliyindən sonra özünü daha çox göstərən prosesdir. Çap olunan kitablar, aparılan tədqiqatlar da bunu aydınlıqla göstərir. Təranə Cəbiyevanın «İsmayılı lətifələri» (Bakı, UniPrint, 2007) kitabı da buna nümunədir. Kitabda adından göründüyü kimi, İsmayılı rayonundan toplanmış lətifələr verilmişdir. Buradakı lətifələrin rəngarənliyi və zənginliyi müəllifin uzunmüddətli fəaliyyətini göstərir. O, rayonun ayrı-ayrı kəndlərini gəzmiş, müxtəlif adamlarla görüşmüş, xalq arasında yaşayan nümunələri toplayıb Azərbaycan ictimaiyyətinə təqdim etmişdir. Bu iş özlüyündə qəhrəmanlıqdır, xalqa sevgisinin ifadəsidir. Təranə Cəbiyeva bu işə girişmiş və folklorşünaslığa özünün töhfəsini vermişdir.

Kitabın məziyyətləri, lətifələrin spesifikası haqqında fikirlərimizi qeyd etməzdən öncə bir məsələni xüsusi olaraq vurğulayaq ki, ayrı-ayrı regionların folklor nümunələrinin toplanması işi hələ XIX əsrin sonlarından başlamışdır. Qori müəllimlər seminarıyasını bitirən ziyalılar öz vətənlərinə döndükdən sonra xalqın məişətini, adət-ənənəsini öyrənmək işinə də diqqət yetirdilər. Onları toplayıb tarixin yaddaşına salmaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq qayğısına da qaldılar. M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun, E.Sultanovun. R.Əfəndiyevin və başqalarının gördükləri buna nümunədir. Onlar bir növ məktəb yaratdılar. Xalq ədəbiyyatının toplanması, nəşri sahəsində etdikləri ilə nümunəyə çevrildilər. Həmin ənənə sonrakı mərhələlərdə də uğurla davam etdirildi. Fikrimizcə, Azərbaycanın müstəqilliyi ilə folklorşünaslıqda yeni era başladı. Düzdür, bütün sahələrə müstəqillik sözün həqiqi mənasında canlanma gətirdi. Ancaq daha çox görünəni, böyük zənginliklə müşahidə olunanı

folklorşünaslıq oldu. Ayrı-ayrı regionlarla bağlı antologiyaların yaranması, Folklor İnstitutunun fəaliyyətinə qərar verilməsi, köhnə nəşrlərin yenidən ədəbi ictimaiyyətə çatdırılması, aparılan tədqiqatlar və s. bunu bir daha aydınlıqla göstərir. Düzdür, aparılan tədqiqatlarda, toplanmalarda müəyyən qüsurlar, problemə səthi yanaşmalar, ad, karyera xatirinə tədqiqat işlərinin yazılması halları var. Və onu da deyək ki, bu sovetlər zamanından fərqli olaraq daha çoxluqla müşahidə olunur. Səlahiyyətdən süni istifadə ilə qohum-əqrəbənin, yaxınların aidiyyəti olmadığı halda elmə gətirilməsi kimi qorxulu tendensiyalar müstəqillikdən sonranın mərkəzi kimi bu gün də davam etməkdədir. Ancaq təsəlliverici odur ki, qaraguruhun belə meydan sulamaları müvəqqətidir. Daha doğrusu, himayədarlarının vəzifə ömrü qədərdir.

«İsmayılı lətifələri» sözün həqiqi mənasında böyük zəhmətdən yaranıb. Təranə Cəbiyeva üçün bir müsbət xüsusiyyət də var. Bu onun həmin regiona bağlılığı ilə əlaqədardır. O, özü İsmayıldıda böyüyüb boya-başa çatıb. Ona görə də həmin mühitə bələdliyi onun işinə xeyli dərəcədə kömək edib. El ağsaqqalları, ağbirçəkləri ilə, lətifə söyləyiciləri ilə görüşüb, canlı olaraq onları dinləyibdir. Kitabda «Redaktordan» adında yazı verilib. Daşdəmir Əjdəroğlu bu yazı ilə lətifə janrı, onun spesifikasiyası və Azərbaycanda adı lətifə ilə bağlı olan şəxslər haqqında qısa söhbət açır. Çox haqlı olaraq vurğulayır: «Azərbaycan folklorunun gülüş növü tək-cə Molla Nəsrəddinlə qurtarmır. Qarabağda Abdal Qasımın, Məşədi Abbasın, Salyanda Mirzə Bağının, Şəkiddə Hacı (el arasında o, daha çox Hacı dayı adı ilə tanınıb), Feyzi oğlu İlyasın, Abdulcabbarın və Maşaq oğlu İsfəndiyarın adı ilə bağlıdır» (s. 4). Bu siyahını bir qədər də artırmaq olardı. Bütün regionlarda lətifə söyləyicisi kimi tanınan adamlara rast gəlmək olar. Elə «İsmayılı lətifələri» kitabının toplayıcı və tərtibçisi T. Cəbiyevanın kitabındakı siyahı da bunu aydınlıqla göstərir. «Hikmətli söz sahibləri

həmişə xalqın yaddaşında həkk olunublar. Təxminən 1860-cı illərdə Lahıc qəsəbəsində yaşamış Hümət Bəşirin, Qulu Şeydanın, Qaçaq Cümşüdün, Basqallı Qaçaq Fərhadın, Nüsrət və Xidmət əminin, Azərbaycanda məşhur sənətkar kimi tanınan Aşıq Yanvarın babası Piralının və atası Bəyalı kişinin, Quşencədən Durpaşa əminin, İsmayılıdan Qarakişi əmi, Buynuz kəndindən Bahar xalanın, Mollaisaqlıdan Vəzir kişi (şair-dramaturq Baba Vəziroğlunun atası), Diyallıdan əməkdar müəllim Saleh Həsənovun, Ziyad müəllimin, Qalagahdan Aşıq Rəcəbin, İsmayılıdan Aslan Aslanovun, Qalacıqdan Rəmzi kişinin və s. adlarını çəkə bilmədiyimiz onlarca hikmətli söz sahibinin deyimləri və gülməcələri bütün İsmayillını dolaşır, üzərində təbəssüm, xoş əhval-ruhiyyə yaradır, insanların mənəvi zövqünü oxşayır» (s.7-8). Bütün bunlar və bu kimi faktlar xalqımızın bədii düşüncəsinin yaşarlıq və zənginlik faktıdır. Xalq arasında ayrı-ayrı şəxslərin adında yaşayır, gələcək nəsillərə ötürülür. Əfsanə, əsatir, rəvayət, dastan nağıl, atalar sözü, məsəl örnəklərinin hər birində bir cür daşınır. Lətifələr də bura daxildir. Atalar sözləri və məsəllər xalqın müdrikliyinin, nağıllar nağıl dünyasının zənginliyinin ifadəsədirsə, lətifələr yumor hissənin faktıdır. Məhz bu mənada janrların sinxron və diaxron istiqamətdə tədqiqi bir problem kimi folklorşünaslığın qarşısında durur.

Prof. P.Əfəndiyev lətifələrin spesifikasiyası haqqında danışarkən bir məqama diqqət yetirir: «Lətifələri də çox zaman nağılların bir növü kimi qələmə verirlər. Ancaq lətifə nağıla bənzəsə də, ona yaxın olsa da, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Lətifə yığcam, sadə, lakonik, yumoristik bir janrdır. Nağılı bilmək, yadda saxlamaq, danışmaq xüsusi məharət tələb edir. Buna görə də xüsusi nağılçılar vardır. Amma lətifələr belə deyil. Onları hamı bilir, yadda saxlayır və danışır». Bu fikir bütünlükdə lətifələrin nağıl və məsəllə hansı məqamda yaxınlaşması və ayrılması tərəflərini aydınlaşdırmaq anlamında çox dəqiqliklə ifadə olunub. Lətifələrin mahiyyətini yığcamlıq,

sadəlik və yumor təhkiyəsi bütünlükdə ehtiva edir. İbrətəməlik anlamında o məsələlərə yaxınlaşır. Bütün lətifələrdə bu və ya digər dərəcədə ibrətəməlik əksini tapır. Mola Nəsrəddinin, Bəhlul Danəndənin adı ilə yaşayan lətifələrimiz xalq düşüncəsinin ifadəsidir. Ola bilsin bunların hamısı həmin şəxslərə aid olmasın. Ancaq xalq öz hiss və duyğularını, müdriklik və yumorla fikrini ifadə etmə bacarığını onlarla yaşatmaq yolunu tutub. Sonrakı dövrlərdə Mola Nəsrəddin, Bəhlul Danəndə adına yeni adlar da qoşulmadadır. Onların yaşarlıq qazanması isə xalqla bağlıdır. İsmayılı lətifələrində də bu görünür. T. Cəbiyeva çox müsbət haldır ki, həmin lətifələri söyləyicilərlə birgə təqdim edir. Burada söyləyicinin adı, yeri dəqiqliklə göstərilir. Çox yaxşı olardı ki, burada yaş, savadı və s. məsələlər də özünün əksini tapaydı. Ancaq T.Cəbiyeva gördükləri müqabilində bu lətifələri ilə folklorşünaslığa, Azərbaycan oxucusuna özünün töhfəsini verib. Kitabda Lahıc kənd sakini Ənvər Balayevdən yazıya alınan bir lətifəni burada verirəm. «O başa bir də sürəcəyəm» adı ilə gedir. Lətifədə deyilir: «Lahıc kənd sovetinin sədri işləyən Şahyarov yolda bərk at çapan adamı üç manat cərimə edəcəyini bildirir. Bir nəfərin də gözəl atı var imiş. Hümmət həmin adamın atını minib başlayır o baş-bu başa çapmağa. Bunu gören Şahyarov Hümməti saxlayıb ondan üç manat cərimə almaq istəyir. Onda Hümmət altı manat verib deyir:

- Mən hələ o başa bir dəfə də sürəcəyəm». Biz kitabdan nümunə olaraq bir lətifəni verdik. Ancaq orada belə lakonik, müdriklik və hazırcavablığa, eyni zamanda yumor hissəsinə hesablanan yüzlərlə lətifə var. Təranə Cəbiyeva onları bir toplayıcı kimi İsmayılı rayonunun təmsalında oxucuya, bütünlükdə ədəbi-mədəni mühitə təqdim edir. Biz ona da əminik ki, bu lətifələr də İsmayılı rayonunda yaşayan lətifələrin hamısı deyil. Orada cildlərə sığacaq lətifələr yaşayır. T.Cəbiyeva bir vətənpərvər vətəndaş kimi kitab səviyyəsində toplayıb. Bütün rayonlarımızda belə işlərin görülməsinə ehtiyac var. Çünki Azərbaycan xalqının

məişəti, mənəvi dünyası belə örnəklərlə zəngindir. Onun işə toplanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi işinə xüsusi ehtiyacımız var. Təranə Cəbiyevanın işi bu mənada bizim üçün örnəkdir.

«Kredo» qəzeti, 5 iyun, 2010, №-24 (594)

MÜNDƏRİCAT

Son dövr aşiq yaradıcılığının tədqiq və təbliğ problemləri.	3
Qaçaq hərəkəti, Qaçaq Nəbi və folklorşünas Bəhlul Behcət.	18
Fenomenləri yaradan mühit («Azərbaycan qeyri-mədəniyyət abidələri və Ərtoğrol Cavid)	33
Folklorşünas Paşa Əfəndiyev və onun «Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı» dərslisi.....	57
Bir folklor toplusu	57
Folklorşünaslığın İsrafil Abbaslı zirvəsi.....	74
«Azərbaycan folkloru və kitab mədəniyyəti».....	92
Elm hafizi, ürfan sahibi akademik Teymur Bünyadov.	106
Milli mənsubluğun nümunəsi.....	124
Maddi mədəniyyətimiz və mənəvi dəyərlərimiz (Ə.Təhləli ilə birlikdə).....	118
Fayansların daş yaddaşı.....	139
Bir folklor toplusu və onun yaratdığı təəssürat	130
Professor Rüstəm Rüstəmzadə və yaxud da «Şərəfli ömür yolu» kitabı.....	150
Bir elatın folklor yaddaşı.....	167
Kövrək duyğuların işığında.....	181
Xalqa sevgimiz və folklorə ehtiramımız.....	192
Altmış yaşın mübarəki.....	201
«Kİtabi-Battal Qazi» dastanı.....	204
«Qaçaq İsxan dastanı» (Ə.R.Xələfli ilə birlikdə).....	212
«Qaçaq İsmayıl dastanı»	221
Yaddaş, dastan və tarix.....	227
Yaşayan və yaşadan Məmmədhüseyn Təhmasib.....	230
Aşiq deyişmələri, bədihələr və məktublaşmalar	153
Ədəbiyyatımızın beşiyi Şirvan.....	239

«İsmayılı lətifələri».....	244
Mündəricat.....	249

Allahmanlı Mahmud Qara oğlu

«FOLKLORŞÜNASLIQ MƏSƏLƏLƏRİ»

(məqalələr)

Azərbaycan dilində

Texniki redaktoru: Toğrul Allahmanlı
Korrektoru: Həsənağa Ramazanlı

Kitab Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin mətbəəsində hazır diopozitivlərdən ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.

Çapa imzalanmış
Kağız formatı 60x84, 1/16, çap vərəqi 13,5
Sifariş___, sayı 500, qiyməti sərbəst

ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 34
Tel: 493-74-10